

مرکز تحقیقات اسلامی

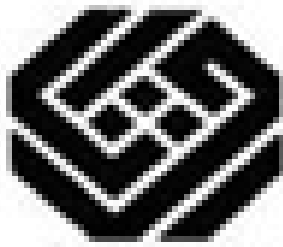
اصفهان

گامی

الرأیا
علیها یصی

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تفسیر نور

تألیف

مجتهد الاسلام والمفتیین

حاج شیخ محمدحسن قزاقی

جلد ششم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور طبع قدیم

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶۸	تفسیر نور طبع قدیم جلد ۶
۶۸	مشخصات کتاب
۷۰	اشاره
۷۴	سخن ناشر
۷۴	اشاره
۷۴	شیوه کار
۷۵	شیوه ارائه
۷۶	تذکرات لازم
۷۷	مقدمه جلد ششم
۸۲	مقدمه ویراست دوم
۸۶	[تفسیر سوره یوسف]
۸۶	سیمای سوره یوسف
۸۸	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۲]
۸۸	اشاره
۸۸	نکته ها:
۸۹	پیام ها
۹۰	[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳]
۹۰	اشاره
۹۰	نکته ها:
۹۲	پیام ها
۹۳	[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴]
۹۳	اشاره
۹۳	نکته ها:

۹۳ ..... اشاره

۹۴ ..... سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن

۹۶ ..... پیام ها

۹۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵]

۹۷ ..... اشاره

۹۸ ..... نکته ها:

۹۸ ..... پیام ها

۱۰۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۶]

۱۰۰ ..... اشاره

۱۰۰ ..... نکته ها:

۱۰۱ ..... پیام ها

۱۰۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷]

۱۰۲ ..... اشاره

۱۰۲ ..... نکته ها:

۱۰۳ ..... پیام ها

۱۰۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸]

۱۰۳ ..... اشاره

۱۰۳ ..... نکته ها:

۱۰۴ ..... پیام ها

۱۰۴ ..... اشاره

۱۰۶ ..... نکته ها:

۱۰۶ ..... اشاره

۱۰۷ ..... پیام ها

۱۰۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰]

۱۰۸ ..... اشاره

۱۰۸ ..... نکته ها:

۱۰۸ ..... اشاره

۱۰۹ ..... پیام ها

۱۰۹ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱]

۱۰۹ ..... اشاره

۱۰۹ ..... پیام ها

۱۱۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۲]

۱۱۰ ..... اشاره

۱۱۰ ..... نکته ها:

۱۱۰ ..... اشاره

۱۱۱ ..... پیام ها

۱۱۱ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳]

۱۱۱ ..... اشاره

۱۱۲ ..... پیام ها

۱۱۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴]

۱۱۲ ..... اشاره

۱۱۳ ..... پیام ها

۱۱۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵]

۱۱۳ ..... اشاره

۱۱۳ ..... نکته ها:

۱۱۳ ..... اشاره

۱۱۴ ..... پیام ها

۱۱۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶]

۱۱۵ ..... اشاره

۱۱۵ ..... نکته ها:

۱۱۵ ..... اشاره

۱۱۵ ..... پیام ها

۱۱۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۷]

۱۱۷ ..... اشاره

۱۱۷ ..... پیام ها

۱۱۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۸]

۱۱۷ ..... اشاره

۱۱۸ ..... نکته ها:

۱۱۸ ..... اشاره

۱۱۸ ..... پیام ها

۱۱۹ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹]

۱۱۹ ..... اشاره

۱۱۹ ..... نکته ها:

۱۱۹ ..... اشاره

۱۱۹ ..... پیام ها

۱۲۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰]

۱۲۰ ..... اشاره

۱۲۰ ..... نکته ها:

۱۲۰ ..... اشاره

۱۲۰ ..... پیام ها

۱۲۱ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱]

۱۲۱ ..... اشاره

۱۲۱ ..... نکته ها:

۱۲۱ ..... اشاره

۱۲۱ ..... پیام ها

۱۲۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲]

۱۲۳ ..... اشاره

۱۲۳ ..... نکته ها:

۱۲۳ ..... اشاره

۱۲۳ ..... پیام ها

۱۲۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳]

۱۲۵ ..... اشاره

۱۲۵ ..... نکته ها:

۱۲۵ ..... اشاره

۱۲۶ ..... پیام ها

۱۲۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴]

۱۲۸ ..... اشاره

۱۲۸ ..... نکته ها:

۱۲۸ ..... اشاره

۱۳۰ ..... پیام ها

۱۳۱ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۵]

۱۳۱ ..... اشاره

۱۳۱ ..... نکته ها:

۱۳۱ ..... اشاره

۱۳۱ ..... پیام ها

۱۳۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷]

۱۳۲ ..... اشاره

۱۳۲ ..... نکته ها:

۱۳۲ ..... اشاره

۱۳۲ ..... پیام ها

۱۳۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۸]

۱۳۵ ..... اشاره

۱۳۵ ..... نکته ها:

۱۳۵ ..... اشاره

پیام ها ۱۳۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹] ۱۳۶

اشاره ۱۳۶

پیام ها ۱۳۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰] ۱۳۷

اشاره ۱۳۷

نکته ها: ۱۳۷

اشاره ۱۳۷

پیام ها ۱۳۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱] ۱۳۸

اشاره ۱۳۸

نکته ها: ۱۳۸

اشاره ۱۳۸

پیام ها ۱۳۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۲] ۱۴۱

اشاره ۱۴۱

نکته ها: ۱۴۱

اشاره ۱۴۱

پیام ها ۱۴۱

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳] ۱۴۲

اشاره ۱۴۲

نکته ها: ۱۴۲

اشاره ۱۴۲

پیام ها ۱۴۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴] ۱۴۴

اشاره ۱۴۴

پیام ها ۱۴۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵] ۱۴۵

اشاره ۱۴۵

پیام ها ۱۴۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶] ۱۴۶

اشاره ۱۴۶

نکته ها: ۱۴۷

اشاره ۱۴۷

پیام ها ۱۴۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷] ۱۴۸

اشاره ۱۴۸

نکته ها: ۱۴۸

اشاره ۱۴۸

پیام ها ۱۴۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۸] ۱۵۰

اشاره ۱۵۰

نکته ها: ۱۵۰

اشاره ۱۵۰

پیام ها ۱۵۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹] ۱۵۱

اشاره ۱۵۱

نکته ها: ۱۵۱

اشاره ۱۵۱

پیام ها ۱۵۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰] ۱۵۳

اشاره ۱۵۳

پیام ها - ۱۵۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱] ۱۵۴

اشاره ۱۵۴

نکته ها: ۱۵۴

اشاره ۱۵۴

پیام ها - ۱۵۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲] ۱۵۵

اشاره ۱۵۵

نکته ها: ۱۵۵

اشاره ۱۵۵

پیام ها - ۱۵۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳] ۱۵۶

اشاره ۱۵۶

نکته ها: ۱۵۷

اشاره ۱۵۷

پیام ها - ۱۵۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۴] ۱۵۸

اشاره ۱۵۸

نکته ها: ۱۵۸

اشاره ۱۵۸

پیام ها - ۱۵۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۵] ۱۵۸

اشاره ۱۵۸

نکته ها: ۱۵۸

اشاره ۱۵۸

پیام ها - ۱۶۰

۱۶۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶]

۱۶۰ ..... اشاره

۱۶۱ ..... نکته ها:

۱۶۱ ..... اشاره

۱۶۱ ..... پیام ها

۱۶۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۷]

۱۶۳ ..... اشاره

۱۶۳ ..... نکته ها:

۱۶۳ ..... اشاره

۱۶۳ ..... پیام ها

۱۶۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۸ تا ۴۹]

۱۶۵ ..... اشاره

۱۶۵ ..... نکته ها:

۱۶۵ ..... اشاره

۱۶۶ ..... پیام ها

۱۶۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰]

۱۶۷ ..... اشاره

۱۶۷ ..... نکته ها:

۱۶۷ ..... اشاره

۱۶۸ ..... پیام ها

۱۶۹ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱]

۱۶۹ ..... اشاره

۱۶۹ ..... نکته ها:

۱۶۹ ..... اشاره

۱۶۹ ..... پیام ها

۱۷۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲]

۱۷۰ ..... اشاره

۱۷۰ ..... نکته ها:

۱۷۰ ..... اشاره

۱۷۱ ..... پیام ها

۱۷۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۳]

۱۷۲ ..... اشاره

۱۷۲ ..... نکته ها:

۱۷۲ ..... اشاره

۱۷۳ ..... پیام ها

۱۷۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۴]

۱۷۴ ..... اشاره

۱۷۴ ..... نکته ها:

۱۷۴ ..... اشاره

۱۷۶ ..... پیام ها

۱۷۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵]

۱۷۷ ..... اشاره

۱۷۷ ..... نکته ها:

۱۷۷ ..... اشاره

۱۸۰ ..... پیام ها

۱۸۱ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۶ تا ۵۷]

۱۸۱ ..... اشاره

۱۸۲ ..... نکته ها:

۱۸۲ ..... اشاره

۱۸۲ ..... پیام ها

۱۸۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸]

۱۸۴ ..... اشاره

نکته ها: ۱۸۴

اشاره ۱۸۴

پیام ها ۱۸۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹] ۱۸۵

اشاره ۱۸۵

نکته ها: ۱۸۵

اشاره ۱۸۵

پیام ها ۱۸۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰] ۱۸۸

اشاره ۱۸۸

پیام ها ۱۸۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱] ۱۸۹

اشاره ۱۸۹

نکته ها: ۱۸۹

اشاره ۱۸۹

پیام ها ۱۸۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۲] ۱۹۰

اشاره ۱۹۰

نکته ها: ۱۹۰

اشاره ۱۹۰

پیام ها ۱۹۰

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳] ۱۹۱

اشاره ۱۹۱

پیام ها ۱۹۱

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۴] ۱۹۲

اشاره ۱۹۲

نکته ها: ۱۹۲

اشاره ۱۹۲

پیام ها ۱۹۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵] ۱۹۳

اشاره ۱۹۳

نکته ها: ۱۹۳

اشاره ۱۹۳

پیام ها ۱۹۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶] ۱۹۴

اشاره ۱۹۴

نکته ها: ۱۹۴

اشاره ۱۹۴

پیام ها ۱۹۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷] ۱۹۵

اشاره ۱۹۵

نکته ها: ۱۹۶

اشاره ۱۹۶

پیام ها ۱۹۶

[سوره البقره (۲): آیه ۶۸] ۱۹۸

اشاره ۱۹۸

نکته ها: ۱۹۸

اشاره ۱۹۸

پیام ها ۱۹۸

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹] ۱۹۹

اشاره ۱۹۹

نکته ها: ۱۹۹

۱۹۹ ..... اشاره

۲۰۰ ..... پیام ها

۲۰۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰]

۲۰۰ ..... اشاره

۲۰۰ ..... نکته ها:

۲۰۰ ..... اشاره

۲۰۱ ..... پیام ها

۲۰۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۱ تا ۷۲]

۲۰۲ ..... اشاره

۲۰۲ ..... نکته ها:

۲۰۲ ..... اشاره

۲۰۲ ..... پیام ها

۲۰۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳]

۲۰۳ ..... اشاره

۲۰۳ ..... نکته ها:

۲۰۳ ..... اشاره

۲۰۳ ..... پیام ها

۲۰۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴]

۲۰۳ ..... اشاره

۲۰۴ ..... نکته ها:

۲۰۴ ..... اشاره

۲۰۴ ..... پیام ها

۲۰۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵]

۲۰۴ ..... اشاره

۲۰۴ ..... پیام ها

۲۰۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶]

۲۰۵ ..... اشاره

۲۰۵ ..... نکته ها:

۲۰۵ ..... اشاره

۲۰۵ ..... پیام ها

۲۰۶ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷]

۲۰۶ ..... اشاره

۲۰۶ ..... پیام ها

۲۰۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸]

۲۰۷ ..... اشاره

۲۰۸ ..... نکته ها:

۲۰۸ ..... اشاره

۲۰۸ ..... پیام ها

۲۰۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹]

۲۰۸ ..... اشاره

۲۰۸ ..... نکته ها:

۲۰۸ ..... اشاره

۲۱۰ ..... پیام ها

۲۱۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰]

۲۱۰ ..... اشاره

۲۱۱ ..... نکته ها:

۲۱۱ ..... اشاره

۲۱۱ ..... پیام ها

۲۱۲ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱]

۲۱۲ ..... اشاره

۲۱۲ ..... پیام ها

۲۱۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲]

۲۱۳ ..... اشاره

۲۱۳ ..... نکته ها:

۲۱۳ ..... اشاره

۲۱۳ ..... پیام ها

۲۱۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۳]

۲۱۴ ..... اشاره

۲۱۴ ..... نکته ها:

۲۱۴ ..... اشاره

۲۱۵ ..... پیام ها

۲۱۶ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴]

۲۱۶ ..... اشاره

۲۱۶ ..... نکته ها:

۲۱۶ ..... اشاره

۲۱۶ ..... پیام ها

۲۱۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵]

۲۱۷ ..... اشاره

۲۱۷ ..... نکته ها:

۲۱۷ ..... اشاره

۲۱۷ ..... پیام ها

۲۱۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۶]

۲۱۸ ..... اشاره

۲۱۸ ..... نکته ها:

۲۱۸ ..... اشاره

۲۱۸ ..... پیام ها

۲۱۹ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷]

۲۱۹ ..... اشاره

نکته ها: ۲۱۹

اشاره ۲۱۹

پیام ها ۲۱۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸] ۲۲۰

اشاره ۲۲۰

نکته ها: ۲۲۰

اشاره ۲۲۰

پیام ها ۲۲۱

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹] ۲۲۱

اشاره ۲۲۱

نکته ها: ۲۲۱

اشاره ۲۲۱

پیام ها ۲۲۲

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰] ۲۲۲

اشاره ۲۲۲

نکته ها: ۲۲۲

اشاره ۲۲۲

پیام ها ۲۲۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱] ۲۲۴

اشاره ۲۲۴

نکته ها: ۲۲۴

اشاره ۲۲۴

پیام ها ۲۲۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲] ۲۲۵

اشاره ۲۲۵

نکته ها: ۲۲۵

۲۲۵ ..... اشاره

۲۲۷ ..... پیام ها

۲۲۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۳]

۲۲۸ ..... اشاره

۲۲۸ ..... نکته ها:

۲۲۸ ..... اشاره

۲۲۹ ..... پیام ها

۲۳۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴]

۲۳۰ ..... اشاره

۲۳۰ ..... نکته ها:

۲۳۰ ..... اشاره

۲۳۲ ..... پیام ها

۲۳۳ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵]

۲۳۳ ..... اشاره

۲۳۳ ..... نکته ها:

۲۳۳ ..... اشاره

۲۳۳ ..... پیام ها

۲۳۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶]

۲۳۴ ..... اشاره

۲۳۴ ..... نکته ها:

۲۳۴ ..... اشاره

۲۳۴ ..... پیام ها

۲۳۵ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۷ تا ۹۸]

۲۳۵ ..... اشاره

۲۳۵ ..... نکته ها:

۲۳۵ ..... اشاره

پیام ها ----- ۲۳۶

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹] ----- ۲۳۶

اشاره ----- ۲۳۶

نکته ها: ----- ۲۳۷

اشاره ----- ۲۳۷

پیام ها ----- ۲۳۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰] ----- ۲۳۸

اشاره ----- ۲۳۸

نکته ها: ----- ۲۳۸

اشاره ----- ۲۳۸

پیام ها ----- ۲۳۹

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱] ----- ۲۴۱

اشاره ----- ۲۴۱

نکته ها: ----- ۲۴۱

اشاره ----- ۲۴۱

پیام ها ----- ۲۴۲

اشاره ----- ۲۴۲

سیمای یوسف (ویژگی های یک رهبر موفق) ----- ۲۴۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲] ----- ۲۴۵

اشاره ----- ۲۴۵

پیام ها ----- ۲۴۵

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳] ----- ۲۴۶

اشاره ----- ۲۴۶

نکته ها: ----- ۲۴۶

اشاره ----- ۲۴۶

پیام ها ----- ۲۴۶

۲۴۷ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۴]

۲۴۷ ..... اشاره

۲۴۷ ..... نکته ها:

۲۴۷ ..... اشاره

۲۴۹ ..... پیام ها

۲۴۹ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۵]

۲۴۹ ..... اشاره

۲۴۹ ..... نکته ها:

۲۴۹ ..... اشاره

۲۵۰ ..... پیام ها

۲۵۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۶]

۲۵۰ ..... اشاره

۲۵۱ ..... نکته ها:

۲۵۱ ..... اشاره

۲۵۱ ..... پیام ها

۲۵۱ ..... اشاره

۲۵۱ ..... نشانه های مؤمن مخلص

۲۵۳ ..... نشانه های مؤمن مشرک

۲۵۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۷]

۲۵۴ ..... اشاره

۲۵۴ ..... نکته ها:

۲۵۴ ..... اشاره

۲۵۴ ..... پیام ها

۲۵۴ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۸]

۲۵۴ ..... اشاره

۲۵۴ ..... نکته ها:

۲۵۴ ..... اشاره

۲۵۶ ..... پیام ها

۲۵۶ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹]

۲۵۶ ..... اشاره

۲۵۶ ..... نکته ها:

۲۵۶ ..... اشاره

۲۵۷ ..... پیام ها

۲۵۸ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۰]

۲۵۸ ..... اشاره

۲۵۸ ..... نکته ها:

۲۵۸ ..... اشاره

۲۵۹ ..... پیام ها

۲۶۰ ..... [سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱]

۲۶۰ ..... اشاره

۲۶۰ ..... نکته ها:

۲۶۰ ..... اشاره

۲۶۰ ..... پیام ها

۲۶۵ ..... [تفسیر سوره رعد]

۲۶۵ ..... سیمای سوره رعد

۲۶۶ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱]

۲۶۶ ..... اشاره

۲۶۶ ..... پیام ها

۲۶۷ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲]

۲۶۷ ..... اشاره

۲۶۷ ..... نکته ها:

۲۶۷ ..... اشاره

پیام ها - ۲۶۸

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳] ۲۶۸

اشاره ۲۶۸

نکته ها: ۲۶۸

اشاره ۲۶۸

پیام ها - ۲۶۹

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴] ۲۷۰

اشاره ۲۷۰

نکته ها: ۲۷۰

اشاره ۲۷۰

پیام ها ۲۷۰

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵] ۲۷۱

اشاره ۲۷۱

نکته ها: ۲۷۱

اشاره ۲۷۱

پیام ها ۲۷۲

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶] ۲۷۲

اشاره ۲۷۲

نکته ها: ۲۷۳

اشاره ۲۷۳

پیام ها ۲۷۵

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷] ۲۷۵

اشاره ۲۷۵

نکته ها: ۲۷۶

اشاره ۲۷۶

پیام ها ۲۷۶

۲۷۷ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۸]

۲۷۷ ..... اشاره

۲۷۷ ..... نکته ها:

۲۷۷ ..... اشاره

۲۷۷ ..... پیام ها

۲۷۷ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۹]

۲۷۷ ..... اشاره

۲۷۸ ..... نکته ها:

۲۷۸ ..... اشاره

۲۷۸ ..... پیام ها

۲۷۸ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰]

۲۷۸ ..... اشاره

۲۷۸ ..... نکته ها:

۲۷۸ ..... اشاره

۲۷۹ ..... پیام ها

۲۷۹ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱]

۲۷۹ ..... اشاره

۲۷۹ ..... نکته ها:

۲۷۹ ..... اشاره

۲۸۰ ..... پیام ها

۲۸۱ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲]

۲۸۱ ..... اشاره

۲۸۱ ..... نکته ها:

۲۸۱ ..... اشاره

۲۸۲ ..... پیام ها

۲۸۲ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳]

۲۸۲ ..... اشاره

۲۸۲ ..... نکته ها:

۲۸۲ ..... اشاره

۲۸۴ ..... پیام ها

۲۸۵ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۴]

۲۸۵ ..... اشاره

۲۸۵ ..... نکته ها:

۲۸۵ ..... اشاره

۲۸۶ ..... پیام ها

۲۸۶ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵]

۲۸۶ ..... اشاره

۲۸۶ ..... نکته ها:

۲۸۶ ..... اشاره

۲۸۷ ..... پیام ها

۲۸۷ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶]

۲۸۷ ..... اشاره

۲۸۷ ..... نکته ها:

۲۸۷ ..... اشاره

۲۸۸ ..... پیام ها

۲۸۸ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷]

۲۸۸ ..... اشاره

۲۸۹ ..... نکته ها:

۲۸۹ ..... اشاره

۲۸۹ ..... پیام ها

۲۹۱ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۸]

۲۹۱ ..... اشاره

نکته ها: ۲۹۲

اشاره ۲۹۲

بحثی پیرامون دعوت ۲۹۲

پیام ها ۲۹۶

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹] ۲۹۶

اشاره ۲۹۶

نکته ها: ۲۹۶

اشاره ۲۹۶

سیمای خردمندان در قرآن ۲۹۸

پیام ها ۲۹۸

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰] ۲۹۹

اشاره ۲۹۹

نکته ها: ۲۹۹

اشاره ۲۹۹

پیام ها ۳۰۰

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱] ۳۰۰

اشاره ۳۰۰

نکته ها: ۳۰۰

اشاره ۳۰۰

صله رحم ۳۰۱

پیام ها ۳۰۳

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲] ۳۰۴

اشاره ۳۰۴

نکته ها: ۳۰۴

اشاره ۳۰۴

پیام ها ۳۰۵

۳۰۶----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۳]

۳۰۶----- اشاره

۳۰۶----- نکته ها:

۳۰۶----- اشاره

۳۰۸----- پیام ها

۳۰۸----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۴]

۳۰۸----- اشاره

۳۰۸----- نکته ها:

۳۰۸----- اشاره

۳۰۹----- نکاتی پیرامون صبر

۳۱۰----- پیام ها

۳۱۱----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۵]

۳۱۱----- اشاره

۳۱۱----- نکته ها:

۳۱۱----- اشاره

۳۱۲----- پیام ها

۳۱۲----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶]

۳۱۲----- اشاره

۳۱۲----- نکته ها:

۳۱۲----- اشاره

۳۱۳----- پیام ها

۳۱۳----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷]

۳۱۳----- اشاره

۳۱۳----- نکته ها:

۳۱۳----- اشاره

۳۱۴----- بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

پیام ها ۳۱۵

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۸] ۳۱۶

اشاره ۳۱۶

نکته ها: ۳۱۶

اشاره ۳۱۶

عوامل آرامش و دلگرمی ۳۱۹

عوامل اضطراب و نگرانی ۳۲۰

پیام ها ۳۲۱

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۹] ۳۲۲

اشاره ۳۲۲

نکته ها: ۳۲۲

اشاره ۳۲۲

پیام ها ۳۲۴

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰] ۳۲۴

اشاره ۳۲۴

نکته ها: ۳۲۴

اشاره ۳۲۴

پیام ها ۳۲۴

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱] ۳۲۵

اشاره ۳۲۵

نکته ها: ۳۲۵

اشاره ۳۲۵

پیام ها ۳۲۶

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۲] ۳۲۷

اشاره ۳۲۷

پیام ها ۳۲۷

۳۲۷ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳]

۳۲۷ ----- اشاره

۳۲۸ ----- نکته ها:

۳۲۸ ----- اشاره

۳۲۸ ----- پیام ها

۳۲۹ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۴]

۳۲۹ ----- اشاره

۳۲۹ ----- نکته ها:

۳۲۹ ----- اشاره

۳۲۹ ----- پیام ها

۳۳۱ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۵]

۳۳۱ ----- اشاره

۳۳۱ ----- نکته ها:

۳۳۱ ----- اشاره

۳۳۱ ----- پیام ها

۳۳۲ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶]

۳۳۲ ----- اشاره

۳۳۲ ----- نکته ها:

۳۳۲ ----- اشاره

۳۳۲ ----- پیام ها

۳۳۳ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷]

۳۳۳ ----- اشاره

۳۳۳ ----- نکته ها:

۳۳۳ ----- اشاره

۳۳۳ ----- پیام ها

۳۳۴ ----- [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸]

۳۳۴ ..... اشاره

۳۳۴ ..... نکته ها:

۳۳۴ ..... اشاره

۳۳۴ ..... پیام ها

۳۳۵ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۹]

۳۳۵ ..... اشاره

۳۳۵ ..... نکته ها:

۳۳۵ ..... بحثی پیرامون مقدرات الهی

۳۳۷ ..... سؤال:

۳۳۷ ..... پاسخ:

۳۳۷ ..... بداء چیست؟

۳۴۰ ..... پیام ها

۳۴۰ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰]

۳۴۰ ..... اشاره

۳۴۱ ..... پیام ها

۳۴۱ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱]

۳۴۱ ..... اشاره

۳۴۱ ..... نکته ها:

۳۴۱ ..... اشاره

۳۴۱ ..... پیام ها

۳۴۲ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۲]

۳۴۲ ..... اشاره

۳۴۲ ..... نکته ها:

۳۴۲ ..... اشاره

۳۴۲ ..... پیام ها

۳۴۳ ..... [سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳]

۳۴۳ ..... اشاره

۳۴۳ ..... نکته ها:

۳۴۷ ..... [تفسیر سوره ابراهیم]

۳۴۷ ..... سیمای سوره ابراهیم

۳۴۸ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱]

۳۴۸ ..... اشاره

۳۴۸ ..... نکته ها:

۳۴۸ ..... اشاره

۳۴۹ ..... پیام ها

۳۴۹ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲]

۳۴۹ ..... اشاره

۳۴۹ ..... پیام ها

۳۵۱ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳]

۳۵۱ ..... اشاره

۳۵۱ ..... نکته ها:

۳۵۱ ..... اشاره

۳۵۱ ..... پیام ها

۳۵۲ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴]

۳۵۲ ..... اشاره

۳۵۲ ..... نکته ها:

۳۵۲ ..... اشاره

۳۵۲ ..... پیام ها

۳۵۲ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵]

۳۵۲ ..... اشاره

۳۵۲ ..... نکته ها:

۳۵۲ ..... اشاره

پیام ها ۳۵۴

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۶] ۳۵۵

اشاره ۳۵۵

پیام ها ۳۵۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۷] ۳۵۵

اشاره ۳۵۵

نکته ها: ۳۵۶

اشاره ۳۵۶

پیام ها ۳۵۷

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۸] ۳۵۷

اشاره ۳۵۷

پیام ها ۳۵۷

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۹] ۳۵۸

اشاره ۳۵۸

نکته ها: ۳۵۸

اشاره ۳۵۸

پیام ها ۳۵۹

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۰] ۳۵۹

اشاره ۳۵۹

نکته ها: ۳۶۰

اشاره ۳۶۰

پیام ها ۳۶۰

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۱] ۳۶۱

اشاره ۳۶۱

نکته ها: ۳۶۱

اشاره ۳۶۱

پیام ها - - - - - ۳۶۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۲] - - - - - ۳۶۳

اشاره - - - - - ۳۶۳

نکته ها: - - - - - ۳۶۳

اشاره - - - - - ۳۶۳

پیام ها - - - - - ۳۶۳

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۳] - - - - - ۳۶۴

اشاره - - - - - ۳۶۴

نکته ها: - - - - - ۳۶۴

اشاره - - - - - ۳۶۴

پیام ها - - - - - ۳۶۴

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۴] - - - - - ۳۶۵

اشاره - - - - - ۳۶۵

نکته ها: - - - - - ۳۶۵

اشاره - - - - - ۳۶۵

پیام ها - - - - - ۳۶۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۵ تا ۱۶] - - - - - ۳۶۷

اشاره - - - - - ۳۶۷

نکته ها: - - - - - ۳۶۷

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۷] - - - - - ۳۶۸

اشاره - - - - - ۳۶۸

نکته ها: - - - - - ۳۶۹

اشاره - - - - - ۳۶۹

پیام ها - - - - - ۳۶۹

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۸] - - - - - ۳۷۰

اشاره - - - - - ۳۷۰

نکته ها: ۳۷۰

اشاره ۳۷۰

پیام ها ۳۷۰

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۰] ۳۷۱

اشاره ۳۷۱

نکته ها: ۳۷۱

اشاره ۳۷۱

پیام ها ۳۷۱

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۱] ۳۷۲

اشاره ۳۷۲

نکته ها: ۳۷۲

اشاره ۳۷۲

پیام ها ۳۷۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۲] ۳۷۳

اشاره ۳۷۳

نکته ها: ۳۷۴

اشاره ۳۷۴

پیام ها ۳۷۴

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۳] ۳۷۵

اشاره ۳۷۵

نکته ها: ۳۷۵

اشاره ۳۷۵

پیام ها ۳۷۶

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۴] ۳۷۶

اشاره ۳۷۶

نکته ها: ۳۷۶

۳۷۶ ..... اشاره

۳۷۷ ..... پیام ها

۳۷۷ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۵]

۳۷۷ ..... اشاره

۳۷۷ ..... نکته ها:

۳۷۷ ..... اشاره

۳۷۸ ..... پیام ها

۳۷۹ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۶]

۳۷۹ ..... اشاره

۳۷۹ ..... نکته ها:

۳۷۹ ..... اشاره

۳۷۹ ..... پیام ها

۳۷۹ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۷]

۳۷۹ ..... اشاره

۳۷۹ ..... پیام ها

۳۸۱ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۸ تا ۲۹]

۳۸۱ ..... اشاره

۳۸۱ ..... نکته ها:

۳۸۱ ..... اشاره

۳۸۲ ..... پیام ها

۳۸۲ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۰]

۳۸۲ ..... اشاره

۳۸۲ ..... نکته ها:

۳۸۲ ..... اشاره

۳۸۲ ..... پیام ها

۳۸۳ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۱]

۳۸۳ ..... اشاره

۳۸۳ ..... نکته ها:

۳۸۳ ..... اشاره

۳۸۳ ..... پیام ها

۳۸۴ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۲]

۳۸۴ ..... اشاره

۳۸۴ ..... نکته ها:

۳۸۴ ..... اشاره

۳۸۵ ..... پیام ها

۳۸۵ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۳]

۳۸۵ ..... اشاره

۳۸۵ ..... نکته ها:

۳۸۵ ..... اشاره

۳۸۶ ..... پیام ها

۳۸۶ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۴]

۳۸۶ ..... اشاره

۳۸۶ ..... نکته ها:

۳۸۶ ..... اشاره

۳۸۷ ..... پیام ها:

۳۸۷ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۵]

۳۸۷ ..... اشاره

۳۸۷ ..... نکته ها:

۳۸۷ ..... اشاره

۳۸۸ ..... پیام ها

۳۸۹ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۶]

۳۸۹ ..... اشاره

نکته ها: ۳۸۹

اشاره ۳۸۹

پیام ها ۳۹۱

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۷] ۳۹۱

اشاره ۳۹۱

نکته ها: ۳۹۲

اشاره ۳۹۲

پیام ها ۳۹۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۸] ۳۹۳

اشاره ۳۹۳

نکته ها: ۳۹۳

اشاره ۳۹۳

پیام ها ۳۹۳

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۹] ۳۹۳

اشاره ۳۹۳

نکته ها: ۳۹۳

اشاره ۳۹۳

پیام ها ۳۹۵

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۰ تا ۴۱] ۳۹۵

اشاره ۳۹۵

نکته ها: ۳۹۵

اشاره ۳۹۵

پیام ها ۳۹۶

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۲] ۳۹۷

اشاره ۳۹۷

نکته ها: ۳۹۷

۳۹۷ ..... اشاره

۳۹۷ ..... پیام ها

۳۹۸ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۳]

۳۹۸ ..... اشاره

۳۹۸ ..... نکته ها:

۳۹۸ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۴]

۳۹۸ ..... اشاره

۳۹۸ ..... نکته ها:

۳۹۸ ..... اشاره

۴۰۰ ..... پیام ها

۴۰۰ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۵]

۴۰۰ ..... اشاره

۴۰۰ ..... پیام ها

۴۰۲ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۶]

۴۰۲ ..... اشاره

۴۰۲ ..... نکته ها:

۴۰۲ ..... اشاره

۴۰۲ ..... پیام ها

۴۰۲ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۷]

۴۰۲ ..... اشاره

۴۰۲ ..... نکته ها:

۴۰۲ ..... اشاره

۴۰۲ ..... پیام ها

۴۰۴ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۸]

۴۰۴ ..... اشاره

۴۰۴ ..... نکته ها:

۴۰۴ ..... اشاره

۴۰۴ ..... پیام ها

۴۰۴ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۴۰۴ ..... اشاره

۴۰۶ ..... نکته ها:

۴۰۶ ..... اشاره

۴۰۷ ..... پیام ها

۴۰۷ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۱]

۴۰۷ ..... اشاره

۴۰۷ ..... پیام ها

۴۰۷ ..... [سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۲]

۴۰۷ ..... اشاره

۴۰۷ ..... نکته ها:

۴۰۷ ..... اشاره

۴۰۸ ..... پیام ها

۴۱۲ ..... [تفسیر سوره حجر]

۴۱۲ ..... سیمای سوره حجر

۴۱۳ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۲]

۴۱۳ ..... اشاره

۴۱۳ ..... نکته ها:

۴۱۳ ..... اشاره

۴۱۳ ..... پیام ها

۴۱۴ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۳]

۴۱۴ ..... اشاره

۴۱۴ ..... نکته ها:

۴۱۴ ..... اشاره

پیام ها ۴۱۵

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴] ۴۱۵

اشاره ۴۱۵

پیام ها ۴۱۵

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵] ۴۱۶

اشاره ۴۱۶

نکته ها: ۴۱۶

اشاره ۴۱۶

پیام ها ۴۱۶

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶ تا ۷] ۴۱۶

اشاره ۴۱۶

نکته ها: ۴۱۶

اشاره ۴۱۶

پیام ها ۴۱۸

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸] ۴۱۸

اشاره ۴۱۸

نکته ها: ۴۱۸

اشاره ۴۱۸

پیام ها ۴۱۹

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹] ۴۱۹

اشاره ۴۱۹

نکته ها: ۴۱۹

اشاره ۴۱۹

پیام ها ۴۲۰

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۰ تا ۱۱] ۴۲۱

اشاره ۴۲۱

نکته ها: ۴۲۱

اشاره ۴۲۱

پیام ها ۴۲۱

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۲ تا ۱۵] ۴۲۲

اشاره ۴۲۲

نکته ها: ۴۲۲

اشاره ۴۲۲

پیام ها ۴۲۳

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶] ۴۲۳

اشاره ۴۲۳

نکته ها: ۴۲۳

اشاره ۴۲۳

پیام ها ۴۲۴

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۷ تا ۱۸] ۴۲۴

اشاره ۴۲۴

نکته ها: ۴۲۴

اشاره ۴۲۴

پیام ها ۴۲۵

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۰] ۴۲۵

اشاره ۴۲۵

نکته ها: ۴۲۶

اشاره ۴۲۶

پیام ها ۴۲۶

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۱] ۴۲۶

اشاره ۴۲۶

نکته ها: ۴۲۶

۴۲۶ ..... اشاره

۴۲۷ ..... پیام ها

۴۲۸ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲]

۴۲۸ ..... اشاره

۴۲۸ ..... نکته ها:

۴۲۸ ..... اشاره

۴۲۹ ..... پیام ها

۴۲۹ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۳ تا ۲۵]

۴۲۹ ..... اشاره

۴۲۹ ..... نکته ها:

۴۲۹ ..... اشاره

۴۳۰ ..... پیام ها

۴۳۰ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۲۷]

۴۳۰ ..... اشاره

۴۳۰ ..... نکته ها:

۴۳۱ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸]

۴۳۱ ..... اشاره

۴۳۱ ..... نکته ها:

۴۳۱ ..... اشاره

۴۳۲ ..... پیام ها

۴۳۲ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۹ تا ۳۱]

۴۳۲ ..... اشاره

۴۳۲ ..... نکته ها:

۴۳۲ ..... اشاره

۴۳۴ ..... پیام ها

۴۳۴ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۲ تا ۳۵]

۴۳۴ ..... اشاره

۴۳۵ ..... پیام ها

۴۳۶ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۶ تا ۳۸]

۴۳۶ ..... اشاره

۴۳۶ ..... نکته ها:

۴۳۶ ..... اشاره

۴۳۶ ..... پیام ها

۴۳۶ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۹ تا ۴۰]

۴۳۶ ..... اشاره

۴۳۷ ..... نکته ها:

۴۳۷ ..... اشاره

۴۳۷ ..... پیام ها

۴۳۷ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۴۲]

۴۳۷ ..... اشاره

۴۳۸ ..... نکته ها:

۴۳۸ ..... اشاره

۴۳۸ ..... پیام ها

۴۳۸ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۳ تا ۴۴]

۴۳۸ ..... اشاره

۴۳۹ ..... نکته ها:

۴۳۹ ..... اشاره

۴۳۹ ..... پیام ها

۴۳۹ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۵ تا ۴۸]

۴۳۹ ..... اشاره

۴۳۹ ..... نکته ها:

۴۳۹ ..... اشاره

پیام ها ۴۴۰

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۹ تا ۵۰] ۴۴۱

اشاره ۴۴۱

نکته ها: ۴۴۱

اشاره ۴۴۱

پیام ها ۴۴۱

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۵۶] ۴۴۲

اشاره ۴۴۲

نکته ها: ۴۴۳

اشاره ۴۴۳

پیام ها ۴۴۳

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۷ تا ۵۸] ۴۴۴

اشاره ۴۴۴

پیام ها ۴۴۴

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۹ تا ۶۲] ۴۴۵

اشاره ۴۴۵

نکته ها: ۴۴۵

اشاره ۴۴۵

پیام ها ۴۴۵

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۳ تا ۶۶] ۴۴۶

اشاره ۴۴۶

نکته ها: ۴۴۶

اشاره ۴۴۶

پیام ها ۴۴۶

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۷ تا ۷۰] ۴۴۹

اشاره ۴۴۹

نکته ها: ۴۴۹

اشاره ۴۴۹

پیام ها ۴۴۹

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۱] ۴۵۰

اشاره ۴۵۰

نکته ها: ۴۵۰

اشاره ۴۵۰

پیام ها ۴۵۰

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۲ تا ۷۴] ۴۵۰

اشاره ۴۵۰

نکته ها: ۴۵۲

اشاره ۴۵۲

پیام ها ۴۵۲

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۵ تا ۷۷] ۴۵۳

اشاره ۴۵۳

نکته ها: ۴۵۳

اشاره ۴۵۳

پیام ها ۴۵۳

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۸ تا ۷۹] ۴۵۴

اشاره ۴۵۴

نکته ها: ۴۵۴

اشاره ۴۵۴

پیام ها ۴۵۴

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۰ تا ۸۴] ۴۵۵

اشاره ۴۵۵

نکته ها: ۴۵۵

۴۵۵ ..... اشاره

۴۵۵ ..... پیام ها

۴۵۷ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۸۶]

۴۵۷ ..... اشاره

۴۵۷ ..... نکته ها:

۴۵۷ ..... اشاره

۴۵۷ ..... پیام ها

۴۵۸ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷]

۴۵۸ ..... اشاره

۴۵۸ ..... نکته ها:

۴۵۸ ..... اشاره

۴۵۹ ..... پیام ها

۴۵۹ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸]

۴۵۹ ..... اشاره

۴۵۹ ..... نکته ها:

۴۵۹ ..... اشاره

۴۶۱ ..... پیام ها

۴۶۲ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۹]

۴۶۲ ..... اشاره

۴۶۲ ..... پیام ها

۴۶۲ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۰ تا ۹۱]

۴۶۲ ..... اشاره

۴۶۲ ..... نکته ها:

۴۶۲ ..... اشاره

۴۶۳ ..... پیام ها

۴۶۳ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۲ تا ۹۳]

۴۶۳ ..... اشاره

۴۶۳ ..... پیام ها

۴۶۴ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۴ تا ۹۶]

۴۶۴ ..... اشاره

۴۶۴ ..... نکته ها:

۴۶۴ ..... اشاره

۴۶۴ ..... پیام ها

۴۶۵ ..... [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹]

۴۶۵ ..... اشاره

۴۶۵ ..... نکته ها:

۴۶۵ ..... اشاره

۴۶۶ ..... پیام ها

۴۷۰ ..... [تفسیر سوره نحل]

۴۷۰ ..... سیمای سوره نحل

۴۷۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۲]

۴۷۱ ..... اشاره

۴۷۱ ..... نکته ها:

۴۷۱ ..... اشاره

۴۷۲ ..... پیام ها

۴۷۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۳ تا ۴]

۴۷۳ ..... اشاره

۴۷۳ ..... نکته ها:

۴۷۳ ..... اشاره

۴۷۳ ..... پیام ها

۴۷۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۵ تا ۶]

۴۷۴ ..... اشاره

نکته ها: ۴۷۴

اشاره ۴۷۴

پیام ها ۴۷۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷] ۴۷۵

اشاره ۴۷۵

پیام ها ۴۷۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸] ۴۷۶

اشاره ۴۷۶

نکته ها: ۴۷۶

اشاره ۴۷۶

پیام ها ۴۷۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹] ۴۷۷

اشاره ۴۷۷

نکته ها: ۴۷۷

اشاره ۴۷۷

پیام ها ۴۷۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰] ۴۷۸

اشاره ۴۷۸

نکته ها: ۴۷۸

اشاره ۴۷۸

پیام ها ۴۷۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱] ۴۷۸

اشاره ۴۷۸

نکته ها: ۴۷۸

اشاره ۴۷۸

پیام ها ۴۸۰

۴۸۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲]

۴۸۰ ..... اشاره

۴۸۰ ..... نکته ها:

۴۸۰ ..... اشاره

۴۸۰ ..... پیام ها

۴۸۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳]

۴۸۱ ..... اشاره

۴۸۱ ..... پیام ها

۴۸۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۴]

۴۸۱ ..... اشاره

۴۸۲ ..... نکته ها:

۴۸۲ ..... اشاره

۴۸۲ ..... پیام ها

۴۸۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵]

۴۸۲ ..... اشاره

۴۸۲ ..... نکته ها:

۴۸۲ ..... اشاره

۴۸۳ ..... پیام ها

۴۸۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶]

۴۸۴ ..... اشاره

۴۸۴ ..... نکته ها:

۴۸۴ ..... اشاره

۴۸۴ ..... پیام ها

۴۸۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷]

۴۸۵ ..... اشاره

۴۸۵ ..... نکته ها:

۴۸۵ ..... اشاره

۴۸۵ ..... پیام ها

۴۸۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۸]

۴۸۶ ..... اشاره

۴۸۶ ..... نکته ها:

۴۸۶ ..... اشاره

۴۸۶ ..... پیام ها

۴۸۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۹]

۴۸۷ ..... اشاره

۴۸۷ ..... پیام ها

۴۸۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۲۰ تا ۲۱]

۴۸۷ ..... اشاره

۴۸۷ ..... نکته ها:

۴۸۷ ..... اشاره

۴۸۷ ..... پیام ها

۴۸۹ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲]

۴۸۹ ..... اشاره

۴۸۹ ..... نکته ها:

۴۸۹ ..... اشاره

۴۸۹ ..... پیام ها

۴۹۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۳]

۴۹۰ ..... اشاره

۴۹۰ ..... نکته ها:

۴۹۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۴]

۴۹۰ ..... اشاره

۴۹۰ ..... نکته ها:

۴۹۰ ..... اشاره

۴۹۲ ..... پیام ها

۴۹۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵]

۴۹۲ ..... اشاره

۴۹۲ ..... نکته ها:

۴۹۲ ..... اشاره

۴۹۲ ..... پیام ها

۴۹۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶]

۴۹۳ ..... اشاره

۴۹۳ ..... نکته ها:

۴۹۳ ..... اشاره

۴۹۳ ..... پیام ها

۴۹۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷]

۴۹۴ ..... اشاره

۴۹۴ ..... نکته ها:

۴۹۴ ..... اشاره

۴۹۴ ..... پیام ها

۴۹۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۲۸ تا ۲۹]

۴۹۵ ..... اشاره

۴۹۵ ..... نکته ها:

۴۹۵ ..... اشاره

۴۹۵ ..... پیام ها

۴۹۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰]

۴۹۶ ..... اشاره

۴۹۶ ..... نکته ها:

۴۹۶ ..... اشاره

پیام ها ۴۹۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱] ۴۹۷

اشاره ۴۹۷

پیام ها ۴۹۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲] ۴۹۹

اشاره ۴۹۹

نکته ها: ۴۹۹

اشاره ۴۹۹

پیام ها ۴۹۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳] ۵۰۱

اشاره ۵۰۱

نکته ها: ۵۰۱

اشاره ۵۰۱

پیام ها ۵۰۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴] ۵۰۲

اشاره ۵۰۲

نکته ها: ۵۰۲

اشاره ۵۰۲

پیام ها ۵۰۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵] ۵۰۲

اشاره ۵۰۲

نکته ها: ۵۰۴

اشاره ۵۰۴

پیام ها ۵۰۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶] ۵۰۵

اشاره ۵۰۵

نکته ها: ۵۰۵

اشاره ۵۰۵

پیام ها ۵۰۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۷] ۵۰۷

اشاره ۵۰۷

نکته ها: ۵۰۷

اشاره ۵۰۷

پیام ها ۵۰۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۸] ۵۰۷

اشاره ۵۰۷

نکته ها: ۵۰۸

اشاره ۵۰۸

پیام ها ۵۰۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹] ۵۰۸

اشاره ۵۰۸

نکته ها: ۵۰۸

اشاره ۵۰۸

پیام ها ۵۰۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰] ۵۰۹

اشاره ۵۰۹

نکته ها: ۵۰۹

اشاره ۵۰۹

پیام ها ۵۰۹

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۱ تا ۴۲] ۵۱۰

اشاره ۵۱۰

نکته ها: ۵۱۰

۵۱۰ ..... اشاره

۵۱۰ ..... پیام ها

۵۱۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳]

۵۱۱ ..... اشاره

۵۱۱ ..... نکته ها:

۵۱۱ ..... اشاره

۵۱۱ ..... پیام ها

۵۱۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴]

۵۱۲ ..... اشاره

۵۱۲ ..... نکته ها:

۵۱۲ ..... اشاره

۵۱۳ ..... پیام ها

۵۱۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۴۷]

۵۱۳ ..... اشاره

۵۱۴ ..... نکته ها:

۵۱۴ ..... اشاره

۵۱۴ ..... پیام ها

۵۱۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸]

۵۱۵ ..... اشاره

۵۱۵ ..... نکته ها:

۵۱۵ ..... اشاره

۵۱۵ ..... پیام ها

۵۱۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۵۰]

۵۱۷ ..... اشاره

۵۱۷ ..... نکته ها:

۵۱۷ ..... اشاره

پیام ها ۵۱۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱] ۵۱۸

اشاره ۵۱۸

نکته ها: ۵۱۸

اشاره ۵۱۸

پیام ها ۵۲۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲] ۵۲۰

اشاره ۵۲۰

نکته ها: ۵۲۰

اشاره ۵۲۰

پیام ها ۵۲۰

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۳ تا ۵۴] ۵۲۱

اشاره ۵۲۱

نکته ها: ۵۲۱

اشاره ۵۲۱

پیام ها ۵۲۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۵] ۵۲۳

اشاره ۵۲۳

نکته ها: ۵۲۳

اشاره ۵۲۳

پیام ها ۵۲۳

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۶ تا ۵۷] ۵۲۳

اشاره ۵۲۳

نکته ها: ۵۲۴

اشاره ۵۲۴

پیام ها ۵۲۴

۵۲۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] -

۵۲۵ ..... اشاره

۵۲۵ ..... نکته ها:

۵۲۵ ..... اشاره

۵۲۶ ..... پیام ها -

۵۲۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰] -

۵۲۶ ..... اشاره

۵۲۶ ..... نکته ها:

۵۲۶ ..... اشاره

۵۲۷ ..... پیام ها -

۵۲۷ ..... نکته ها:

۵۲۸ ..... پیام ها -

۵۲۹ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۲] -

۵۲۹ ..... اشاره

۵۲۹ ..... نکته ها:

۵۲۹ ..... پیام ها -

۵۲۹ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۳] -

۵۲۹ ..... اشاره

۵۳۰ ..... نکته ها:

۵۳۰ ..... پیام ها -

۵۳۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴] -

۵۳۰ ..... اشاره

۵۳۰ ..... پیام ها -

۵۳۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵] -

۵۳۱ ..... اشاره

۵۳۱ ..... نکته ها:

پیام ها - ۵۳۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶] - ۵۳۲

اشاره - ۵۳۲

نکته ها: - ۵۳۲

پیام ها - ۵۳۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷] - ۵۳۴

اشاره - ۵۳۴

نکته ها: - ۵۳۴

پیام ها - ۵۳۴

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۸] - ۵۳۵

اشاره - ۵۳۵

نکته ها: - ۵۳۵

پیام ها - ۵۳۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۹] - ۵۳۵

اشاره - ۵۳۵

نکته ها: - ۵۳۶

پیام ها - ۵۳۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰] - ۵۳۷

اشاره - ۵۳۷

نکته ها: - ۵۳۷

پیام ها - ۵۳۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱] - ۵۳۸

اشاره - ۵۳۸

نکته ها: - ۵۳۸

پیام ها - ۵۴۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۲] - ۵۴۰

۵۴۰ ..... اشاره

۵۴۰ ..... نکته ها:

۵۴۱ ..... پیام ها

۵۴۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۳ تا ۷۴]

۵۴۲ ..... اشاره

۵۴۲ ..... نکته ها:

۵۴۲ ..... پیام ها

۵۴۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۶]

۵۴۳ ..... اشاره

۵۴۳ ..... پیام ها

۵۴۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷]

۵۴۴ ..... اشاره

۵۴۴ ..... نکته ها:

۵۴۵ ..... پیام ها

۵۴۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸]

۵۴۵ ..... اشاره

۵۴۵ ..... نکته ها:

۵۴۵ ..... پیام ها

۵۴۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹]

۵۴۶ ..... اشاره

۵۴۶ ..... نکته ها:

۵۴۷ ..... پیام ها

۵۴۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰]

۵۴۷ ..... اشاره

۵۴۸ ..... نکته ها:

۵۴۸ ..... پیام ها

٥٤٨ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨١]

٥٤٨ ..... اشاره

٥٤٨ ..... نکته ها:

٥٤٩ ..... پيام ها

٥٥٠ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٢]

٥٥٠ ..... اشاره

٥٥٠ ..... پيام ها

٥٥٠ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٣]

٥٥٠ ..... اشاره

٥٥٠ ..... نکته ها:

٥٥١ ..... پيام ها

٥٥١ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٤]

٥٥١ ..... اشاره

٥٥١ ..... نکته ها:

٥٥٣ ..... پيام ها

٥٥٣ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٥]

٥٥٣ ..... اشاره

٥٥٣ ..... نکته ها:

٥٥٣ ..... پيام ها

٥٥٣ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٦]

٥٥٣ ..... اشاره

٥٥٤ ..... نکته ها:

٥٥٤ ..... پيام ها

٥٥٥ ..... [سوره النحل (١٦): آيه ٨٧]

٥٥٥ ..... اشاره

٥٥٥ ..... پيام ها

۵۵۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۸۸]

۵۵۵ ..... اشاره

۵۵۵ ..... نکته ها:

۵۵۶ ..... پیام ها

۵۵۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۸۹]

۵۵۷ ..... اشاره

۵۵۷ ..... نکته ها:

۵۵۸ ..... پیام ها

۵۵۹ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۰]

۵۵۹ ..... اشاره

۵۵۹ ..... نکته ها:

۵۶۰ ..... پیام ها

۵۶۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱]

۵۶۱ ..... اشاره

۵۶۱ ..... نکته ها:

۵۶۱ ..... پیام ها

۵۶۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲]

۵۶۱ ..... اشاره

۵۶۳ ..... نکته ها:

۵۶۳ ..... پیام ها

۵۶۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳]

۵۶۴ ..... اشاره

۵۶۴ ..... نکته ها:

۵۶۵ ..... پیام ها

۵۶۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴]

۵۶۵ ..... اشاره

نکته ها: ۵۶۵

پیام ها ۵۶۵

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵] ۵۶۶

اشاره ۵۶۶

نکته ها: ۵۶۶

پیام ها ۵۶۶

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶] ۵۶۶

اشاره ۵۶۶

پیام ها ۵۶۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷] ۵۶۷

اشاره ۵۶۷

نکته ها: ۵۶۷

پیام ها ۵۶۷

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۸ تا ۹۹] ۵۶۸

اشاره ۵۶۸

نکته ها: ۵۶۸

پیام ها ۵۶۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۰] ۵۶۹

اشاره ۵۶۹

نکته ها: ۵۶۹

پیام ها ۵۷۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱] ۵۷۰

اشاره ۵۷۰

نکته ها: ۵۷۱

پیام ها ۵۷۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۲] ۵۷۱

۵۷۱ ..... اشاره

۵۷۱ ..... نکته ها:

۵۷۲ ..... پیام ها

۵۷۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳]

۵۷۲ ..... اشاره

۵۷۳ ..... نکته ها:

۵۷۳ ..... پیام ها

۵۷۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴]

۵۷۳ ..... اشاره

۵۷۴ ..... نکته ها:

۵۷۴ ..... پیام ها

۵۷۴ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵]

۵۷۴ ..... اشاره

۵۷۴ ..... نکته ها:

۵۷۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶]

۵۷۵ ..... اشاره

۵۷۵ ..... نکته ها:

۵۷۶ ..... پیام ها

۵۷۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷]

۵۷۶ ..... اشاره

۵۷۶ ..... پیام ها

۵۷۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۸]

۵۷۷ ..... اشاره

۵۷۷ ..... پیام ها

۵۷۷ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹]

۵۷۷ ..... اشاره

پیام ها - ۵۷۷

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰] ۵۷۷

اشاره ۵۷۷

نکته ها: ۵۷۸

پیام ها - ۵۷۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱] ۵۷۹

اشاره ۵۷۹

نکته ها: ۵۷۹

پیام ها - ۵۷۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۲] ۵۸۰

اشاره ۵۸۰

نکته ها: ۵۸۰

پیام ها - ۵۸۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳] ۵۸۱

اشاره ۵۸۱

نکته ها: ۵۸۱

پیام ها - ۵۸۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۴] ۵۸۲

اشاره ۵۸۲

نکته ها: ۵۸۲

پیام ها - ۵۸۲

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۵] ۵۸۳

اشاره ۵۸۳

نکته ها: ۵۸۳

پیام ها - ۵۸۳

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ۵۸۴

۵۸۴ ..... اشاره

۵۸۴ ..... نکته ها:

۵۸۴ ..... پیام ها

۵۸۵ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸]

۵۸۵ ..... اشاره

۵۸۵ ..... نکته ها:

۵۸۵ ..... پیام ها

۵۸۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۹]

۵۸۶ ..... اشاره

۵۸۶ ..... نکته ها:

۵۸۶ ..... پیام ها

۵۸۶ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۰]

۵۸۶ ..... اشاره

۵۸۷ ..... نکته ها:

۵۸۷ ..... پیام ها

۵۸۹ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲]

۵۸۹ ..... اشاره

۵۸۹ ..... نکته ها:

۵۸۹ ..... پیام ها

۵۹۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳]

۵۹۰ ..... اشاره

۵۹۰ ..... پیام ها

۵۹۰ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴]

۵۹۰ ..... اشاره

۵۹۰ ..... نکته ها:

۵۹۱ ..... پیام ها

۵۹۱ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵]

۵۹۱ ..... اشاره

۵۹۱ ..... نکته ها:

۵۹۲ ..... پیام ها

۵۹۲ ..... [سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶]

۵۹۲ ..... اشاره

۵۹۲ ..... نکته ها:

۵۹۳ ..... پیام ها

۵۹۳ ..... [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۷ تا ۱۲۸]

۵۹۳ ..... اشاره

۵۹۴ ..... نکته ها:

۵۹۶ ..... پیام ها

۵۹۷ ..... درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام و المسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که خود نیز می‌تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حد اقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی

هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یک بار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱ متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲ ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حد اقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳ نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴ پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنان که در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵ پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها: و پیام ها: نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱ گاهی تعداد نکته ها: و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، باز هم عنوان نکته ها: و پیام ها: به صورت جمع آمده است.

۲ در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.

مقدمه جلد ششم:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدَانَا اللّٰهُ قَرَّانَ كِه جَلُوهُ اِي از عِظْمَتِ خِدا و مِعْجِزُهُ اِي جَاوِيْد و دَلِيْلِي رُوْشَن و پِيْشْگُوِيِي صَادِق و تَارِيْخِي صَحِيْح و مَنطَقِي مَحْكَم و گُوَاهِي رُوْشَن و ذِكْرِي عَمِيْق و نَعْمَتِي وَا لَا و دَرِيَايِي بِي نَهَايْت اِسْت، هَم طَرَح مِي دَهْد و هَم شِيُوهُ ي اَجْرَا و الْكُو مَعْرَفِي مِي كِنْد، هَم تَشْوِيْق دَارْد و هَم هَشْدَار مِي دَهْد، هَم گِذْشْتِه رَا بَرَاي اِنْسَان تَرْسِيْم مِي كِنْد و هَم از اَيْنْدِه خَبْر مِي دَهْد، هَم بَرَاي عُوَام مَطْلَب دَارْد و هَم بَرَاي خُوَاص نَكْتِه هَا، هَم غِيْب دَارْد و هَم شَهُوْد، هَم عُوَامِل عَزَّت رَا بِيَان مِي كِنْد و هَم عُوَامِل ذَلَّت رَا، هَم نُوْر فِكْر و مَنطَق و بِيَان اَمْرُوْز اِسْت و هَم اَنِيْس و مُوْنَس و نُوْر قَبْر و قِيَامْت اِسْت.

شنيديني است که در حديث مي خوانيم: دليل وجوب نماز آن است که قرآن از مہجوريت بيرون آيد، چون بر هر نماز گزار واجب است شبانه روز ده بار سوره حمد و سوره ديگري از قرآن را بخواند.

شنيديني است که پيامبر اکرم صلي الله عليه و آله هنگام نماز گزاردن بر شهداي جنگ احد، فرمود: اول به جنازه کسی نماز گزاريم که قرآنِ بيشتری را حفظ است.

و شنيديني است که در جبهه ي جنگ، پيامبر اکرم صلي الله عليه و آله پرچم را از دست يکی گرفت و به دست ديگري داد و فرمود: چون او قرآنِ بيشتری حفظ است.

امام رضا علیه السلام فرمود: هر چه از ما شنیدید، دلیل قرآنی آن را از ما بخواهید تا بگوییم این سخن از کدام آیه استفاده شده است.

از سخت ترین القاب قرآن در مورد انسان، لقب پوچ بودن است که قرآن می فرماید: اگر کتاب آسمانی را به پا ندارید، پوچید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ» (۱) و انتقاد قرآن نثار کسانی می شود که در قرآن تدبّر نمی کنند: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۲) قرآن، میزان شناسایی سخن اولیای خداست و به ما فرموده اند: هر گاه سخنی از ما شنیدید آن را با قرآن تطبیق دهید، اگر ضد قرآن بود آن سخن را به دیوار بزنید.

قرآن، ثقل اکبر است و اهل بیت پیامبر علیهم السلام ثقل اصغر، و رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: من دو چیز گرانبها میان شما باقی می گذارم که هرگز از هم جدا نشوند تا در قیامت کنار حوض کوثر به من ملحق شوند؛ کتاب خدا و اهل بیت من. (۳)

معنای جدا نشدن قرآن از اهل بیت آن است که الآن نیز در کنار قرآن، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند و تفسیر قرآن بدون توجه به روایات معتبر گمراهی است، زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر به این دو (کتاب و اهل بیت) تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید. آری تمسک به هر یک و رها کردن دیگری گمراهی است.

اگر نتوان به مقام فاطمه زهرا علیها السلام رسید، ولی به مقام دختر کنیز او فضا که می توان رسید، در تاریخ می خوانیم: این بانوی گرامی بیست سال تمام گفتگوهایش را در قالب آیات قرآن بیان می کرد.

در زمانی که این سطرها را می نویسم با کودکی ۵/۵ ساله آشنا شده ام که دانشمندان حوزه ها و اساتید دانشگاه های دنیا را متحیر ساخته و هر سخنی،

ص: ۹

۱-۱. مائده، ۶۸.

۲-۲. محمد، ۲۴.

۳-۳. برای این حدیث حدود صد منبع از شیعه و سنی نقل شده است.

درباره ی هر موضوعی از او می پرسند، با آیه ای از قرآن جواب می دهد!! این کودک از جمهوری اسلامی ایران را، کشورهای اروپایی و عربی دعوت کردند، حتی برخی تلویزیون ها برنامه های رسمی خود را قطع و او را به عنوان معجزه ی تاریخ نشان دادند. اینجانب حدود سه ساعت با او بودم و حدود هفتاد سؤال از او پرسیدم، همه را با قرآن جواب داد. با دیدن این کودک، به امامت رسیدن حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در سه سالگی و امام جواد علیه السلام در ۹ سالگی به خوبی برایم ترسیم شد. نام او سید محمد حسین طباطبایی است که در کودکی دکترای افتخاری از انگستان دریافت نمود.

قرآن سرچشمه ی علوم و معارف و تنها کتاب آسمانی است که تحریف نگردیده و هر چه علم پیش می رود پرده ای از اسرار آن کنار رفته و لطایفی را به انسان عرضه می کند. تشبیهات و مثال های قرآن هرگز کهنه نمی شود و تکرارهای آن پر از نکته است.

در این جلد با تفسیر سوره های یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل آشنا خواهید شد و از آنجا که سوره یوسف بخاطر شیوه داستانی خاص خود خوانندگان بیشتری دارد و بسیاری از مفسران این سوره را به طور جداگانه تفسیر کرده اند و مطالعه تفسیر این سوره برای انس با تفسیر سایر سوره ها می تواند مفید باشد، لذا این سوره علاوه بر درج در این جلد، جداگانه نیز چاپ می شود، تا کسانی که حوصله ی مطالعه تفسیر همه قرآن را ندارند، حد اقل با سوره یوسف آشنا شوند.

گفتمنی است که قصه های قرآن، نه بر اساس خیال است و نه به شیوه ی تاریخ نگاری، بلکه حقایق تاریخی است آن هم به صورت گزینشی که برای عبرت بیان می شود. مثلاً- در سوره یوسف سخنی از سنّ و سال یوسف و محل و طول چاه و نام برادران او، برده نشده است. زیرا در هیچ یک از اینها

نقش تربیتی نیست و حتی نامی از مادر یوسف برده نشده، زیرا یا مادرش در کودکی از دنیا رفته و خاله اش به جای او مادری می کرده و یا وقتی قرآن می گوید؛ پدر که از پیامبران برگزیده ی خداست، از گریه نابینا شد معلوم می شود که مادر او در چه حالی بوده است و باز گو کردن حالات هیجانی او نقش تربیتی ندارد. به هر حال هنر قرآن بیان داستان هایی واقعیت دار، پرمحتوا، جذاب و عبرت انگیز است، که در آن اصول تربیتی، ارشادی، اعتقادی، حقوقی، سنت های الهی، قدرت خدا، خنثی شدن توطئه ها و عوامل عزت و رشد و پیامدهای صبر و مقاومت و تقوی نهفته است.

تقاضای اینجانب از خوانندگان عزیز آن است که پس از مطالعه ی تفسیر سعی کنند مطالب و نکات را با دوستان خود گفتگو نمایند و با یک بار دیدن قانع نباشند، زیرا قرآن کسی را عالم ربانی می داند که درس گرفتن از کتب آسمانی را کار دائمی خود قرار دهد: «كُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلَّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۱) تقاضای دیگرم آن است که در هر منطقه ای به سراغ علمای با تقوی و قرآن شناس رفته و گرد او جمع و هر هفته با چند آیه قرآن آشنا شوند.

از اساتید و علما و مدرسین حوزه ها نیز تقاضا دارم که درس تفسیر را مثل دروس رسمی قرار دهند و فضیلتی عزیز، رساله هایی پیرامون معارف قرآن همراه با تقریرات دروس فقهی داشته باشند.

از اساتید دانشگاه و نویسندگان می خواهم که هر روز چند دقیقه ای را سهم مطالعه یکی از تفاسیر معتبر قرار دهند، تا خدای ناکرده مشمول شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار نگیریم که در قیامت می فرماید: «يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا»

ص: ۱۱

از گویندگان و خطبای عزیز تقاضا می‌کنم که در سخنرانی خود بر محتوای قرآنی و روایی اضافه نمایند و بیان خود را فقط در حد توضیح و تفسیر آیات و روایات قرار دهند، نه آنکه یک آیه را سوژه سخن قرار داده و تمام مدت سخنان خود را محور قرار دهند.

تقاضای دیگرم تدبر در آیات و جستجوی نکات جدید است، زیرا قرآن که به همه دستور تدبر می‌دهد، لا بد انسان به نکته تازه می‌رسد و هرگز فکر نکنیم که همه مطالب را بزرگان قبل از ما فهمیده‌اند، که اگر چنین بود خداوند دستور تدبر به دیگران نمی‌داد.

آخرین تقاضای من آن است که پیشنهادات اصلاحی و یا انتقادات خالصانه خود را برای ما ارسال فرمایید، تا در چاپ‌های بعدی استفاده گردد.

در خاتمه از همکاری حجج اسلام: سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بهرام محمدیان و علی محمد متوسلی، که در تتبع تفاسیر، تکمیل، تنظیم و ویراستاری این جلد ما را یاری کرده‌اند تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی تابستان ۷۸

ص: ۱۲

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا و نبينا محمد و آله الطاهرين

مقدمه ویراست دوّم

گرچه سوره یوسف در جلد ششم تفسیر نور چاپ شده، لکن از آنجا که داستان حضرت یوسف بسیار شیرین و پرجاذبه است و برای آشنایی نسل نو با تفسیر و نکات و اشارات و لطایف قرآن، بهترین راه را داستان های قرآن یافتیم، تصمیم گرفتیم این قسمت از تفسیر نور را جداگانه چاپ کنیم، تا کسانی که حوصله مطالعه ی تفسیر همه قرآن یا توان تهیه یک دوره تفسیر کامل را ندارند، یکسره محروم نشوند و لا اقل با بخشی از قرآن و تفسیر آن آشنا شوند.

ستاد تفسیر قرآن کریم، در سال ۱۳۸۰ این کتاب را به مسابقه گذارد و از مشتاقان تدبّر در آیات قرآن خواست تا اگر نکات تازه ای می یابند آن را برای ستاد ارسال و از جوایز ویژه ای بهره مند گردند، که حدود ۷۰ رساله مشتمل بر هزاران نکته واصل گردید و از میان آنها آنچه ضابطه مند، بدیع و غیر تکراری بود، با نظر کارشناسان فن استخراج گردید.

در چاپ حاضر، علاوه بر ۹۰۰ نکته و پیام قبلی در تفسیر سوره یوسف، ۳۷۰ پیام استخراجی از جزوات ارسالی، الحاق گردید تا اولاً نکات جدید در اختیار همگان قرار گیرد و ثانیاً این موضوع آشکارتر شود که تدبّر در قرآن می تواند یافته های تازه ای را برای هر تدبّر

کننده به ارمغان آورد.

پیام های برگرفته از آن جزوات، با علامت* در پایان آن مشخص گردیده است.

همچنین موارد اصلاحی که خوانندگان عزیز در مورد این جلد ارسال نموده بودند، مورد بررسی و اعمال نظر قرار گرفت.

در پایان ضمن تقدیر از همه عزیزانی که مطالب خود را ارسال نموده و پوزش از عدم ذکر نام آنان، از زحمات حجه الاسلام و المسلمین مجتبی کلباسی و همکاران محترمشان در ستاد تفسیر، که در امر برگزاری مسابقه، مطالعه جزوات و استخراج نکات جدید متقبل زحماتی شده اند، تشکر نموده و توفیق آنان را از خداوند متعال خواستارم.

محسن قرائتی ۸۱/۴/۱۵.

ص: ۱۴

سیمای سوره یوسف

سوره یوسف از سوره های مکی و دارای یکصد و یازده آیه است. نام حضرت یوسف، ۲۷ مرتبه در قرآن آمده، که ۲۵ مرتبه آن در همین سوره است. آیات این سوره، به هم پیوسته و در چند بخش جذاب و فشرده، داستان زندگی یوسف را از کودکی تا رسیدن او به مقام خزانه داری کشور مصر، عفت و پاکدامنی او، خنثی شدن توطئه های مختلف علیه او و جلوه هایی از قدرت الهی را مطرح می کند.

داستان حضرت یوسف علیه السلام فقط در همین سوره از قرآن آمده، در حالی که داستان پیامبران دیگر در سوره های متعدّد نقل شده است. داستان حضرت آدم و نوح هر کدام در دوازده سوره، داستان حضرت ابراهیم در هیجده سوره، داستان حضرت صالح در یازده سوره، داستان حضرت داوود در پنج سوره، داستان حضرت هود و سلیمان هر کدام در چهار سوره و داستان حضرت عیسی و زکریّا هر کدام در سه سوره ذکر شده است. (۱)

داستان حضرت یوسف در تورات، سفر پیدایش از فصل ۳۷ تا ۵۰ نیز نقل شده است، اما در مقایسه با آنچه در قرآن آمده، به خوبی اصالت قرآن و تحریف تورات معلوم می گردد. در میان آثار ادبی نیز داستان یوسف و زلیخا، دلدادگی

ص: ۱۷

جایگاهی برگزیده است که از آن جمله می توان منظومه یوسف و زلیخا، از نظامی گنجوی و یوسف و زلیخا منسوب به فردوسی را نام برد.

قرآن در داستان یوسف علیه السلام بیشتر به شخصیت خود او در گذر از کوران حوادث می پردازد، در حالی که در داستان پیامبران دیگر، بیشتر به سرنوشت مخالفان و لجاجت و هلاکت آنان اشاره نموده است.

در برخی روایات، از آموزش سوره یوسف به زنان و دختران نهی شده است، ولی به نظر برخی صاحب نظران، این روایات اسناد قابل اعتمادی ندارند. (۱) و از طرفی آنچه استناد این نهی است، طرح عشق از سوی زلیخا همسر عزیز مصر است که با بیان قرآنی، نقطه منفی در آن وجود ندارد.

ص: ۱۸

۱-۱). تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲)

۲-۱/۱۲

الف لام را. آن است آیات کتاب روشنگر.

همانا ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم، باشد که بیاندیشید.

نکته ها:

درباره حروف مقطعه نظرات مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱ قرآن، این معجزه الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همگان است.

۲ نام سوره ای است که با آن حروف آغاز شده است.

۳ نوعی سوگند و قسم الهی است.

۴ اسرار و رموزی بین خدا و پیامبر است.

امّا با توجه به اینکه از میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، در بیست و چهار مورد پس از آن، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است، شاید بهترین وجه، همان نظر اول باشد.

قرآن به هر زبانی که نازل می شد، دیگران باید با آن زبان آشنا می شدند. امّا نزول قرآن به زبان عربی دارای مزایایی است، از جمله:

الف: زبان عربی دارای چنان گستردگی لغات و استواری قواعد دستوری است که در زبان های دیگر یافت نمی شود.

ص: ۱۹

ب:طبق روایات زبان اهل بهشت،عربی است.

ج:مردم منطقه ای که قرآن در آن نازل شد،عرب زبان بودند و امکان نداشت که کتاب آسمانی آنها به زبان دیگری باشد.

خداوند در مورد قرآن و باران،هر دو تعبیر به «نزول»نموده است،بین این دو مشابهت هایی است که ذکر می کنیم:

الف:هر دو از آسمان نازل می شوند. «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۱)ب:هر دو طاهر و مطهرند. «يُنزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ» (۲)، «رَبِّدَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا لِيُعَلِّمَهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيَهُمْ» (۳)ج:هر دو وسیله ی حیاتند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)، «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا» (۵)د:هر دو مبارک و مایه ی برکت اند. «وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ» (۶)، «وَوَنَزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» (۷)ه:قرآن چون باران،قطره قطره و آیه آیه نازل شده است.(نزول تدریجی) شاید تأکید بر عربی بودن قرآن،ردّ کسانی باشد که گفتند:قرآن را فردی عجمی به پیامبر آموخته است. «...أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» (۸)

پیام ها

۱ قرآن،از همین حروف الفبا(الف،لام،راء،...)،تألیف یافته است.اگر می توانید شما هم از همین حروف،کتابی مثل قرآن بیاورید. «الر» ۲ قرآن،دارای مقامی بس والا است. «تِلْكَ» ۳ قرآن،مخاطب و خواننده را در آغاز،نسبت به استحکام آیات خود واقف

ص: ۲۰

۱-۱. مؤمنون، ۱۸.

۲-۲. انفال، ۱۱.

۳-۳. بقره، ۱۲۹.

۴-۴. انفال، ۲۴.

۵-۵. فرقان، ۴۹.

۶-۶. انعام، ۹۲.

۷-۷. ق، ۹.

۸-۸. نحل، ۱۰۳.

ساخته، سپس به بیان مطالب دیگر می پردازد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» ۴ نزول قرآن به زبان عربی از یک سو و فرمان تدبیر در آن از سوی دیگر، نشانه ی آن است که مسلمانان باید با زبان عربی آشنا شوند. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۵ قرآن، تنها برای تلاوت و تبرک نیست، بلکه وسیله ی تعقل و رشد بشر است.

«لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۶ نوشته ها باید روشن و روشنگر، هدفدار و هدایتگر باشد. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» ۷ نزول قرآن به تنهایی کافی نیست؛ بلکه باید درباره ی آن تعقل هم کرد.

«أَنْزِلْنَاهُ»

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳]

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ (۳)

ما با این قرآن که به تو وحی کردیم بهترین داستان را بر تو بازگو می کنیم، در حالی که تو پیش از آن، از بی خبران بودی.

نکته ها:

«قصص» هم به معنای داستان و هم به معنای نقل داستان است.

قصیه و داستان در تربیت انسان سهم بسزایی دارد. زیرا داستان، تجسیم عینی زندگی یک امت و تجربه عملی یک ملت است. تاریخ آئینه ی ملت هاست و هر چه با تاریخ و سرگذشت پیشینیان آشنا باشیم، گویا به اندازه عمر آن مردم زندگی کرده ایم. حضرت علی علیه السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام جمله ای دارند که می فرمایند:

فرزندم! من در سرگذشت گذشتگان چنان مطالعه کرده ام و به آنها آگاهم، که گویا با آنان زیسته ام و به اندازه ی آنها عمر کرده ام.

شاید یکی از دلایل اثرگذاری قصه و داستان بر روی انسان، تمایل قلبی او به داستان باشد.

معمولاً کتاب های تاریخی و آثار داستانی در طول تاریخ فرهنگ بشری رونق خاصی داشته

و قابل فهم و درک برای اکثر مردم بوده است، در حالی که مباحث استدلالی و عقلانی را گروه اندکی پیگیری می کرده اند.

در روایات، به کل قرآن «احسن القصص» اطلاق شده است و این منافاتی ندارد که در میان کتب آسمانی، قرآن «احسن القصص» باشد و در میان سوره های قرآن، این سوره «احسن القصص» باشد. (۱)

تفاوت داستان های قرآن با سایر داستان ها:

۱ قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ هدفدار است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَدْبَارِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ» (۲) ۳ حق است، نه خیال. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ» (۳) ۴ بر اساس علم است، نه گمان. «فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ» (۴) ۵ وسیله ی تفکر است، نه تخدیر. «فَاقْصِصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (۵) ۶ وسیله ی عبرت است، نه تفریح و سرگرمی. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ» (۶) داستان حضرت یوسف، «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» است، زیرا:

۱ معتبرترین داستان ها است. «بِمَا أَوْحَيْنَا» ۲ در این داستان، جهاد با نفس که بزرگ ترین جهاد است، مطرح می شود.

۳ قهرمان داستان، نوجوانی است که تمام کمالات انسانی را در خود دارد. (صبر، ایمان، تقوی، عفاف، امانت، حکمت، عفو و احسان) ۴ تمام چهره های داستان، خوش عاقبت می شوند. مثلا یوسف به حکومت می رسد، برادران توبه می کنند، پدر بینایی خود را بدست می آورد، کشور قحطی زده نجات می یابد و دلتنگی ها و حسادت ها به وصال و محبت تبدیل می شود.

۵ در این داستان مجموعه ای از تضاد در کنار هم طرح شده اند: فراق و وصال، غم و شادی، قحطی و پرمحصولی، وفاداری و جفاکاری، مالک و مملوک، چاه و کاخ، فقر و غنا،

ص: ۲۲

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

۳-۳. کهف، ۱۳.

۴-۴. اعراف، ۷.

۵-۵. اعراف، ۱۷۶.

۶-۶. یوسف، ۱۱۱.

بردگی و سلطنت، کوری و بینایی، پاکدامنی و اتهام ناروا بستن.

نه فقط داستان های الهی، بلکه تمام کارهای خداوند، «أَحْسَنَ» است. زیرا:

۱ بهترین آفریدگار است. «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱) بهترین کتاب را دارد. «نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۲) بهترین صورت گر است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ» (۳) بهترین دین را دارد. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۴) بهترین پادشاه را می دهد. «لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَسَبُوا» (۵) و در برابر این بهترین ها، خداوند بهترین عمل را از انسان خواسته است. «لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۶) غفلت در قرآن به سه معنی مطرح شده است:

الف: غفلت بد، نظیر آیه ی «وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ» (۷) همانا بسیاری مردم از آیات ما غافلند.

ب: غفلت خوب، نظیر آیه ی «إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصِنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (۸) کسانی که بر زنان پاکدامن و غافل از فحشاء، تهمت زنا می زنند در دنیا و آخرت لعنت شده اند.

ج: غفلت طبیعی به معنای بی اطلاعی، نظیر همین آیه مورد بحث؛ «وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ» که خدا برای حفظ حرمت و احترام پیامبر نمی فرماید: «كنت من قبله لمن الجاهلین»

پیام ها

۱ در داستان های قرآن، قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ» ۲ قصه گو (و نویسنده آن)، باید معتبر و مطمئن باشد. «نَحْنُ نَقُصُّ»

ص: ۲۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. غافر، ۶۴.

۴-۴. نساء، ۱۲۵.

۵-۵. نور، ۳۸.

۶-۶. هود، ۷.

۷-۷. یونس، ۹۲.

۸-۸. نور، ۲۳.

۳ از نظر روانی و تربیتی، برای تأثیر بهتر، باید مقدمه چینی کرد. (قبل از شروع قصه، مقدمه چینی می کند که می خواهیم قصه بگویم، آن هم بهترین قصه). «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۴ بهترین سخن ها، در اختیار بهترین افراد است. «نَحْنُ نَقُصُّ ... أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۵ برای الگو دادن به دیگران، بهترین ها را انتخاب و معرفی کنیم. «أَحْسَنَ» ...

۶ قرآن بازگوکننده ی داستان ها، با بهترین و زیباترین بیان است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ۷ بهترین داستان، آن است که بر اساس وحی باشد. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا» ۸ مبعوث شدن، در بردارنده ی مسائلی است که پیامبر صلی الله علیه و آله باید آن را بداند.

«نَقُصُّ عَلَيْكَ

... أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» ۹ پیامبر امی قبل از نزول وحی، نسبت به تاریخ گذشته بی خبر و نا آشنا بود.

... «لِمَنِ الْعَافِلِينَ» ۱۰ قرآن، از میان برنده غفلت ها و بی خبری هاست. «مِنْ قَبْلِهِ لِمَنِ الْعَافِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴]

اشاره

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (۴)

آن گاه که یوسف به پدر خویش گفت: ای پدر! همانا من (در خواب) یازده ستاره با خورشید و ماه دیدم، آنها را در برابر خود سجده کنان دیدم.

نکته ها:

اشاره

داستان حضرت یوسف، با رؤیا شروع می شود. به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، داستان یوسف با خوابی شروع می شود که او را بشارت می دهد و نسبت به آینده ای روشن امیدوار می سازد تا او را در مسیر تربیت الهی صابر و بردبار گرداند.

یوسف، بعد از بنیامین متولد شده است. به جز بنیامین، دیگر برادران او از مادر جدایی

ص: ۲۴

بوده اند. حضرت یعقوب نیز فرزند حضرت اسحاق و او فرزند حضرت ابراهیم علیهم السلام است. (۱)

خواب اولیای الهی، متفاوت است؛ گاهی نیازمند تعبیر است، مثل خواب حضرت یوسف و گاهی به تعبیر نیاز ندارد، بلکه عین واقع است. مانند خواب حضرت ابراهیم که مأمور می شود تا اسماعیل را ذبح کند.

سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «الرؤیا ثلاثه: بشری من الله، تحزین من الشیطان، و الذی يحدث به الانسان نفسه فیراه فی منامه» (۲) خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان است و یا مشکلات روزمره انسان است که در خواب آن را می بیند.

برخی از دانشمندان و روان شناسان، خواب دیدن را در اثر ناکامی ها و شکست ها دانسته و به ضرب المثلی قدیمی استشهاد کرده اند که: «شتر در خواب بیند پنبه دانه» و برخی دیگر خواب را تلقین ترس گرفته اند، بر اساس ضرب المثلی که می گوید: «دور از شتر بخواب تا خواب آشفته بینی» و بعضی دیگر خواب را جلوه غرائز واپس زده دانسته اند. اما علی رغم تفاوت هایی که در خواب ها و رؤیاها وجود دارد، کسی اصل خواب دیدن را انکار نکرده است و البته باید به این نکته توجه داشت که همه خواب ها با یک تحلیل، قابل بررسی نیستند.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (۳) می گوید: سه عالم وجود دارد؛ عالم طبیعت، عالم مثال، عالم عقل. روح انسان به خاطر تجرّدی که دارد، در خواب با آن دو عالم ارتباط پیدا می کند و به میزان استعداد و امکان، حقایقی را درک می کند. اگر روح کامل باشد، در فضای صاف حقایق را درک می کند. و اگر در کمال به آخرین درجه نرسیده باشد، حقایق را در قالب های دیگر می یابد. همانطور که در بیداری، شجاعت را در شیر و حيله را در روباه و بلندی را در کوه می بینیم، در خواب، علم را در قالب نور، ازدواج را در قالب لباس و جهل و

ص: ۲۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۳-۳. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۲۹۹.

نادانی را به صورت تاریکی مشاهده می کنیم.

ما بحث ایشان را با ذکر مثال هایی بیان می کنیم؛ کسانی که خواب می بینند چند دسته اند:

دسته اول، کسانی که روح کامل و مجردی دارند و بعد از خواب رفتن حواس، با عالم عقل مرتبط شده و حقایق را صاف و روشن از دنیای دیگر دریافت می کنند. (نظیر تلویزیون های سالم با آنتن های مخصوص جهت دار که امواج ماهواره ای را از نقاط دور دست می گیرد.) اینگونه خواب ها که دریافت مستقیم و صاف است، نیازی به تعبیر ندارد.

دسته دوم، کسانی هستند که دارای روح متوسط هستند و در عالم رؤیا، حقایق را ناصاف و همراه با برفک و تشبیه و تخیل دریافت می کنند. (که باید مفسری در کنار دستگاه گیرنده، ماجرای فیلم را توضیح دهد و به عبارتی، عالمی آن خواب را تعبیر کند.) دسته سوم، کسانی هستند که روح آنان به قدری متلاطم و ناموزون است که خواب آنها مفهومی ندارد. (نظیر صحنه های پراکنده و پربرفک تلویزیونی، که کسی چیزی سردر نمی آورد.) این نوع رؤیاها که قابل تعبیر نیستند، در قرآن به «أَصْغَاثُ الْأَحْلَامِ» تعبیر شده است.

قرآن در سوره های مختلف، از رؤیاهایی نام برده که حقیقت آنها به وقوع پیوسته، از جمله:

الف: رؤیای یوسف علیه السلام درباره سجده ی یازده ستاره و ماه و خورشید بر او که با رسیدن او به قدرت و تواضع برادران و پدر و مادر در برابر او تعبیر گردید.

ب: رؤیای دو یار زندانی یوسف که بعداً یکی از آنها آزاد و دیگری اعدام شد.

ج: رؤیای پادشاه مصر درباره گاوِ لاغر و چاق که تعبیر به قحطی و خشکسالی بعد از فراخ شد.

د: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره عدد اندک مشرکان در جنگ بدر که تعبیر به شکست مشرکان شد. (۱)

ه: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره ورود مسلمانان با سر تراشیده به مسجد الحرام، که با فتح مکه و زیارت خانه خدا تعبیر شد (۲)

ص: ۲۶

۱-۱. انفال، ۴۳.

۲-۲. فتح، ۲۷.

و:رؤیای مادر حضرت موسی که نوزادش را در صندوق گذاشته و به آب بیاندازد. «إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنْ اقْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ» (۱) که روایات بر این دلالت دارند که مراد از وحی در اینجا، همان رؤیاست.

ز:رؤیای حضرت ابراهیم در مورد ذبح فرزندش حضرت اسماعیل. (۲)

از قرآن که بگذریم در زندگی خود، افرادی را می شناسیم که در رؤیا از اموری مطلع شده اند که دست انسان به صورت عادی به آن نمی رسد.

حاج شیخ عباس قمی صاحب مفاتیح الجنان، به خواب فرزندش آمد و گفت: کتابی نزدم امانت بوده، آن را به صاحبش برگردان تا من در برزخ راحت باشم. وقتی بیدار شد به سراغ کتاب رفت، با نشانه هایی که پدر گفته بود تطبیق داشت، آن را برداشت. وقتی می خواست از خانه بیرون برود، کتاب از دستش افتاد و کمی ضربه دید. او کتاب را به صاحبش برگرداند و چیزی نگفت، دوباره پدرش به خواب او آمد و گفت: چرا به او نگفتی کتاب تو ضربه دیده است تا اگر خواست خسارت بگیرد و یا رضایت دهد.

پیام ها

۱ فرزندان، باید به درایت و دلسوزی پدر اعتماد و در مسائل زندگی با او مشورت کنند. «قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ» ۲ پدر را به اسم صدا نزنیم. «يَا أَبَتِ» ۳ پدر و مادر، بهترین مرجع برای حل مشکلات فرزندان هستند. «يَا أَبَتِ» ۴ پدران و فرزندان در خطاب به یکدیگر، از واژه هایی که نشانه ی صمیمیت، رحمت و شفقت است، استفاده کنند. «يَا أَبَتِ» ۵ والدین به خواب های فرزندان توجه کنند. «يَا أَبَتِ» ۶ حضرت یوسف در ابتدا، تعبیر خواب نمی دانست و لذا برای تعبیر رؤیایش از پدر استمداد کرد. «يَا أَبَتِ»

ص: ۲۷

۱- ۱. طه، ۳۸ تا ۳۹.

۲- ۲. صافات، ۱۰.

۷ گاهی رؤیا و خواب دیدن، یکی از راه های دریافت حقایق است. «إِنِّي رَأَيْتُ» ۸ مشاهده ی برادران به صورت ستاره در رؤیای یوسف علیه السلام، نشانه ی مقام یافتن آنان در آینده است. «أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا» ۹ در فرهنگ خواب، اشیا، نماد حقایق می شوند. (مثلاً خورشید نشان پدر و ماه تعبیر از مادر و ستارگان نشان برادران است.) «رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا» ...

۱۰ دیدن ماه و خورشید و ستارگان (به صورت هم زمان)، از شگفتی های رؤیای یوسف است. «كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ» ۱۱ خواب اولیای خدا، واقعی است. «رَأَيْتُ» در این آیه تکرار شده است تا بگوید حتماً دیدم و گمان نشود ماجرا خیالی بوده است.

۱۲ یوسف علیه السلام در خواب چنان دید که خورشید و ماه و ستارگان، همانند موجودات دارای عقل، بر او سجده می کنند. (جمله «رَأَيْتُهُمْ» برای افراد عاقل بکار می رود) ۱۳ انسان های برگزیده، به مقامی می رسند که مسجود دیگر انسان ها می شوند.

﴿رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾

۱۴ گاهی در نوجوان، استعدادی هست که بزرگترها را به تواضع وامی دارد.

﴿سَاجِدِينَ﴾

۱۵ شروع داستان با رؤیا و پایان آن با تعبیر آن، از بهترین روشها برای نوشتن داستان و سناریو است. «أَحْسَنَ الْقِصَصِ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵]

اشاره

﴿قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلٰى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ (۵)

(یعقوب) گفت: ای پسر کوچکم! خوابت را برای برادرانت بازگو مکن، که برایت نقشه ای (خطرناک) می کشند. همانا شیطان، برای انسان دشمنی آشکار است.

ص: ۲۸

یکی از اصول زندگی، رازداری است. اگر مسلمانان به مفاد این آیه عمل می کردند، این همه کتب خطی، آثار علمی، هنری و عتیقه های ما، در موزه کشورهای خارجی جای نمی گرفت و به اسم کارشناس، دیپلمات و جهانگرد از منابع و امکانات و منافع ما آگاه نمی شدند و در اثر سادگی یا خیانت، اسرارمان در اختیار کسانی که دائماً در حال کید و مکر بر علیه ما هستند، قرار نمی گرفت.

حضرت یوسف، خواب خود را دور از چشم برادران، به پدر گفت، که این خود نشانه ی تیزهوشی اوست.

پیام ها

۱ فرزندان را با مهربانی مورد خطاب قرار دهید. «یا بُنَّی» ۲ پدر و مادر بایستی رابطه ای صمیمانه با فرزندان داشته باشند تا فرزندان بتوانند سخن خود را با آنان مطرح کنند. «یا بُنَّی» ۳ خطر حسادت در محیط خانه و جامعه را به فرزندان گوشزد کنیم. «یا بُنَّی لَا تَقْصُصْ» ...

۴ از کودکی و در خانواده رازداری را به فرزندان بیاموزیم. «یا بُنَّی لَا تَقْصُصْ» ۵ دانسته ها و اطلاعات، باید طبقه بندی شود و محرمانه و غیر محرمانه از هم جدا گردد. «لا تَقْصُصْ» ۶ هر حرفی را به هر کسی نزنیم. «لا تَقْصُصْ» ۷ کتمان فضایل به خاطر جلوگیری از حسادت ها، کاری بایسته است. «لا تَقْصُصْ» ۸ با پی بردن به استعداد یک فرزند، آن را با سایر فرزندان مطرح نکنیم. «لا تَقْصُصْ» ۹ در معرفی افراد تیزهوش و نابغه، باید احتیاط کرد. «لا تَقْصُصْ» ۱۰ اگر گاهی رؤیا، قابل گفتن نیست، پس بسیاری از دیده ها در بیداری، نباید بازگو شود. «لا تَقْصُصْ»

۱۱ حضرت یعقوب نیز دارای علم و موهبت تعبیر خواب بوده است. «لَا تَقْضِ صَ رُؤْيَاكَ» ۱۲ گاهی شیطان در آستین است. «إِخْوَتَكَ» ۱۳ پیشگیری بهتر از درمان است. (نگفتن خواب به برادران، نوعی پیشگیری از تحریک حسادت است) «لَا تَقْضِ صَ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتَكَ فَيَكِيدُوا» ۱۴ در خانواده انبیا نیز، مسایل ضد اخلاقی همچون حسد و حيله میان فرزندان مطرح است. «يَا بَنِي لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ...

۱۵ زمینه های حسادت را شعله ور نکنید. «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۶ حسادت، موجب نادیده گرفته شدن حقوق حتی حق خویشاوندی می گردد.

«لَا تَقْضِ صَ

... فَيَكِيدُوا» ۱۷ برادران یوسف علیه السلام که از خواب وی و مقام آینده او اطلاعی نداشتند چنان کردند. اگر اطلاع می یافتند چه می کردند؟! «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۸ پیش بینی و آینده نگری صفاتی ارزنده هستند. «لَا تَقْضِ صَ ... فَيَكِيدُوا» ۱۹ افشای اسرار و برخی اخبار، ممکن است بسیار گران تمام شود. «لَا تَقْضِ صَ ...

فَيَكِيدُوا»

۲۰ برخی اسرار به قدری مهم هستند که افشای آن زندگی فرد یا افرادی را به مخاطره می اندازد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۱ در موارد مهم و حساس باید خطر را قبل از وقوع آن گوشزد کرد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۲ حضرت یعقوب در مورد کید برادران نسبت به یوسف اطمینان داشت.

«فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۳ در پیش بینی مسایل مهم، گاهی اظهار سوء ظن و یا پرده برداشتن از خصلت ها مانعی ندارد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۴ لازم است والدین، از روحيات فرزندان نشان نسبت به هم آگاه باشند تا بتوانند

اعمال مدیریت کامل نمایند. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا» ۲۵ کید و حيله، کاری شیطانی است. «فَيَكِيدُوا ... إِنَّ الشَّيْطَانَ» ۲۶ شیطان با استفاده از زمینه های درونی بر ما سلطه می یابد. (حسادت برادران، زمینه را برای بروز دشمنی شیطان نسبت به انسان فراهم ساخت.) «فَيَكِيدُوا ...

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

۲۷ شیطان دشمن انسان است، حتی اگر پیامبر زاده باشد. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ» ۲۸ از کودکی، شیطان را به کودکان معرفی و نقش او را بیان نماید. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶]

اشاره

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُنمِّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶)

و اینگونه پروردگارت تو را برمی گزیند و از تعبیر خواب ها (و سرانجام امور) تو را آگاه می سازد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می کند. همان گونه که پیش از این بر پدرانت ابراهیم و اسحاق تمام کرد.

همانا پروردگارت دانای حکیم است.

نکته ها:

تأویل خواب به معنای بیان باطن و نحوه ی تحقق خواب است. کلمه «الْأَحَادِيثِ» جمع «حدیث» به معنای نقل ماجراست. از آنجایی که انسان رؤیای خود را برای دیگران نقل می کند، به خواب نیز حدیث گفته اند.

حضرت یعقوب در این آیه، خواب فرزندش یوسف را برای او تعبیر می کند و از آینده اش خبر می دهد.

گرچه ظاهر آیه آن است که گوینده ی جمله «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ» یا خداوند است و یا حضرت

ص: ۳۱

یعقوب، که چون علم او از طرف خداوند است، یک پیشگویی صحیح است و مانعی ندارد به خصوص با توجه به اینکه در آن زمان یوسف پیامبر نبوده با جمله‌ی «يَجْتَبِيكَ» مورد خطاب مستقیم خداوند واقع شود.

پیام‌ها

۱ پیامبران، برگزیدگان خداوند هستند. «يَجْتَبِيكَ» ۲ البلاء للولاء چون یوسف علیه السلام برگزیده و... بود به انواع گرفتاری‌ها مبتلا شد تا گوهر وجودش در گرفتاری‌ها نمایانده شود. «يَجْتَبِيكَ» ۳ ارزش انسان به سن و سال نیست، ممکن است کسی از نظر سنی کوچکتر ولی از نظر خصلت‌ها و ارزش والاتر باشد. (یوسف از برادران کوچک‌تر بود) «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» ۴ اولیای خدا از یک خواب، آینده افراد را می‌بینند. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۵ علوم مهم و دانش‌های کلیدی و اساسی را نباید به هر کس آموخت؛ اول باید افراد لایق را گزینش کرد و سپس علوم را در اختیار آنان قرار داد. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۶ علم، اولین هدیه الهی به برگزیدگان خود است. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ» ۷ انبیا، شاگردان بلاواسطه خداوند هستند. «يُعَلِّمُكَ» ۸ تعبیر خواب، از اموری است که خداوند به انسان عطا می‌کند. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ۹ از جمله راههای ارتباط با غیب، تعبیر رؤیا و خواب است. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ۱۰ علم آموخته شده به یوسف علیه السلام نیز محدود بوده است. (کلمه‌ی «من» در جمله‌ی «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»، به معنای بخشی از علم تعبیر خواب است) ۱۱ مقام نبوت و حکومت، سرآمد نعمت‌هاست. «وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ» ۱۲ در فرهنگ قرآن، اجداد در حکم پدر هستند. «أَبَوِيكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ»

۱۳ علم و هدایت و لیاقت یک فرد علاوه بر خود او برای خانواده و خویشاوندان او نیز نعمت و موهبت الهی است. «عَلَيْكَ وَ عَلِيَّ آلِ يَعْقُوبَ» ۱۴ اتمام نعمت بر آل یعقوب نشان از عاقبت به خیری برادران یوسف دارد.

«يُنْمِ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلِيَّ آلِ يَعْقُوبَ»

۱۵ انتخاب انبیا، بر اساس علم و حکمت الهی است. «يَجْتَبِيكَ ... عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷]

اشاره

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلِّسَائِلِينَ (۷)

به تحقیق در (داستان) یوسف و برادرانش نشانه هایی (از حاکم شدن اراده خداوندی) برای جویندگان است.

نکته ها:

در داستان زندگی حضرت یوسف، آیات و نشانه های زیادی از قدرت نمایی خداوند به چشم می خورد، که هر کدام از آنها مایه ی عبرت و پند برای اهل تحقیق و جستجو است؛ از آن جمله است: ۱ خواب پر راز و رمز حضرت یوسف. ۲ علم تعبیر خواب. ۳ تشخیص و اطلاع یافتن یعقوب از آینده فرزند خود. ۴ در چاه بودن و آسیب ندیدن. ۵ نابینا شدن و دوباره بینا شدن حضرت یعقوب علیه السلام. ۶ قعر چاه و اوج جاه. ۷ زندان رفتن و به حکومت رسیدن.

۸ پاک بودن و تهمت ناپاکی شنیدن. ۹ فراق و وصال. ۱۰ بردگی و پادشاهی. ۱۱ زندان برای فرار از گناه. ۱۲ بزرگواری و عفو سریع برادران خطا کار.

در کنار این نشانه ها، سؤال هایی قابل طرح است که پاسخ هر کدام روشنگر راه زندگانی است؛ ۱ چگونه حسادت، انسان را به برادر کشی می کشاند؟! ۲ چگونه ده نفر در یک خیانت، هم رأی و هم داستان می شوند؟! ۳ چگونه یوسف با بزرگواری از مجازات برادران خیانتکار خود، صرف نظر می کند؟! ۴ چگونه انسان با یاد خدا، زندان را بر لذت گناه ترجیح می دهد؟! این سوره، در زمانی نازل شد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در محاصره شدید اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته بود و این داستان برای حضرت، مایه ی دلداری شد که ای پیامبر! اگر بعضی

بستگی ایمان نیاوردند ناراحت مباش، برادران یوسف او را به چاه انداختند!

پیام ها

۱ قبل از بیان داستان، شنونده را برای شنیدن و عبرت گرفتن آماده کنید. «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ...»

۲ حسد، مرز خانواده و عواطف خویشاوندی را نیز درهم می شکند. «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ» ۳ داستان یوسف دارای دو محور است: یوسف و برادران. از هر سو که شروع کنیم به نتیجه می رسیم. «فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ» ۴ داستان یکی است، اما نکات و درسهایی که از آن استفاده می شود بسیار است.

«آيَاتٌ»

۵ پرسش و طرح سؤال از جمله راههای رسیدن به حقیقت است. «آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ» ۶ تا تشنه ی شنیدن و عاشق آموختن نباشیم، از درسهای قرآن استفاده کامل نمی بریم. «لِّلسَّائِلِينَ» ۷ داستان های قرآن، پاسخ سؤال های زندگی مردم را می دهد. «لِّلسَّائِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸]

اشاره

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا أَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۸)

آن گاه که (برادران او) گفتند: همانا یوسف و برادرش (بنیامین) نزد پدرمان از ما که گروهی نیرومند هستیم محبوب ترند. همانا پدرمان (در این علاقه به آن دو) در گمراهی روشنی است.

نکته ها:

«عُصْبَةٌ» به گروه متحد و قوی می گویند زیرا با وحدت و همبستگی همچون «اعصاب»

یک بدن، از همدیگر حمایت می کنند.

دو نفر از پسران حضرت یعقوب، (یوسف و بنیامین) از یک مادر و بقیه از مادری دیگر بودند. علاقه پدر به یوسف، به دلیل خردسال بودن یا به دلیل کمالاتی که داشت، موجب حسادت برادران شده بود. آنها علاوه بر حسادت با گفتن: «وَنَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان دادند که دچار غرور و تکبر شده و در اثر این غرور و حسد، پدر را متهم به اشتباه و انحراف در مهر ورزی به فرزندان می کنند.

افرادی در جامعه، به جای آنکه خود را بالا- ببرند، بزرگان را پایین می آورند. چون خود محبوب نیستند، محبوب ها را می شکنند.

فرق است میان تبعیض و تفاوت. تبعیض؛ برتری دادن بدون دلیل است. ولی تفاوت؛ برتری بر اساس لیاقت است. مثلاً نمره های یک معلم، تفاوت دارد، ولی این تفاوت حکیمانه است، نه ظالمانه. علاقه ی حضرت یعقوب به یوسف، حکیمانه بود نه ظالمانه، ولی برادران یوسف، این علاقه را بی دلیل پنداشتند و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» گاهی علاقه زیاد، سبب دردسر می شود؛ یعقوب، یوسف را خیلی دوست داشت و همین امر موجب حسادت برادران و افکندن یوسف در چاه شد. چنان که علاقه زلیخا به یوسف، به زندانی شدن یوسف انجامید.

لذا زندان بان که شیفته اخلاق یوسف شده بود، وقتی به او گفت: من تو را دوست دارم.

یوسف گفت: می ترسم این دوستی نیز بلائی بدنبال داشته باشد. (۱)

پیام ها

اشاره

۱ حسادت موجب می گردد افراد بزرگسال سن و شخصیت خود را فراموش کرده و با کودکان کینه توزی کنند. (با توجه به اینکه یوسف کوچک تر بود، بزرگترها به او حسادت ورزیدند) «لَيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانًا» ۲ اگر فرزندان احساس تبعیض کنند، آتش حسادت در میان آنان شعله ور

ص: ۳۵

می شود. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا» ۳ عشق و علاقه به محبوب شدن، در نهاد هر انسانی وجود دارد. انسان ها از کم توجهی و بی مهری به خود، رنج می برند. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا» ۴ حضرت یعقوب به همه فرزندان محبت داشت. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا» (برادران می گفتند: یوسف محبوب تر است، یعنی ما نیز محبوب هستیم) ۵ زور و قدرت، محبت نمی آورد. (برادران قدرت داشتند، ولی محبوب نبودند) «لَيْسَ سَفُؤٌ ... أَحَبُّ ... وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» ۶ با هم بودن موجب احساس نیرومندی و قدرت می شود. «نَحْنُ عَضِبَهُ» ۷ گروه گرایی، اگر بدون رهبری صحیح و خداپسندانه باشد، عوامل سقوط را سریعتر فراهم می کند. «وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» نشان انسجام است، ولی انسجامی رها و بدون رهبری صحیح) ۸ انسان برای ارتکاب خطا و گناه، اول خود را توجیه و کار خود را تئوریزه می کند. (برادران هم خود را متحد و قوی می دانند، «وَ نَحْنُ عَضِبَهُ» و هم پدر را منحرف، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» و با این دلیل، حسادت خود را توجیه می کنند.) ۹ جوانان نوعاً خود را عقل کل دانسته و نظرات پدران کمتر اهمیت می دهند.

«نَحْنُ عَضِبَهُ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰ احساس قدرت و نیرومندی، عقل را کور می کند. «نَحْنُ عَضِبَهُ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۱ معیارهای نادرست، نتایج نادرست به دنبال دارد. (اگر معیار فقط قدرت و تعداد شد، نتیجه اش نسبت انحراف به اقلیت می شود.) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۲ خودخواهان عوامل ناکامی را به جای آن که در خود جستجو کنند به دیگران نسبت می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (به جای آنکه بگویند ما حسودیم، گفتند: پدر ما منحرف است)

۱۳ حسادت، مرز نبوت و ابوت (پیامبری و پدری) را نیز می‌شکند و فرزندان به پیامبری که پدرشان است، نسبت انحراف و بی‌عدالتی می‌دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» ۱۴ غفلت انسان ممکن است به جایی برسد که در عین انحراف و خطاکاری خود دیگران را خطاکار قلمداد کند. (برادران یوسف به جای آنکه خود را حسود و توطئه‌گر بدانند، پدر را منحرف دانستند) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» [سوره یوسف (۱۲): آیه ۹]

(برادران به یکدیگر گفتند: یوسف را بکشید یا او را به سرزمینی دور بیافکنید تا توجه پدرتان مخصوص شما شود و پس از انجام طرح (با توبه) گروهی شایسته باشید.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اِطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (۹)

نکته ها:

اشاره

انسان در برخورد با نعمت، چهار حالت دارد: حسادت، بخل، ایثار، غبطه. اگر پیش خود گفت: حال که ما فلان نعمت را نداریم، دیگران هم نداشته باشند، حسادت است. اگر گفت:

فقط ما برخوردار از این نعمت باشیم ولی دیگران نه، این بخل است. اگر گفت: دیگران از نعمت برخوردار باشند، اگر چه به قیمتی که ما محروم باشیم، این ایثار است. اگر گفت: حالا که دیگران از نعمت برخوردارند، ای کاش ما هم بهره‌مند می‌شدیم، این غبطه است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: من گاهی به بعضی از فرزندانم محبت می‌کنم و آنها را روی زانوانم می‌نشانم در حالی که استحقاق این همه محبت را ندارند، تا مبدا علیه سایر فرزندانم حسادت بورزند و ماجرای یوسف تکرار شود. (۱)

ص: ۳۷

۱ فکر خطرناک، انسان را به کار خطرناک می‌کشاند. «لِیُوسِفُ ... أَحَبُّ ... أَقْتُلُوا» ۲ احساس تبعیض در محبت از طرف فرزندان، آنها را تا حد برادرکشی سوق می‌دهد. (گرچه شدت علاقه ی پدر به یوسف بی دلیل نبود، بلکه به خاطر کمالات او بود، ولی برادران احساس تبعیض کردند و خیال کردند علاقه ی بی دلیل است و همین احساس، آنان را به توطئه وادار کرد) «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْنَا ...»

«أَقْتُلُوا»

۳ از منظر کوتاه بینان نظران، حذف فیزیکی رقیب بهترین راه است. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ» ۴ حسادت، انسان را تا برادرکشی سوق می‌دهد. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ» ۵ گناهکاران یکدیگر را در انجام گناه وسوسه کرده و از همداستانی با یکدیگر نیرو می‌گیرند. (برادران به یکدیگر دستور بکشید و بیفکنید می‌دادند) «أَقْتُلُوا ... أَوْ اطْرَحُوهُ» ۶ انسان، خواهان محبوبیت است و کمبود محبت مایه ی بزرگ ترین خطرات و انحرافات است. «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ۷ حسودان گمان می‌کنند که: از دل برود هر آنچه از دیده برفت. «أَقْتُلُوا يُوسُفَ ...»

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

(برادران گمان می‌کردند اگر پدر یوسف را نبیند، از فکر یوسف بیرون خواهد رفت و تمام فکرش در ما متمرکز خواهد شد) ۸ با اینکه قرآن راه کسب محبوبیت را ایمان و عمل صالح معرفی می‌کند؛ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»، (۱) اما شیطان، راه محبوب شدن را برادرکشی ترسیم می‌کند. «أَقْتُلُوا ... يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ۹ حسود خیال می‌کند با نابود کردن دیگران، نعمت‌ها برای می‌شود. «أَقْتُلُوا ...»

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

ص: ۳۸

۱۰ شیطان با وعده ی توبه در آینده، راه گناه امروز را باز می کند. «و تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» ۱۱ علم و آگاهی، همیشه عامل دوری از انحراف نیست. برادران با آنکه قتل یا تبعید یوسف را بد می دانستند؛ «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» اما اقدام کردند.

۱۲ سخن از توبه قبل از انجام گناه، فریب دادن و جدان و گشودن راه گناه است.

(برادران به یکدیگر می گفتند: شما یوسف را نابود کنید بعد با توبه از افراد صالح می شویم) «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰]

اشاره

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي عَيَّابَتِ الْعُجْبِ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۱۰)

گوینده ای از میان آنان گفت: یوسف را نکشید و اگر قصد این کار را دارید، او را به نهران خانه چاه بیفکنید تا بعضی کاروان ها (که از آنجا عبور می کنند) او را بگیرند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «الْعُجْبِ» به معنای چاهی است که سنگ چین نشده باشد. کلمه «عَيَّابَتِ» نیز به طاقچه هایی می گویند که در دیواره ی چاه، نزدیک آب قرار می دهند که اگر از بالا نگاه شود دیده نمی شود.

نهی از منکر دارای برکاتی است که در آینده روشن می شود. نهی «لَا تَقْتُلُوا» یوسف را نجات داد و در سال های بعد، او مملکت را از قحطی نجات داد. همان گونه که آسیه، همسر فرعون با نهی «لَا تَقْتُلُوا»، جان موسی را نجات داد و او در سال های بعد، بنی اسرائیل را از شر فرعون نجات داد. این نمونه روشن وعده الهی است که می فرماید: «وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) هر کس یک نفر را زنده کند، گویا همه مردم را زنده کرده است.

ص: ۳۹

۱ گاهی نهی از منکر یک فرد می‌تواند نظر جمع را عوض کند و بر آن تأثیر بگذارد. (یکی گفت: نکشید، ولی نظر جمع را تغییر داد) «قَالَ قَائِلٌ» ۲ نام گوینده‌ی سخن مهم نیست، محتوای کلام مهم است. «قَالَ قَائِلٌ» ...

۳ مرعوب اکثریت و هم‌رنگ جماعت نشویم. (یک نفر بود، ولی هم‌رنگ جماعت نشد) «قَالَ قَائِلٌ لَا تَقْتُلُوا» ۴ اگر نمی‌توان جلو منکر را به کلی گرفت، هر مقدار که ممکن است باید آن را پایین آورد. «لَا تَقْتُلُوا... وَالْقُوَّةُ» ۵ مشورت در کار ناپسند نیز راهگشا است، تا چه رسد در کارهای خوب. (برای کشتن برادر مشورت کردند) «لَا تَقْتُلُوا» ...

۶ برای مبارزه با فساد، گاهی دفع افسد به فاسد لازم است. (او را نکشید، در چاه بیندازید) «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ» ۷ در کنار نهی از منکر، جایگزین ارائه کنیم. (اگر گفتیم این کار را نکنید، پس بگوییم چکار کنند) «لَا تَقْتُلُوا... الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱]

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ (۱۱)

گفتند: ای پدر تو را چه شده که ما را بر یوسف امین نمی‌دانی، در حالی که قطعاً ما خیرخواه او هستیم؟!

پیام‌ها

۱ کسانی که پوچ ترند، ادعا و تبلیغات بیشتری می‌کنند. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» ۲ حتی به هر برادری نمی‌توان اطمینان کرد. (گویا یعقوب بارها از اینکه یوسف همراه برادرانش برود جلوگیری کرده است که برادران با گفتن «مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا» انتقاد می‌کنند.)
۳ فریب هر شعاری را نخورید و از اسم‌های بی‌مسئله بپرهیزید. (خائن نام

خود را ناصح می گذارد) «لِنَاصِحُونَ» ۴ دشمن برای برطرف کردن سوء ظن، هر گونه اطمینانی را به شما ارائه می دهد.

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۵ خائن، تقصیر را به عهده ی دیگران می اندازد. «مَا لَكَ» ۶ از روز اوّل، بشر به اسم خیرخواهی فریب خورده است. شیطان نیز برای اغفال آدم و حوا گفت: من خیرخواه شما هستم. «وَقَاَسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» (۱) «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» ۷ حسد، آدمی را به گناهانی همانند دروغ و نیرنگ، حتی به محبوب ترین نزدیکانش وادار می سازد. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۲]

اشاره

أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ (۱۲)

او را فردا با ما بفرست تا (در صحرا) بگردد و بازی کند و قطعاً ما نگهدارنده (خوبی) برای او خواهیم بود.

نکته ها:

اشاره

انسان، نیازمند تفریح و ورزش است و چنان که در این آیه مشاهده می شود قوی ترین منطقی که توانست حضرت یعقوب را تسلیم خواسته فرزندان کند، این بود که یوسف نیاز به تفریح دارد.

در روایات آمده است: مؤمن باید زمانی را برای تفریح و بهره برداری از لذت های حلال اختصاص دهد تا به وسیله ی آن، بر انجام سایر کارها موفق گردد. (۲)

نه تنها دیروز، بلکه امروز و حتی آینده نیز به نام ورزش و بازی، جوانان را از هدف اصلی جدا و در غفلت نگه خواهند داشت. بازی ها را جدی می گیرند تا جدی ها بازی تلقی شود.

استکبار و توطئه گران، نه تنها از ورزش سوء استفاده می کنند، بلکه با هر نام پسندیده و

ص: ۴۱

۱-۱. اعراف ۲۱.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۹۰.

مقبول دیگری نیز، اهداف شوم خود را تعقیب می کنند.

به نام دیپلمات خطرناک ترین جاسوس ها را به کشورها اعزام می کنند. به نام مستشار نظامی، توطئه گری می کنند و به اسرار نظامی دست می یابند. به نام حقوق بشر، از مزدوران خود حمایت می کنند. به نام دارو، برای مزدوران خود اسلحه می فرستند. به نام کارشناس اقتصادی، کشورهای ناتوان را ضعیف نگه می دارند. به نام سم پاشی، باغها و مزارع را از بین می برند و حتی به نام اسلام شناس، اسلام را وارونه جلوه می دهند.

پیام ها

۱ تفریح فرزند باید با اجازه ی پدر باشد. «أَرْسَلَهُ» ۲ جوان، نیازمند تفریح و ورزش است. «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۳ برادران از وسیله ای مباح و منطقی برای فریب دادن سوء استفاده کردند.

«أَرْسَلَهُ»

... «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۴ اگر پدر و مریبان دلسوز برای اوقات فراغت و بازی کودکان و نوجوانان برنامه ریزی مناسب داشته باشند، دیگران نمی توانند از این فرصت سوء استفاده کنند. (برادران یوسف از نیاز یوسف به ورزش سوء استفاده کردند) «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ» ۵ در بازی و تفریح کودکان مواظب باشیم آسیب نبینند. «لِحَافِظُونَ» ۶ گاه اصرار زیاد بر یک موضوع نشان دهنده نقشه و توطئه است. (در آیه قبل «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» و در این آیه «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ»)

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳]

اشاره

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (۱۳)

(یعقوب) گفت: همانا اینکه او را ببرید مرا غمگین می سازد و از این می ترسم که گرگ او را بخورد و شما از او غافل باشید.

ص: ۴۲

۱ تعهد و سوز داشتن نسبت به فرزند، یکی از خصلت‌های پیامبران است.

«لِيَحْزُنُنِي»

... «أَخَافُ» ۲ فراق و جدایی حتی برای انبیا حزن آور است. «لِيَحْزُنُنِي» ۳ امتحان الهی از همان ناحیه‌ای است که افراد روی آن حساسیت دارند.

(یعقوب نسبت به یوسف حساس بود و فراق یوسف، وسیله آزمایش او شد) «لِيَحْزُنُنِي ... أَخَافُ» ۴ پرده‌دری نکنید. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ» (پدر از حسادت فرزندان آگاه بود و به همین دلیل به یوسف فرمود: خوابی را که دیده‌ای برای برادرانت بازگو مکن. ولی در اینجا حسادت آنان را مطرح نمی‌کند، بلکه خطر گرگ و غفلت آنان از یوسف را بهانه می‌آورد). ۵ به فرزند خود، استقلال بدهید.

(عشق پدری به فرزند و دفاع از او در برابر احتمال خطر، دو اصل است، ولی استقلال فرزند نیز اصل دیگری است. یعقوب، یوسف را به همراه سایر برادران فرستاد. زیرا نوجوان باید کم‌کم استقلال پیدا کرده و از پدر جدا شود، برای خود دوست انتخاب کند، فکر کند و روی پای خود بایستد، هر چند به قیمت تحمل مشکلات و اندوه باشد). ۶ حساسیت‌ها را در نزد هر کس بازگو نکنیم و گرنه ممکن است علیه خود انسان مورد استفاده قرار گیرد. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ» ۷ غفلت موجب ضربه و آسیب‌پذیری می‌گردد. «يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴]

اشاره

«قَالُوا لَيْنَ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عَصَبُهُ إِنَّا إِذَا لَخَسِرُونَ» (۱۴)

(فرزندان یعقوب) گفتند: اگر گرگ او را بخورد، با آنکه ما گروهی قوی هستیم، در آن صورت ما زیانکار (و بی‌کفایت) خواهیم بود.

ص: ۴۳

۱ گاهی بزرگترها از روی تجربه و آگاهی، احساس خطر می کنند، اما جوان ها به قدرت خود مغرورند و خطر را شوخی می گیرند. «و نَحْنُ عَصِيْبَةٌ» (پدر نگران، ولی فرزندان مغرور قدرت خود بودند). ۲ قوی بودن، دلیلی بر امین بودن نیست. (برادران یوسف قومی بودند، «نَحْنُ عَصِيْبَةٌ»، ولی امین نبودند) ۳ برادران از این که گرگ یوسف را پاره کند ابراز نگرانی نکردند ولی در برابر این که نیرومندی و قدرت آنان مخدوش گردد عکس العمل نشان دادند.

«و نَحْنُ عَصِيْبَةٌ اِنَّا اِذَا لَخَسِرُوْنَ»

۴ اگر کسی مسئولیتی را بپذیرد و خوب انجام ندهد، سرمایه، شخصیت، آبرو و وجدان خود را در معرض خطر قرار داده و زیانکار خواهد بود. «لَخَسِرُوْنَ» ۵ ظاهر فریبی و ابراز احساسات دروغین، از دسیسه های افراد دو رو و منافق است. (برادران در حضور پدر گفتند: «اِنَّا اِذَا لَخَسِرُوْنَ» ۶ برخی برای رسیدن به اهداف شوم خود حتی حاضرند از آبرو و شخصیت خود صرف نظر کنند. «اِنَّا اِذَا لَخَسِرُوْنَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵]

اشاره

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ اَجْمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ اَوْحَيْنَا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هَذَا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ (۱۵)

پس چون او را با خود بردند و همگی تصمیم گرفتند که او را در مخفی گاه چاه قرار دهند، (تصمیم خود را عملی کردند) و ما به او وحی کردیم که در آینده آنها را از این کارشان خبر خواهی داد، در حالی که آنها (تو را) نشناسند.

نکته ها:

اشاره

از آنجا که خداوند اراده کرده یوسف را حاکم کند، باید دوره هایی را ببیند. برده شود تا به بردگان رحم کند. به چاه و زندان افتد تا به زندانیان رحم کند. همانگونه که خداوند به

پیامبرش می فرماید: تو فقیر و یتیم بودی تا فقیر و یتیم را از خود نرانی؛ «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»... (۱)

پیام ها

۱ اتّفاق نظر و اجماع گروهی از انسان ها، نشانه ی حقایق نیست. «أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي عِيَابِ الْجُبِّ» ۲ میان طرح و نقشه تا عمل، فاصله است. (طرح برادران، پرتاب یوسف در چاه بود، «الْقُوَّة» ولی در عمل، یوسف را در چاه قرار دادند. «يَجْعَلُوهُ») ۳ زمانی وحی به یوسف علیه السلام آغاز شد که وی از خانواده دور شد و مورد بی مهری برادران قرار گرفت. «فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ... أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۴ امداد الهی، در لحظه های حساس به سراغ اولیای خدا می آید. «فِي عِيَابِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۵ بهترین وسیله ی آرامش یوسف در دل چاه، الهام خدا نسبت به آینده روشن است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۶ یوسف در نوجوانی، شایستگی دریافت وحی الهی را دارا بود. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۷ خداوند اولیای خود را با سختی ها آزمایش و آنان را هدایت می کند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ» ۸ آگاهی موجب آرامش است. (آنچه سبب آرامش یوسف در چاه شد، وحی الهی بود) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا» ۹ امید، بهترین سرمایه برای ادامه زندگی است. ما به یوسف وحی کردیم که در آینده از چاه نجات پیدا می کنی و برادران را از کارشان شرمنده خواهی کرد) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا» ۱۰ وقتی پایان رذایل رسوایی است، انسان عاقل بایستی نفس خود را مهار کند.

ص: ۴۵

۱۱ از کارهای زشت با اشاره و کنایه یاد کنید. «بِأَمْرِهِمْ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶]

اشاره

وَ جَاؤُاْ اٰبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُوْنَ (۱۶)

و(بعد از انجام نقشه خود)شب هنگام گریه کنان نزد پدرشان آمدند.

نکته ها:

اشاره

در قرآن چهار نوع گریه و اشک داریم؛ ۱ اشک شوق: گروهی از مسیحیان با شنیدن آیات قرآن اشک می ریختند. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱) اشک حزن و حسرت: مسلمانان عاشق همین که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله می شنیدند که امکانات برای جبهه رفتن نیست گریه می کردند. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ» (۲) اشک خوف: همین که آیات الهی برای اولیا تلاوت می شد، گریه کنان به سجده می افتادند، «خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا» (۳)، «وَ يَخْرُوْنَ لِلْآذْقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» (۴) اشک قلابی و ساختگی: همین آیه که برادران یوسف گریه کنان نزد یعقوب آمدند که گرگ یوسف را درید. «يَبْكُونَ»

پیام ها

۱ توطئه گران، از نقش احساسات و زمان، غفلت نمی کنند. «عِشَاءً» ۲ گریه، همیشه نشانه ی صداقت نیست. به هر گریه ای اطمینان نکنید. «يَبْكُونَ»

ص: ۴۶

۱- ۱. مائده، ۸۳.

۲- ۲. توبه، ۹۲.

۳- ۳. مریم، ۵۸.

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذُّبُّ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ (۱۷)

گفتند: ای پدر! ما رفتیم که مسابقه دهیم و یوسف را نزد وسایل خود (تنها) گذاشتیم، پس گرگ او را خورد و البته تو سخن ما را هر چند راستگو باشیم باور نداری.

پیام ها

۱ دروغ، دروغ می آورد. برادران برای توجیه خطای خود، سه دروغ پی در پی گفتند: مسابقه رفته بودیم، یوسف را نزد وسایل گذاشتیم، گرگ او را خورد.

«نستبق، ترکنا، فأكله الذب» ۲ دروغگو فراموش کار است. با وجود این که برادران، یوسف را برای بازی بردند؛ ولی در گزارش خود به پدر وی را مراقب ااث خود اعلام کردند.

«تَرَكَنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا»

۳ مسابقه در بازی، دارای سابقه ای طولانی است. «نَسْتَبِقُ» ۴ خائن، ترسو است و دروغگو از افشا شدن می ترسد. «مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» ۵ دروغگو اصرار دارد که مردم او را صادق بپندارند. «وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»

اشاره

وَجَاءُوا عَلَيَّ فَمِصَّهُ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ (۱۸)

و پیراهن یوسف را آغشته به خونی دروغین (نزد پدر) آوردند. (پدر) گفت:

چنین نیست، (که یوسف را گرگ دریده باشد)، بلکه نفسستان کاری (بد) را برای شما آراسته است. پس صبری جمیل و نیکو لازم است و خدا را بر آنچه (از فراق یوسف) می گوید، به استعانت می طلبیم.

سؤال: صبر بر مقدرات الهی زیباست، ولی صبر بر ظلمی که در حقّ کودکی مظلوم روا شده، چه زیبایی دارد که یعقوب می گوید: «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»؟ پاسخ: اولاً یعقوب از طریق وحی می دانست که یوسف زنده است. ثانیاً اگر یعقوب حرکتی می کرد که ظن و گمان آنها را بیافزاید، برادران بر سر چاه رفته، یوسف را از بین می بردند.

ثالثاً نباید کاری کرد که راه توبه حتّی بر ظالمان به کلّی بسته شود.

پیام ها

۱ مراقب جو سازی ها باشید. «بَدَمٌ كَذِبٌ» ۲ فریب مظلوم نمایی ها را نخورید. (یعقوب، فریب پیراهن خون آلود و اشک ها را نخورد بلکه گفت: امان از نفس شما.) «بَلَّ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۳ شیطان و نفس، گناه را نزد انسان زیبا جلوه می دهند و انجام آن را توجیه می کنند. «سَيَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۴ یعقوب علیه السلام می دانست یوسف را گرگ نخورده، لذا از برادران استخوان و یا بقایای جسد را مطالبه نکرد. «بَلَّ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» ۵ حوادث دو چهره دارد: بلا و سختی، «بَدَمٌ كَذِبٌ» صبر و زیبایی. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ» ۶ انبیای الهی در برابر حوادث سخت، زیباترین عکس العمل را نشان می دهند.

«فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»

۷ در حوادث باید علاوه بر صبر و توانایی درونی، از امدادهای الهی استمداد جست. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۸ برای صبر باید از خداوند استمداد کرد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۹ بهترین نوع صبر آن است که علی رغم آنکه دل می سوزد و اشک جاری می شود، خدا فراموش نشود. «وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۱۰ تحمّل توطئه فرزندان علیه برادر خود، سخت و درد آور است، لذا باید از

خدا برای تحمّل آن استمداد کرد. «وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ» ۱۱ حضرت یعقوب با جمله ی «وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُ فُون» به جای «عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ»، به برادران فهماند که مدّعی آنان باور کردنی نیست.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹]

اشاره

وَ جَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غَلَامٌ وَ أَسْرُوهُ بِضَاعَ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۱۹)

و(یوسف در چاه بود تا) کاروانی فرا رسید و مأمور آب را فرستادند(تا آب بیاورد)، پس او دلو خود را به چاه افکند،(یوسف به طناب دلو آویزان شد و به بالای چاه رسید)مأمور آب فریاد زد:مژده که این پسری است.او را چون کالایی پنهان داشتند(تا کسی ادّعی مالکیت نکند)،در حالی که خداوند بر آنچه انجام می دادند آگاه بود.

نکته ها:

اشاره

خداوند،بندگان مخلص خود را تنها نمی گذارد و آنها را در شداید و سختی ها نجات می دهد.

نوح را روی آب،یونس را زیر آب و یوسف را کنار آب،نجات داد.هم چنان که ابراهیم را از آتش،موسی را در وسط دریا و محمّد صلی الله علیه و آله را درون غار و علی علیه السلام را در بستر که به جای پیامبر خوابیده بود،نجات داد.

با اراده الهی،ریسمان چاه وسیله شد تا یوسف از قعر چاه به تخت و کاخ برسد،پس بنگرید با حبل الله چه می توان انجام داد؟! «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ...» (۱)

پیام ها

۱ گاهی خودی ها انسان را در چاه می اندازند،ولی خداوند از طریق بیگانگان، انسان را نجات می دهد. «جَاءَتْ سَيَّارَةٌ» ۲ تقسیم کار،یکی از اصول مدیریّت و زندگی جمعی است. («وَ ارِدْهُمْ» به معنای

ص: ۴۹

مسئول آب است.) ۳ گروهی، انسان را به دید کالا می نگرند. «بِضَاعَهُ» ۴ کتمان حقیقت، در برابر مردم امکان دارد، با خدا چه می کنیم که به همه چیز آگاه است. «أَسْرُوهُ ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰]

اشاره

وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (۲۰)

و (کاروانیان) یوسف را به بهایی اندک چند درهمی فروختند و درباره او بی رغبت بودند.

نکته ها:

اشاره

هر کس یوسف وجودش را ارزان بفروشد، پشیمان می شود. عمر، جوانی، عزت، استقلال و پاکی انسان، هر یک یوسفی هستند که باید مواظب باشیم ارزان نفروشیم.

پیام ها

۱ مالی که آسان به دست آید، آسان از دست می رود. «وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ۲ نظام برده داری و برده فروشی، سابقه ای دراز دارد. «وَ شَرَّوْهُ» ۳ بی رغبتی به یوسف در مقطعی، به نفع آینده ی او شد. «وَ شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ...

۴ هر کس ارزش چیزی را نداند، آن را ارزان از دست می دهد. «بِثَمَنِ بَخْسٍ» (کاروانیان، ارزش یوسف را نمی شناختند.) ۵ اشخاص ارزشمند بالاخره ارزششان آشکار خواهد شد، هر چند در برهه ای مورد بی مهری قرار گیرند. (اگر امروز یوسف را به عنوان برده می فروشند، روزگاری او حاکم خواهد شد) «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ...

۶ تاریخ پول، به هزاران سال قبل باز می گردد. «دَرَاهِمَ» ۷ مردان ناآگاه و غافل، یوسف را به بهای کم فروختند، ولی زنان آگاه و عاشق، او را به فرشته ای کریم توصیف نمودند. «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ»

امام صادق علیه السلام فرمودند: «رب امرأت أفقه من رجل» (۱) چه بسا زنی که از مرد فهیم تر باشد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱]

اشاره

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۱)

و کسی از مردم مصر که یوسف را خرید، به همسرش گفت: مقام او را گرامی دار (او را به دید برده، نگاه مکن) امید است که در آینده ما را سود برساند یا او را به فرزندی بگیریم. و اینگونه ما به یوسف در آن سرزمین جایگاه و مکنت دادیم (تا اراده ما تحقق یابد) و تا او را از تعبیر خواب ها بیاموزیم و خداوند بر کار خویش تواناست، ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

اشاره

جمله ی «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» در دو مورد در قرآن به کار رفته است: یکی در مورد حضرت موسی وقتی که صندوق او را از آب گرفتند، همسر فرعون به او گفت: این نوزاد را نکشید، شاید در آینده به ما سودی رساند. (۲) و دیگری در اینجاست که عزیز مصر به همسرش می گوید: احترام این برده را بگیر، شاید در آینده به درد ما بخورد. آری، به اراده ی خداوندی، محبت نوزاد و برده ای ناشناس، چنان در قلب حاکمان مصر جای می گیرد که زمینه های حکومت آینده ی آنان را فراهم می سازد.

پیام ها

۱ بزرگواری در سیمای یوسف نمایان بود. تا آنجا که عزیز مصر سفارش او را به

ص: ۵۱

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۳۰۶.

۲-۲. قصص، ۹.

همسرش می کند. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۲ زن در خانه، نقش محوری دارد. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۳ اطرافیان و آشنایان را به نیکی با مردم دعوت کنید. «أَكْرَمِي مَتَوَاهُ» ۴ در معاملات آینده نگر باشید. «اشْتَرَاهُ ... عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» ۵ با احترام به مردم، می توان انتظار کمک و یاری از آنان داشت. «أَكْرَمِي ... يَنْفَعَنَا» ۶ دلها به دست خداوند است. مهر یوسف، در دل خریدار نشست. «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۷ تصمیم های مهم را پس از ارزیابی و آزمایش و مرحله ای اتخاذ کنید. (اول یوسف را به عنوان کمک کار در خانه، «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» کم کم به عنوان فرزند قرار دهیم) «أَوْ نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۸ فرزندخواندگی، سابقه تاریخی دارد. «نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۹ عزیز مصر فاقد فرزند بود. «نَتَّخِذَهُ وَوَلَدًا» ۱۰ عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. (برادران او را در چاه انداختند و او امروز در کاخ مستقر شد) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۱ زیردستان را دست کم نگیرید، چه بسا قدرتمندان و حاکمان آینده باشند.

«مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ»

۱۲ علم و دانش، شرط مسئولیت پذیری است. «مَكَّنَا ... لِنُعَلِّمَهُ» ۱۳ پایان تلخی ها، شیرینی است. «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۴ اراده غالب خدا، یوسف را از چاه به جاه کشاند. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ۱۵ سنت خدا غلبه کامل خوبی ها و زیبایی ها بر زشتی هاست. «غَالِبٌ عَلَيَّ أَمْرِهِ» ۱۶ آنچه را ما حادثه می پنداریم، در حقیقت طراحی الهی برای انجام یافتن اراده ی اوست. «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَيَّ أَمْرِهِ» ۱۷ چه بسا حوادث ناگوار که چهره واقعی آن خیر است. (یوسف در ظاهر به چاه افتاد، ولی در واقع طرح چیز دیگری است) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَكْثَرَ النَّاسِ»

۱۸ مردم، ظاهر حوادث را می بینند، ولی از اهداف و برنامه های الهی بی خبرند.

﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲]

اشاره

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ (۲۲)

و چون (یوسف) به رشد و قوت خود رسید به او حکم (نبوت یا حکمت) و علم دادیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «أَشُدَّهُ» از «شد» به معنای «گره محکم»، اشاره به استحکام جسمی و روحی است.

این کلمه در قرآن؛ گاهی به معنای «بلوغ» استعمال شده است، چنان که در آیه ۳۴ سوره اسراء آمده: «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» یعنی به مال یتیم نزدیک نشوید تا زمانی که به سن بلوغ برسد. گاهی مراد از «اشد» سن چهل سالگی است. نظیر آیه ۱۵ سوره ی احقاف که می فرماید: «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سِنًا» و گاهی به سن قبل از پیری گفته می شود، مانند آیه ۶۷ سوره غافر: «ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِيَکُونُوا شُيُوخًا»

پیام ها

۱ علم و حکمت، ظرفیت و آمادگی می خواهد. «بَلَغَ أَشُدَّهُ» ۲ ترفیعات الهی بدون فوت زمان و در وقت خود صورت می گیرد. «لَمَّا بَلَغَ ...»

﴿آتَيْنَاهُ﴾

۳ حکمت، غیر از علم است. (علم، دانش است، ولی حکمت، بینش و بصیرتی است که انسان را به حق می رساند) «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» ۴ علوم انبیا، اکتسابی نیست. «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» ۵ وجود علم و حکمت در کنار یکدیگر، بسیار ارزشمند و کارساز است. «حُكْمًا وَعِلْمًا»

۶ دلیل عزل و نصب ها را برای مردم بیان کنید. «آتَيْنَاهُ حُكْمًا... كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۷ باید احسان کنیم تا لایق دریافت پاداش خاص الهی باشیم. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۸ نیکوکاران، در همین دنیا نیز کامیاب می شوند. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» ۹ هر کس که توان علمی و جسمی داشته باشد، مشمول لطف الهی نمی شود، بلکه محسن بودن نیز لازم است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳]

اشاره

وَ رَأَوْتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَ غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَ قَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

و زنی که یوسف در خانه او بود، از یوسف از طریق مراوده و ملائمت، تمنای کام گیری کرد و درها را (برای انجام مقصودش) محکم بست و گفت:

برای تو آماده ام. یوسف گفت: پناه به خدا که او پروردگار من است و مقام مرا گرامی داشته، قطعاً ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

اشاره

در تفسیر «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ» دو احتمال داده اند:

الف: خداوند پروردگار من است که مقام مرا گرامی داشته و من به او پناه می برم.

ب: عزیز مصر مالک من است و من سر سفره او هستم و درباره ی من به تو گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» و من به او خیانت نمی کنم.

هر دو احتمال، طرفدارانی دارد که بر اساس شواهدی بدان استناد می جویند. ولی به نظر ما، احتمال اول بهتر است. زیرا یوسف به خاطر تقوای الهی مرتکب گناه نشد، نه به خاطر اینکه بگوید: چون من در خانه عزیز مصر هستم و او حقی بر من دارد، من به همسرش تعرض و سوء قصد نمی کنم! چون ارزش این کار کمتر از رعایت تقوی است.

البته در چند جای این سوره، کلمه ی «رَبُّكَ» که اشاره به «عزیز مصر» است، به چشم می خورد، ولی کلمه ی «رَبِّي» هر کجا در این سوره استعمال شده، مراد خداوند است.

از طرفی دور از شأن یوسف است که خود را چنان تحقیر کند که به عزیز مصر «رَبِّي» بگوید.

اولیای خدا، به خدا پناهنده می شوند و نتیجه می گیرند: موسی از شر فتنه های فرعون به خدا پناه می برد، «إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ» (۱) مادر مریم می گوید: من مریم و نسل او را در پناه تو قرار می دهم، «إِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۲) و در این آیه یوسف به خدا پناه می برد، «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» و خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور پناهندگی به خودش را می دهد. «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ» ...

به جای گفتن: «اعوذ بالله» یک سره به سراغ پناه دادن خدا رفت و گفت: «مَعَاذَ اللَّهِ» تا پناهندگی خود را مطرح نکند. در واقع برای خود ارزشی قائل نشد.

پیام ها

۱ گناهان بزرگ، با نرمش و مراوده شروع می شود. «رَاوَدَتْهُ» ۲ پاک بودن مرد کافی نیست، زیرا گاهی زنها مزاحم مردان هستند. «وَرَاوَدَتْهُ» ۳ قدرت شهوت به اندازه ای است که همسر پادشاه را نیز اسیر برده خود می کند.

«وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي»

۴ سعی کنیم نام خلافکار را نبریم و با اشاره از او یاد کنیم. «الَّتِي» ۵ پسران جوان را در خانه هایی که زنان نامحرم هستند، تنها نگذارید. زیرا احتمال دارد باب مراوده باز شود. «وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا» ۶ معمولاً عشق در اثر مراوده و به تدریج پیدا می شود. وجود دائمی یوسف در خانه کم کم سبب عشق شد. «فِي بَيْتِهَا» ۷ مسائل مربوط به مفاسد اخلاقی را سر بسته و مؤدبانه مطرح کنید. «رَاوَدَتْهُ» ...

«غَلَقَتْ»

۸ حضور مرد و زن نامحرم در یک محیط در بسته، زمینه را برای گناه فراهم می کند. «غَلَقَتْ الْأَبْوَابَ وَ قَالَتْ هَيْتَ لَكَ»

ص: ۵۵

(۱-۱). غافر، ۲۷.

(۲-۲). آل عمران، ۳۶.

۹ زشتی زنا، در طول تاریخ مورد پذیرش بوده است و به همین دلیل، زلیخا همه ی درها را محکم بست. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ» ۱۰ همه ی درها بسته، اما در پناهندگی خدا باز است. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ ... مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۱ موقعیت های امتحان الهی متفاوت است؛ گاه در چاه و گاه در کاخ. «رَأَوْدَتُهُ ...»

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ

۱۲ تقوی و اراده ی انسان، می تواند بر زمینه های انحراف و خطا غالب شود.

مَعَاذَ اللَّهِ

۱۳ توجه به خدا، عامل بازدارنده از گناه و لغزش است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۴ اگر رئیس یا بزرگ ما دستور گناه داد، نباید از او اطاعت کنیم. «هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» (به خاطر اطاعت از مردم، نباید نافرمانی خدا نمود. «لا طاعه لمخلوق فی معصیه الخالق» (۱) ۱۵ به هنگام خطر گناه باید به خدا پناه برد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۶ در کاخ حکومتی نیز می توان پاک، عفیف، صادق و امین بود. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۷ خطر غریزه ی جنسی به قدری است که برای نجات از آن باید خدا به فریاد برسد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۸ انسان هواپرست از رسوایی ظاهری هراس دارد (زلیخا درها را محکم بست ولی خداپرست از خدا) «مَعَاذَ اللَّهِ» ۱۹ انجام گناه (زنا)، با کرامت انسانی ناسازگار است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۰ تلقین یاد خدا به نفس، نقش مهمی در ترک گناه دارد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۱ اولین اقدام علیه گناه، یاد خدا و پناه بردن به اوست. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲۲ بهترین نوع تقوی آن است که به خاطر لطف، محبت و حق خداوندی گناه نکنیم، نه از ترس رسوایی در دنیا یا آتش در آخرت. «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ

ص: ۵۶

۲۳ یاد کردن الطاف الهی، از عوامل ترک گناه است. «إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَنَوَايَ» ۲۴ یاد عاقبت گناه، مانع از ارتکاب آن است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۵ تشویق به زنا یا زمینه سازی برای گناه جوانان پاک، ظلم به خود، همسر، جامعه و افراد است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۶ یک لحظه گناه، می تواند انسان را از رستگاری ابدی دور کند. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۷ ارتکاب گناه، ناسپاسی و کفران نعمت ها است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۸ در هر کاری، باید عاقبت اندیشی کرد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۲۹ یوسف علیه السلام در بحبوه درگیری با زلیخا به فکر فلاح بود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۳۰ انسانی که مقام و منزلت خود را می داند خود را به بهای کم و زودگذر نمی فروشد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» ۳۱ اگر از دری ظلم وارد شود، فلاح از در دیگر بیرون می رود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴]

اشاره

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ (۲۴)

و همانا (همسر عزیز مصر) قصد او (یوسف) را کرد و او نیز اگر برهان پروردگارش را نمی دید (بر اساس غریزه) قصد او را می کرد. اینگونه (ما او را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، چرا که او از بندگان برگزیده ما است.

نکته ها:

اشاره

امام صادق علیه السلام فرمود: «برهان رب» همان نور علم، یقین و حکمت بود که خداوند در آیات

قبل فرمود: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا». (۱) و آنچه در بعضی روایات آمده که مراد از برهان، مشاهده قیافه ی پدر یا جبرئیل است، سند محکمی ندارد.

در قرآن بارها از همت و تصمیم دشمنان خدا برای توطئه نسبت به اولیای الهی، سخن به میان آمده که خداوند نقشه های آنان را نقش بر آب نموده است.

در برگشت از جنگ تیوک منافقان خواستند با رم دادن شتر پیامبر، حضرت را به شهادت برسانند ولی نشد؛ «وَهُمُوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا» (۲) یا تصمیم بر منحرف کردن پیامبر گرفتند؛ «لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضْلُوكَ» (۳) و یا تصمیم بر تجاوز گرفتند که نشد. «إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَنْسِفُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» (۴) یوسف، معصوم و پاکدامن بود؛ به دلیل گفتار همه ی کسانی که به نحوی با یوسف رابطه داشته اند و ما نمونه هایی از آن را بیان می کنیم:

۱ خداوند فرمود: «لِنَصِّرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ» (ما یوسف را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، زیرا او از بندگان برگزیده ی ماست.

۲ یوسف می گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» پرودگارا! زندان برای من از گناهی که مرا به آن دعوت می کنند بهتر است. در جای دیگر گفت: «أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» من به صاحبخانه ام در غیاب او خیانت نکردم.

۳ زلیخا گفت: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ» به تحقیق من با یوسف مراوده کردم و او معصوم بود.

۴ عزیز مصر گفت: «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ» ای یوسف تو این ماجرا را مسکوت بگذار و به زلیخا گفت: از گناهت استغفار کن.

۵ شاهدهی که گواهی داد و گفت: اگر پیراهن از عقب پاره شده معلوم می شود که یوسف پاکدامن است. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۶ زنان مصر که گفتند: «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» ما هیچ گناه و بدی درباره ی او سراغ نداریم.

ص: ۵۸

۱-۱) . . تفسیر کشف الاسرار.

۲-۲) . توبه، ۷۴.

۳-۳) . نساء، ۱۱۳.

۴-۴) . مائده، ۱۱.

۷ ابلیس که وعده ی فریب همه را داد، گفت: «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» من حریف برگزیدگان نمی شوم و این آیه یوسف را مخلص نامیده است.

پیام ها

۱ اگر امداد الهی نباشد، پای هر کسی می لغزد. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۲ در هر صحنه ای، امکان رؤیت برهان رب وجود دارد. «هَمَّتْ بِهِ ... رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۳ انبیا در غرایز مانند سایر انسان ها هستند، ولی به دلیل ایمان به حضور خدا، گناه نمی کنند. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۴ غفلت از یاد الهی، زمینه ی ارتکاب گناه و توجه به آن، عامل محفوظ ماندن در گناه است. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» ۵ مخلص شدن موجب محفوظ ماندن شخص از گناه می گردد. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۶ عبادت خالصانه رمز موفقیت در دوری از گناه است. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۷ خداوند، بندگان مخلص را حفظ می کند. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۸ بدی و فحشا با مخلص بودن یک جا جمع نمی شود. «لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ...

الْمُخْلِصِينَ»

۹ مخلص شدن مخصوص یوسف علیه السلام نیست، می توان با پیمودن راه آن حضرت به مقام مخلصین نزدیک شد. «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ»

ص: ۵۹

اشاره

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۵)

و هر دو بسوی در سبقت گرفتند و آن زن پیراهن او را از پشت درید.

ناگهان شوهرش را نزد در یافتند. زن (برای انتقام از یوسف یا تبرئه خود با چهره حقّ به جانبی) گفت: کیفر کسی که به همسرت قصد بد داشته جز زندان و یا شکنجه دردناک چیست؟

نکته ها:

اشاره

«استباق» به معنای سبقت و پیشی گرفتن دو یا چند نفر از یکدیگر است، یوسف برای فرار از گناه به سوی در فرار کرد و زلیخا نیز به دنبال او می دوید. گویا به سوی در مسابقه گذارده اند. «قَدَّتْ» به معنای پاره شدن پارچه از طرف طول است. «لفاء» به یافتن ناگهانی چیزی گفته می شود.

پیام ها

۱ گفتن «مَعَاذَ اللَّهِ» به تنهایی کفایت نمی کند، باید از گناه فرار کرد. «اسْتَبَقَا» ۲ گاهی ظاهر عمل یکی است، ولی هدف ها مختلف است. (یکی می دود تا به گناه آلوده نشود، دیگری می دود تا آلوده نکند). «اسْتَبَقَا» ۳ هجرت و فرار از گناه، لازم است. «اسْتَبَقَا الْبَابَ» ۴ بهانه ی بسته بودن در برای تسلیم شدن در برابر گناه کافی نیست، باید به سوی درهای بسته حرکت کرد شاید باز شود. «اسْتَبَقَا الْبَابَ» ۵ مجرم معمولاً از خود جای پا باقی می گذارد. «قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ» ۶ گاه بایستی سرزده به منازل و محل کار بایستی سرکشی کرد. «أَلْفَيَا» ۷ گاهی شاکی، خود مجرم است. «قَالَتْ مَا جَزَاءُ...»

۸ گنهکار برای تبرئه خود، از عواطف و احساسات بستگان خود استمداد می کند. «بِأَهْلِكَ»

۹ صاحبان قدرت معمولاً- اگر مقصّر باشند، دیگران را متهم می کنند. «مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ۱۰ مجرم برای تبرئه خود، به دیگران اتهام می بندد. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ۱۱ چه بسا سخن حقی که از آن باطل طلب شود. (کیفر برای کسی که سوء قصد به زن شوهردار دارد، حرف حقی است، امّا چه فردی سوء قصد داشته باید بررسی شود) «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا- أَنْ يُسَيِّجَنَّ» ۱۲ زلیخا عاشق نبود، بلکه هوس باز بود؛ چرا که عاشق حاضر است جانش را فدای معشوق کند، نه این که او را متهم و به زندان افکند. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» ...

۱۳ زندان و زندانی نمودن مجرم، سابقه تاریخی دارد. «يُسَيِّجَنَّ» ۱۴ اعلام کیفر، نشانه ی قدرت همسر عزیز بود. «يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۱۵ عشق هوس آلود، گاهی عاشق را قاتل می کند. «أَنْ يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» ۱۶ زلیخا دارای نفوذ در دستگاه حکومتی و خط دهنده بوده است. «إِلَّا أَنْ يُسَيِّجَنَّ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۷)

(یوسف) گفت: او خواست که از من (بر خلاف میل) کام گیرد و شاهی از خانواده زن، شهادت داد که اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده، پس زن راست می گوید و او از دروغگویان است. (زیرا در این صورت او و همسر عزیز، از روبرو درگیر می شدند و پیراهن از جلو چاک می خورد).

و اگر پیراهن او (یوسف) از پشت پاره شده، پس زن دروغ گفته و او از راستگویان است.

ص: ۶۱

اشاره

در برخی روایات، شاهد را کودکی معرفی کرده اند که مثل عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد، ولی چون سند محکمی ندارد، نمی توان به آن اعتنا کرد. اما بهتر است شاهد را یکی از مشاوران عزیز بدانیم که فامیل همسر و دارای هوش و ذکاوت بود و همانند عزیز مصر، شاهد این اتفاق گردید، و الا اگر خود شاهد اصل ماجرا بود، معنی نداشت که به صورت جمله شرطیه، شهادت دهد و بگوید: «إِنْ كَانَ...» ...

یوسف، ابتدا به سخن نکرد و شاید اگر همسر عزیز حرفی و تهمتی نمی زد، یوسف حاضر نمی شد آبروی او را بریزد و بگوید: «هِيَ رَاوَدْتَنِي» هر کس پاکتر است، بیشتر در معرض تهمت است. در میان زنان، پاکدامن تر از مریم نبود، اما او را متهم به ناپاکی کردند، در میان مردان نیز کسی به پاکی یوسف یافت نمی شد، به او هم نسبت ناروای زنا دادند. اما خداوند در هر دو مورد به بهترین وجه پاکی آنان را ثابت نمود.

در داستان یوسف، پیراهن او نقش آفرین است: در اینجا؛ پارگی پیراهن از پشت، دلیل بی گناهی او و کشف جرم همسر عزیز گردید و در جای دیگر؛ پاره نشدن پیراهن موجب کشف جرم برادران او گردید. زیرا بعد از انداختن یوسف به چاه، وقتی برادران پیراهن او را آغشته به خون کرده و به پدر نشان دادند و گفتند: یوسف را گرگ خورده است، پدر پرسید:

پس چرا پیراهن او پاره نشده است؟! در پایان داستان نیز، پیراهن یوسف، وسیله ی بینا شدن چشم پدر گردید.

پیام ها

۱ متهم باید از خود دفاع و مجرم اصلی را معرفی کند. حضرت یوسف علیه السلام در برابر جمله «مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» با گفتن «هِيَ رَاوَدْتَنِي»، پاسخ مناسبی به زلیخا داد.

۲ کسی که در مقام قضاوت است باید شکایت شاکی و دفاع متهم را بشنود و مدارک را بررسی کند و سپس نظر دهد. (در این ماجرا همسر گفت که یوسف سوء قصد داشته، «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» یوسف تهمت را رد کرد و گفت: «هِيَ

رَاوَدْتِنِي «شاهد نیز علامت صدق و کذب را از راه پاره شدن پیراهن جلو تا پشت سر مطرح کرد» ۳ دفاع از بی گناه، واجب است و سکوت همه جا زیبا نیست. «شَهْدَ شَاهِدٌ» ۴ کمک به روشن شدن حقیقت، کاری پسندیده است. «و شَهْدَ شَاهِدٌ» ۵ در قضاوت، کسی که مستند حرف بزند و با قرائن آن را تأیید کند در حکم شاهد است. «شَهْدَ شَاهِدٌ» ۶ خداوند از راهی که هیچ انتظارش نمی رود، افراد را حمایت می کند. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۷ آنجا که خدا بخواد، بستگان مجرم علیه او شهادت می دهند. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۸ در شهادت و داوری، مراعات حسب، نسب، موقعیت و خویشاوندی متهم، جایز نیست. «شَهْدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۹ شهادت خویشان علیه یکدیگر، سبب اطمینان بیشتری می شود. «شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» ۱۰ در قضاوت، بیش از توجه به گفته های شاکی و متهم، به بررسی مدارک و اسناد توجه شود. «قَالَتْ مَا جَزَاءُ ... قَالَ هِيَ رَاوَدْتِنِي ... شَهْدَ شَاهِدٌ ... إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۱ در قضاوت، هر جرمی کارشناس نیاز دارد. «شَهْدَ شَاهِدٌ ... إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۲ در جرم شناسی از آثار ظریف به جای مانده، مجرم شناخته و مسایل کشف می شود. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ» ...

۱۳ قاضی می تواند بر اساس قرائن، حکم کند. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» ۱۴ بکارگیری روشهای جرم شناسی برای تشخیص جرم و مجرم، لازم است.

«إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ»

...

اشاره

فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ (۲۸)

پس همین که (عزیز مصر) پیراهن او را دید که از پشت پاره شده است، (حقیقت را دریافت و) گفت: بی شک این از حيله شما زنان است. البته حيله شما شگرف است.

نکته ها:

اشاره

با اینکه قرآن، کید شیطان را ضعیف می داند: «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» (۱) ولی در این آیه، کید زنان بزرگ شمرده شده است. به گفته ی تفسیر صافی، این به خاطر آن است که وسوسه شیطان لحظه ای و غیابی و سارقانه است، ولی وسوسه زن با لطف و محبت و حضوری و دائمی است.

گاهی خداوند کارهای بزرگ را با وسیله های کوچک انجام می دهد. مثلاً سرنگونی سپاه ابرهه را با پرندگان ابابیل، حفظ جان پیامبر اسلام را با تار عنکبوت، آموزش دفن میت را با کلاغ، اثبات پاکی مریم علیها السلام را با سخن گفتن نوزاد، پاکی یوسف را با پاره شدن پیراهن، ایمان آوردن یک کشور را با سفر هدیه و کشف اصحاب کهف را با نمونه پول، تحقق بخشیده است.

پیام ها

۱ قضاوت بر اساس ادله و بدور از حب و بغض ها، مقتضای عدالت است. «فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۲ استدلال منطقی، هر انسانی را مطیع و منقاد می کند. (عزیز مصر مطیع سخن شاهد شد) «شَهَدَ شَاهِدٌ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۳ آثار و مدارک صحنه جرم باید به دقت مشاهده و بررسی شود. «قُدَّ مِنْ دُبُرٍ» ۴ وقتی به نتیجه قطعی رسیدید، در اعلان حکم تردید نکنید. «فَلَمَّا رَأَىٰ ... قَالَ»

ص: ۶۴

۵ عزیز مصر دارای عدالت نسبی و انصاف در برخورد با موضوعات بوده است. (چون بدون پرسش و پاسخ کسی را متهم نکرد و پس از آن نیز حق را به یوسف داد). «فَلَمَّا رَأَى... إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۶ حق، پشت پرده نمی ماند و مجرم روزی رسوا می شود. «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۷ سخن حق را گرچه تلخ و بر ضرر باشد بپذیریم. (عزیز پذیرفت که مقصر همسر اوست) «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ» ۸ از مکر زنان ناپاک بترسید که حيله ی آنان خطرناک است. «إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ» ۹ مکر و حيله هر قدر هم بزرگ باشد، قابل کشف و افشاست. «فَلَمَّا رَأَى... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹]

اشاره

يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ (۲۹)

(عزیز مصر گفت: یوسف از این مسئله صرف نظر کن و (آن را بازگو نکن و به همسرش نیز خطاب کرد: و) تو برای گناهت استغفار کن، چون از خطاکاران بوده ای.

پیام ها

۱ عزیز مصر می خواست مسئله مخفی بماند، ولی مردم دنیا در تمام قرن ها از ماجرا با خبر شدند، تا پاکی یوسف ثابت شود. «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا» ۲ اعمال زشت افراد را نباید بر ملا کرد. «أَعْرَضَ عَنْ هَذَا» ۳ عزیز مصر به خاطر جایگاهش از یوسف خواست تا از جریان صرف نظر کند.

«أَعْرَضَ عَنْ هَذَا»

۴ عزیز مصر نیز همچون سایر کاخ نشینان، نسبت به مسئله ی ناموس و غیرت تساهل کرد و به استغفار اکتفاء کرد و از توییح همسر به صورت جدی خودداری نمود! «وَاسْتَغْفِرِي» ۵ رهبران غیر الهی، قدرت برخورد قاطع نسبت به بستگان متخلف خودشان را

ص: ۶۵

ندارند. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ» ۶ تلاش زن برای برقراری رابطه با غیر همسر خویش، امری ناروا و نامشروع است. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ» ۷ روابط لجام گسیخته جنسی و هوسرانی، حتی در بین غیر متدینین به ادیان الهی، کاری ناپسند شمرده می شده است. «اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰]

اشاره

وَ قَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۳۰)

زنانی در شهر (زبان به ملامت گشودند و) گفتند: همسر عزیز با غلامش مرادده داشته و از او کام خواسته است. همانا یک غلام او را شیفته خود کرده است. به راستی ما او را در گمراهی آشکار می بینیم.

نکته ها:

اشاره

«شغاف» به پیچیدگی بالای قلب یا پوسته نازک روی قلب، که همچون غلاف آن را در بر می گیرد، گفته شده است. جمله ی «شَغَفَهَا حُبًّا» یعنی علاقه ی یوسف به قلب زلیخا گره خورده و عشق شدید شده است. (۱)

دو گروه درباره یوسف گفتند: علاقه ی بیش از حد به او نشانه ی گمراهی است: یکی برادرانش که به جهت محبت پدر به یوسف، پدر را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» و دیگری زنان مصر که به جهت علاقه ی شدید زلیخا به یوسف، زلیخا را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ».

هر کس یوسف را برای خود می خواهد؛ یعقوب او را فرزند خود می داند؛ «يَا بُنَيَّ» کاروان او را سرمایه خود می داند؛ «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ» عزیز مصر او را فرزند خوانده می داند؛ «نَتَّخِذُهُ وُلْدًا» زلیخا او را معشوق خود می داند؛ «شَغَفَهَا حُبًّا» زندانیان او را تعبیر کننده خواب خود

ص: ۶۶

می دانند؛ «بَبْنَاتٍ بَتَّاءٍ» ولی خداوند او را برگزیده و رسول خود می داند؛ «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» و آنچه برای یوسف مانند، همین مقام رسالت بود. «وَ اللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ»

پیام ها

۱ اخبار مربوط به خانواده مسئولان، زود شایع می گردد، پس باید مراقب رفتارهای خود باشند. «قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ» ۲ بستن درها برای انجام گناه نیز مانع رسوایی نمی شود. «قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ» ۳ خطاهای افراد خانواده به مرد و سرپرست خانواده منتسب می شود. «إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱]

اشاره

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (۳۱)

پس چون (همسر عزیز) نیرنگ (و بدگویی) زنان (مصر) را شنید، (کسی را برای دعوت) به سراغ آنها فرستاد و برای آنان (محفل و) تکیه گاهی آماده کرد و به هر یک چاقویی داد (تا میوه میل کنند) و به یوسف گفت: بر زنان وارد شو. همین که زنان او را دیدند بزرگش یافتند و دست های خود را (به جای میوه) عمیقاً بریدند و گفتند: منزّه است خداوند، این بشر نیست، این نیست جز فرشته ای بزرگوار.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «قَطَّعْنَ» از ریشه ی «قطع»، به معنای بریدن است که چون به باب تفعیل در آمده، این معنا را نیز می رساند که زنان حاضر در جلسه چون یوسف را دیدند به قدری مبهوت شدند که مواضع متعددی از دست خویش را بریدند و قطعه قطعه کردند.

ص: ۶۷

کلمه «حَاشَ» به معنی در حاشیه و کنار بودن است. رسم بوده که هر گاه می خواستند شخصی را از عیبی منزّه بدانند، اوّل خدا را تنزیه می کردند سپس آن شخص را. (۱)

همسر عزیز مصر زن سیاستمداری بود و با مهمانی دادن توانست مشت رقبا را باز کند و آنان را غافلگیر نماید.

پیام ها

۱ گاهی هدف از بازگو کردن مسایل دیگران، دلسوزی نیست، بلکه حسادت و توطئه و نقشه علیه آنان است. «بِمَكْرِهِنَّ» ۲ شاید زنان مصر با انتشار خبر عشق زلیخا به یوسف علیه السلام می خواستند بدین وسیله یوسف را مشاهده کنند. «بِمَكْرِهِنَّ» ۳ گاهی باید پاسخ مکر را با مکر داد. (زنان با بازگو کردن راز همسر عزیز مصر، نقشه کشیدند و او با یک میهمانی، نقشه آنان را پاسخ داد.) «أَرْسَلْتُ إِلَيْهِنَّ» ۴ زلیخا برای کنترل جوسازی علیه خود، اقدام به توجیه افراد عمده ای که در جوسازی و انتشار اخبار دخیل بودند پرداخت. (واضح است که دعوت شدگان همه ی زنان منطقه نبودند) «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ» ۵ مجرم گاه برای تنزیه خود، جرم را گسترش می دهد و آن را عاّدی جلوه می دهد. «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ» ۶ سرویس جداگانه برای هر میهمان کاری پسندیده و ارزشمند است. «آتَتْ كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا» ۷ اطاعت از مولی و صاحب تا وقتی معصیت نباشد لازم است. «قَالَتْ أَخْرِجْ عَلَيهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ» ۸ شنیدن کی بود مانند دیدن. «فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ» ۹ انسان به طور فطری در برابر بزرگی و بزرگواری، تواضع می کند. «أَكْبَرْنَهُ»

ص: ۶۸

۱۰ زلیخا خواست به زنان مصر تفهیم کند که شما یک لحظه یوسف را دیدید، طاقت از کف دادید؛ او شبانه روز در خانه من است؟! ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ ۱۱ زود انتقاد نکنید، شاید شما هم اگر به جای او بودید مثل او می شدید. ﴿قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ (انتقاد کنندگان وقتی یوسف را دیدند، همه مثل زن عزیز مصر گرفتار شدند) ۱۲ انسان تا وقتی در معرض امتحان قرار نگرفته ادعایی دارد؛ امّا گاهی که مورد آزمایش قرار گرفت، ناخودآگاه ماهیت خود را نشان می دهد. ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ ۱۳ عشق که آمد، انسان بریدن دست خودش را نمی فهمد. ﴿قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ (اگر شنیده اید که حضرت علی علیه السلام به هنگام نماز، از پایش تیر را کشیدند و متوجه نشد، تعجب نکنید. زیرا اگر عشق سطحی دنیوی تا بریدن دست پیش می رود، عشق معنوی و عمیق به جمال واقعی، چه خواهد کرد!). ۱۴ یوسف در زیبایی بی نظیر و در عین حال در عفت الگویی برای همگان است. ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ ... قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ﴾ ۱۵ کید یک زن بالاتر از کید همه برادران یوسف علیه السلام بود. (همسر عزیز با این مهمانی، عشق خود را برای تمام زنان توجیه کرد، ولی برادران یوسف توجیهی برای حسادت خود نداشتند) ۱۶ جمال یوسف علیه السلام موجب گرفتاری او شد، ولی علم و تقوایش موجب نجات او گردید. (آری جمال معنوی مهم تر از جمال ظاهری است) ۱۷ مردم مصر در آن زمان، به خداوند و فرشتگان ایمان داشتند. ﴿حَاشَ لِلَّهِ ... مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾

اشاره

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَنِي فِيهِ وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ (۳۲)

(همسر عزیز مصر به زنانی که دست خود را بریده بودند)، گفت: این همان کسی است که مرا درباره او ملامت می کردید. و البته من از او کام خواستم، ولی او پاکی ورزید. و اگر آنچه را به او دستور می دهم انجام ندهد، حتماً زندانی خواهد شد و از خوارشدگان خواهد بود.

نکته ها:

اشاره

شرایط اجتماعی و روانی، در نوع عکس العمل افراد تأثیر دارد. همسر عزیز آن گاه که از افشای کار زشت خود می ترسد، درها را می بندد، «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»، اما هنگامی که زنان مصر را همراه و همدستان خود می بیند، علناً می گوید: «أَنَا رَاوَدْتُهُ» من او را فرا خواندم. در جامعه نیز وقتی حساسیت به زشتی گناه از بین برود، گناه آسان می شود. شاید برای جلوگیری از همین امر است که در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لی الذنوب الی تهتک العصم» خداوند! گناهی که پرده حیا را پاره می کند برایم بیامرز. زیرا گناه در ابتدا انجامش برای انسان سنگین است، اما همین که پرده حیا برافتاد آسان می شود.

پیام ها

۱ دیگران را ملامت نکنید که خود گرفتار می شوید. «فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَنِي فِيهِ» ۲ عشق گناه آلود، سبب رسوایی می شود. «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» ۳ دروغگو رسوا می شود. کسی که دیروز گفت: یوسف قصد سوء داشته؛ «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» امروز می گوید: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» من قصد کام گرفتن از او را داشتم.

۴ اخلاص و عفت و پاکی، ناپاکان را رسوا می کند. «وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنِ نَفْسِهِ» ۵ گاهی دشمن هم به پاکی شخص مقابل، گواهی می دهد. «فَاسْتَعْصَمَ» (و جدان مجرم نیز گاهی بیدار می شود). ۶ پاکی، لازمه ی نبوت است. «فَاسْتَعْصَمَ» ...

۷ چه پاکانی که به خاطر خود کامگان به زندان می روند. «فَاسِيءَ تَعْصَمَ ... لَيْسَجَنَّ» ۸ گناهکاران (عاشقان) به دنبال هدف خویش هستند و از هر وسیله ای استفاده می کنند. «وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيْسَجَنَّ» ۹ قدرت اگر با ایمان و تقوا همراه نباشد برای هوای نفس مورد استفاده قرار می گیرد. «مَا أَمْرُهُ لَيْسَجَنَّ» ۱۰ زلیخا در دستگاه حکومتی مصر دارای نفوذ بوده است. «لَيْسَجَنَّ» ۱۱ سوء استفاده از قدرت، حربه ی طاغوتیان است. «لَيْسَجَنَّ» ۱۲ تهدید به حبس و تحقیر، حربه و شیوه ی طاغوتیان است. «لَيْسَجَنَّ، ...»

الصَّاعِرِينَ

۱۳ هوای نفس به قدری نیرومند است که حتی با رسوایی نیز به راه خود ادامه می دهد. «رَاوَدَتْهُ ... وَ لَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ» ...
 ۱۴ عاشق شکست خورده، دشمن می شود. «قَالَتْ ... لَيْسَجَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» ۱۵ روحیه کاخ نشینی، غیرت را می میراند. (با آنکه عزیز مصر خیانت همسر خود را فهمید و از او خواست که توبه کند، ولی باز هم میان او و یوسف فاصله نیانداخت).
 ۱۶ هواپرستان و طاغوتیان، تقوا و کف نفس را وسیله ی خواری و ذلت می دانند.

مِنَ الصَّاعِرِينَ

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳]

اشاره

قَالَ رَبُّ السُّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَضْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۳۳)

(یوسف) گفت: پرودگارا! زندان برای من از آنچه مرا به سوی آن می خوانند محبوب تر است. و اگر حيله آنها را از من باز نگردانی، به سوی آنها تمایل می کنم و از جاهلان می گردم.

ص: ۷۱

یوسف سراپا جوانمرد بود؛ یک بار فدای حسادت برادران شد و خصومت نکرد. بار دیگر هدفِ عشقِ زلیخا شد، ولی گناه نکرد. بار سوم به هنگام قدرت، از برادران انتقام نگرفت. بار چهارم همین که کشور را در خطر دید به جای تقاضای برگشت به وطن، تقاضای تدبیر امور اقتصادی و نجات کشور را داد.

برای هر کس، محبوبی است؛ برای یوسف پاکدامنی از زندان محبوب تر است. برای گروهی دنیا محبوب تر است؛ «الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱) اما برای مؤمن خداوند محبوب تر است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲)

پیام ها

۱ توجه به ربوبیت خدا، از آداب دعا است. «رَبِّ» ۲ اولیای خدا، فشار زندگی شرافتمندانه را، از رفاه در گناه بهتر می دانند. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» ۳ هر آزادبودنی ارزش نیست و هر زندان بودنی عیب نیست. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ۴ انسان با استمداد از خداوند، می تواند در هر شرایطی از گناه فاصله بگیرد.

«رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ»

(هجرت از محیط گناه لازم است.) ۵ رنج و سختی نمی تواند مجوز ارتکاب گناه باشد. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ...

۶ دعا و نیایش و استمداد از خداوند، یکی از راههای مصون ماندن از گناه و انحرافات جنسی است. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ...

۷ شخصیت انسان به روح او بستگی دارد، نه جسم او. اگر روح آزاد باشد، زندان بهشت است و اگر روح در فشار باشد، کاخ هم زندان می شود. «السَّجْنُ أَحَبُّ» ۸ جداسازی محیط به خاطر مصون ماندن افراد از گناه، کاری شایسته است.

(یوسف خواهان جدا شدن بود، حتی اگر به قیمت زندان رفتن باشد)

ص: ۷۲

۱-۱. ابراهیم، ۳.

۲-۲. بقره، ۱۶۵.

۹ رضایت خداوند بر رضایت مردم و جمع ترجیح دارد. «رَبِّ السَّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» ۱۰ هیچ کس بدون لطف خداوند، محفوظ نمی ماند. «وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي»... در شرایط بحرانی تنها راه نجات، اتکا به خداوند است.

۱۱ آزمایش های الهی هر لحظه سخت تر میشود. (یوسف قبلاً گرفتار یک زن بود، حال گرفتار چندین زن شده است.) «كَيْدُهُنَّ، إِلَيْهِنَّ» ۱۲ یوسف درباره ی گناه تمایل، ولی درباره ی زندان کلمه ی محبوب تر را بکار می برد و این نشان می دهد که پاکی و عصمت در عمق جان یوسف نهادینه شده بود. «رَبِّ السَّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ ... أَصْبُ إِلَيْهِنَّ» ۱۳ راضی کردن مردم به قیمت ناخشنودی خدا، جهل است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۴ گناه، موجب سلب علوم خدادادی و موهبت های الهی است. (در آیات قبل خواندیم: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» و در اینجا یوسف می فرماید: «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۵ جهل تنها بیسوادی نیست، انتخاب لذت آنی و چشم پوشی از رضای خدا، جهل محض است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۶ گناه، کاری جاهلانه است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ» ۱۷ عمل نکردن به دانسته ها، انسان را در ردیف جاهلان قرار می دهد. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴]

اشاره

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴)

پس پروردگارش (در خواست) او را اجابت کرد و حيله زنان را از او برگرداند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها

۱ مردان خدا، مستجاب الدعوه هستند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ» ۲ گاهی شدايد و سختی ها زمينه ی پیدا شدن امداد الهی و راه نجات است. «رَبِّ»

ص: ۷۳

السَّحْرُ ... فَاسْتَجَابَ» ۳ پاکدامنی و عفاف، موجبات استجابت دعا را فراهم می سازد. «رَبِّ السَّحْرِ أَحَبُّ ... فَاسْتَجَابَ» ۴ درخواست خالصانه از خداوند، استجابت و عنایت او را در پی دارد. «رَبِّ ... فَاسْتَجَابَ» ۵ دعای یوسف برای مصون ماندن از کید زنان مصر سریعاً مستجاب شد.

(حرف «فاء» در کلمه ی «فَاسْتَجَابَ»، رمز سرعت است) * ۶ هر کس به خدا پناه ببرد، محفوظ می ماند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۷ گاه دشمن کاری را می کند که به نفع ما تمام می شود. (دشمن یوسف را به زندان انداخت، که مایه ی خلاصی یوسف از زلیخا بود) «فَصَيَّرَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۸ لازمه ی عصمت، نبوت نیست. (یوسف هنوز پیامبر نشده بود، اما از گناه معصوم بود). «فَصَيَّرَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» ۹ استجابت دعا، دلیل بر شنوایی و بینایی و علم خداوند است. «فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» ۱۰ کسانی که مورد مراجعه مردم هستند باید در آغاز خوب بشنوند، سپس با دانش خود به حلّ و فصل مشکل پردازند؛ چنان که خداوند نیز در مقام اجابت دعا چنین است. «فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵]

اشاره

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسُجُنَّهٗ حَتَّىٰ حِينٍ (۳۵)

سپس بعد از آن همه نشانه ها و شواهدی که (برای پاکی یوسف) دیدند، اینگونه برایشان جلوه کرد که او را تا مدتی زندانی کنند.

پیام ها

۱ یک دیوانه، سنگی را در چاه می اندازد، صد نفر عاقل نمی توانند آن را در آورند.

یک زن عاشق شد، مردان متعدّد و رجال مملکتی نتوانستند این رسوایی را

چاره اندیشی کنند. «بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا» ۲ کاخ نشینی معمولاً با بی پروایی و پررویی همراه است. «مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً» با این همه دلیل بر پاکی یوسف، باز هم او محکوم به زندان می شود.

۳ زیبایی، همیشه خوشبختی آور نیست، دردسر هم دارد. «ثُمَّ بَدَا لَهُمْ... لَيْسَ جُنَّةً» ۴ معمولاً در دربارها و کاخهای طاغوتیان، دادگاه و محاکمه غیابی و تشریفاتی است، تا بی گناهان محکوم شوند. «لَيْسَ جُنَّةً» (البته در مواردی این گونه نیست) ۵ در جامعه ی آلوده، هوسرانان آزاد و تقوایندگان در زندانند. «لَيْسَ جُنَّةً» ۶ افراد خاطی به ویژه قدرتمندان کمتر مسئولیت عمل خود را می پذیرند و می خواهند دیگران را قربانی کنند. «لَيْسَ جُنَّةً» ۷ در نظام های طاغوتی معصوم تر مظلومتر است. «لَيْسَ جُنَّةً» ۸ پاک بودن و پاک ماندن زحمت دارد. «لَيْسَ جُنَّةً» ۹ جلوگیری از رسوایی خاندان عزیز مصر و پایان یافتن شایعات، هدف حکمرانان مصر از زندانی ساختن یوسف بود. «لَيْسَ جُنَّةً حَتَّى حِينَ» ۱۰ وقتی دستگاه قضایی بر طبق خواسته سیاستمداران و افراد ذی نفوذ تصمیم می گیرد، مدت زمان زندان نیز نامشخص است. «حَتَّى حِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶]

اشاره

وَ دَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَيَأْتِيَانِ قَالِ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبُنَّا
بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶)

و با یوسف، دو جوان دیگر وارد زندان شدند. یکی از آن دو (نزد یوسف آمد و) گفت: من در خواب خود را دیدم که (انگور را) برای شراب می فشارم و دیگری گفت: من خود را در خواب دیدم که بر سرم نانی می برم و پرندگان از آن می خورند، ما را از تعبیر خوابمان آگاه ساز! همانا ما تو را از نیکوکاران می بینیم.

در حدیث می خوانیم: دلیل آنکه زندانیان، یوسف را نیکوکار نامیدند، این بود که به افراد مریض در زندان رسیدگی می کرد و به نیازمندان کمک و برای سایرین، جا باز می کرد. (۱)

پیام ها

۱ زندان یوسف، عمومی بوده است. «مَعَهُ السُّجُنَ» ۲ خواب ها را ساده نگیریم، در بعضی از آنها اسراری نهفته است. «أَرَانِي أَغَصِبُ خَمْرًا» (ممکن است انسان های عادی نیز خواب های مهمی ببینند). ۳ انسان همه جا می تواند متمر ثمر باشد، حتی در زندان. «بَبْنَتَا بَتَاوِيلِهِ» ۴ نیکوکاران با صفای دل چیزهایی درک می کنند که دیگران آن را نمی یابند.

«بَبْنَتَا بَتَاوِيلِهِ إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۵ اگر مردم اعتماد به کسی پیدا کنند، تمام رازهای خود را با او در میان می گذارند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۶ انسان های وارسته، در زندان نیز روی افراد تأثیر می گذارند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۷ حتی مجرمان و گناهکاران نیز برای نیکوکاران، جایگاه شایسته ای قایلند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۸ نیکوکاران همه جا حتی در زندان مورد احترام و پناهگاه مردم هستند. «إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۹ نیکوکاری یوسف علیه السلام قدم اول او در جذب و تبلیغ بود. (احسان و خدمت رسانی به زندانیان، سبب جذب قلوب و دریافت لقب محسن از زندانیان شد) ۱۰ بدون تمکن مالی و آزادی هم می توان محسن بود. (یوسف در زندان نه

ص: ۷۶

ثروت داشت، نه آزادی) «إِنَّا نُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ اول نیکوکاری خود را اثبات کنید، سپس به تبلیغ دین بپردازید. (یوسف که در نظر مردم نیکوکار شناخته شد، قبل از تعبیر خواب دوستان زندانی، به تبلیغ و ارشاد آنان پرداخته و به یکتاپرستی دعوت نمود) ۱۲ دادن آگاهی های صحیح از مصادیق احسان است. (ما را از اسرار خوابی که دیده ایم آگاه ساز) «إِنَّا نُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷]

اشاره

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُزْزِقَانِهِ إِلَّا تَبَأْتُهُمَا بِنُؤْيِلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۷)

(یوسف به آن دو نفر که خواب دیده بودند) گفت: من قبل از آنکه جیره غذایی شما برسد، تأویل خوابتان را خواهم گفت. این از اموری است که پروردگرم به من آموخته است. همانا من آئین قومی را که به خدا ایمان ندارند و به قیامت کفر می ورزند، رها کرده ام.

نکته ها:

اشاره

در ترجمه بخش اول آیه، این احتمال نیز وجود دارد که معنای آیه اینگونه باشد: من از جانب خداوند می دانم غذایی که برای شما خواهند آورد چیست؟ پس می توانم خواب شما را تعبیر کنم. یعنی یوسف علاوه بر تعبیر خواب از چیزهای دیگر نیز خبر می داده است. مثل حضرت عیسی علیه السلام که از غذای ذخیره شده در منازل و یا آنچه می خوردند، خبر می داد.

سؤال: چرا حضرت یوسف علیه السلام خواب آنان را فوری تعبیر نکرد و آن را به وقتی دیگر و ساعتی بعد موکول کرد؟
پاسخ: فخر رازی در تفسیر کبیر، چند وجه برای آن بیان کرده است:

۱ می خواست آنها را در انتظار قرار دهد تا کمی تبلیغ و ارشاد کند، شاید شخص اعدامی ایمان آورد و با حسن عاقبت از دنیا برود.

۲ می خواست با بیان نوع غذایی که نیامده، اعتماد آنان را جلب کند.

۳ می خواست آنها را تشنه تر کند، تا بهتر بشنوند.

۴ چون تعبیر خواب یکی از آنها اعدام بود، کمی طفره رفت تا قالب تهی نکند.

پیام ها

۱ گاهی برای تأثیر گذاری بیشتر، لازم است انسان قدرت علمی و کمالات خود را به دیگران عرضه کند. «قَالَ ... بَبَأْتُكُمَا بَتَأْوِيلِهِ» ۲ از علم خود برای بهره رساندن به دیگران استفاده کنیم. «بَبَأْتُكُمَا ... مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي» ۳ معلومات و دانسته های خود را از خدا بدانیم. «مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي» ۴ هدف از آموزشها نیز پرورش است. «عَلَّمَنِي رَبِّي» ۵ خداوند حکیم است و بی جهت دری را به روی کسی باز نمی کند. «عَلَّمَنِي رَبِّي» زیرا من؛ «تَرَكَتُ مَلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» ۶ کسی که از ظلمات کفر فرار کند، به نور علم می رسد. «عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكَتُ» (دلیل علم من ترک کفر است.) ۷ از فرصت ها، بهترین استفاده را بکنید. «بَبَأْتُكُمَا بَتَأْوِيلِهِ ... إِنِّي تَرَكَتُ مَلَّةَ» (یوسف قبل از تعبیر خواب، کار فرهنگی و اعتقادی خود را شروع کرد.) ۸ اساس ایمان، تبری و تولی است. در این آیه برائت از کفار، «إِنِّي تَرَكَتُ» و در آیه بعد پیروی از ولایت اولیای الهی مطرح است. «وَأَتَّبَعْتُ» ۹ باید از انتساب مستقیم افراد به انحراف پرهیز کرد و با روش غیر مستقیم تبلیغ کرد. (یوسف نفرمود: شما از کفر دست بکشید، بلکه فرمود: من راه کفر را رها کردم) «إِنِّي تَرَكَتُ مَلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» ۱۰ در تمام ادیان، عقیده به توحید و معاد در کنار یکدیگر بوده است. «قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

اشاره

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُّشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَ عَلٰى النَّاسِ وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ (۳۸)

و آیین پدرانم ابراهیم و اسحاق و یعقوب را پیروی کرده ام. برای ما سزاوار نیست که چیزی را شریک خداوند قرار دهیم. این از فضل خدا بر ما و بر مردم است، ولی بیشتر مردم سپاس گذاری نمی کنند.

نکته ها:

اشاره

اصالت خانوادگی، هم چنان که در ساختار شخصیت افراد مؤثر است، در پذیرش مردم نیز اثر دارد. لذا حضرت یوسف برای معرفی خود، به پدران خود که انبیای الهی هستند تکیه می کند، تا هم اصالت خانوادگی را ارائه دهد و هم قداست دعوت خود را. این همان روشی است که پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در معرفی خود به کار می برد و می فرمود: من همان پیامبر امی هستم که نام و نشانم در تورات و انجیل آمده است. سید الشهداء حسین بن علی علیهما السلام در کربلا و امام سجاد علیه السلام نیز در برابر مردم شام، خود را چنین معرفی کردند: «انا ابن فاطمه الزهراء» کلمه «مله» در قرآن به معنای آیین بکار رفته است. سیمای «مله ابراهیم» اینگونه ترسیم شده است: «با تمام قوا در راه خدا جهاد کنید و اهل نماز و زکات و اعتصام به خدا باشید. در دین سختی و حرجی نیست، تسلیم خدا باشید، این است ملت پدرتان ابراهیم.» (۱)

پیام ها

۱ رسیدن به حق، در گرو شناخت باطل و ترک آن است. «تَرَكَتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ...»

۲ جد انسان، در حکم پدر انسان است و کلمه «اب» به او نیز اطلاق شده است.

«مِلَّةَ اَبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ»

ص: ۷۹

۳ انبیا باید از خاندان پاک باشند. «آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ» ...

۴ پیامبران الهی از یک وحدت هدف برخوردارند. «مِلَّةَ آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ» ...

۵ حضرت یوسف برای اولین بار (ظاهراً) در زندان نَسَب خود را فاش کرد.

«آبَائِيْ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوْبَ»

۶ در کنار راههای منفی، راه مثبت را نیز نشان دهیم. «تَرَكْتُ مِلَّةَ ... وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ» ...

۷ افتخار به پدران و پیروی از آنان در صورتی که راه حق و توحید را پیموده باشند پسندیده و رواست. «وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِيْ» ...

۸ پدران انبیا علیهم السلام مشرک نبوده اند. «مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ» ۹ پرهیز از شرک و مبارزه با آن، پایه و اساس ادیان الهی است. «مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ» ۱۰ شرک، در تمام ابعادش (ذات، صفات و عبادت)، منفور است. «مِنْ شَيْءٍ» ۱۱ پرهیز از شرک و گرایش به توحید، توفیق الهی می خواهد. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ» ۱۲ تعالیم انبیا، نعمتی الهی و سزاوار شکر و سپاس است. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا ... وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ» ۱۳ نبوت و هدایت، توفیق و فضل الهی برای همه است. «عَلَيْنَا وَ عَلَي النَّاسِ» ۱۴ اکثریت، معیار شناخت صحیح نیست. «اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ» ۱۵ پشت کردن به راه انبیا، بزرگ ترین کفران نعمت است. «لَا يَشْكُرُوْنَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹]

اشاره

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ اَرَبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمْ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۳۹)

ای دو یار زندانی من! آیا خدایان متعدّد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقتدر؟

نکته ها:

اشاره

انسان ها سه دسته اند: گروهی قالب پذیرند، مثل آب و هوا که از خود شکلی ندارند و در هر ظرفی به شکل همان ظرف در می آیند. گروهی نفوذ ناپذیر و مقاوم هستند، همچون آهن و فولاد که در برابر فشار بیرونی ایستادگی می کنند. اما گروهی امام و راهبرند که دیگران را به

رنگ حقّ درمی آورند. یوسف نمونه ای از انسان های دسته سوم است که در زندان نیز از مشرک، موحد می سازد.

در قرآن در جاهای مختلف، از روش مقایسه و پرسش استفاده شده است که به نمونه هایی از آن درباره خداوند اشاره می کنیم:

۱ «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا گرفته اید کسی هست که بیافریند و سپس آن را برگرداند؟ ۲ «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۲)؛ آیا از شرکایی که برای خدا قرار داده اید کسی هست که به حقّ راهنمایی کند؟ ۳ «قُلْ أَعْيَبَ اللَّهُ أَنْبِيَ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۳)؛ آیا غیر خدای یکتا پروردگاری پذیرم در حالی که او پروردگار همه چیز است؟ ۴ «اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ» (۴)؛ خداوند بهتر است یا آنچه شریک او می گردانید؟

پیام ها

۱ مردم را با محبت و عاطفه، صدا بزنید. «يَا صَاحِبِي» ۲ برای بیدار ساختن فطرت افراد، از چاشنی محبت و احسان استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي» ...

۳ انسان در برابر هم نشینان خود نیز مسئول است. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ» ۴ از مکان ها و زمان های حساس برای تبلیغ استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ» ... (یوسف در زندان همین که می بیند به تعبیر خواب او نیاز دارند، فرصت را غنیمت شمرده و تبلیغ می کند). ۵ پرسش و مقایسه، یکی از راه های ارشاد و هدایت است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ» ...

۶ اعتقاد به توحید اساس ایمان است. (یوسف سرآغاز دعوت خود را توحید

ص: ۸۱

۱-۱. یونس، ۳۴.

۲-۲. یونس، ۳۵.

۳-۳. انعام، ۱۶۴.

۴-۴. نمل، ۵۹.

قرار داد) «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ» ...

۷ خدایان متعدّد، عامل تفرقه و پراکندگی، و خدای واحد عامل یگانگی است.

«أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ»

...

۸ فطرت بشر از تفرقه و تشّتت بیزار است و یوسف از همین امر برای اثبات توحید بهره گرفته است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ» ...

۹ وحدت و یگانگی، عامل قدرت و غلبه است. «الْوَحْدُ الْقَهَارُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰]

اشاره

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۴۰)

شما غیر خدا چیزی را عبادت نمی کنید مگر اسم هایی (بی مسمی) که شما و پدرانتان نامگذاری کرده اید (و خداوند هیچ دلیلی (بر حقانیت) آن نفرستاده است. کسی جز خدا حقّ فرمانروایی ندارد، او دستور داده که جز او را نپرستید. این دین پا بر جا و استوار است، ولی اکثر مردم نمی دانند.

پیام ها

۱ معبودهای غیر او واقعی نیستند، بلکه ساخته خیال مشرکان و نیاکان آنهاست.

«مَا تَعْبُدُونَ

... إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ» ۲ بسیاری از قدرت ها، سازمان ها، مؤسسات، سمینارها، قطعنامه ها، ملاقات ها و حمایت ها و محکومیت ها و عناوین و القاب دیگر، اسم های بی مسمی و بت های مدرن روزگار ما هستند که بشر به جای خدا، دنباله رو آنان شده است. «مَا تَعْبُدُونَ ... إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا» ۳ سابقه و قدمت، دلیل حقانیت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» ۴ عقاید آدمی باید متکی بر دلیل و برهان عقلی یا نقلی باشد. «مِنْ سُلْطَانٍ»

۵ در برابر هیچ فرمان غیر الهی، کرنش نکنید. زیرا فرمان دادن تنها حق خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» ۶ عبادت خالصانه (توحید)، راه مستقیم و پایرجاست. «أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۷ هر قانونی جز قانون الهی مستزلزل است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۸ جز بر عقیده محکم و استوار نباید اعتماد کرد. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» ۹ بیشتر مردم به استواری دین خدا جاهلند. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (یا جاهل بسیط که به جهل خود آگاه است یا جاهل مرکب که خیال می کند می داند و در واقع نمی داند) ۱۰ جهل و نادانی، زمینه ساز پیدایش شرک است. «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱]

اشاره

يَا صَاحِبِ السِّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمْ كَمَا فَيْسَقِي رَبُّهُ خَمْرًا وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُصَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ (۴۱)

ای دوستان زندانیم! اما یکی از شما (آزاد می شود) و به ارباب خود شراب می نوشاند و دیگری به دار آویخته می شود و آن قدر بالای دار می ماند که) پرندگان (با نوک خود) از سر او می خورند. امری که درباره آن از من نظر خواستید، حتمی و قطعی است.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «رب» به حاکم، مالک و ارباب نیز اطلاق می شود. مثل، «ربّ الدار» یعنی صاحب خانه. پس جمله ی «فَيْسَقِي رَبُّهُ خَمْرًا» یعنی به ارباب خود شراب می دهد.

پیام ها

۱ کرامت افراد را رعایت کنید هر چند در خط فکری شما نباشند. «يَا صَاحِبِ السِّجْنِ» ۲ در پاسخ گویی به مراجعان، باید نوبت مراعات شود. «أَمَا أَحَدُكُمْ...» (تعبیر اول)

ص: ۸۳

برای کسی است که زودتر خوابش را گفته است.) ۳ بعضی از رؤیایها اگر چه از شخص غیر موحد باشد، می تواند تعبیر مهمی داشته باشد. «فَيْسِقِي رَبَّهُ خَمْرًا» ۴ خبر خوش را، اول بگویند. «أَحَدُكُمَا فَيْسِقِي ... الْأَخْرُ فَيُضَلِّبُ» ۵ معبر می تواند تعبیر خواب را بگوید هر چند ناگوار باشد. («فَيُضِلُّ لُبَّ» یعنی به دار آویخته شد) ۶ تعبیر خواب یوسف پیش بینی و حدس نیست، بلکه خبر قطعی از جانب خداست. «قُضِيَ الْأَمْرُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲]

اشاره

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ (۴۲)

و(یوسف) به آن زندانی که می دانست آزاد می شود گفت: مرا نزد ارباب خود بیاد آور. (ولی) شیطان یادآوری به اربابش را از یاد او برد، در نتیجه (یوسف) چند سالی در زندان ماند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «ظَنَّ» به معنای اعتقاد و علم نیز استعمال شده است. زیرا در آیه قبل، یوسف به صراحت و قاطعیت از آزادی یکی و اعدام دیگری خبر داده است. بنا بر این «ظَنَّ» در اینجا به معنای گمان همراه با شک و تردید نیست.

کلمه ی «بِضْعَ» به عدد زیر ده گفته می شود و اکثر مفسران مدت زندان حضرت یوسف را هفت سال گفته اند.

در بعضی تفاسیر، جمله ی «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ» را اینگونه ترجمه کرده اند که «شیطان یاد پروردگار را از ذهن یوسف برد و او به جای استمداد از خداوند به ساقی شاه توجه کرد» و این برای یوسف ترک اولی بود و لذا سال های دیگری را نیز در زندان ماند. اما صاحب المیزان می نویسد: اینگونه روایات خلاف قرآن است، چون قرآن یوسف را از مخلصین دانسته و

شیطان به مخلصین نفوذ ندارد. به علاوه در دو آیه بعد آمده که «قَالَ الَّذِي نَجَّا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهُ» فراموش کننده بعد از مدت ها یوسف را به خاطر آورد، از این معلوم می شود که فراموشی مربوط به ساقی بوده است نه یوسف.

پیام ها

۱ انبیا نیز از طرق معمول، مشکلات خود را حل می کنند، و این با توحید و توکل منافاتی ندارد. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» ۲ هر تقاضایی رشوه نیست. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» یوسف برای تعبیر خواب، مزد و رشوه ای درخواست نکرد، بلکه گفت: مظلومیتم را به شاه برسان.

۳ برای اثبات بی گناهی و پاکی خود از هر طریق سالم برای رساندن شکوای خود به گوش مسئولین بهره ببرید. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» ۴ کاخ نشینی و رفاه و آسایش، زمینه ساز فراموش کردن درد و رنج گرفتاران و بیچارگان است. «ناج ... فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ» ۵ معمولاً افراد بعد از رسیدن به پست، مقام و رفاه، دوستان قدیمی را به فراموشی می سپارند. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ» ۶ خروج یوسف از زندان و رفع اتهام از او، با اهداف شیطان ناسازگار بود، لذا دسیسه نمود. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳]

اشاره

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ
إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (۴۳)

و(روزی) پادشاه(مصر) گفت: من هفت گاو فربه که هفت گاو لاغر آنها را می خورند و هفت خوشه سبز و(هفت خوشه) خشکیده ی دیگر را(در خواب) دیدم، ای بزرگان قوم! اگر تعبیر خواب می کنید درباره ی خوابم به من نظر دهید.

ص: ۸۵

تا کنون در این سوره، چهار خواب مطرح شده است؛ خواب خود یوسف، خواب دو رفیق زندانی و خواب پادشاه مصر. خوابِ اوّل سبب دردسر برای او ولی تعبیر خواب دیگران، سبب عزّت او شد. در تورات آمده است: پادشاه یک نوبت در خواب دید، گاوهای لاغر گاوهای فربه را می خوردند و نوبت دیگر، خوشه ی سبز در کنار خوشه های خشکیده را دید. (۱)

درباره ی اینکه عزیز مصر، همان پادشاه مصر است یا آنان دو نفر هستند، گفتگو و اختلاف نظر است که ما از آن می گذریم، زیرا نقشی در بحث ندارد.

در کتاب روضه ی کافی آمده است که خواب دیدن سه نوع است: گاهی بشارت الهی، گاهی ایجاد وحشت از شیطان و گاهی خواب های بی سروته و پریشان. (۲)

۱ خداوند با خواب دیدن یک شاه ظالم، (به شرطی که تعبیر کننده اش یوسف باشد) ملّتی را از قحطی نجات می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ» ۲ پادشاه مصر، رؤیای شگفت خویش را به طور مکرر دیده بود. «أَرَىٰ» (تکرار قرینه ای بر واقع نمایی است) ۳ اشیا و حیوانات، در عالم رؤیا نماد و سمبل مشخصی دارند. (مثلاً گاو لاغر، سمبل قحطی و گاو چاق، سمبل فراوانی است) «سَيَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ» ۴ رؤسا و قدرتمندان با اندک خاطره ی ناگواری، احساس خطر می کنند که مبادا قدرت از آنها گرفته شود. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ... أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ» ۵ حاکمان نیاز به مشورت افراد خیره در امور مختلف دارند. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي» ۶ برای تعبیر خواب، باید به اهل آن مراجعه کرد و نباید به تعبیر هر کس توجه

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

نمود. «أَفْتُونِي ... إِنَّ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ»

[سوره يوسف (۱۲): آیه ۴۴]

اشاره

قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ (۴۴)

(اطرافیان پادشاه) گفتند: خواب‌هایی پریشان است و ما به تعبیر خواب‌های آشفته دانا نیستیم.

نکته‌ها:

اشاره

کلمه ی «أَضْغَاثُ» جمع «ضغث» به معنای مخلوط کردن و «ضغث» به معنای دسته چوبِ مختلط است. کلمه ی «أَحْلَامِ» جمع «حلم» به معنای خواب پریشان است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» یعنی خواب‌های پراکنده و درهمی که معبر نمی‌تواند سرنخی از آن را به دست آورد.

پیام‌ها

۱ ندانستن و جهل خود را توجیه نکنید. (اشراف چون تعبیر صحیح خواب را نمی‌دانستند گفتند: خواب شاه پریشان است.)
«قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» ۲ چه بسا خواب‌هایی که به نظر پراکنده می‌رسند، قابل تعبیرند. «قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» ...

۳ کار را باید به کاردان سپرد. (کارشناس تعبیر می‌کند، ولی غیر کارشناس می‌گوید خواب پریشان و غیر قابل تعبیر است.) «مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ»

[سوره يوسف (۱۲): آیه ۴۵]

اشاره

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ أَنَا أَنْبَأُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ (۴۵)

و آن کس از آن دو (زندانی) که نجات یافته بود، پس از مدتی (یوسف را) به خاطر آورد، و (به عزیز مصر) گفت: مرا (به سراغ یوسف) بفرستید تا (از تعبیر خواب) شما را با خبر کنم.

نکته‌ها:

اشاره

« أُمَّهُ » گرچه به معنای اجتماع مردم است، ولی در اینجا به اجتماع روزها (مدّت ها) اطلاق

ص: ۸۷

پیام ها

۱ خوبی ها، دیر یا زود اثر خود را نشان می دهند. «ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّهِ» ۲ فقط هنگام نیاز به فکر دوستان نباشیم. (همین که به تعبیر خواب نیاز پیدا کردند، یاد یوسف افتادند.) «وَ ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّهِ» ۳ رسیدن به مقام و موقعیت، معمولاً انسان ها را نسبت به گذشته دچار فراموشی می کند. «وَ ادَّكْرَ بَعْدَ أُمَّهِ» ۴ کسی که دیگران را به کاری راهنمایی کند، گویا خود او آن کار را انجام داده است. «أَنَا أُنبِتُكُمْ» ۵ هم زندانی یوسف علیه السلام به اندازه ای به خبرگی یوسف اعتماد داشت که از طرف خود به پادشاه وعده قطعی به تعبیر خواب داد. «أَنَا أُنبِتُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ» ۶ آگاهان را به جامعه معرفی کنیم، تا مردم از آنان بهره مند شوند. «فَأَرْسَلُونِ» ۷ بعضی از کارشناسان در انزوا به سر می برند از آنان غافل نشوید. «فَأَرْسَلُونِ» ۸ ما باید به سراغ استاد برویم، نه آنکه استاد را احضار کنیم. «فَأَرْسَلُونِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶]

اشاره

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعُ عِجَافٍ وَ سَبْعِ سُتَبَلَاتٍ خُضْرٍ وَأَخْرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (۴۶)

(فرستاده شاه، وارد زندان شد و گفت:) ای یوسف! ای مرد راستگوی! درباره ی (این خواب که) هفت گاو فربه هفت گاو لاغر را می خورند و هفت خوشه ی سبز و (هفت خوشه ی) خشکیده دیگر، به ما نظر بده تا به سوی مردم برگردم، شاید آنان (از اسرار خواب) آگاه شوند.

ص: ۸۸

«الصَّدِيقُ» به کسی گفته می شود که گفتار، رفتار و اعتقادش، همدیگر را تصدیق کنند.

دوست یوسف چون رفتار و کلام یوسف را در زندان دیده بود و از سوی دیگر، تعبیرهای خواب خودش و دوستش را مطابق واقع دیده بود، یوسف را صدیق صدا زد.

خداوند ابراهیم را «صدیق» خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۱) و او را خلیل خود کرد؛ «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (۲) مریم را صدیقه خوانده، «وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ» (۳) و او را برگزید؛ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» (۴) یوسف را صدیق شمرده، «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» (۵) و هر گونه مکتب به او داد؛ «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» (۶) و ادريس را صدیق خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۷) و او را صاحب مقام رفیع دانسته است. «رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۸) و برای کسانی که در آن درجه نیستند، بودن با صدیقین است. «فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ» ... (۹)

«صدیق»، از القابی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام داده است. (۱۰)

جمله ی «لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ» احتمال دارد به معنی واقف شدن مردم به وجود ارزشی یوسف باشد. یعنی به سوی مردم برگردم تا آنها بدانند که تو چه گوهری هستی.

پیام ها

۱ قبل از درخواست، سزاوار است از کمالات شخص تجلیل شود. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» ۲ سؤالات و مشکلات خود را از افراد خوش سابقه، صدیق، راستگو و راست کردار پرسیم. «أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا» ...

۳ حکومت ها نیازمند نظرات دانشمندان و نخبگانند. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا» ...

۱-۱. مریم، ۴۱.

۲-۲. نساء، ۱۲۵.

۳-۳. مائده، ۷۵.

۴-۴. آل عمران، ۴۲.

۵-۵. یوسف، ۴۶.

۶-۶. یوسف، ۵۶.

۷-۷. مریم، ۵۶.

٨-٨. مريم، ٥٧.

٩-٩. نساء، ٦٩.

١٠-١٠. تفسير أطيّب البيان و كبير، ذيل آيه ٢٨ سوره غافر.

اشاره

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (۴۷)

(یوسف در جواب) گفت: هفت سال پی در پی کشت کنید و آنچه را درو کردید، جز اندکی را که می خورید، در خوشه اش کنار بگذارید.

نکته ها:

اشاره

یوسف علیه السلام بدون گلاویه و شکوه از رفیق که چرا او را فراموش کرده و بدون آنکه قید و شرطی برای تعبیر خواب پادشاه تعیین کند، فوری به تعبیر خواب پرداخت، زیرا کتمان دانش به ویژه در هنگام نیاز جامعه به آن، امری به دور از شأن انسان های پاک و نیکوکار است.

یوسف به جای تعبیر خواب، راه مقابله با قحطی را با برنامه ای روشن بیان کرد تا نشان دهد علاوه بر علم تعبیر خواب، قدرت برنامه ریزی و مدیریت دارد.

علم کشاورزی و سیاست ذخیره سازی و لزوم صرفه جویی در مصرف، از این آیه استفاده می شود.

پیام ها

۱ طرح و برنامه های سازنده خود را بدون منت و چشم داشت عرضه کنیم. «قَالَ تَزْرَعُونَ» ۲ برای نجات جامعه بایستی از مشکلات شخصی چشم پوشید. (یوسف سخنی از زندانی بودن خود که مسئله ی شخصی است، چیزی نگفت، بلکه به فکر حل مشکل مردم بود) «قَالَ تَزْرَعُونَ» ...

۳ مدیریت بحران و اداره جامعه در شرایط حاد و دشوار از وظایف اصلی حکومت است. «قَالَ تَزْرَعُونَ» ...

۴ حکومت ها باید قحطی و خشکسالی را پیش بینی کنند و در ایام فراخی با تدبیر از فشار مشکلات بکاهند. «تَزْرَعُونَ» ...

۵ به هنگام مناسب بودن شرایط حد اکثر بهره برداری را باید نمود. «تَزْرَعُونَ» ...

«تَزْرَعُونَ»

...

۷ مردان خدا، باید برای رفاه مردم فکر کنند و طرح دراز مدّت و کوتاه مدّت داشته باشند. «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» ۸
زمان، عنصر بسیار مهمی در برنامه ریزی و مدیریت است. «سَبْعَ سِنِينَ» ۹ فقط تشریح وضعیّت کافی نیست، باید طرح و برنامه
داد. «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا» ...

۱۰ برنامه ریزی در تولید «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» و صرفه جویی و ذخیره سازی «فَذَرُوهُ» یک ضرورت است. (در حالی که جوامع
عقب مانده بدون توجه به این مراحل فقط مصرف می کنند.) ۱۱ کنترل حکومت بر روند تولید و توزیع، در شرایط بحرانی
امری ضروری است. «تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ» ...

۱۲ گندم اگر به خوشه باشد بر عمرش اضافه می شود. «فَذَرُوهُ فِي سُئْبِلِهِ» ۱۳ می توان با برنامه ریزی، خود را برای مقابله با
حوادث طبیعی همچون قحطی، زلزله و سیل آماده کرد. «فَذَرُوهُ فِي سُئْبِلِهِ» ۱۴ برنامه ریزی و تدبیر برای آینده، منافاتی با توکل و
تسلیم در برابر امر خدا ندارد. «فَذَرُوهُ فِي سُئْبِلِهِ» (با تدبیر، به استقبال تقدیر برویم.) ۱۵ طرحها باید قابلیت عملی داشته باشند.
«فَذَرُوهُ فِي سُئْبِلِهِ» (بهترین شیوه عملی در آن زمان بدون سیلو و تکنولوژی، واگذار کردن گندم در خوشه بود.) ۱۶ هر تلخی ای
بد نیست. همین قحطی مقدّمه ی حاکمیت یوسف شد و همچنین مقدّمه صرفه جویی و کار بیشتر در میان مردم گشت.
«تَزْرَعُونَ، فَمَذَرُوهُ، إِلَّا قَلِيلًا» ۱۷ آینده نگری و برنامه ریزی بلند مدّت برای مقابله با مشکلات اقتصادی جامعه، لازمه مدیریت
کشور است. «تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ... إِلَّا قَلِيلًا»

۱۸ صرفه جویی امروز، خودکفایی فردا و اسراف امروز، نیازمند شدن فردا را بدنبال دارد. «قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ» ۱۹ رؤیای کافران نیز می تواند بیانگر واقعیت ها و حاوی دستور العمل هایی برای حفظ جامعه باشد.

۲۰ امروز باید برای فردای بهتر کوشش کرد. «تَزْرَعُونَ ... ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۸ تا ۴۹]

اشاره

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ (۴۸) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعَصِرُونَ (۴۹)

سپس بعد از آن، هفت سال سخت می آید که مردم آنچه را برایشان از پیش ذخیره کرده اید خواهند خورد جز اندکی که (برای بذر) حفظ می کنید.

سپس بعد از آن، سالی فرا می رسد که به مردم در آن سال باران می رسد (و مشکل قحطی تمام می شود) و در آن سال مردم (به خاطر وسعت و فراوانی، از میوه ها و دانه های روغنی) عصاره می گیرند.

نکته ها:

اشاره

«يُغَاثُ النَّاسُ» یا از «غوث» است، یعنی مردم از جانب خداوند یاری می شوند و یا از «غیث» است، یعنی باران می بارد و حوادث تلخ پایان می پذیرد. (۱)

هفت گاو فربه و لاغر و هفت خوشه سبز و خشک که در خواب آمده بود، توسط یوسف به ۱۴ سال نعمت و قحطی تعبیر شد، امّا سال پانزدهم که سال نزول باران و فراوانی بود و در خواب پادشاه نیامده بود، خبر از غیب است که یوسف از جانب خداوند مطرح کرد، تا زمینه برای اعلام نبوتش فراهم باشد. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ» ...

ص: ۹۲

۱ اعتماد مردم. «إِنَّا لَنُرَاكُم مِّنَ الْمُحْسِنِينَ» ۲ صداقت. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» ۳ علم و دانایی. «عَلَّمَنِي رَبِّي» ۴ پیش بینی صحیح. «فَذَرُوهُ فِي سَبِيلِهِ» ۵ اطاعت مردم. زیرا مردم طرح یوسف را اجرا کردند.

پیام ها

۱ مردم را نسبت به شداید و سختی های آینده آگاه کنیم تا آمادگی مقابله با آن را داشته باشند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ» ۲ پس انداز و برنامه ریزی برای ایام ناتوانی، ارزشمند است. «سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ» ۳ آینده نگری و برنامه ریزی می تواند ملتی را از طوفان های سخت حوادث عبور دهد. «يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ» ۴ در مصرف، مقداری را برای بذر و سرمایه ذخیره کنید. («مِمَّا تُحْصِنُونَ» یعنی در حصن و حرز ذخیره کردن). ۵ در شرایط سخت باید پایه ها و سرمایه های اصلی را حفظ کرد. «مِمَّا تُحْصِنُونَ» ۶ روشهای نگاهداری و تبدیل مواد غذایی را بیاموزیم تا از بین نروند. «مِمَّا تُحْصِنُونَ» ۷ بعد از سختی، آسانی است. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ» ۸ مردم را به آینده امیدوار کنیم تا بتوانند سختی ها را تحمل کنند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ» ۹ پیش بینی وضع هوا و بارندگی امری مفید در برنامه ریزی کشاورزی است.

«يَأْتِي»

... «عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ» ۱۰ رُویاها می تواند بازگو کننده ی رخدادهای آینده و رموز راهگشا برای انسان باشد. «يُغَاثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ»

۱۱ برای دفع مشکل مردم اقدام کنیم، هر چند مردم منطقه و کشور ما نباشند.

(طرح یوسف برای منطقه خودش نبود) ۱۲ علم و دانش، رمز پیشرفت و بقای حکومت‌ها و امتیّت و رفاه جامعه است.

(طرح و برنامه یوسف برای مبارزه با قحطی و خشکسالی، از دانش و هوش او حکایت دارد)

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰]

اشاره

وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي نَبِيٌّ لِّرَبِّكَ فَسَبِّحْهُ مَا بَالُ النَّسُوءِ الَّذِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ
(۵۰)

و پادشاه گفت: او را نزد من آورید، پس چون فرستاده‌ی شاه نزد وی آمد (یوسف) گفت: نزد آقای خود برگرد و از او پرس که ماجرای آن زنانی که دستانشان را بریدند چه بود؟ همانا پرودگار من، به حيله آنان آگاه است.

نکته‌ها:

اشاره

یوسف با تعبیر خواب پادشاه و ارائه برنامه‌ای سنجیده، آن‌هم بدون توقع و قید و شرطی، ثابت کرد که او یک مجرم و زندانی عادی نیست، بلکه انسانی فوق‌العاده و دانا است.

وقتی فرستاده‌ی شاه به سوی یوسف آمد، فوراً از خبر آزادی استقبال نکرد، بلکه درخواست کرد که پرونده سابق دوباره بررسی شود، زیرا او نمی‌خواست مشمول عفو شاهانه شود، بلکه می‌خواست بی‌گناهی و پاکدامنی او ثابت شود و به شاه بفهماند که در رژیم او تا چه اندازه فساد و بی‌عدالتی حاکم شده است.

در حدیث می‌خوانیم: که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: از صبر یوسف در شکفتم که وقتی عزیز مصر نیاز به تعبیر خواب پیدا کرد نگفت تا از زندان آزاد نشوم نمی‌گویم، اما زمانی که خواستند او را آزاد کنند، بیرون نیامد تا رفع تهمت شود.

(۱)

شاید یوسف به خاطر رعایت احترام عزیز مصر، از همسر او نام نبرد و اشاره به مجلس

ص: ۹۴

پیام ها

۱ مغزهایی که کشور بدانها احتیاج دارد و زندانی هستند، اگر مرتکب جنایتی نشده اند، باید با کمک دولت آزاد شوند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۲ برای استفاده از مغزهای متفکر (بویژه در شرایط بحرانی) درنگ جایز نیست. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ»

۳ حاکمان، نیازمند انسان های اندیشمند، با تدبیر و بزرگ هستند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۴ اگر خدا بخواهد پادشاه را نیازمند برده زندانی می کند. «قَالَ الْمَلِكُ أَتُورِي بِهِ» ۵ یوسف علیه السلام، پادشاه مصر را ارباب خود نمی دانست. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ» ۶ احترام رهبران و حاکمان را هر چند کافر باشند نزد زبردستانشان باید نگاهداشت. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ» ۷ آزادی، به هر قیمتی ارزش ندارد. اثبات بی گناهی مهم تر از آزادی است. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ فَسِئْلُهُ» ۸ زندانی که علی رغم آزادی، پیشنهاد بررسی پرونده را می دهد، پاک است.

«فَسِئْلُهُ»

۹ یوسف، اول ذهن مردم را پاک کرد، بعد مسئولیت پذیرفت. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ۱۰ دفاع از آبرو و حیثیت، واجب است. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ۱۱ دادخواهی از حاکمان غیر الهی جایز است. «فَسِئْلُهُ مَا بَالُ النُّسُوهِ» ...

۱۲ در موارد حساس (مانند موقعیت یوسف علیه السلام در برابر پادشاه) نبایستی به جهت حفظ آبروی برخی، حقایق را پنهان کرد. «مَا بَالُ النُّسُوهِ» ...

۱۳ اشاره یوسف به «قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» شاید به این جهت بود که این واقعه جنبه عمومی تری داشت و قابل انکار نبود. «مَا بَالُ النُّسُوهِ اللَّاتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» ۱۴ در توطئه حبس یوسف، تمام زنان نقش داشته اند. «بِكَيْدِهِنَّ»

۱۵ گناهان و مسائل اخلاقی را در لفافه و پوشش بگوییم. «إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ» ۱۶ گرچه کید دشمن عظیم است، اما خداوند نیز به همه کیدها آگاه است و دوستان خود را از کیدها حفظ می کند. «إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱]

اشاره

قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَاوَدْتَنِّي يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتْ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (۵۱)

(پادشاه به زنان) گفت: وقتی از یوسف کام می خواستید چه منظور داشتید؟ زنان گفتند: منزه است خدا، ما هیچ بدی از او نمی دانیم. همسر عزیز گفت: اکنون حقیقت آشکار شد، من (بودم که) از او کام خواستم و بی شک او از راستگویان است.

نکته ها:

اشاره

«خطب» دعوت شدن برای امر مهم را گویند. «خطیب» کسی است که مردم را به هدفی بزرگ دعوت می کند. کلمه ی «حَصْحَصَ» از «حصه» یعنی جدا شدن حق از باطل است. (۱)

در این ماجرا یکی از سنت های الهی محقق شده است، که به خاطر تقوای الهی، گشایش ایجاد می شود. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۲) هر کس از خدا پروا کند، برای او راه خروج و گشایش قرار می دهد و از جایی که حسابش را نمی کند، به او روزی می رساند.

پیام ها

۱ گاهی که گره کور می شود، شخص اول کشور باید خود پرونده را بررسی و دادگاه تشکیل دهد. «قَالَ مَا خَطْبُكَ» ۲ افراد متهم را دعوت کنید تا از خود دفاع کنند. «مَا خَطْبُكَ» حتی زلیخا نیز

ص: ۹۶

۱-۱. تفسیر اُطیب البیان.

۲-۲. طلاق ۲ تا ۳.

حضور داشت. «قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ» ۳ به دنبال تلخی‌ها شیرینی‌ها است. در برابر «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»، «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» آمده است.

۴ زنان مصر نه تنها بر خطا کار نبودن یوسف اعتراف کردند، بلکه هر نوع بدی و انحرافی را از او نفی کردند. («مِنْ سُوءٍ» یعنی هیچ عیب و گناهی بر او نیست) ۵ حقّ برای همیشه، مخفی نمی ماند. «الآنَ حَصِيَ حَصَّ الْحَقُّ» ۶ روشن شدن برخی پرونده‌ها و حقایق نیاز به زمان دارد. «الآنَ حَصِيَ حَصَّ الْحَقُّ» ۷ وجدان‌ها، روزی بیدار شده و اعتراف می کنند. «أَنَا رَاوَدْتُهُ» چنان که فشار جامعه و محیط، گردنکشان را به اعتراف وادار می کند. (همسر عزیز همین که دید تمام زنان به پاکدامنی یوسف اقرار کردند، او نیز به اعتراف گردن نهاد). ۸ عزیز مصر خواست مراوده‌ی زلیخا با یوسف علیه السلام مخفی بماند، ولی خداوند آن را بر همه‌ی عالمیان و برای همیشه آشکار کرد تا پاکی یوسف اثبات گردد.

﴿قَالَتْ﴾

... أَنَا رَاوَدْتُهُ» ۹ آن گاه که خدا بخواهد، دشمن، خود وسیله‌ی نجات و رفع اتهام می شود. «إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲]

اشاره

﴿ذَلِكَ لِيُعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ﴾ (۵۲)

(یوسف گفت: این (اعاده حیثیت) برای آن بود که (عزیز) بداند من در نهان به او خیانت نکرده‌ام و قطعاً خداوند نیرنگ خائنان را به جایی نمی‌رساند.

نکته‌ها:

اشاره

در اینکه این آیه کلام یوسف علیه السلام است و یا ادامه کلام همسر عزیز مصر، دو نظر وجود دارد؛ برخی از تفاسیر (۱) آن را ادامه سخن یوسف می‌دانند و برخی دیگر، (۲) ادامه سخنان

ص: ۹۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان و المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

همسر عزیز مصر می شمارند، ولی با توجه به محتوای آیه، نظر اول درست است و نمی تواند کلام همسر عزیز مصر باشد. زیرا چه خیانتی بالاتر از اینکه یک نفر بی گناه، سالها در زندان بماند.

یوسف علیه السلام با این سخن، دلیل تأخیر خودش را برای خروج از زندان، بررسی مجدد پرونده و اعاده ی حیثیت مطرح می کند.

پیام ها

۱ شخص کریم در صدد انتقام نیست، به دنبال اعاده ی حیثیت و کشف حقیقت است. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ» ۲ سوء ظن ها را از اذهان برطرف کنیم. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ» ...

۳ سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است. «لَمْ أَخُنْهُ» ۴ خیانت، کاری ناپسند است، هر چند در حق کافر باشد. «لَمْ أَخُنْهُ» ۵ نشان ایمان واقعی، خیانت نکردن در پنهانی و خفاست. «لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» ۶ خائن برای کار خویش با توجیه خلافش، نقشه می کشد. «كَيْدَ الْخَائِنِينَ» ۷ یوسف تلاش می کرد تا پادشاه را متوجه سازد که اراده ی خداوند و سنت الهی، نقش تعیین کننده ای در حوادث و رخدادها دارد. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي» ...

۸ خائن، به نتیجه نمی رسد و خوش عاقبت نیست. آری! اگر ما پاک باشیم؛ «لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» خداوند اجازه نمی دهد، ناپاکان آبروی ما را بر باد دهند. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ» ۹ از سنن الهی، عدم موفقیت خائن و شکست و رسوایی آنان است. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

اشاره

وَ مَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ اِنَّ رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (۵۳)

و من نفس خود را تبرئه نمی کنم، چرا که نفس آدمی بدون شک همواره به بدی امر می کند، مگر آن که پروردگارم رحم کند که همانا پروردگار من آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

اشاره

در قرآن برای نفس، حالاتی بیان شده است از جمله:

۱ نفس اماره که انسان را به سوی زشتی ها سوق می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان یکباره سقوط می کند.

۲ نفس لوّامه، حالتی است که انسان خلافکار خود را ملامت و سرزنش می کند و اقدام به توبه و عذرخواهی می کند. و در سوره قیامت از آن یاد شده است.

۳ نفس مطمئنّه، حالتی است که تنها انبیا و اولیا و تربیت شدگان واقعی آنان دارند و در هر وسوسه و حادثه ای، پیروزمندانه بیرون می آیند و دل بسته ی خدایند.

یوسف علیه السلام عدم خیانت و سربلندی خود را در این آزمایش، مرهون لطف و رحم خداوند می داند و به عنوان یک انسان که دارای طبیعت انسانی است، خود را تبرئه نمی کند.

در روایات متعدّد، خطرات نفس مطرح شده و راضی بودن از نفس را نشانه ی فساد عقل و بزرگ ترین دام شیطان دانسته اند. (۱) امام سجاد علیه السلام در مناجات الشاکین، برای نفس پانزده خطر بیان نموده که توجه به آن مفید است.

ص: ۹۹

۱ هرگز خود را به پاکی مستائیم و تبرئه نکنیم. ﴿مَا أُبْرِيئُ نَفْسِي﴾ ۲ شرط کمال آن است که حتی اگر همه مردم او را کامل بدانند، او خود را کامل نداند. در ماجرای حضرت یوسف برادران، همسر عزیز مصر، شاهد، پادشاه، شیطان، زندانیان همه گواهی به کمال او می دهند، ولی خودش می گوید: ﴿مَا أُبْرِيئُ نَفْسِي﴾ ۳ خطر هوای نفس جدی است، آن را ساده ننگرید. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ در آیه، چهار نوع تأکید بکار رفته است. (اِنَّ، لام تأکید، صیغه ی مبالغه و جمله ی اسمیه) ۴ انبیا با آنکه معصومند، اما غرائز انسانی دارند. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ ۵ هم از پاکی و عفت خود در برابر تهمت ها باید دفاع کرد و هم به شرور نفس اعتراف نمود و به خدا پناه برد. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ ۶ نفس، خواهش خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار کند. ﴿لَأَمَّارَةٌ﴾ ۷ انسان به طور طبیعی و غریزی، اگر در مدار لطف حق قرار نگیرد، گرایش منفی دارد. ﴿لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ ۸ تنها رحمت او مایه نجات است. اگر انسان به حال خود رها شود، سقوط می کند. ﴿إِلَّا مِمَّا رَحِمَ﴾ ۹ یوسف، تحت تربیت مخصوص خداوند است. کلمه «رَبِّي» تکرار شده است.

۱۰ مرَبِّي باید رحمت و بخشش داشته باشد. ﴿إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ ۱۱ بخشودگی، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. اول می فرماید: «غَفُورٌ» بعد می فرماید: «رَحِيمٌ» ۱۲ علی رغم تمام خطرات، از رحمت او مأیوس نشویم. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَ قَالَ الْمَلِكُ اِنتَوْنِي بِهٖ اَسْتَخْلِصُهٗ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهٗ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ (۵۴)

و پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا وی را (مشاور) مخصوص خود قرار دهم. پس چون با او گفتگو نمود، به او گفت: همانا تو امروز نزد ما دارای منزلتی بزرگ و فردی امین هستی.

نکته ها:

اشاره

در «لسان العرب» آمده: هر گاه انسان کسی را محرم اسرار خود قرار دهد و در امور خویش او را مداخله دهد، گفته می شود: «اَسْتَخْلِصُهُ».

یوسف علیه السلام وقتی از زندان آزاد می شود بر در زندان جملاتی چند می نویسد که سیمای زندان در آن جملات ترسیم شده است:

«هذا قبور الاحياء، بيت الاحزان، تجربه الاصدقاء و شماته الاعداء» یعنی؛ زندان گورستان زندگان، خانه غمها، محل آزمودن دوستان و شماتت دشمنان است. (۱)

پادشاه وقتی پی به صداقت و امانت یوسف می برد و در او خیانتی نمی یابد، او را برای خود برمی گزیند. اگر خداوند از بنده خیانت نبیند چه خواهد کرد؟! حتماً او را برای خود بر خواهد گزید که قرآن درباره ی پیامبران چنین تعبیری دارد: «وَ اَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحِي» (۲)، «وَ اضْطَعْنُكَ لِنَفْسِي» (۳) پادشاه با کلمه «لَعَدَيْنَا» اعلام کرد که یوسف در حکومت ما جایگاه دارد نه تنها در دل من، پس همه مسئولین باید از او اطاعت کنند.

قدرت داشتن و امین بودن در کنار هم ارزشمند است، زیرا اگر امین باشد ولی امکانات نداشته باشد، قدرت انجام کاری را ندارد و اگر مکین باشد اما امین نباشد، حیف و میل بیت المال می کند.

چنان که حضرت علی علیه السلام خطاب به مالک اشتر استاندار خود می فرماید: بعد از شناسایی و

ص: ۱۰۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. طه، ۱۳.

پیام ها

۱ خداوند اگر بخواهد، اسیر دیروز را امیر امروز قرار می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ اَتْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۲ در برابر خدمات افراد باید عکس العمل نشان داد و از آنان تقدیر کرد. (در برابر تعبیر خواب دستور داد که او را آزاد کنند) «اَتْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۳ افراد مشرک و کافر هم از کمالات معنوی لذت می برند. فطرت کمال دوستی، در هر انسانی وجود دارد. «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۴ برای تصدای اعطای پست های مهم و کلیدی علاوه بر تدبیر و کاردانی، محبوبیت و مقبولیت نیز بسیار مهم است. (یوسف در اثر عفت، تدبیر، تعبیر خواب و بزرگواری، محبوبیت خاصی پیدا کرد، لذا عزیز مصر گفت او برای خودم باشد) «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي» ۵ پاکی، امانت، صداقت و عفاف، پادشاهان را نیز به تواضع وا می دارد.

«اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»

۶ تا مرد سخن نگفته باشد، عیب و هنرش نهفته باشد. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ» ۷ در گزینش ها، مصاحبه حضوری نیز مفید است. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ» ۸ برای اعطای مسئولیت های بسیار مهم، گاه لازم است شخص اول مملکت، خود مصاحبه حضوری کند. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ» ۹ پست های بزرگ و کلیدی را به افراد شایسته و امتحان داده واگذار کنید. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ ...»

۱۰ انسان صادق و امین حتی در جمع کافران نیز مقبول و مورد احترام است.

«لَدَيْنَا» شامل همه ی کارگزاران می شود) «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»

ص: ۱۰۲

۱۱ زنان مصر جمال یوسف دیدند، دل از کف دادند و دست بریدند؛ پادشاه امانت و پاکی او را دید مُلک مصر را در اختیارش نهاد. اگر همه کمالات یوسف بر آنان آشکار می شد چه می کردند؟ ۱۲ وقتی به امانت و توان و صداقت کسی اطمینان پیدا کردید، در واگذاری مسئولیت به او درنگ نکنید. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۳ مشاور خاص مسئولین کشوری، باید اهل تقوی، تدبیر، قدرت برنامه ریزی و امانت باشد. «أَشْتِ تَخْلُصُهُ لِنَفْسِي ... مَكِينٌ أَمِينٌ» (یوسف جامع همه اینها بود). ۱۴ در سپردن مسئولیت ها به افراد امین و کاردان، تعلل نکنیم. (عزیز مصر، با قاطعیت حکم صادر کرد) «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۵ به کسی که اطمینان و ایمان پیدا کردید، قدرت بدهید. «لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» ۱۶ قدرت یوسف علیه السلام بدون قید و شرط بوده است. («مَكِينٌ» بدون هیچ شرط و محدودیتی) ۱۷ مکین و امین بودن، هر دو با هم لازم است. «مَكِينٌ أَمِينٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵]

اشاره

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ (۵۵)

(یوسف) گفت: مرا بر خزانه های این سرزمین (مصر) بگمار، زیرا که من نگهدارنده دانا هستم.

نکته ها:

اشاره

سؤال: چرا یوسف پیشنهاد اعطای مسئولیت برای خود را مطرح کرد؟ یا به تعبیر دیگر؛ چرا یوسف طلب ریاست کرد؟ پاسخ: او از خواب پادشاه مصر، احساس خطر و ضرر برای مردم کرد و خود را برای جلوگیری از پیش آمدهای ناگوار اقتصادی، لایق می دانست، پس برای جلوگیری از ضرر، آمادگی خود را برای قبول چنین مسئولیتی اعلام کرد.

سؤال: چرا یوسف از خود تعریف و تمجید کرد، مگر نه این است که قرآن می فرماید:

ص: ۱۰۳

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) خود را نستائید؟ پاسخ: ستایش یوسف، ذکر قابلیت ها و توانایی های خود، برای انجام مسئولیت بود، که می توانست جلو آثار سوء قحطی و خشکسالی را بگیرد، نه به خاطر تفاخر و سوء استفاده.

سؤال: چرا یوسف با حکومت کافر همکاری کرد؟ مگر قرآن از آن نهی نکرده است. «وَلَا تُزَكُّوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا» ... (۲)

پاسخ: یوسف، برای حمایت از ظالم این مسئولیت را نپذیرفت، بلکه به منظور نجات مردم از فشار دوران قحط سالی، به این کار اقدام نمود. یوسف هرگز حتی یک کلمه تملق هم نگفت.

رجال سیاسی، معمولاً به هنگام خطر مردم را رها کرده و فرار می کنند، ولی یوسف باید مردم را حفظ کند. بگذریم از اینکه اگر نمی توان رژیم ظالمی را سرنگون کرد و تغییر داد، باید به مقداری که امکان دارد از انحراف و ظلم جلوگیری کرد و بخشی از امور را بدست گرفت و فعالیت نمود. (۳)

در تفسیر نمونه آمده است: مراعات «قانون اهم و مهم» از نظر عقل و شرع یک اصل است.

شرکت در نظام حکومتی شرک، جائز نیست ولی نجات یکی ملت از قحطی مهم تر است. به همین دلیل، یوسف علیه السلام مسئولیت سیاسی نپذیرفت، تا مبادا کمک به ظالم شود، مسئولیت نظامی نپذیرفت، تا مبادا خون به ناحق ریخته شود. فقط مسئولیت اقتصادی آن هم برای نجات مردم را بر عهده گرفت. (۴) امام رضا علیه السلام فرمود: هنگامی که ضرورت ایجاب کرد که یوسف سرپرستی خزائن مصر را بپذیرد، خود پیشنهاد داد. (۵)

علی بن یقطين نیز به سفارش امام کاظم علیه السلام در دستگاه بنی عباس وزیر بود. وجود اینگونه مردان خدا می تواند پناهگاه مظلومان باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «کفاره عمل السلطان، قضاء حوائج الاخوان» کفاره ی کار حکومتی، بر آوردن نیازمندی برادران دینی است. (۶)

از امام رضا علیه السلام پرسیدند: شما چرا ولایتعهدی مأمون را پذیرفته اید؟ در جواب فرمود: یوسف

ص: ۱۰۴

۱-۱. نجم، ۳۲.

۲-۲. هود، ۱۱۳.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

۴-۴. تفسیر تبيان.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

۶-۶. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

که پیامبر بود در دستگاه مشرک رفت، من که وصی پیامبرم، در دستگاه شخصی که اظهار مسلمانی می کند رفته ام بگذریم که پذیرفتن من اجباری است، در حالی که یوسف علیه السلام با اختیار و به خاطر اهمیت موضوع، آن مسئولیت را پذیرفت. (۱)

هنگامی که یوسف مقام و منزلت پیدا کرد، تقاضای دیدار والدین نکرد، بلکه تقاضای مسئولیت خزانه داری نمود، زیرا دیدار جنبه ی عاطفی داشت و نجات مردم از قحطی، رسالت اجتماعی او بود.

امام صادق علیه السلام خطاب به گروهی که اظهار زهد کرده و مردم را دعوت می کردند که همانند آنان زندگی را بر خود سخت بگیرند... فرمود: شما در باره ی یوسف پیامبر، چگونه فکر می کنید که به پادشاه مصر گفت: «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ» و کار یوسف به آنجا رسید که همه ی کشور و اطراف آن تا یمن را در اختیار گرفت... در عین حال نیافتیم کسی را که این کار را بر او عیب گرفته باشد. (۲)

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است: یوسف علیه السلام در هفت سال اول، گندم ها را جمع آوری و ذخیره می کرد و در هفت سال دوم که قحطی شروع شد، آنها را به تدریج و با دقت در اختیار مردم، برای مصارف روزمره زندگی شان قرار می داد و با دقت و امانتداری، کشور مصر را از بدبختی نجات داد. یوسف در هفت سال دوره ی قحطی، هرگز با شکم سیر زندگی نکرد، تا مبادا گرسنگان را فراموش کند. (۳)

در تفسیر مجمع البیان و المیزان از نوع عملکرد یوسف علیه السلام اینگونه یاد می شود: وقتی قحط سالی شروع شد؛ حضرت یوسف در سال اول، گندم را با طلا- و نقره، در سال دوم، گندم را در مقابل جواهر و زیور آلات، در سال سوم، گندم را با چهارپایان، در سال چهارم، گندم را در مقابل برده ها، در سال پنجم، گندم را با خانه ها، در سال ششم، گندم را با مزارع و در سال هفتم، گندم را با برده گرفتن خود مردم معامله نمود. وقتی سال هفتم به پایان رسید، به پادشاه مصر گفت: همه ی مردم و سرمایه هایشان در اختیار من است، ولی خدا را شاهد

ص: ۱۰۵

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۴۶.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

می گیرم و تو نیز گواه باش، که همه ی مردم را آزاد و همه ی اموال آنان را برمی گردانم و کاخ و تخت و خاتم (مهر و انگشتر) ترا نیز پس می دهم. حکومت برای من وسیله ی نجات مردم بود، نه چیز دیگر، تو با آنان به عدالت رفتار کن.

پادشاه با شنیدن این سخنان، چنان خود را در برابر عظمت معنوی یوسف کوچک و حقیر یافت که یکباره زبان به ذکر گشود و گفت: «أشهد أن لا إله إلا الله و أنك رسوله» من هم ایمان آوردم، ولی تو باید حاکم باشی. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ» در انتخاب و گزینش افراد، به معیارهای قرآنی توجه کنیم. علامه بر «حفیظ و علیم» بودن، معیارهای دیگری در قرآن ذکر شده است، از آن جمله:

۱ ایمان. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَّا يَسْتَوُونَ» (۱) سابقه. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» (۲) هجرت. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» (۳) توان جسمی و علمی. «وَزَادَهُ بَسِطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴) اصالت خانوادگی. «مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوْءًا» (۵) جهاد و مبارزه. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

پیام ها

۱ هر جا لازم باشد، باید داوطلب مسئولیت های حساس شد. «قَالَ اجْعَلْنِي» ...

۲ نبوت، از حکومت و سیاست جدا نیست، هم چنان که دیانت، از سیاست جدا نیست. «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۳ در به کارگیری افراد لایق، علاقه شخصی او در نظر گرفته شود. «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ...

۴ ابتدا احراز شایستگی، سپس درخواست مسئولیت. «أَسْتَخْلِصُهُ ... اجْعَلْنِي» ...

ص: ۱۰۶

۱-۱. سجده، ۱۸.

۲-۲. واقعه، ۱۰ تا ۱۱.

۳-۳. انفال، ۷۲.

۴-۴. بقره، ۲۴۷.

۵-۵. مریم، ۲۸.

۶-۶. نساء، ۹۵.

۵ وقتی در کاری مهارت دارید، اعتماد به نفس داشته باشید و خود را عرضه کنید. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۶ در هر موقعیتی که فرد قرار دارد باید به نظرات افراد پایین تر و مشاوران امین توجه داشته باشد. (عزیز مصر به پیشنهاد یوسف که گفت: «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»، توجه کرد و آن را پذیرفت.) ۷ تابعیت منطقه ای، اصل نیست. یوسف مصری نبود، ولی در حکومت مصر وارد شده و مسئولیت گرفت. (ملی گرایی، ممنوع) «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» ۸ به هنگام ضرورت، بیان لیاقت و شایستگی خود، منافاتی با توکل و زهد و اخلاص ندارد. «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ۹ از مجموعه دو وصفی که پادشاه از یوسف علیه السلام بیان کرد؛ «مَكِينٌ، أَمِينٌ» و دو صفتی که یوسف برای خود بیان نمود؛ «حَفِيظٌ، عَلِيمٌ» اوصاف کارگزاران شایسته بدست می آید: قدرت، امانت، پاسداری و تخصص.

۱۰ در برنامه ریزی و نظارت بر مصرف، باید سهم نسل آینده حفظ و مراعات شود. «حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نَصِيبٌ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۵۶) وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۵۷)

و ما اینگونه به یوسف در آن سرزمین، مکت و قدرت دادیم که در آن هر جا که خواهد قرار گیرد (و تصرف کند). ما رحمت خود را بر هر کس که بخواهیم می رسانیم و پاداش نیکوکاران را ضایع نمی گردانیم.

و قطعاً برای کسانی که ایمان آورده و همواره تقوی پیشه کرده اند، پاداش آخرت بهتر است.

در این دو آیه حضرت یوسف به عنوان «محسن»، «مؤمن» و «متقی» ستایش شده است.

در سراسر این سوره، اراده خداوند را می توان با اراده و خواست مردم مقایسه کرد؛ برادران یوسف اراده کردند با انداختن او در چاه و برده ساختن یوسف، او را خوار سازند، اما عزیز مصر درباره او گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» او را گرامی بدارید. همسر عزیز قصد نمود دامن او را آلوده سازد، اما خداوند او را پاک نگهداشت. بعضی خواستند با زندانی ساختن یوسف مقاومت او را در هم شکنند و تحقیرش کنند؛ «لَيَسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» اما در مقابل خداوند اراده کرد او را عزیز بدارد و حکومت مصر را به او بخشد؛ «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» ...

امام صادق علیه السلام فرمودند: یوسف انسان حرّ و آزاده ای بود که حسادت برادران، اسارت در چاه، شهوت زنان، زندان، تهمت، ریاست و قدرت در او اثر نگذاشت. (۱)

پاداش های اخروی بهتر از پاداش های دنیوی است، زیرا پاداش های اخروی:

الف: محدودیت ندارند. «لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ» (۲) ب: از بین رفتنی نیستند. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۳) ج: در یک مکان محدود نیستند. «نَبَبُوا مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ» (۴) د: به محاسبه ما در نمی آیند. «أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۵) ه: عوارض و آفات و امراض ندارند. «لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا» (۶)

پیام ها

۱ سنت خداوند، عزّت بخشی به افراد پاکدامن و باتقوا است. «كَذَلِكَ» ۲ گرچه در ظاهر پادشاه مصر به یوسف گفت: «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَمَدِينًا مَكِينٌ» ولی در واقع خداوند به یوسف مکت داد. «مَكَّنَّا» ۳ حقّ تصرف، از شئون حکومت است. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا» ...

ص: ۱۰۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. زمر، ۳۴.

۳-۳. فرقان، ۷۶.

۴-۴. زمر، ۷۴.

۵-۵. زمر، ۱۰.

۶-۶. واقعه، ۱۹.

۴ حکومت ها در شرایط بحرانی کشور می توانند آزادی مردم را در تصرف اموال و املاک خویش محدود ساخته آنان را به سمت مصالح همگانی سوق دهند. «يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ» ۵ حوزه اختیارات یوسف گسترده بود. «حَيْثُ يَشَاءُ» ۶ قدرت اگر در دست اهلس باشد رحمت است و گر نه زیانبخش خواهد بود.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

۷ در جهان بینی الهی، هیچ کاری بدون پاداش نمی ماند. «لَا نُضِيعُ» ۸ تضییع حقوق مردم، یا از سر جهل است یا بخل و یا ناتوانی و یا... که هیچکدام درباره خداوند وجود ندارد. «لَا نُضِيعُ» ۹ رسیدن به حکومت و قدرت در دنیا، منافاتی با نیکوکاری و ایمان و تقوا ندارد. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۰ مشیت الهی، نظام دار و قانون مند است. «نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۱ با آنکه همه چیز در گرو مشیت الهی است، اما خداوند حکیم است و بدون دلیل به کسی قدرت نمی دهد. «وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۱۲ نیکوکاران، علاوه بر بهره مند شدن از پاداش در حیات دنیا از پاداش های برتر اخروی نیز برخوردار خواهند شد. «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۳ اگر نیکوکار در این دنیا به پاداش و مقامی نرسید، نگران نباشد که در جای دیگر جبران می شود. «لَا نُضِيعُ ... وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۴ پادشاهی و حکومت نیز در برابر اجر آخرت ناچیز است. «لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ...

۱۵ امکانات مادی و حکومت ظاهری برای مردان خدا لذت آور نیست، آنچه برای آنان مطلوب و دوست داشتنی است آخرت است. «وَ لَمَّا أَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۶ اگر شما به سراغ تقوی بروید ما نیز رحمت خود را به شما نازل می کنیم.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

... لِلَّذِينَ ... وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۷ ایمان، همراه با تقوی چاره ساز است و گر نه سرنوشت مؤمن گناهکار، مبهم

است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۸ تقوایی که یک خصلت پایدار شده باشد، ارزشمند است. «كَانُوا يَتَّقُونَ» ۱۹ ایمان و ملازمت بر تقوا، شرط بهره مندی از پاداش های اخروی است. «لَمَّا جَزَّ الْمَآخِرَةَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ» ۲۰ تقوا، مرحله و مرتبه ی والاتری در ایمان است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸]

اشاره

وَ جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۸)

(سرزمین کنعان را قحطی فراگرفت) و (در پی مواد غذایی) برادران یوسف (به مصر) آمدند و بر او وارد شدند، آن گاه (یوسف) آنان را شناخت، ولی آنها او را نشناختند.

نکته ها:

اشاره

طبق پیش بینی و پیشگویی یوسف، مردم هفت سال در وفور نعمت و باران بودند، ولی بعد از آن، هفت سال دوّم فرا رسید و مردم دچار قحطی و خشکسالی شدند. دامنه قحطی از مصر به فلسطین و کنعان رسید. یعقوب به فرزندان خود گفت: برای تهیه گندم به سوی مصر روانه شوند. آنان وارد مصر شده و درخواست خود را عرضه کردند. یوسف در میان متقاضیان غله، برادران خود را دید، اما برادران یوسف را نشناختند و حقّ هم همین بود، زیرا از زمان انداختن یوسف به چاه تا حکومت او در سرزمین مصر، حدود بیست تا سی سال فاصله شده بود. یوسف وقتی از چاه بیرون آمد، نوجوان بود، «يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ» چند سالی در خانه عزیز خدمتکار بود و سالها نیز در زندان به سر برد و از زمان آزادی او از زندان نیز هفت سال (دوره وفور نعمت و پر آبی) گذشته بود و حال که سالیان قحطی بود، برادران به مصر آمده بودند.

پیام ها

۱ در زمان قحطی، جیره بندی لازم است و هر کس باید برای گرفتن سهمیه، خود

ص: ۱۱۰

مراجعه کند تا دیگران به نام او سوء استفاده نکنند. «إِخْوَهُ» با اینکه می توانستند یک نفر را به نمایندگی بفرستند، همه برادران آمدند.

۲ در زمان قحطی اگر منطقه های دیگر از شما کمک خواستند، کمک کنید. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» ۳ در وقت نیاز و تنگدستی ساکن و راکد نباشید و حتی از دیگر کشورها کمک بگیرید. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» ۴ گاهی ظالم محتاج مظلوم می شود. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ» (کوه به کوه نمی رسد، آدم به آدم می رسد). ۵ ملاقات مردم حتی غیر مصریان با یوسف، امری سهل و آسان بود. «جَاءَ إِخْوَهُ ...»

فَدَخَلُوا»

(سران حکومت ها باید برنامه ای اتخاذ کنند که ملاقات مردم با آنان به آسانی صورت بگیرد). ۶ خاطرات دوران کودکی در ذهن نقش می بندد و از بین نمی رود. «فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ» (برادران در بزرگی با یوسف محشور بودند؛ ولی یوسف در کودکی آنها را دیده بود، لذا یوسف آنها را شناخت ولی آنان یوسف را نشناختند).

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹]

اشاره

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ اِتُّونِي بِاٰخِ لَكُمْ مِنْ اٰيِكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنِّي اُوفِي الْكَيْلَ وَ اَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (۵۹)

و چون یوسف بارهای (غذایی) آنان را آماده ساخت، گفت: برادر پدری خود را (در نوبت آینده) نزد من آورید. آیا نمی بینید که من پیمانانه را کامل می دهم و بهترین میزان هستم.

نکته ها:

اشاره

یوسف گفت: «اِتُّونِي بِاٰخِ لَكُمْ» یعنی برادری که شما از پدر دارید و نگفت: برادر من، از این کلام معلوم می شود که یوسف در چهره ی ناشناس، باب گفتگو را با برادران باز کرد و آنها

ص: ۱۱۱

هم چنان که در تفاسیر آمده گزارش دادند که ما فرزندان یعقوب نواده ی ابراهیم می باشیم.

پدر ما پیر مردی است که به خاطر حزن و اندوه فرزندش که گرگ او را پاره کرده، سالهاست گریان و گوشه گیر است و یکی از برادرانمان را نیز به خدمت او گمارده ایم، اگر ممکن است سهم آن پدر و برادر را نیز به ما بدهید که با خوشحالی برگردیم. یوسف دستور داد علاوه بر بار ده شتر، دو بار دیگر سهم یعقوب و برادر دیگر نیز افزوده شود.

یوسف برای جذب برادران گفت: «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» من بهترین میزبانم، و آن برادران جذب شدند، ولی خداوند برای جذب مردم تعبیرات زیادی دارد:

«خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (۱) او بهترین روزی رسان است.

«خَيْرُ الْغَافِرِينَ» (۲) او بهترین بخشنده است.

«خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) او بهترین گشایشگر است.

«خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (۴) او بهترین تدبیر کننده است.

«خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۵) او بهترین وارث است.

«خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» (۶) او بهترین داور است.

اما گروه بسیاری از مردم جذب نمی شوند.

پیام ها

۱ یوسف بر توزیع ارزاق ذخیره شده مصر، نظارت مستقیم داشت. «جَهَّزَهُمْ» ۲ مدیریت صحیح یوسف علیه السلام موجب شد در زمان قحطی نه تنها مشکلی برای مردم مصر پیش نیاید بلکه به اطراف نیز کمک کند. «جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ» ۳ هم رازداری لازم است و هم راستگویی. یوسف گفت: «بِأَخٍ لَّكُمْ» و نگفت:

برادر من، تا راستگویی و رازداری با هم رعایت شود.

۴ اشخاص یا مؤسسه ها و یا کشورهای که کمک های اقتصادی می کنند،

ص: ۱۱۲

۱-۱. جمعه، ۱۱.

۲-۲. اعراف، ۱۵۵.

٣-٣. اعراف، ٨٩.

٤-٤. انفال، ٣٠.

٥-٥. انبياء، ٨٩.

٦-٦. يونس، ١٠٩.

می توانند بعضی از شرایط را در جهت رشد و یا مصالح دیگر، مطرح کنند.

«أَتُونِي بِأَخٍ»

...

۵ حتی در زمان بحران و قحطی نیز بی عدالتی و کم فروشی ممنوع است. «أَوْفِي الْكَيْلِ» ۶ در معامله باید مقدار جنس مشخص باشد. «الْكَيْلِ» ۷ بدی ها را با خوبی پاسخ دهیم. (یوسف سهم برادران را کامل داد و درباره ی ظلمی که به او کرده بودند سخن نگفت) «وَلَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ... أَوْفِي الْكَيْلِ» ۸ کم فروشی یا عدالت کارگزاران، کارگران و دستیاران، به حساب مسئول اصلی و ما فوق است. «أَنْتِي أَوْفِي الْكَيْلِ» ۹ خرید و فروش و توزیع غلات در مصر زمان یوسف علیه السلام با پیمانانه بوده است.

«أَوْفِي الْكَيْلِ»

۱۰ مسئولین توزیع امکانات عمومی باید عادل باشند. «أَوْفِي الْكَيْلِ» ۱۱ قدرت را وسیله ی انتقام قرار ندهیم. «أَوْفِي الْكَيْلِ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» ۱۲ مهمان نوازی از اخلاق انبیاست. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» ۱۳ به مسافران و کاروان هایی که وارد منطقه شما می شوند حتی در زمان نیاز و قحطی، احترام کنید. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰]

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ (۶۰)

(ولی) اگر آن برادر را نزد من نیاورید، نه پیمانانه ای (از غله) نزد من خواهید داشت و نه نزدیک من شوید.

پیام ها

۱ در مدیریت، هم محبت لازم است و هم تهدید. اول مژده و محبت؛ «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» بعد تهدید و اولتیماتوم. «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي»
۲ زمینه های سوء استفاده را از بین ببریم. (اگر رسم شود که حاضرین سهم

ص: ۱۱۳

غائبین را بگیرند بعضی سوء استفاده می کنند.) «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» ۳ در اجرای قانون، میان برادر و خانواده و دیگران نباید تبعیض قائل شد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (هر شخصی سهم معینی داشت و باید خود دریافت می کرد.) ۴ در تهدید لازم نیست که مدیر تصمیم صد در صد بر اجرا داشته باشد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (زیرا یوسف کسی نبود که حاضر شود برادرانش از قحطی بمیرند.) ۵ قاطعیت در پیاده کردن برنامه ها، شرط رهبری است. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱]

اشاره

قَالُوا سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ آبَاةٌ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ (۶۱)

(برادران به یوسف) گفتند: او را با اصرار و التماس از پدرش خواهیم خواست و حتماً این کار را خواهیم کرد.

نکته ها:

اشاره

«مراوده» به مراجعه پی در پی، همراه با التماس یا خدعه و فریب گفته می شود.

بوی حسد از کلام برادران استشمام می شود، به جای «ابانا» گفتند: «آبَاةٌ» و در اوّل سوره نیز گفتگوی برادران این بود که؛ «لِيُؤْسَفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» پدر برای ماست، ولی یوسف و برادرش را بیشتر از ما دوست دارد.

پیام ها

۱ سفر فرزند باید به اذن پدر و رضایت او باشد. «سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ آبَاةٌ» ۲ برادران یوسف از عکس العمل منفی پدرشان در برابر تقاضای همراه بردن بنیامین مطلع بودند. («سَتَرْنَاوُدَّ» به معنای گفتگوی پی در پی همراه با نقشه و تدبیر است) ۳ حضرت یعقوب پس از ماجرای یوسف بنیامین را از خود دور نمی کرده است و جدا کردن او از پدر، کار آسانی نبود. «سَتَرْنَاوُدَّ عَنْهُ آبَاةٌ»

ص: ۱۱۴

اشاره

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۶۲)

و(یوسف) به غلامان خود گفت: آنچه را به عنوان قیمت پرداخته اند در بارهایشان بگذارید، تا چون به خانواده خود بازگردند آن را بازشناسند، به امید آنکه (بار دیگر) برگردند.

نکته ها:

اشاره

حضرت یوسف که در آیات قبل از او با تعابیری چون «صادق، محسن، مخلص» یاد شده، یقیناً بیت المال را به پدر و برادران خود نمی بخشد و ممکن است که پول غله را از سهم و ملک شخصی خود داده باشد.

پول را برگرداند تا بی پولی، مانع سفر دوم آنها نشود. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» علاوه بر آنکه برگرداندن پول، نشانه صمیمیت و نداشتن سوء قصد از اصرار بر آوردن برادر است و مخفیانه در بین کالا گذاردن نشانه بی منت بودن و حفظ از دستبرد سارقین است.

یوسف که دیروز برده و خدمتکار بود، امروز غلام و خدمتکار دارد. «لِفِتْيَانِهِ» اما در هنگام ملاقات برادران، نه انتقام گرفت و نه گلایه ای نمود و نه کینه ای داشت. بلکه با برگرداندن سرمایه آنان، به آنها توجه داد که من شما را دوست می دارم.

پیام ها

۱ مدیر و رهبر لایق باید طرحهایش ابتکاری باشد. «اجْعَلُوا» ۲ بدی ها را با خوبی جبران کنید. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ» ۳ صله رحم، یعنی کمک نمودن، نه معامله کردن. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ» ۴ پول گرفتن در زمان نیاز از پدر پیر و برادران، با کرامت نفس سازگار نیست.

«اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»

۵ یوسف، کار گذاردن بضاعت برادران را بر عهده چند نفر گذاشت تا هر گونه زمینه را برای اتهام مسدود کند و برده ای سوء استفاده نکند که مبلغ را برای

خود بردارد و بگوید در رحال مسافران گذاشتم. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ۶ کمک به دیگران را حتی الامکان مخفیانه انجام دهید. «فِي رِحَالِهِمْ» ۷ نه انتقام و نه کینه، بلکه هدیه دادن برای ارتباط بعدی. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۸ برای بازیافتن انسان ها، باید از پول گذشت. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۹ خوبی کردن بهترین وسیله جذب افراد است. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... يَرْجِعُونَ» ۱۰ مسئولین، کارگزاران خود را نسبت به برنامه ها و طرحها کاملاً توجیه کنند تا مدیران موفق باشند. (یوسف به همه فهماند که هدف این کار، بازگشت این کاروان است) «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» ۱۱ در طرح ها و برنامه ها، یقین صد در صد به عملی شدن آن لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳]

اشاره

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَكْتَلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۶۳)

پس چون به سوی پدر خود باز گشتند، گفتند: ای پدر پیمانمان (برای نوبت دیگر) از ما منع شد، پس برادرمان (بنیامین) را با ما بفرست تا سهمیه و پیمانمان خود را بگیریم و ما حتماً نگهبان او خواهیم بود.

پیام ها

۱ یعقوب بر خانواده و فرزندان خویش، مدیریت و تسلط داشت. «يَا أَبَانَا مُنِعَ» ...

۲ پدر، دارای حقّ امر و نهی به فرزند خود می باشد. «فَأَرْسِلْ» ۳ بنیامین بدون اجازه ی پدر به مسافرت اقدام نمی کرد. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا» ۴ برای گرفتن چیزی و یا جلب اعتماد کسی، از عواطف استفاده کنید. «آخَانًا» ۵ مجرم چون در درون نگرانی دارد، در سخنانش تأکیدهای پی در پی دارد. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (کلمه «إِنَّا» و حرف «لام» و جمله اسمیه نشانه تأکید است.)

ص: ۱۱۶

اشاره

قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۶۴)

(یعقوب) گفت: آیا شما را بر او امین بدانم، همان طور که شما را بر برادرش امین دانستم (و دیدید که چه شد) پس (به جای شما به خدا اعتماد می‌کنم که) خداوند بهترین حافظ است و او مهربان‌ترین مهربانان است.

نکته‌ها:

اشاره

سؤال: با توجه به سابقه بدی که فرزندان یعقوب داشتند، چرا پدرشان مجدداً فرزند دیگری را به آنان سپرد؟ پاسخ: فخر رازی (۱) احتمالات متعددی را مطرح نموده که هر کدام از آنها می‌تواند توجیهی بر این موافقت باشد؛ اولاً: برادران از اقدام اولیه شان به نتیجه ای که مورد نظرشان بود، (محبوبیت در نزد پدر) نرسیده بودند. ثانیاً: حسادت برادران نسبت به این برادر، کمتر از یوسف بود. ثالثاً: شاید قحطی و خشکسالی شرایط ویژه ای را پدید آورده بود که سفر مجدد را ضروری می‌کرد. رابعاً: دهها سال از حادثه اول گذشته و فراموش شده تلقی می‌شد. خامساً: خداوند متعال در حفظ فرزندش به او تسلی خاطر داده بود.

در آیه ۱۲، یعقوب در مورد یوسف، به حافظ بودن برادرانش اعتماد کرد، به فراق یوسف و نابینایی گرفتار شد، ولی در مورد بنیامین به خدا تکیه کرد و گفت: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» هم توانا شد، هم بینا و هم فراق و جدایی پایان یافت.

پیام‌ها

۱ اعتماد سریع به کسی که سابقه تخلف دارد، جایز نیست. «هَلْ آمَنُكُمْ» ۲ یاد خاطرات تلخ گذشته، انسان را در برابر حوادث آینده بیمه می‌کند. «هَلْ آمَنُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ»

ص: ۱۱۷

۳ با یک شکست یا تجربه ی تلخ، خود را کنار نکشیم. «هَلْ آمَنَکُمْ عَلَیْهِ ... فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» یعقوب بار دیگر فرزند دوم را با توکل به خدا به برادران تحویل داد.

۴ برادران یوسف، خود را حافظ پنداشتند، «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ» اما حضرت یعقوب تذکر داد که خداوند حافظ است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» ...

۵ بر عوامل ظاهری و مادی هر چند فراوان باشند تکیه نکنیم، تنها بر خدا توکل کنیم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» ۶ با توجه به رحمت بی نظیر الهی و با توکل به خداوند، به استقبال حوادث زندگی برویم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۷ سرچشمه حفاظت، رحمت است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵]

اشاره

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَحَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْعِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزِدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ (۶۵)

و هنگامی که بارهای خود را گشودند، دریافتند که سرمایه شان به آنها بازگردانده شده، گفتند: ای پدر (دیگر) چه می خواهیم؟ این سرمایه ی ماست که به ما باز گردانده شده و ما قوت و غذای خانواده خود را فراهم و از برادرمان حفاظت می کنیم و با (بردن او) یک بار شتر می افزایشیم و این (پیمانه اضافی نزد عزیز) پیمانه ای ناچیز است.

نکته ها:

اشاره

شاید معنای آیه چنین باشد: این مقداری که گرفته ایم به جایی نمی رسد، اگر نوبت دیگر برویم، بار بیشتری می گیریم.

کلمه «نَمِيرٌ» از «میر» یعنی مواد غذایی و «نَمِيرُ أَهْلَنَا» یعنی به خانواده خود غذا می رسانیم.

از جمله «نَزِدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٍ» استفاده می شود که سهم هر نفر، یک بار شتر بوده که باید خود حاضر باشد و دریافت کند.

۱ فرزندان یعقوب در کنار پدر و پیرامون او زندگی می‌کردند و برای تهیه آذوقه‌ی خانواده تلاش می‌کردند. «فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ... یا آبائنا» ...

۲ هنر یوسف، نه فقط انسان بودن که انسان‌سازی است. «وَجِئُوا بِضِعَاجِهِمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» (به برادران حسود و جفاکار خود، مخفیانه هدیه می‌دهد تا زمینه را برای مراجعت آنها فراهم سازد. قرآن می‌فرماید: «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» بدی را با خوبی دفع کنید. (۱۱)) ۳ اگر از اول پول و بهای کالا گرفته نشود، خریدار تحقیر می‌شود. اگر قصد هدیه هست ابتدا پول اخذ شود، ولی به شکل عاقلانه برگردانده شود. «رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» ۴ اگر خواستید کبوتران فراری را جذب کنید، باید کمی دانه پخش کنید. (یوسف بهای غله را به آنان برگرداند تا جاذبه مراجعت آنان را زیاد کند) «بِضَاعَتِهِمْ رُدَّتْ» ۵ مرد، مسئول تغذیه خانواده است. «نَمِيرُ أَهْلَنَا» ۶ سهمیه بندی مواد غذایی در شرایط کمبود، کاری یوسفی است. «نَزَادُ كَيْلٍ بَعِيرٍ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶]

اشاره

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتِنِنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (۶۶)

(پدر) گفت: من هرگز او را با شما نخواهم فرستاد تا آنکه (با سوگند) به نام خدا، وثیقه‌ای محکم بیاورید که حتماً او را نزد من برگردانید، مگر آنکه همه شما گرفتار حادثه‌ای شوید. پس چون وثیقه خود را آوردند (پدر) گفت:

خداوند بر آنچه می‌گوییم وکیل است.

نکته‌ها:

اشاره

«موثق» یعنی آنچه مایه وثوق و اطمینان به قول طرف مقابل است که می‌تواند عهد،

ص: ۱۱۹

سوگند و نذر باشد. «مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ»

پیام ها

۱ به صرف خویشاوندی اکتفاء نکنید و قراردادها را محکم کنید. «لَنْ أَرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى» ...

۲ ایمان به خدا و سوگند و نذر و عهد با او، قوی ترین پشتوانه بوده و هست. «مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ» ۳ هر گاه از شخصی بدقولی و بدرفتاری دیدید، در نوبت بعد قرارداد را محکمتر کنید. «مَوْثِقًا» ۴ فرزند خود را به راحتی همراه دیگران نفرستید. «تُؤْتُونَ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ» ۵ در قراردادها، پیش بینی حوادث غیر مترقبه و خارج از حیطه اختیار را بکنید.

«إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ»

(تکلیف خارج از توانایی، ممنوع است.) ۶ محکم کاری های قانونی و حقوقی، شما را از توکل به خداوند غافل نکند.

«اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷]

اشاره

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَلْحَكُمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۶۷)

و(یعقوب) گفت: ای پسران من (چون به مصر رسیدید، همه) از یک دروازه (به شهر) وارد نشوید (تا توجه مردم به شما جلب نشود) بلکه از دروازه های مختلف وارد شوید و (بدانید من با این سفارش) نمی توانم چیزی از (مقدرات) خدا را از شما دور کنم. فرمان جز برای خدا نیست، تنها بر او توکل می کنم و همه توکل کنندگان (نیز) باید بر او توکل نمایند.

ص: ۱۲۰

حضرت یعقوب علیه السلام به هنگام سفر برادران به مصر چهار نکته توحیدی می گوید:

اول: «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ» یعنی من با این سفارش ورود از چند در نمی توانم چیزی از مقدرات خدا را از شما دور کنم.

دوم: در آیه قبل فرمود: «إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ» یعنی مگر آنکه همه شما به گونه ای که تصوّر نمی کردید گرفتار حادثه ای شوید.

سوم: در آیه ی ۶۴ فرمود: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا».

چهارم: در آیه ۶۷ فرمود: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ».

آری، رسول خدا صلی الله علیه و آله سراپا توجه به خدا و توحید دارد، اما فرزندان یعقوب در سفر تنها می گفتند: «وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» یعنی ما خودمان برادرمان را حفظ می کنیم. در این گفتگوها سیمای موخّید مخلص، با افراد عادی به زیبایی نشان داده می شود.

۱ عاطفه پدری حتّی نسبت به فرزندان خطاکار، از بین نمی رود. «يَا بَنِيَّ» ۲ چاره اندیشی و تدبیر برای حفظ سلامت فرزندان، لازم است. «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا» ...

۳ وقتی توصیه کننده عالم و آگاه است لازم نیست فرمانبر از فلسفه آن دستور آگاه باشد. «لَا تَدْخُلُوا...» را عمل کردند و فلسفه و راز آن را نپرسیدند)* ۴ از بهترین زمان های موعظه، در آستانه سفر است. یعقوب در آستانه ی سفر فرزندان به آنان گفت: «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۵ جلو حساسیت ها، سوءظن ها و چشم زخم ها را بگیرید، ورود گروهی جوان به منطقه ی بیگانه، عامل سوءظن و سعایت است. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۶ لطف و قدرت خداوند را منحصر در یک راه نپندارید، دست او باز است و می تواند از هر طریقی شما را مدد رساند. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ» ۷ فقط بازدارنده و نهی کننده نباشید، بلکه راه حل نیز ارائه دهید. «لَا تَدْخُلُوا» ...

۸ برای رسیدن به مقصود بایستی راههای مختلف را پیمود. «وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ» ۹ مدیر خوب باید علاوه بر برنامه ریزی، حساب احتمالات را بکند، زیرا انسان در اداره ی امور خود مستقل نیست. یعنی با همه محاسبات و دقت ها باز هم دست خدا باز است و تضمینی برای انجام صد در صد محاسبات ما نیست.

«وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۰ در برابر مقدرات حتمی خداوند، چاره ای جز تسلیم نیست. «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» ۱۱ حاکم مطلق هستی، خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» ۱۲ با توکل زانوی اشتر ببند. «لَا تَدْخُلُوا ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۱۳ هم احتیاط و محاسبه لازم است؛ «لَا تَدْخُلُوا» ... و هم توکل به خداوند ضروری است. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۱۴ به غیر خداوند، توکل نکنید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» چرا که او به تنهایی کفایت می کند «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (۱) و بهترین وکیل است. «نِعْمَ الْوَكِيلُ» (۲) ۱۵ یعقوب، هم خود توکل کرد و هم دیگران را با امر به توکل تشویق نمود.

«تَوَكَّلْتُ»

... فَلْيَتَوَكَّلْ ..

ص: ۱۲۲

۱-۱. نساء، ۸۱.

۲-۲. آل عمران، ۱۷۳.

اشاره

قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِصٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ (۶۸)

و چون از همانجا که پدرشان دستورشان داده بود وارد(مصر) شدند، این کار در برابر اراده خداوند هیچ سودشان نبخشید، جز آنکه نیازی در دل یعقوب بود که عملی شد. (تنها اثر ورود از چند دروازه حفظ از چشم زخم و رسیدن برادران، به خصوص بنیامین به یوسف بود که عملی شد و اثر دیگری نداشت) و البتّه (یعقوب) بخاطر آنچه به او آموزش داده بودیم دارای علمی (فراوان) بود ولی بیشتر مردم آگاه نیستند.

نکته ها:

اشاره

در اینکه آرزوی درونی و حاجت یعقوب که برآورده شد چه بوده است احتمالاتی وجود دارد:

۱ رسیدن بنیامین به یوسف علیه السلام و خارج شدن یوسف از تنهایی، هر چند به صورت اتهام سرقت باشد.

۲ سرعت بخشیدن به وصال پدر و پسر که در آینده به آن اشاره خواهد شد.

۳ انجام وظیفه، بدون آنکه ضامن نتیجه ی آن باشد. حاجت یعقوب آن است که در مقدمات کار کوتاهی نشود و از یک در وارد نشوند، ولی آنچه خواهد شد به دست خداوند است.

پیام ها

۱ تجربه های تلخ، انسان را با ادب می کند و سخنان بزرگان را می پذیرد. «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ» ۲ اطاعت از پدر لازم و ارزشمند است. «دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ» ۳ اگر از بی ادبی افراد گفتید، از ادب آنان نیز بگویید. «دَخَلُوا ... أَبُوهُمْ» (اگر برادران قبلاً نسبت ضلالت به پدر می دادند، امروز تسلیم امر پدر شدند). ۴ محاسبات و دقت و برنامه ریزی ها با وجود اراده ی الهی کارساز است، آنجا که نخواهد کارساز نیست. «مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» ۵ یعقوب، بر مطالب و اسراری آگاه بود که مصلحت نمی دانست باز گو کند.

«حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ»

۶ دعا و حاجت اولیای خدا، مستجاب می شود. «حَاجَهُ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا» ۷ علم انبیا از جانب خداوند است. «عَلَّمْنَاهُ» ۸ بیشتر مردم عالمان حقیقی را نمی شناسند. «عَلَّمْنَاهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۹ بیشتر مردم، به اسباب و علل چشم می دوزند و از حاکمیت خداوند و لزوم توکل بر او ناآگاهند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» ۱۰ معیار حق و باطل، تشخیص اکثریت نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹]

اشاره

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۶۹)

وقتی (برادران) بر یوسف وارد شدند، او برادرش (بنیامین) را در نزد خود جای داده گفت: همانا من برادر تو هستم، پس از آنچه انجام می دهند اندوهگین مباش.

نکته ها:

اشاره

در تفاسیر آمده است که وقتی فرزندان یعقوب علیه السلام وارد مصر شدند، یوسف میزبان آنان شد و برای هر دو نفر، یک طبق غذا مقرر کرد. بنیامین در آخر تنها ماند. یوسف او را در کنار خودش نشاند و آن گاه برای هر دو نفر اتاقی قرار داد و باز بنیامین را هم اتاق خویش ساخت.

بنیامین از بی وفایی های برادران و جنایتی که درباره یوسف در سالهای قبل کرده بودند، سخن گفت. در اینجا بود که کاسه ی صبر یوسف لبریز شد و گفت: نگران مباش من همان یوسفم و چنان با تأکید گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» که جایی برای احتمال این سخن که «من جای برادرت باشم» نگذارد.

در مورد جمله «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» دو معنی احتمال می رود: یا از عملکرد گذشته ی برادران اندوهگین مباش، یا از برنامه ای که غلامان برای نگاهداری تو دارند و پیمان را در بار تو خواهند گذاشت تا در پیش من بمانی، نگران مباش.

ص: ۱۲۴

۱ برادرانی که دیروز به قدرت خود می‌بالیدند؛ «نَحْنُ عُصْبَةٌ» اکنون باید برای تهیه آذوقه، با کمال تواضع آستانه یوسف را ببوسند. «دَخَلُوا عَلَيَّ» ۲ کلام‌ها، طبقه بندی، محرمانه و علنی دارد. یوسف تنها به صورت محرمانه به بنیامین گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» (هر سخن جایی و هر نکته مقامی دارد). ۳ در بعضی امور، تنها خواص را باید در جریان گذاشت. «فَلَا تَبْتَئِسْ» ۴ هر گاه به نعمتی رسیدید، تلخ‌کامی‌های گذشته را فراموش کنید. (یوسف و بنیامین به دیدار هم رسیدند، پس نگرانی‌های قبلی را باید فراموش کرد). «فَلَا تَبْتَئِسْ» ...

۵ قبل از اجرای طرح و نقشه، باید بی‌گناه از نظر روحی آماده و توجیه باشد. (به بنیامین گفته شد که به نام سارق تورا نگاه می‌داریم نگران مباش). «فَلَا تَبْتَئِسْ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰]

اشاره

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَتَتْهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ (۷۰)

پس چون بارهای برادران را مجهز و مهیا ساخت، ظرف آبخوری (گران قیمتی) را در خورجین برادرش (بنیامین) قرار داد، سپس منادی صدا زد؛ ای کاروانیان! قطعاً شما دزد هستید.

نکته‌ها:

اشاره

«السَّقَايَةَ» پیمان‌نامه ای است که در آن آب می‌نوشند. «رَحْلٍ» به خورجین و امثال آن می‌گویند که روی شتر می‌گذارند. کلمه ی «الْعِيرُ» به معنی کاروانی که مواد غذایی حمل می‌کنند. (۱)

این چندمین باری است که یوسف طرح ابتکاری می‌دهد، یک بار بهای غله را در بار برادران گذاشت تا دوباره بازگردند و این بار ظرف قیمتی را در محموله برادر گذاشت تا او را

ص: ۱۲۵

نزد خود نگاه دارد.

حضرت یوسف علیه السلام در مرحله ی قبل بضاعت را توسط غلامان در بار برادران گذارد، «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ولی در سفر دوّم شخصاً سقایه را در بار بنیامین قرار داد.

(چون موضوع سرّی بود). «جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رِحْلِ أَخِيهِ» در تفاسیر آمده است که در جلسه دو نفره ای که یوسف و بنیامین با هم داشتند، یوسف از او پرسید آیا دوست دارد در نزد وی بماند. بنیامین اعلام رضایت کرد، ولی یادآور شد که پدرش از برادران تعهد گرفته که او را برگردانند. یوسف گفت: من راه ماندن تو را طّراحی می کنم و لذا با موافقت بنیامین این نقشه کشیده شد.

نظیر فیلم ها، نمایش ها و صحنه های تئاتر که افراد در ظاهر و در شکل مجرم و گناهکار احضار و مخاطب می شوند و یا حتی شکنجه می گردند، ولی آنها بخاطر توجیه قبلی و رضایت شخصی و مصلحت مهم تری آن را پذیرا شده اند.

سؤال: چرا در این ماجرا به بی گناهی نسبت سرقت داده شد؟ پاسخ: بنیامین با آگاهی از این طرح و اتهام، برای ماندن در نزد یوسف اعلام رضایت کرد و باقی برادران هر چند در یک لحظه ناراحت شدند، ولی بعد از بازرسی از آنها رفع اتهام گردید.

علامه بر آنکه کار گزاران از اینکه یوسف خود پیمان را در میان بار گذارده «جَعَلَ» خبر نداشتند و بطور طبیعی فریاد زدند: «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا كذب على المصلح» کسی که برای اصلاح و رفع اختلاف دیگران دروغی بگوید، دروغ حساب نمی شود، و آن گاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها

۱ گاهی صحنه سازی برای کشف ماجرای جایز است و برای مصالح مهم تر، نسبت دادن سارق به بی گناهی که از قبل توجیه شده باشد، مانعی ندارد. (۲) «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

ص: ۱۲۶

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱۲ اگر در میان گروهی یک نفر خلافکار باشد، مردم تمام گروه را خلافکار می نامند. «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۱ تا ۷۲]

اشاره

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ (۷۱) قَالُوا نَفَقْدُ صُوعَ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ (۷۲)

(برادران یوسف) رو به ماموران کردند و گفتند: شما چه چیزی را گم کرده اید.

گفتند: پیمانہ و جام مخصوص شاه را گم کرده ایم و برای هر کس آن را بیاورد، یک بار شتر (جایزه) است و من این را ضمانت می کنم.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «صُوعَ» و «سقایه» به یک معنی بکار رفته اند، پیمانہ ای که هم با آن آب می خورند و هم گندم را کیل و اندازه می کنند که نشانه صرفه جوئی، بهره وری و استفاده چند منظوره از یک وسیله است. «صُوعَ» ظرفی است که گنجایش یک صاع (حدود ۳ کیلو) گندم را دارد.

کلمه ی «حِمْلُ» به بار گفته می شود. و کلمه «حمل» نیز به معنای بار است، اما باری که پنهان باشد، مثل بارانی که در دل ابر است یا فرزندی که در شکم مادر است. (۱)

جمله ی «لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» هر کس چنین کند من چنان پاداش می دهم، در اصطلاح فقهی «جُعَاله» نامیده می شود که دارای سابقه و اعتبار قانونی است.

پیام ها

۱ برادران با جمله ی «مَاذَا تَفْقِدُونَ» توصیه کردند که قبل از اثبات موضوع دزدی کسی را نباید متهم کرد.

۲ جایزه تعیین کردن، از شیوه های قدیمی است. «وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» ۳ جوایز باید متناسب با افراد و زمان باشد. در زمان قحطی بهترین جایزه، یک

ص: ۱۲۷

بار شتر غله است. «حَمْلٌ بَعِيرٌ» ۴ ضامن باید فرد معین و مشخصی باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ» ۵ ضامن باید معتبر باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»
۶ ضامن گرفتن برای جلب اطمینان، سابقه تاریخی دارد. «أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ (۷۳)

گفتند: به خدا سوگند شما می دانید که ما برای فساد در این سرزمین نیامده ایم و ما هرگز سارق نبوده ایم.

نکته ها:

اشاره

برادران یوسف گفتند: شما می دانید که ما برای سرقت و فساد به این منطقه نیامده ایم، در اینکه از کجا می دانستند، چند احتمال دارد: شاید با اشاره یوسف باشد که این گروه دزد نیستند. شاید هنگام ورود به منطقه گزینش شده بودند. آری برای ورود و خروج هیئت های بیگانه، مخصوصاً در شرایط بحرانی، باید دقت کرد تا مطمئن به اهداف مسافرین شد.

پیام ها

۱ حُسن سابقه، نشانه ای برای برائت است. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» ۲ دستگاه امتیعی مصر قوی و کارآزموده بوده است و می دانست که این غافله برای فساد نیامده اند. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» ۳ دزدی و سرقت، یکی از مصادیق فساد در زمین است. «مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴]

اشاره

قَالُوا قَلْبًا جَزَاءُهِ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ (۷۴)

(مأموران یوسف) گفتند: پس اگر دروغ گفته باشید، کیفرش چیست؟

به نظر می رسد طراح این سؤال حضرت یوسف است، چون می داند برادران طبق مقررات و قانون منطقه کنعان و نظر حضرت یعقوب اظهار نظر خواهند کرد.

۱ و جدان مجرم را برای تعیین کیفرش، به قضاوت بخوانید. «فَمَا جَزَاؤُهُ» ...

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵]

قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۷۵)

گفتند: کیفرش چنین است که هر کس پیمانانه در بارش پیدا شود، خود او جزای سرقت است (که به عنوان گروگان یا برده در اختیار صاحب پیمانانه قرار گیرد) ما (در منطقه کنعان) ظالم (سارق) را اینگونه کیفر می دهیم.

۱ مجازات سرقت در میان بعضی اقوام گذشته، بردگی سارق بوده است. «فَهُوَ جَزَاؤُهُ» به گفته تفسیر مجمع البیان، مجازات سرقت، بردگی به مدت یک سال بوده است.

۲ در قانون استثنا و تبعیض وجود ندارد، هر کس سارق بود برده خواهد شد.

«مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ»

۳ با تفهیم جرم و بیان قانون و عقوبت آن، اعتراض متهم را به حد اقل کاهش دهید. «جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ» ...

۴ دلایل باید به گونه ای باشد که متهم نیز خود به راحتی اتهام را بپذیرد. «مَنْ وَجِدَ» ...

۵ وجود یک خلافکار در جمعی، دلیل بر خلافکار بودن همه نیست. «مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ» ۶ کیفر خلافکار در کشور بیگانه می تواند طبق قانون خود او باشد، نه کشور

میزبان. «كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ» ۷ سرقت، نمونه‌ی بارز ستمکاری است. («ظالم» بجای «سارق») «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶]

اشاره

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (۷۶)

پس (از پذیرش کیفر، ماموران شروع به بازرسی کرده و) قبل از بارِ برادرش، به (بازرسی) بار سایر برادران پرداخت، سپس پیمانہ را از بار برادرش بیرون آورد.

ما اینگونه برای یوسف تدبیر کردیم، زیرا طبق قانون شاه مصر، یوسف نمی‌توانست برادرش را بازداشت کند، مگر آنکه خدا بخواهد (که کیفر سارق در کنعان را مقدمه بازداشت این برادر قرار می‌دهد). ما هر کس را که بخواهیم (و لایق باشد) درجاتی بالا می‌بریم و برتر از هر صاحب دانشی، دانشوری است.

نکته‌ها:

اشاره

واژه «کید»: همه جا به معنی مذبوم بکار نرفته است، «کید» به معنی طرح و نقشه نیز استعمال شده است. «كَدْنَا» در موقع بازرسی، بنیامین چون از طرح و نقشه باخبر بود، آسوده خاطر بود، لذا در سراسر این ماجرا هیچ اعتراضی از او نقل نشده است و برای اینکه طرح مخفی بماند و موجب سوء ظن نشود، بازرسی را از بار دیگران شروع کردند تا نوبت به بنیامین رسید و چون در بار او پیدا شد، طبق قرار قبلی باید او در مصر می‌ماند. این طرح و نقشه الهی بود، چون یوسف با قوانین جاری مصر نمی‌توانست سارق را به عنوان گروگان نگهدارد.

پیام‌ها

۱. مأمورین اطلاعاتی باید به نوعی عمل کنند که موجب شک و ظن به آنها نشود.

﴿فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ﴾

(در بازرسی، اول به سراغ بار بنیامین نرفتند، بلکه از دیگر

برادران دیگر شروع نمودند.) ۲ عملکرد کارکنان به عهده مسئولان گذاشته می شود. «فَبَدَأَ» (به حسب ظاهر یوسف شخصاً بازرسی نکرده، ولی قرآن می فرماید: او بازرسی را آغاز کرد.) ۳ بازرسی اموال متهمان از سوی حاکم، مجاز است. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ» ۴ فکر و ابتکار و چاره جویی، از امدادهای غیبی است. «كِدْنَا» ۵ طرح های یوسف، الهامات الهی بود. «كِدْنَا لِيُوسُفَ» ۶ حضور بنیامین نزد یوسف، به سود یوسف بود. «كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ» ۷ احترام و مراعات قوانین، حتی در نظام های غیر الهی لازم است. «مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ» ۸ سردمداران نیز بایستی به قانون وفادار و از آن تخلف نکنند. (یوسف به قانون مصر پایبند بود، لذا برادر را نگه داشت) «لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ» ۹ مقام های معنوی، درجات و سلسله مراتب دارد. «نَزَعَهُ دَرَجَاتٍ» ...

۱۰ علم و آگاهی، مایه ی برتری است. «نَزَعَهُ دَرَجَاتٍ ... وَ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ» ۱۱ دانش بشری محدود است. «فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷]

اشاره

قَالُوا إِن يَسْرِقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُّوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ (۷۷)

(برادران) گفتند: اگر او سرقت کند (جای تعجب نیست، زیرا) پیش از این نیز برادر او دزدی کرده بود. یوسف (این تهمت را) در دل خود پنهان داشت و (با آنکه ناراحت شده بود) به روی آنان نیاورد. (ولی) گفت: موقعیت شما بدتر (از او) است و خداوند به آنچه توصیف می کنید داناتر است.

پیام ها

۱ متهم، یا انکار می کند و می گوید: من دزد نیستم؛ «مَا كُنَّا سَارِقِينَ» یا کار خود را توجیه می کند و می گوید: دزد بسیار است. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۲ حسود، حتی بعد از دهها سال ضربه می زند. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۳ اخلاق برادر، در برادر اثر می گذارد. «أَخٌ لَهُ» (اخلاق مادر، در فرزند اثر دارد).

بنیامین و یوسف از یک مادر بودند) ۴ آنجا که صفا نیست، اتهام افراد زود پذیرفته می شود. «إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ»... (بیرون آمدن پیمانۀ از بار او، دلیل بر سرقت نیست، ولی برادران چون علاقه ای به بنیامین نداشتند، کلمه سرقت را بکار گرفته و مسئله را مسلم پنداشتند.) ۵ آنجا که صفا نیست، خلاف جزیی را کلی قلمداد می کنند. («يَسْرِقُ» بجای «سَرَقَ» یعنی او همیشه این کاره بوده است.) ۶ برای رسیدن به هدف باید نیش هایی را تحمل کرد. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۷ گاهی برای حفظ آبروی خود، به دیگران تهمت می زنند. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ۸ جوانمردی و سعه صدر، رمز رهبری است. «فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ» ۹ رازها را فدای احساسات نکنیم. (یوسف از برادران نسبت دزد می شنید، ولی به خاطر مصلحت و حفظ را از خود را نگاه داشت) «فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ» ۱۰ افشاگری همیشه ارزش نیست. «وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ» ۱۱ حسد در حق برادر، دروغگویی و اتهام بی مورد از جمله دلایل یوسف برای گفتن «شَرُّ مَكَانًا» به برادران بود.

۱۲ برادران یوسف، بر فرض سرقت پیمانۀ از سوی بنیامین، از او بدتر بودند، چون آنان برادر خود را دزدیده بودند. «أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸]

اشاره

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۷۸)

(برادران) گفتند: ای عزیز! همانا برای او پدری است پیر و سالخورده، پس یکی از ما را به جای او بگیر (و او را رها کن)، همانا ترا از نیکوکاران می بینیم.

ص: ۱۳۲

نکته ها:

اشاره

وقتی برادران یوسف دیدند نگاهداشتن بنیامین قطعی شد، با توجه به تعهدی که به پدر سپرده بودند و سابقه ای که درباره یوسف نزد پدر داشتند، و احساس کردند برگشتن بدون بنیامین بسیار تلخ است، تقاضای خود را با روان شناسی خاصی مطرح نمودند و شروع به التماس کردند و با بیان های عاطفی و محرک همچون، تو عزیز و قدرتمندی، تو از نیکوکارانی، او پدری پیر و سالخورده دارد، هر کدام از ما را خواستی به جای او بگیر، درصدد جلب بخشش او بر آمدند.

پیام ها

۱ مقدرات الهی، هر سنگدل و ستمگری را روزی به خاک مذلت می نشاند.

آهنگ التماس در جمله؛ «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ» ...

۲ تقوا پیشگانی که هواپرستان آنها را خوار کنند خداوند آنان را عزت خواهد بخشید. «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ» ۳ یوسف حتی در زمان اقتدارش، نیکوکاری در رفتار و منش او نمایان بود.

«تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۴ فراز و نشیب و حالات مختلف روزگار، سختی و آسانی، ضعف و قدرت، تغییری در احوال محسنان ایجاد نمی کند. (یوسف در همه جا و همه ی شرایط، نیکوکار توصیف شد) «إِنَّا تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹]

اشاره

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ (۷۹)

(یوسف) گفت: پناه به خدا از اینکه کسی را به جز آنکه متاعمان را نزد او یافته ایم، بگیریم. زیرا که در این صورت حتماً ستمگر خواهیم بود.

نکته ها:

اشاره

دقت در کلمات یوسف علیه السلام، نشان از این دارد که نمی خواهد بنیامین را سارق معرفی کند، لذا

نمی گوید: «وجدناه سارقاً» بلکه می گوید: «وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ» متاع در بار او بود، نه آنکه قطعاً او سارق است.

اگر یوسف برادر دیگری را به جای بنیامین نگه می داشت، طرح به هم می خورد و برادران با او به عنوان یک دزد برخورد می کردند و انواع آزار و اذیتها را روا می داشتند و آن کس که به جای بنیامین می ماند، احساس می کرد به ناحق گرفتار شده است.

پیام ها

۱ مراعات مقررات، بر هر کس لازم است و قانون شکنی حتی برای عزیز مصر نیز ممنوع است. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۲ نیکوکار قانون شکنی نمی کند. «مِنَ الْمُحْسِنِينَ». قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ...

۳ قاضی نباید تحت تأثیر احساسات قرار گیرد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۴ قضاوت کار حساسی است که باید در آن به خدا پناه برد. «مَعَاذَ اللَّهِ» ۵ یوسف علیه السلام در دو مکان به خدا پناه برد: یکی در خلوت زلیخا و یکی به هنگام قضاوت و حکم. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» ۶ قانون شکنی، ظلم است. (نباید به درخواست این و آن مقررات را شکست). «مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ» ۷ بی گناه نباید به جای گناهکار کیفر ببیند، هر چند خودش به اینکار رضایت داشته باشد. «مَعَاذَ اللَّهِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰]

اشاره

فَلَمَّا اسْتِئْذِنُوا مِنْهُ خَالَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۰)

ص: ۱۳۴

پس چون از یوسف مایوس شدند (که یکی را به جای دیگری بازداشت کند)، نجواکنان به کناری رفتند. (برادر) بزرگشان گفت: آیا نمی دانید که پدرتان برای برگرداندن او بر شما پیمان الهی گرفته و پیش از این نیز درباره یوسف کوتاهی کرده اید. پس من هرگز از این سرزمین نمی روم تا آنکه (یوسف عفو کند یا آنکه) پدرم به من اجازه دهد یا خدا در حق من حکمی کند و او بهترین داور و حاکم است.

نکته ها:

اشاره

« خَلَصُوا » یعنی گروه خود را از سایرین جدا کردند. « نَجِيًّا » یعنی به نجوی پرداختند. پس « خَلَصُوا نَجِيًّا » یعنی شورای محرمانه تشکیل دادند که چه بکنند.

پیام ها

۱ التماس ها و خواهش ها، شما را از اجرای احکام الهی و اعمال قاطعیت باز ندارد. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ» ۲ گناه موجب می شود دیگران از فرد دوری کرده براثت بجویند و حتی رابطه خویشاوندی را نادیده بگیرند. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا» ۳ روزگاری همین برادران، قدرتمندانه مشورت می کردند که چگونه یوسف را از بین ببرند؛ «اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا ... لَا تَقْتُلُوا ... الْقُوَّة» ... امروز کاسه التماس در دست گرفته و مشورت و نجوی می کنند که چگونه بنیامین را آزاد نمایند. «خَلَصُوا نَجِيًّا» ۴ در عدم حضور پدر مسئولیت اعضای خانواده با برادر بزرگتر است. «قَالَ كَيْبُرُهُمْ» ۵ رعایت سلسله مراتب و موقعیت سنی در خانواده و جامعه لازم است. «قَالَ كَيْبُرُهُمْ» ۶ در حوادث تلخ و ناگوار، بزرگترها مسئول تر و شرمنده ترند. «قَالَ كَيْبُرُهُمْ»

ص: ۱۳۵

۷ عهد و پیمان ها لازم الاجراء است. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا» ۸ پیمان های سخت و قراردادهای محکم، راه سوء استفاده را می بندد. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا» ۹ خیانت و جنایت تا آخر عمر وجدان های سالم را آزار می دهد. «وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ» ۱۰ تحصن، یکی از شیوه های قدیمی برای رسیدن به مقصود است. «فَلَنْ أُبْرِحَ الْأَرْضَ» ۱۱ غربت، بهتر از شرمندگی است. «فَلَنْ أُبْرِحَ الْأَرْضَ» ۱۲ به خداوند خوش بین باشیم. «هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱]

اشاره

إِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ (۸۱)

(برادر بزرگ گفت: من اینجا می مانم، ولی) شما به سوی پدرتان برگردید، پس بگویید: ای پدر! همانا پسر تو دزدی کرده و ما جز به آنچه می دانستیم گواهی ندادیم و ما نگهبان (و آگاه به) غیب نبوده ایم.

پیام ها

۱ انسان، خودخواه است. در آنجا که می خواستند به گندم بیشتر برسند، گفتند:

«فَأَرْسَلْ مَعَنَا أَخَانًا» (۱) برادر ما را با ما روانه کن، ولی امروز که تهمت در کار است، گفتند: «ابْنُكَ» پسر تو دزدی کرده و نگفتند: برادر ما.

۲ شهادت و گواهی، باید بر اساس علم باشد. «مَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا» ۳ در پیمان ها و تعهدات، باید برای حوادث پیش بینی نشده تبصره ای باز کرد.

«وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ»

...

ص: ۱۳۶

۴ عذر خود را با کمال صراحت بگوئیم. «وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲]

اشاره

وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۸۲)

(اگر به حرف ما اطمینان نداری) از قریه ای که در آن بودیم و از کاروانی که در میانشان به اینجا رو آورده ایم، سؤال کن و بی شک ما راستگو هستیم.

نکته ها:

اشاره

«قریه» تنها به معنای روستا نیست، بلکه به محل اجتماع و مناطق مسکونی گفته می شود؛ خواه شهر باشد یا روستا. ضمناً «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ» به معنی سؤال از اهل قریه است.

«عیر» به کاروانی گفته می شود که مواد غذایی حمل و نقل می کند.

برادران یوسف در گفتگو با پدر، در ماجرای کشته شدن یوسف توسط گرگ، دلیل نداشتند، ولی در اینجا برای حرف خود دو دلیل آوردند؛ یکی سؤال از مردم مصر و یکی سؤال از کاروانیان که ما در میان آنان بودیم. علاوه بر آنکه در ماجرای قبل گفتند: «لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» و کلمه «لَوْ» نشانه تردید و دلهره و سستی است، ولی در این صحنه با کلمه «إِنَّا» و حرف لام که در جمله «إِنَّا لَصَادِقُونَ» است نشان می دهند که قطعاً راست می گویند.

پیام ها

۱ سابقه ی بد و دروغ، در پذیرش سخنان انسان در تمام عمر ایجاد تردید می کند. «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ» ۲ گواهی شهود عینی، راهی معتبر برای اثبات مدعا می باشد. «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ ...»

وَ الْعَيْرِ

...

۳ امکان تبانی مجموعه ای بزرگ بر کذب، منتفی است. «وَ سَأَلَ الْقَرْيَةَ ... إِنَّا لَصَادِقُونَ»

اشاره

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِیلاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِنِي بِهِمْ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ (۸۳)

(یعقوب) گفت: (این چنین نیست) بلکه (بار دیگر) نفس شما (با نسبت دزدی به بنیامین یا تعیین کیفر گروگان گیری) مسئله را برای شما آراسته است، پس صبری نیکو (لازم است) امید است که خداوند همه برادران را با هم نزد من آورد، چرا که او قطعاً آگاه و حکیم است.

نکته ها:

اشاره

وقتی برادران، پیراهن آغشته به خون یوسف را با ظاهری غمگین و گریان حضور پدر آوردند و گفتند: یوسف را گرگ خورد. حضرت یعقوب گفت: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» یعنی نفس شما این کار را در چشم شما زیبا جلوه داده است و من صبر جمیل می کنم. در اینجا نیز که دو فرزندش (بنیامین و پسر بزرگتر) از او جدا شده اند، همین جمله را تکرار می کند. شاید این سؤال مطرح شود در ماجرای یوسف برادران توطئه و خیانت کردند، ولی در ماجرای بنیامین این مسایل نبود، پس چرا کلام یعقوب در هر دو مورد یک لحن و یک عبارت است؟ «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِیلاً» تفسیر المیزان اینگونه پاسخ می دهد: یعقوب می خواهد بگوید دوری این دو برادر نیز دنباله حرکت قلبی شما نسبت به یوسف است. یعنی تمام این صحنه ها، دنباله همان کار زشت شماست. ممکن است گفته شود که مراد یعقوب این است که شما در اینجا هم خیال می کنید بی تقصیرید و کارتان خوب بوده است، ولی شما مقصیرید زیرا: اولاً: چرا با دیدن پیمانانه در بار برادران او را سارق دانستید؟ شاید کس دیگری این پیمانانه را در بار گذاشته بود؟ ثانیاً: چرا زود برگشتید؟ باید تحقیق می کردید. ثالثاً: چرا کیفر سارق را گروگان قرار دادید؟ (۱) آیا سخن صاحب المیزان مناسب تر است، چون پیدا شدن پیمانانه در بار بنیامین، برای عموم مردم سبب علم به دزدی می شود و ماندن برادر بزرگتر در مصر نیز برای پیگیری کار یا جلب

ص: ۱۳۸

عواطف و رحم بود و کيفری هم که ذکر شده، مجازات سارق در منطقه آنان بوده است.

بنا بر این در هیچ یک از سه مسئله، جلوه نفسانی نبود تا گفته شود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» صبر، گاهی از روی ناچاری و بیچارگی است، چنان که اهل دوزخ می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنا أَمْ صَبْرُنا» صبر کردن و یا جزع کردن برای نجات ما اثری ندارد. و گاهی صبر آگاهانه و داوطلبانه و تسلیم رضای خداوند است که چهره این صبر در هر جایی با یک عنوان مطرح است؛ صبر در میدان جهاد، شجاعت است. صبر در دنیا، زهد است. صبر در برابر گناه، تقواست. صبر در برابر شهوت، عفت است و صبر در برابر مال حرام، ورع است.

تزیین و زیبانمایی زشتی ها، گاهی توسط شیطان؛ «وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)، گاهی به وسیله ی زرق و برق دنیا؛ «حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَ أَزْيَنْتْ» (۲) و گاهی توسط نفس انسان است. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

پیام ها

۱ نفس برای توجیه گناه، کارهای زشت را در نظر انسان زیبا جلوه می دهد.

«سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۲ صبر، شیوه ی مردان خداست و صبر جمیل، صبوری است که در آن سخنی بر خلاف تسلیم و رضای خداوند گفته نشود. (۳) «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ» ۳ هرگز از قدرت خداوند مأیوس نشویم. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ» ۴ یعقوب به زنده بودن سه فرزندش (یوسف، بنیامین، برادر بزرگتر) یقین داشت و به ملاقاتشان امیدوار بود. «أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً» ۵ برای قدرت الهی، حل مشکلات تازه و کهنه، یکسان است. خداوند می تواند یوسف دیروز و برادر امروز شما را یک جا دورهم گرد آورد. «جَمِيعاً» ۶ مؤمن، حوادث تلخ را نیز از حکمت خدا می داند. «الْحَكِيمُ» ۷ باور و توجه به عالمانه و حکیمانه بودن افعال الهی، آدمی را به صبر و شکیبایی

ص: ۱۳۹

۱-۱. انفال، ۴۸.

۲-۲. یونس، ۲۴.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

در حوادث دشوار وادار می کند. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴]

اشاره

وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوْسُفَ وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ (۸۴)

یعقوب از فرزندان روی گرداند و گفت: ای دریغا بر یوسف، پس اندوه خود را فرو می خورد (تا آنکه) دو چشمش از اندوه سفید (و نابینا) شد.

نکته ها:

اشاره

کلمه «اسف» به معنای حزن و اندوه همراه با غضب است. یعقوب بر چشم گریه، و بر زبان «یا أَسْفَىٰ» و در دل حزن داشت.

در روایتی از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: پدرم علی بن الحسین علیهما السلام بیست سال بعد از حادثه کربلا به هر مناسبتی گریه می کرد. سؤال کردند چرا این همه گریه می کنید؟ فرمود: یعقوب یازده پسر داشت یکی غائب شد، با اینکه زنده بود، از گریه چشمانش را از دست داد، ولی من در برابر چشمان خود دیدم پدر و برادرها و هفده نفر از خاندان نبوت شهید شدند، چگونه گریه نکنم؟

پیام ها

۱ حسدورزی، یک عمر تحقیر به همراه دارد. «وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ» ۲ آنها می خواستند با حذف یوسف، خود محبوب پدر شوند؛ «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ولی حسادت، قهر پدر را شامل حال آنها کرد. «تَوَلَّى عَنْهُمْ» ۳ یعقوب می دانست که بر فرزند دیگر ظلم نشده است، ظلم بر یوسف رفته است. «يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوْسُفَ» ۴ غصه و گریه، گاهی موجب نابینایی می شود. «ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۵ ندبه و گریه و سوز و عشق، نیاز به شناخت دارد. (یعقوب آشنا به یوسف است که از سوز نابینا می شود.)

ص: ۱۴۰

۶ اهمیت مصائب، بر محور شخصیت افراد است. (ظلم به یوسف با ظلم به دیگران فرق دارد، نام یوسف برده می شود نه دو برادر دیگر). ۷ گریه، غم و اندوه در فراق عزیزان، جایز است. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۸ تحمل انسان حدی دارد و روزی لبریز می شود. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ» ۹ فرو بردن خشم، از صفات مردان الهی و کاری شایسته است. «فَهُوَ كَبِيمٌ» ۱۰ گریه و غم، منافاتی با کظم غیظ و صبر ندارد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، يَا اَسْفَى، فَهُوَ كَبِيمٌ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵]

اشاره

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُوْنَا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ (۸۵)

(فرزندان یعقوب به پدرشان) گفتند: به خدا سوگند تو پیوسته یوسف را یاد می کنی، تا آنکه بیمار و لاغر شوی و (یا مشرف به مرگ و) از بین بروی.

نکته ها:

اشاره

« حَرَضًا »، به شخصی گویند که عشق یا اندوه و حزن، او را فرسوده کرده باشد.

پیام ها

۱ یوسف ها همواره باید در یادها باشند. «تَفْتُوْنَا تَذْكُرُ يُوْسُفَ» (اولیای خدا در دعای ندبه، یوسف زمان را صدا می زنند و گریه می کنند). ۲ اگر می خواهید ببینید چقدر کسی را دوست دارید، ببینید چقدر به یاد او هستید. «تَفْتُوْنَا تَذْكُرُ يُوْسُفَ» ۳ آن که یوسف را می شناسد، سوزی دارد که افراد عادی آن را درک نمی کنند.

«تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا»

۴ مسایل روحی و روانی، در جسم اثر می گذارد. «حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ» (فراق می تواند انسان را بشکند و یا بکشد، تا چه رسد به داغ و مصیبت). ۵ حساب عاطفه پدری، از علاقه های عادی جداست. «تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ»

اشاره

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸۶)

(یعقوب) گفت: من ناله (آشکار) و حزن (پنهان) خود را فقط به خدا شکایت می برم و از (عنایت و لطف) خداوند چیزی را می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

«بث» به حزن شدید گفته می شود که گویا شدت آن باعث شده که دارنده اش نتواند آن را بیان کند.

حضرت آدم از کار خود به درگاه خدا ناله نمود؛ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا» (۱) و حضرت ایوب از بیماری خود؛ «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ» (۲) و حضرت موسی از فقر و نداری؛ «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳) و حضرت یعقوب از فراق فرزند. «إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي»

پیام ها

۱ آنچه مذموم است، یا سکوتی است که بر قلب و اعصاب فشار می آورد و سلامت انسان را به مخاطره می اندازد و یا ناله و فریاد در برابر مردم است که موقعیت انسان را پایین می آورد، اما شکایت بردن به نزد خداوند مانعی ندارد.

«إِنَّمَا أَشْكُوا

... إِلَى اللَّهِ» ۲ موجب درد دل خود را تنها با خدا در میان می گذارد. «إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ» دست حاجت چو بری، نزد خداوندی بر ۳ افراد ظاهربین از کنار حوادث به راحتی می گذرند، ولی انسان های ژرف نگر آثار و حوادث را تا قیامت می بینند. «أَعْلَمَ مِنَ اللَّهِ» ...

ص: ۱۴۲

۱-۱. اعراف، ۲۳.

۲-۲. انبیاء، ۸۳.

۳-۳. قصص، ۲۴.

۴ یعقوب به زنده بودن یوسف و سر آمدن فراقش و به حقایقی درباره ی خدا و صفات او آگاه بود که بر دیگران پوشیده بود. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۵ شاید «مَا لَا تَعْلَمُونَ» همان رؤیای یوسف باشد که یعقوب در آغاز آن را تعبیر کرده بود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷]

اشاره

يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ وَ لَا تَيَاسُّوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيَاسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (۸۷)

ای پسرانم! (بار دیگر به مصر) بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید و از رحمت خداوند مأیوس نشوید، حق این است که جز گروه کافران، از رحمت خداوندی مأیوس نمی شوند.

نکته ها:

اشاره

«تحسس» جستجوی چیزی از راه حس است. «تجسس» به جستجو کردن در مورد بدی ها و «تحسس» به جستجو کردن در مورد خوبی ها گفته می شود.

به تعبیر راغب، «رُوح» و «روح» به معنای جان است، ولی «رُوح» در موارد فَرَج و رحمت به کار می رود، گویا با گشایش گره و مشکل، جان تازه ای در انسان دمیده می شود.

در تفسیر تبیان آمده است: روح از ریح است، همان گونه که انسان با وزش باد احساس راحتی می کند با رحمت الهی نیز انسان شادمان می گردد.

بر اساس روایات، یأس از رحمت خدا، از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها

۱ پدر نباید با فرزندانش قطع رابطه ی دائمی کند. «و تَوَلَّى عَنْهُمْ... يَا بَنِيَّ» ۲ شناخت، نیاز به حرکت دارد. «اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا» ۳ رسیدن به لطف الهی، با تنبلی سازگار نیست. «اذْهَبُوا، وَ لَا تَيَاسُّوا»

ص: ۱۴۳

۴ اولیای خدا، هم خود مایوس نمی شوند هم دیگران را از یأس باز می دارند.

﴿لَا تَيَاسُوا﴾

۵ یأس، نشانه ی کفر است. «لَا يَيَاسُ ... إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ» زیرا مایوس شده، در درون خود می گوید: قدرت خدا تمام شده است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸]

اشاره

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَا وَأَهْلنَا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعِهِ مُرْجَاهٍ فَاؤْفَ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۸۸)﴾

پس هنگامی که (مجدداً) بر یوسف وارد شدند، گفتند: ای عزیز! قحطی ما و خاندان ما را فرا گرفته و (برای خرید گندم) بهای اندکی با خود آورده ایم، (اما شما کاری به پول اندک ما نداشته باش) سهم ما را بطور کامل وفا کن و بر ما ببخش، زیرا که خداوند کریمان و بخشندهگان را پاداش می دهد.

نکته ها:

اشاره

«بضاعت» به مالی گویند که عنوان «بها» به خود بگیرد. «مُرْجَاهٍ» از ریشه ی «ازجاء» به معنای طرد کردن است. از آنجایی که معمولاً فروشندگان بهای کم را برمی گردانند، «بضاعت مزجاه» گفته شده است.

برخی از مفسران گفته اند: مراد از «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا» درخواست بازگرداندن بنیامین است.

در روایات آمده است: یعقوب نامه ای برای یوسف نوشت که محتوای آن تجلیل از یوسف، بیان قحطی کنعان، تقاضای آزادی بنیامین و تبرئه فرزندان از سرقت بود و به همراه فرزندان برای یوسف فرستاد. وقتی یوسف در مقابل برادران آن نامه را خواند، بوسید و بر چشم گذاشت و گریه ای کرد که قطرات اشک بر لباسش نشست.

برادران که هنوز یوسف را نمی شناختند شگفت زده بودند که این همه احترام به پدر ما برای چیست؟ کم کم برق امیدی در دل آنها روشن شد. خنده یوسف را چون دیدند، با خود گفتند

نکند او یوسف باشد. (۱)

پیام ها

۱ برای یعقوب، یوسف مطرح است؛ «فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُونُسَ» ولی برای فرزندان گندم. «فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ» ۲ تحقیر کنندگان، روزی تحقیر می شوند. فرزندان که با غرور می گفتند: «نَحْنُ عُصْبَةٌ» ما قوی هستیم، «سَيَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» برادر ما دزد بود، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» پدر ما در گمراهی آشکار است، امروز با حقارت می گویند: «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» ۳ برای درخواست کمک و مساعدت، فرهنگ خاصی لازم است:

الف: تجلیل از کمک کننده. «أَيُّهَا الْعَزِيزُ» ب: بیان حال و نیاز خود. «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» ج: کمبود بودجه (فقر مالی). «بِبِضَاعِهِ مُزْجَاهٍ» د: ایجاد انگیزه در کمک کننده. «وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ» ۴ فقر و نیاز، انسان را ذلیل می کند. «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» آنچه شیران را کند روبه مزاج احتیاج است احتیاج است احتیاج

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹]

اشاره

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُونُسَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ (۸۹)

(یوسف) گفت: آیا دانستید با یوسف و برادرش چه کردید آن گاه که شما نادان بودید.

نکته ها:

اشاره

در یک سؤال ممکن است اهداف گوناگونی نهفته باشد، اهدافی مثبت و سازنده و یا منفی و آزاردهنده، سؤال یوسف که پرسید آیا می دانید با یوسف و برادرش چه کردید؟، ممکن است

ص: ۱۴۵

برای این باشد که من ماجرا را می دانم. یا اینکه ممکن است هدف از سؤال این باشد که کار بدی کردید، توبه کنید و ممکن است هدفش تشفی خاطر بنیامین باشد که در جلسه حضور دارد و ممکن است هدفش سرزنش و توبیخ و ملامت یا به رخ کشیدن عزت خود و یا سرزنش به اینکه با این همه جنایت چرا امید تصدق دارید؟ در میان غرض هایی که مطرح شد، سه مورد اول با مقام یوسف سازگاری دارد، ولی باقی موارد با فتوت و کرامتی که آیات بعد از یوسف گزارش می کند، همخوانی ندارند. او علی رغم اینکه نسبت دزدی شنید، چیزی نگفت و سرانجام کار به برادران گفت: «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» جهل، تنها به معنای ندانستن نیست، بلکه غلبه هوسها نوعی بی توجهی است. انسان گناهکار هر چند عالم باشد، جاهل است چون توجه ندارد و آتش دوزخ را برای خود می خرد.

پیام ها

۱ پرونده خطاها و گناهان روزی گشوده خواهد شد. «هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ» ۲ فتوت در آن است که جزئیات خلاف مطرح نشود. «مَا فَعَلْتُمْ» ۳ وقتی به قدرت رسیدید، دیگر مظلومان را فراموش نکنید. «مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَ أَخِيهِ» ۴ فتوت در آن است که راه عذر به خطاکار تلقین شود. «إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰]

اشاره

قَالُوا أَيْنِكَ لَأَنْتَ يُّوسُفُ قَالَ أَنَا يُّوسُفُ وَ هَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۹۰)

گفتند: آیا تو خود (همان) یوسفی؟ گفت: (آری) من یوسفم و این برادر من است. به تحقیق خداوند بر ما منت گذاشت. زیرا که هر کس تقوا و صبر پیشه کند، پس همانا خداوند پاداش نیکوکاران را تباہ نمی کند.

نکته ها:

اشاره

هر چه زمان می گذشت، برادران مبهوت تر شدند که چرا عزیز مصر در برابر نامه ی پدرشان

گریه کرد؟! عزیز از کجا ماجرای یوسف را می دانند؟ راستی قیافه او به یوسف شباهت زیادی دارد! نکند او یوسف باشد، چه بهتر که از خودش پرسیم. اگر یوسف نبود به ما دیوانه نمی گویند؟ و اگر یوسف بود از شرمندگی چه می کنیم؟ هیجان سراسر وجود برادران را گرفته بود. بالاخره طلسم سکوت را با سؤال آیا تو یوسفی، شکستند.

در اینجا چه صحنه ای پیش آمد؟ و کدام نقاش می تواند سیمایی از شرمندگی و شادی و گریه و در آغوش کشیدن را تصویر کند؟ خدا می داند و بس.

باید شرایط طوری فراهم شود که مردم سؤال کنند و برای رشد و تربیت، انگیزه آنان را بالا برد. در برادران یوسف دائماً انگیزه برای جستجو و سؤال زیاد می شد. با خود می گفتند: چرا اصرار داشت بنیامین را به همراه خود بیاوریم؟ چرا پیمانانه در بار ما پیدا شد؟ چرا پول ما را در نوبت اول برگرداند؟ او از کجا داستان یوسف را می داند؟ نکند دیگر به ما غله ندهد؟ وقتی این هیجانها در روح آنها اوج گرفت، پرسیدند: آیا تو یوسف هستی؟ گفت: بله....

امام صادق علیه السلام فرمودند: به تحقیق در حضرت قائم علیه السلام سنتی از یوسف است... مردم حضرت را نمی شناسند تا اینکه خداوند اذن دهد که خود را معرفی کند. (۱)

پیام ها

۱ گذشت تاریخ و حوادث تلخ و شیرین، رابطه ها و شناخت ها را تغییر می دهد.

«أَأِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ»

۲ اولیای خدا، همه ی نعمت ها را از او می دانند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا»^۳ اجر صبر و تقوا، در دنیا نیز داده می شود. «أَنَا يُوسُفُ ... مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ» ...

۴ کسی لایق زمامداری و حکومت است که در برابر حوادث، حسادت ها، شهوت ها، تحقیرها، زندان ها، تبلیغات سوء و... امتحان داده باشد. «مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ» ...

۵ از حساس ترین اوقات، برای تبلیغ استفاده کنید. (موقعی که برادران از کار

ص: ۱۴۷

خود شرمنده و آماده پذیرش سخن یوسف اند او می گوید: «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ»... ۶ لطف خداوند، حکیمانه و بر طبق ملاک ها و معیارها است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ» ...

۷ صبر و تقوا، زمینه عزت است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ» ...

۸ تقوا و صبر از ویژگی های محسنان است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» ۹ یکی از سنت های الهی، حکومت صالحان است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ (۹۱)

(برادران) گفتند: به خدا قسم، که خداوند ترا بر ما برتری داده است و قطعاً ما خطاکار بوده ایم.

نکته ها:

اشاره

«ایشان» به معنای برتری دادن دیگران بر خود است. برادران یوسف در اثر تفکر غلط «نَحْنُ عُصْبَةٌ» دست به کار غلطی زدند و گفتند: او را به چاه افکنید؛ «أَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ».

خداوند آنها را در تنگنا گذاشت تا جایی که برای سیر کردن شکم التماس کنند؛ «مَسْنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» پس اعتراف کردند که نقشه ما خراب از آب در آمد؛ «كُنَّا لَخَاطِئِينَ» سپس آن تفکر غلط، تبدیل به پذیرش یک واقعیت شد که؛ «لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» برادران یوسف چند بار به صیغه «تَاللَّهِ» قسم یاد کرده اند:

۱ «تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ» به خدا سوگند شما خود می دانید که ما برای فساد و سرقت به سرزمین شما نیامده ایم.

۲ «تَاللَّهِ تَقْتُلُوا تَذَكُرُ يَوْسُفَ» به پدر گفتند: به خدا سوگند تو دائماً یوسف یوسف می کنی.

۳ «تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» پدر جان به خدا سوگند تو در علاقه افراطی به یوسف، گرفتار انحراف گذشته شده ای.

۴ «تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» به یوسف گفتند: به خدا قسم خداوند تو را بر ما برتری داد.

۱ اگر از روی حسادت به کمالات و برتری های دیگران اعتراف نکنیم، با فشار و ذلت به آنها اقرار خواهیم کرد. «لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» ۲ در برابر اراده خدا، نمی توان ایستادگی کرد. «آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» ۳ در روز توانایی، به گونه ای عمل نکنیم که در روزگار ضعف شرمنده شویم. «وَنَحْنُ عُصْبَةٌ ... وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ» ۴ اعتراف به خطا، زمینه را برای عفو و بخشش فراهم می کند. «إِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲]

اشاره

قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۹۲)

(یوسف) گفت: امروز بر شما توبیخ و ملامتی نیست، خداوند شما را می بخشد و او مهربان ترین مهربانان است.

نکته ها:

اشاره

«تَثْرِبَ» به معنای توبیخ، گناه شمردن و ملامت زیاد است.

روز فتح مکه مشرکان به کعبه پناهنده شده بودند، عمر گفت: ما امروز انتقام خواهیم گرفت.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز روز مرحمت است و از مشرکان پرسید: گمان شما امروز نسبت به من چیست؟ گفتند: خیر است، تو برادر کریم ما هستی.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز کلام من همان کلام یوسف است؛ «لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا الْيَوْمَ» عمر گفت: من از حرف خودم شرمنده ام. (۱)

علی علیه السلام می فرمایند: «إذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکرا للقدرة علیه» هر گاه بر دشمن خود پیروز شدی شکر آن را، عفو دشمن قرار بده. (۲)

در حدیث می خوانیم: دل جوان رقیق تر است. سپس اما این آیه را تلاوت فرمودند: یوسف چون نسبت به پدر و برادران جوان تر بود، فوری برادران را بخشید. (۳)

- ١-١. تفسير قرطبي.
- ٢-٢. نهج البلاغه، حكمت ١١.
- ٣-٣. بحار، ج ١٢، ص ٢٨٠.

۱ سعه صدر، ابزار و وسیله‌ی ریاست است. «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ» ۲ همین که خلافکار اعتراف کرد، بپذیرید و او را خجل نکنید. «إِذَا كُنَّا خَاطِئِينَ. قَالَ لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ» ۳ گذشت خود را به همه اعلام کنید تا دیگران هم سرزنش نکنند. «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ» ۴ یوسف علیه السلام به بازسازی روحی روانی برادران گنهکار پرداخت، ما نیز چنین کنیم. «لَا تَثْرِيْبَ» ...

۵ گذشت و عفو از مردم باید فوری باشد. «الْيَوْمَ» ۶ عفو در اوج عزت و قدرت، سیره اولیای خداست. «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ» ۷ فتوت را از یوسف بیاموزیم که هم حق خود را بخشید و هم از خداوند طلب آمرزش و عفو می‌کند. «لَا تَثْرِيْبَ ... يَغْفِرُ اللَّهُ» ۸ آنجا که بنده می‌بخشد از خداوند که ارحم الراحمین است چه انتظاری جز عفو داریم. «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ» ۹ بخشیدن شرمندگان، سیره‌ی الهی است. (يَغْفِرُ در قالب مضارع آمده است). ۱۰ عفو خداوند، شامل کسانی هم که سالها موجب آزار دو پیامبر او (یوسف و یعقوب) شده اند، می‌شود. «وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۱۱ گذشت ستم دیدگان از ظالمین، زمینه ساز شمول مغفرت الهی است، ولی در آمرزش او به مغفرت و رحمت الهی نیز منوط است. «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ ... يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» ۱۲ توصیف خداوند به مغفرت و رحمت، (مانند «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ») از آداب دعا و استغفار است.

اشاره

اَذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَاَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهِيَ اَبِي يَأْتِ بِصِيْرًا وَ اَتُوْنِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِيْنَ (۹۳)

(یوسف گفت:) این پیراهن مرا ببرید و آن را بر صورت پدرم بیفکنید (تا) بینا شود و همه کسان خود را نزد من بیاورید.

نکته ها:

اشاره

در داستان حضرت یوسف، پیراهن او در چند جا مطرح شده است؛ الف: «وَ جَاؤْ عَلَيَّ قَمِيصِهٖ بِدَمٍ كَذِبٍ» برادران، پیراهن یوسف را با خون دروغین آغشته کرده و نزد پدر بردند که گرگ یوسف را خورد.

ب: «قَمِيصُهٗ قَدْ مِنْ دُبُرٍ» پیراهن از پشت پاره و سبب کشف جرم و مجرم شد.

ج: «اَذْهَبُوا بِقَمِيصِي» پیراهن موجب شفای یعقوب نابینا می شود.

اگر پیراهنی که جوار یوسف است نابینا را بینا می کند، پس در تبرک به مرقد و صحن و سرا و درب و دیوار و پارچه و هر چیز دیگری که در جوار اولیای خدا باشد، امید شفا هست.

تا اینجا مرحله شناسایی یوسف، عذرخواهی از او و عفو و گذشت یوسف و طلب عفو الهی، طی شده است، ولی هنوز نابینایی پدر که از آثار جرم برادران است، وجود دارد. در این آیه راه حل این مشکل ارائه می شود.

ضمناً در روایت آمده است که یوسف گفت: کسی پیراهن مرا برای پدر ببرد که پیراهن خونی مرا پیش او برده بود تا همانگونه که پدر را دل آزرده کرده با این پیراهن دلشاد سازد.

در روایات آمده است: یوسف برادران خود را هر روز و شب سر سفره خود می نشاند و آنها احساس شرمندگی می کردند، به یوسف پیغام دادند که سفره ما جدا باشد، چون چهره تو ما را شرمنده می کند! یوسف پاسخ داد: اَمَّا مِنْ اَفْتِخَارٍ مِیْ كُنْمِ كِهْ دِر كِنَارِ شَمَا بَاشْمِ وَ بَا شَمَا غَنَدَا بَخُورْمِ. روزگاری مردم که مرا می دیدند، می گفتند: «سبحان من بلغ عبدا بیع بعشرين درهما ما بلغ» منزّه است خدایی که برده ی بیست درهمی را به عزّت رساند. اَمَّا امْرُوزِ وِجُودِ شَمَا بَرَاى مِنْ عَزَّتِ اسْتِ. حالا مردم می دانند که من برده و بی اصل و نسب نبوده ام. من

برادرانی مثل شما و پدری همانند یعقوب داشته ام، ولی غریب افتاده بودم. (۱) (اللّه اکبر از این فتوّت و جوانمردی) نقل شده است مرحوم آیت الله العظمی حاج شیخ عبد الکریم حایری یزدی که برای معالجه از اراک به سمت تهران حرکت کرده بود، شبی را در قم ماندند. مردم از ایشان تقاضا کردند که حوزه علمیه خود را از اراک به قم منتقل کند، چون قم حرم اهل بیت علیهم السلام و مدفن حضرت معصومه علیها السلام است. ایشان استخاره کردند و این آیه آمد: «وَأَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

پیام ها

۱ تبرک به اشیایی که مربوط به اولیای خداست، جایز است. «أَذْهَبُوا بِقَمِيصِي» (پیراهن یوسف، چشم نابینایی را بینا می کند). ۲ کسی که با هوی و هوس مبارزه کند، حتی لباسش نیز از مقدسات می شود.

«بِقَمِيصِي»

۳ تنها دیدن اشیای مقدّس برای تبرک کافی نیست، باید آن را لمس کرد. «فَالْقُوَّةُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي» ۴ حزن و شادی در نور چشم اثر دارد. «وَإِيضًا عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ ... يَأْتِ بَصِيرًا» شاید به همین دلیل فرزند خوب را «قره العین» نامیده اند. (البته اگر نخواهیم از بُعد معجزه بررسی کنیم). ۵ وصال، دل پیر را زنده و نابینا را بینا می کند. «فَالْقُوَّةُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا» ۶ در معجزه و کرامت، سن و سال شرط نیست. (پیراهن فرزند، چشمان پدر را بینا می کند). ۷ یوسف، علم غیب داشت و گر نه از کجا می دانست که پیراهن، پدر را بینا می کند. «يَأْتِ بَصِيرًا» ۸ خداوند آنچه را که روزی سبب حزن یعقوب شده بود، مایه شادی و شفای او

ص: ۱۵۲

قرار داد. (پیراهن روزی سبب اندوه شد و امروز سبب شادی) ۹ فرزندان متمکن، بستگان ضعیف مخصوصاً والدین سالمند را تحت پوشش ببرند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۰ شرایط اجتماعی، در عمل به وظیفه اثر دارد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» (صله ی رحم یوسف در آن شرایط به نوعی بود که باید فامیل به مصر بیایند). ۱۱ رسیدگی به بستگان با حفظ حقوق سایر مردم، لازم است. «أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ» ۱۲ تغییر مسکن و هجرت، آثار زیادی دارد از جمله: خاطرات غم انگیز را دگرگون می کند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۳ افراد خانواده و بستگان نزدیک در صورت امکان نزدیک هم و در کنار هم زندگی کنند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۴ جوانمردی یوسف علیه السلام تا آن اندازه بود که برادران او را تحمیل نکردند و را در چاه انداختند، ولی یوسف علیه السلام همه برادران و خانواده هایشان را دعوت کرد.

«وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۵ با خویشان هر چند خطا کار باشند نباید قطع رابطه کرد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» ۱۶ برای کسانی که زجر فراق کشیده اند باید به فکر رفاه بود. «أَجْمَعِينَ» دیگر یعقوب تاب فراق ندارد.

۱۷ بهترین لطف آن است که همه را شامل شود. «أَجْمَعِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴]

اشاره

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ (۹۴)

و چون کاروان (از مصر به سوی کنعان محل زندگی یعقوب) رهسپار شد، پدرشان گفت: همانا من بوی یوسف را می یابم، البته اگر مرا کم خرد ندانید.

نکته ها:

اشاره

«فَصَلَّتِ» یعنی فاصله گرفت. «فَصَلَّتِ الْعِيرُ» یعنی کاروان از مصر فاصله گرفت. «تُفَنِّدُونِ»

ص: ۱۵۳

از ریشه «فند» به معنی ناتوانی فکر و سفاقت است.

یعقوب نگران بود که اطرافیانش نسبت بی‌خردی به او دهند و فرمود: «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ»، ولی با کمال تأسّف اطرافیان و بعضی اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این نسبت را به حضرت دادند، آنجا که در آستانه رحلت فرمود: قلم و کاغذ بیاورید تا چیزی بگویم و ثبت شود که اگر به آن عمل کنید، هرگز گمراه نشوید! یکی گفت: «ان الرجل ليهجر» (۱) پیامبر هذیان می‌گوید و نگذاشتند چیزی نوشته شود.

سؤال: چگونه است که تنها یعقوب بوی یوسف را درک می‌کند؟ «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» پاسخ: هیچ مانعی ندارد، همان گونه که انبیا، وحی را درک می‌کنند و ما آن را درک نمی‌کنیم، در بقیه امور نیز آنان چیزی را بیابند که ما نمی‌یابیم. مگر در آستانه ی جنگ خندق، به هنگام کندن خندق، رسول اکرم صلی الله علیه و آله از جهش برقی که از اصابت کلنگ به سنگی نمایان شد، فرمود: در این برق سقوط امپراطوری‌ها را دیدم؟ اما بعضی از افراد ضعیف‌الایمان گفتند:

پیامبر از ترس خود، دور شهر خندق می‌کند، ولی با هر ضربه و جرّقه‌ای، از سقوط یک رژیم و حکومتی و پیروزی خود وعده می‌دهد! در شرح نهج البلاغه مرحوم خوئی آمده است: برای امام معصوم، عمود نوری است که چون خدا اراده کند، امام با نگاه به آن، آینده را می‌بیند و گاهی نیز مثل مردم عادی است. زمصرش بوی پیراهن شنیدی شاید مراد از «بوی یوسف» خبر تازه‌ای از یوسف باشد. این مسئله امروزه در دنیای علم، به «تله پاتی» یعنی انتقال فکر از نقاط دور دست، مشهور شده و به عنوان یک مسئله مسلّم علمی درآمده است. یعنی کسانی که پیوند نزدیکی با هم دارند و یا دارای قدرت روحی خاص هستند، همین که مسئله‌ای در گوشه‌ای از جهان برای شخصی پیش آید او نیز در گوشه‌ای

ص: ۱۵۴

دیگر از جهان آن را درمی یابد.

شخصی از امام باقر علیه السلام سؤال کرد: گاهی بدون جهت قلبم را غم فرا می گیرد، به نوعی که اطرافیان می فهمند. امام فرمود: مسلمانان در آفرینش از یک حقیقت و طینت هستند، همین که حادثه ی تلخی برای یکی از آنان اتفاق بیافتد، دیگری در سرزمین و منطقه ای دیگر غمناک می شود. (۱)

اگر استشمام بوی یوسف را مربوط به قوای شامه بدانیم، باید به عنوان یک امر خارق العاده و معجزه پذیرفت که یعقوب بویی را از دور استشمام می کند.

در ایام تجاوز عراق به جمهوری اسلامی ایران که مردم به فرمان امام خمینی قدس سره در جبهه های غرب و جنوب حاضر بودند، بنده نیز در خدمت شهید آیه الله اشرفی اصفهانی که حدود نود سال داشت، در عملیات «مسلم بن عقیل» بودم. ایشان بارها در شب حمله به من فرمود: من بوی بهشت را می یابم، ولی من هر چه بو کشیدم چیزی نیافتم!

آری، کسی که نود سال در علم و تقوی و زهد و تهجد بوده، می تواند احساسی داشته باشد که دیگران نداشته باشند. همانگونه که پیشگویی ایشان که گفتند: من چهارمین شهید محراب خواهم بود، عملی شد! (۲)

به هر حال ممکن است مراد از بوی بهشت، یک بوی عرفانی باشد. نظیر شیرینی مناجات که یک مزه معنوی است. و ممکن است بوی طبیعی باشد، لکن هر شامه ای لایق استشمام آن نیست. نظیر امواج رادیویی که در فضا است، لکن هر رادیویی تمام آنها را نمی گیرد.

پیام ها

۱ انسان، با صفای باطن می تواند حقایق معنوی را درک کند. «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ» ولی درک حقایق محدود است، اینگونه نیست که آنان در هر مکان و

ص: ۱۵۵

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). منافقان در فاصله ی یکی دو سال، آیه الله مدنی، صدوقی، دستغیب و ایشان را در نماز جمعه یا مسیر رفتن به نماز جمعه، با نارنجک قطعه قطعه نمودند.

زمان بتوانند هر چه را دریابند و لذا بوی پیراهن را بعد از فاصله کاروان دریافت نمود. «فَصَلَّتِ الْعَيْرُ» ۲ اگر حقایق را درک نمی کنیم، مقام دیگران را انکار نکنیم. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ» ۳ همه ی مردم ظرفیت شنیدن حقایق را ندارند و نسبت بی خردی به گوینده می دهند. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ» ۴ زندگانی عالمان در میان نادانان، رنج آور و مشکل است. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵]

اشاره

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ (۹۵)

(به او) گفتند: به خدا سوگند تو در گمراهی دیرین خود هستی.

نکته ها:

اشاره

در آیه ۸ این سوره خواندیم که برادران در حق پدر خود گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» پدرمان به خاطر علاقه بی جهت به یوسف و برادرش، در گمراهی آشکار است. در اینجا گفتند: «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»، یعنی هنوز در آن خطای پیشین به سر می برد.

افراد عادی نباید اولیای خدا را با فهم خود بسنجند و حکم کنند که این شدنی است یا نشدنی. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الناس اعداء ما جهلوا» (۱) یعنی مردم همین که خود نمی دانند با هر دانایی مخالفت می کنند.

پیام ها

۱ حضرت یعقوب و یوسف علیهما السلام برای خبرهای شگفت خود قسم نخوردند؛ ولی برادران در عرصه های مختلف قسم خوردند، در آیه ۹۱، ۸۵، ۷۳ و ۹۵، برادران سوگند یاد کردند. آری، باید همچون انبیا حتی المقدور از سوگند دوری کرد. «قَالُوا تَاللَّهِ» ۲ کار نیکان را قیاس از خود مگیر. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ» (نسبت گمراهی به پدر،

ص: ۱۵۶

ناشی از قیاس و سنجیدن درک او با فهم خود بود.) ۳ یعقوب در طول دوران فراق یوسف، به زنده بودن او اعتقاد داشت و آن را برای اطرافیانش اظهار می کرد. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶]

اشاره

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بِصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنَّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۹۶)

پس چون (آن برادری که حامل پیراهن یوسف بود) مژده رسان آمد، پیراهن را روی صورت یعقوب انداخت. پس یعقوب بینا گشت و گفت: آیا به شما نگفتم: همانا من از (عنایت) خداوند چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

اگر مراد از سفید شدن چشم «و ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ»؛ کم نور شدن باشد، «بصيراً» به معنای پر نور شدن است و دلالت بر این دارد که حزن و شادی در دید و قوه باصره ی انسان مؤثر است.

اما اگر مراد نابینایی مطلق باشد که از ظاهر آیه و «فَارْتَدَّ بِصِيرًا» بر می آید، یک معجزه و توکل است که قرآن آن را اثبات می کند.

دنیا فراز و نشیب دارد؛ برادران یوسف یک روز کشته شدن یوسف را به دست گرگ و یک روز خبر حاکم شدن یوسف را می آورند.

پیام ها

۱ سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ» ...

۲ انبیای الهی به وعده های خداوند اطمینان دارند. «أَلَمْ أَقُلْ» ...

۳ یعقوب بر خلاف فرزندانش، به زنده بودن یوسف و پایان پذیرفتن فراقش اطمینان داشت. «أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ» ۴ فرزند ناصالح باعث کوری پدر و فرزند صالح موجب بینایی او می شود.

«ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ ... فَارْتَدَّ»

۵ اراده ی الهی، بر قوانین طبیعی حاکم است. «فَارْتَدَّ بِصِيرًا» ۶ لباس و تعلقات اولیای خدا، می تواند منشأ اثر باشد. «فَارْتَدَّ بِصِيرًا»
۷ چه بسا امری که مکروه شمرده می شود؛ ولی برای همه خیر است، چنان که قحطی ناخوشایند بود، ولی موجب آزادی بی
گناهی چون یوسف و حاکمیت او، وصال یعقوب و کنترل قحطی شد. «إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۷ تا ۹۸]

اشاره

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ (۹۷) قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۹۸)

(فرزندان) گفتند: ای پدر! برای گناهانمان (از خداوند) طلب آمرزش کن که براستی ما خطاکار بودیم.

(یعقوب) گفت: بزودی از پروردگام برای شما طلب آمرزش می کنم، براستی که او، خود آمرزنده و بسیار مهربان است.

نکته ها:

اشاره

فرزندان یعقوب موحد بودند و به مقام والای پدرشان آگاه بودند؛ «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» آنچه به عنوان «ضلال» به پدر نسبت داده
اند، مراد گمراهی در عقیده نیست، بلکه گمراهی در تشخیص و علاقمندی او به یوسف بود.

برای ظالم سه روز است: روز قدرت، روز مهلت و روز ندامت.

برای مظلوم نیز سه روز است: روز حسرت که مورد ظلم قرار گرفته، روز حیرت که در فکر چاره اندیشی است و روز نصرت در
این دنیا یا جهان آخرت.

کسانی که در اثر اشتباه به پدر گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» بعد از توجه به اشتباه می گویند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» در تفسیر
مجمع البیان و أطیب البیان آمده است که حضرت یعقوب در انتظار شب جمعه یا سحر بود تا برای فرزندانش دعا کند.

ص: ۱۵۸

۱ ظلم، مایه ی ذلت است. روزی که برادران، یوسف را به چاه انداختند، روز خنده آنان و ذلت یوسف بود و امروز به عکس شد.

۲ برای آمرزش گناهان، توسل به اولیای خداوند جایز است. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۳ دعای پدر تأثیر ویژه ای دارد. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۴ برای توبه هیچگاه دیر نیست. «اسْتَغْفِرْ لَنَا» ۵ اعتراف به گناه و خطا زمینه آمرزش است. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ۶ برای دعا، ساعات خاصی اولویت دارد. «قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۷ دعای پدر در حق فرزندان، اثر خاصی دارد. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۸ پدر نباید کینه توز باشد و لغزش فرزندان را در دل نگهدارد. «أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۹ به هنگام اقرار خلافکار، او را ملامت نکنید. هنگامی که گفتند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ما خطا کار بودیم. پدر گفت: «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۱۰ گناهکار را به مغفرت الهی امیدوار کنیم. «قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي» ۱۱ در استجابت دعا و توسل به اولیای الهی صبور باشیم. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ» ۱۲ حضرت یعقوب از حق خویش گذشت و برای حق الهی وعده دعا به فرزندان داد. «أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي» ۱۳ لطف خداوند، شامل بزرگ ترین گناه و گناهکاران نیز می شود. «هُوَ الْعَفُوُّ الرَّحِيمُ» با اینکه دو نفر از پیامبران الهی مورد آزار و اذیت چندین ساله قرار گرفته اند، باز امید بخشایش از او می رود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹]

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (۹۹)

پس چون (پدر و مادر و برادران) بر یوسف وارد شدند، پدر و مادرش را در کنار خویش جای داد و گفت: به خواست خدا با امن و امان داخل مصر شوید.

نمی دانم این فراز از داستان را چگونه بنویسم! یوسف برای استقبال از والدین خود، در بیرون شهر خیمه ای زده و به انتظار ایستاده بود تا آنها را با عزت و احترام وارد مصر کند؛ «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيَّ يُوْسُفَ ... اَدْخُلُوا مِصْرَ» به طور طبیعی وقتی پدر و مادر و برادران یوسف، خود را برای سفر آماده می کردند، شور و غوغا در کنعان بود.

مردم می دیدند چگونه بعد از سالها، با دریافت خبر خوش سلامت یوسف، در حالی که یعقوب بینایی خود را باز یافته با اشتیاق عزم دیدار فرزند را دارد. آنها نیز خوشحال از احوال این پدر و پسر بودند، مخصوصاً از اینکه یوسف در مصر خزانه دار و حاکم است و در دوره قحط سالی، با ارسال غله آنها را نیز حمایت کرده است. با چه شوق و شور و عشقی می توان این قصه را نوشت و تمام نمود!

از کلمه ی «أَيُّوِيَه» معلوم می شود که مادر یوسف نیز زنده بوده است، ولی سؤالی که خودم نیز به جواب آن پی نبرده ام این است که چرا در سرتاسر داستان نامی از گریه، سوز و ناله های مادرش مطرح نشده و این موضوع مسکوت مانده است؟ در روایات آمده که یعقوب با اصرار و سوگند از یوسف خواست تا ماجرای خود را باز گو کند.

وقتی یوسف شروع به گفتن کرد که برادران مرا لب چاه برده و با تهدید پیراهنم را کنند، یعقوب بی هوش شد. چون به هوش آمد، درخواست کرد که ادامه دهد، ولی یوسف گفت: پدر تو را به حق ابراهیم، اسماعیل و اسحاق علیهم السلام مرا از نقل داستان معاف کن! یعقوب پذیرفت. (۱)

پیام ها

۱ استقبال در بیرون شهر، کار نیکویی است. «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيَّ يُوْسُفَ» در بیرون شهر مراسم استقبال از یعقوب بود و یوسف در آنجا خیمه زده بود.

۲ پست و مقام نباید ما را از احترام به والدین غافل کند. «قَالَ اَدْخُلُوا مِصْرَ» ...

ص: ۱۶۰

۳ حتی اگر شخص اول کشور نیز خواست از امتیت سرزمین خود سخن بگوید، باید توجه به لطف خداوند داشته باشد. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» زیرا تا خدا نخواهد، امتیتی در کار نیست، چنان که گروهی از سنگ های کوه خانه ساختند تا در امان باشند، ولی قهر خداوند امتیت آنان را به هم زد. «وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضِعِّينَ» (۱) در انتخاب محل سکونت، یکی از مهم ترین مسائل، امتیت است. «آمِنِينَ» ۵ اگر یوسف ها حاکم باشند، امتیت برقرار خواهد شد. «آمِنِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰]

اشاره

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۱۰۰)

و پدر و مادرش را بر تخت بالا برد، ولی همه ی آنان پیش او افتادند و سجده کردند. و (یوسف) گفت: ای پدر! این است تعبیر خواب پیشین من. به یقین، پروردگرم آن را تحقق بخشید و به راستی که به من احسان کرد، آن گاه که مرا از زندان آزاد ساخت و شما را پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را بر هم زد، از بیابان (کنعان به مصر) آورد. همانا پروردگار من در آنچه بخواهد، صاحب لطف است. براستی او دانای حکیم است.

نکته ها:

اشاره

«الْعَرْشِ» به تختی می گویند که سلطان روی آن می نشیند. «خَرُّوا» به زمین افتادن، «الْبَدْوِ» به بادیه و صحرا و «نَزَغَ» به ورود در کاری به قصد فساد معنا شده است.

ص: ۱۶۱

«لَطِيفٌ» از اسم های خداوند است، یعنی قدرت او در لابلای کارهای پیچیده نیز نفوذ می کند. و تناسب آن با این آیه در این است که در زندگی یوسف گره های کوری بود که فقط قدرت خداوند در آنها نفوذ کرده و آنها را باز نمود.

یوسف مثل کعبه شد و پدر و مادر و برادران رو به او، به عنوان کرامت او، برای خدا سجده کردند. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» و اگر این سجده برای غیر خدا و شرک بود، یعقوب و یوسف که دو پیامبر خدایند شاهد چنین منکری نمی شدند. شاید هم این سجده، نشانه ی تواضع بوده، نه پرستش که در این صورت سجده بر یوسف بوده و اشکالی نداشته است.

پیام ها

۱ در هر مقامی هستید والدین خود را بر خود برتر بدانید. «رَفَعَ أَبُوهُ» آنکه رنج بیشتر داشته باید عزیزتر باشد.

۲ انبیا هم بر تخت حکومت نشسته اند. «عَلَى الْعَرْشِ» ۳ احترام به حاکمان بر حق و تواضع در برابر آنان لازم است. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» ۴ سجده ی پدر و برادران بر یوسف، خواب او را تعبیر کرد. «رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ» - خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» ۵ خداوند حکیم است. گاهی اجابت دعایی یا تعبیر خوابی را بعد از سالیان طولانی واقع می گرداند. «هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ» ۶ به واقعیت رساندن طرحها، کار خداوند است. «قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» آری یوسف از پایداری و صبر خود سخنی نمی گوید و همه را کار خدا می داند.

۷ خواب اولیای خدا، حق است. «جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» ۸ در برخورد با واسطه ها و ابزار و وسایل، همیشه خدا را اصل و ناظر بدانیم. با آنکه در زندگی یوسف اسباب و عللی دست به هم دادند که او به این مقام رسید، ولی باز می فرماید: «قَدْ أَحْسَنَ بِي» ۹ در هنگام برخورد با یکدیگر، از تلخی های گذشته چیزی نگویید. «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السِّجْنِ» اولین سخن یوسف با پدر شکر خدا بود، نه نقل تلخی ها.

۱۰ با فتوت باشیم و دل مهمان را نیازاریم. (در آیه شریفه، یوسف علیه السلام بیرون آمدن از زندان را مطرح می کند، اما از بیرون آمدن از چاه سخن نمی گوید مبادا که برادران شرمنده شوند.) «إِذْ أَخْرَجْنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۱ جوانمرد و با فتوت باشیم نه اهل عقده و انتقام. یوسف می گوید: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ» شیطان وسوسه کرد و گر نه برادرانم بد نیستند.

۱۲ اولیای الهی، ورود به زندان و خروج از زندان را در مدار توحید و ربوبیت می دانند. «رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ» آیات قبل و «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۳ پایان سختی ها، گشایش است. «أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ» ۱۴ بادیه نشینی، ضرورت است نه ارزش. «قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ ... جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۵ زندگی والدین در کنار فرزند، یک لطف الهی است. «أَحْسَنَ بِي ... جَاءَ بِكُمْ» ۱۶ در زمان حضرت یوسف، مصر دارای تمدن شهرنشینی؛ ولی کنعان سرزمینی عشایری بوده است. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۷ برای پیشرفت و زندگی بهتر، باید سفر کرد. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» ۱۸ مخلص همه چیز را از خدا می بیند و از حوادث گله نمی کند. (در این آیه کلمات «جَعَلَهَا رَبِّي، أَحْسَنَ بِي، أَخْرَجَنِي وَجَاءَ بِكُمْ»، سخن از الطاف الهی است) ۱۹ برادران و اعضای یک خانواده، باید بدانند شیطان به دنبال اختلاف میان آنهاست. «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي» ۲۰ خود را برتر ندانید. «بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي» یوسف نگفت شیطان آنان را فریب داد، می گوید شیطان بین من و آنها را... یعنی خود را نیز در یک سمت قرار می دهد.

۲۱ همان گونه که حضرت یعقوب در کودکی و اول داستان به یوسف گفت: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ» یوسف نیز در پایان می گوید: «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي».

۲۲ کارهای خداوند، همراه با رفق، مدارا و لطف است. «إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ» ۲۳ همه حوادث تلخ و شیرین بر اساس علم و حکمت الهی صورت می گیرد.

۲۴ بعد از بخشیدن، کسی را شرمنده نکنید. چون یوسف برادران را بخشیده بود، در نقل ماجرا نام چاه را نبرد تا شرمنده نشوند.

۲۵ حضرت یعقوب در آغاز داستان به یوسف گفت: «إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (آیه ۶) و در پایان نیز یوسف علیه السلام گفت: «إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ» که قابل توجه است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱]

اشاره

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَيْلِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ (۱۰۱)

(یوسف گفت:) پروردگارا! تو مرا (بهره ای) از حکومت دادی و از تعبیر خواب ها به من آموختی. (ای) پدیدآورنده ی آسمان ها و زمین، تنها تو در دنیا و آخرت مولای منی، مرا تسلیم خود بمیران و مرا به شایستگان ملحق فرما.

نکته ها:

اشاره

اولیای خدا وقتی به عزت و قدرت خود نگاه می کنند، فوراً به یاد خداوند می افتند و می گویند: خدایا هر چه هست از توست. یوسف نیز اینچنین کرد، سخن را از پدر برگرداند و متوجه خدا شد. خداوند حکومت مصر را به دو نفر داد، یکی فرعون که آن را به خود نسبت داد و گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» و دیگر به یوسف داد که آن را به خدا نسبت داد و گفت:

«آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

تفکر ابراهیم، در ذریه و فرزندان او جلوه گری می کند. ابراهیم گفت: «أَسْأَلُكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱) من تسلیم پروردگار عالمیان هستم، سپس نوه او یعقوب به فرزندان سفارش می کند که با ایمان از دنیا بروید. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۲) در اینجا فرزند یعقوب نیز مرگ در حال تسلیم را از خدا می خواهد؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» به هر حال ابراهیم علیه السلام از صالحین

ص: ۱۶۴

۱-۱. بقره، ۱۳۱.

۲-۲. بقره، ۱۳۲.

است؛ «إِنَّهُ فِي الْمَآخِرَةِ لِمَنْ الصَّالِحِينَ» (۱) و یوسف علیه السلام می خواهد به او ملحق شود. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» یوسف که خداوند همواره او را حفظ کرد، به او علم داد، به او حکومت داد و خطر را از او دور کرد، باز نگران عاقبت خود است. وای به حال کسانی که قدرت، مال و علم خود را با حيله به دست آورده اند، آنان چه عاقبتی خواهند داشت!

خداوند به حضرت آدم اسمایی را آموخت؛ «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲) به حضرت داود علم زره بافی؛ «وَعَلَّمْنَاهُ صِنْعَهُ لِيُوسِيَ» (۳) به سلیمان، علم نطق پرندگان؛ «عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۴) به یوسف، علم تعبیر خواب؛ «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» و به پیامبر اسلام علوم اولین و آخرین. «وَعَلَّمَكُمَا لِمَ لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۵)

پیام ها

اشاره

۱ اعطای حکومت، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ» ۲ حکومت را نتیجه ی فکر، مال، قدرت، یار و طرح خود ندانیم، بلکه اراده ی خداوند عامل اصلی است. «آتَيْتَنِي» ۳ آنچه خدا به نیکان بدهد یا از آنان بگیرد، برای تربیت آنان است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي، رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ۴ حکومت، حق دانشمندان است نه بی سوادان. «آتَيْتَنِي ... عَلَّمْتَنِي» دانش یوسف وسیله حاکمیت او شد.

۵ در هر موقعیت و حالی، خود را به خداوند بسپارید. «أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ۶ قدرت و حکومت و سیاست، زمینه خروج از دین است، مگر اینکه خداوند لطف کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (یوسف در چاه دعایی داشت و در زندان دعای دیگر داشت، ولی همین که به

ص: ۱۶۵

۱-۱. بقره، ۱۳۰.

۲-۲. بقره، ۳۱.

۳-۳. انبیاء، ۸۰.

۴-۴. نمل، ۱۶.

۵-۵. نساء، ۱۱۳.

حکومت رسید دعای او این بود: خدایا من مسلمان بمیرم. ۷ بندگان خدا در اوج عزت و قدرت به یاد مرگ و قیامت و سرانجام کار خود هستند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» همان گونه که همسر فرعون در کاخ فرعون به فکر قیامت بود و می گفت: «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ» (۱) پروردگارا! در بهشت برای من جایی نزد خود قرار بده.

۸ عظمت خداوند تنها به خاطر نعمت هایی که به ما ارزانی داشته نیست، بلکه او بوجود آورنده کل هستی است. «فَأَطِرُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» ۹ افتخار یوسف آن نیست که حاکم بر مردم است، افتخارش آن است که خداوند حاکم بر اوست. «أَنْتَ وَ لِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» ۱۰ حسن عاقبت و پایداری در کار خیر، مهمتر از شروع آن است. انبیا برای حسن عاقبت دعا می کردند؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» یعنی مرا در تسلیم خود تا مرگ پایدار بدار. (۲)

۱۱ در دعا، اول از نعمت های الهی یاد کنید؛ «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» بعد درخواست خود را مطرح کنید. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۱۲ چون به قدرت رسیدید، مناجات با خدا را از یاد نبرید. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» ...

۱۳ حضرت یوسف علیه السلام در شور انگیزترین لحظات متوجه خدا شده و با او مناجات می کند. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» ...

۱۴ علم و دانش در حکمرانی صحیح و عادلانه نقش مهمی دارد. «آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي» ۱۵ در دعاها و مناجات ها تنها به فکر دنیا و مسائل مادی نباشید. «فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ» ۱۶ قدرت انسان ناچیز؛ «مِنَ الْمُلْكِ» علم انسان ناچیز؛ «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» ... اما حکومت خداوند بر همه هستی است. «فَأَطِرُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

ص: ۱۶۶

۱-۱. تحریم، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱۷ خدایی که خالق آسمان ها و زمین است می تواند کسی را از لابلای تمام سختی ها نجات داده و او را به بالاترین درجه ها برساند. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ ... فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ ...»

۱۸ به ایمان فعلی خود مغرور نشویم، حفظ ایمان تا آخر مهم است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۱۹ نهایت ایمان، تسلیم در برابر خداوند است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۰ عاقبت خیر، بهترین نعمتی است که خداوند به بندگانش عطا می کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۱ هیچ پادشاهی تا ابد نمی ماند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۲۲ با ایمان مردن و در زمره صالحان قرار گرفتن، آرزوی پاکان است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۲۳ انسان های وارسته حکومت را برای خدمت و صلاح می خواهند. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۲۴ صالحان دارای بالاترین مقام در آخرت هستند. (یوسف آرزوی ملحق شدن به آنان را دارد) «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

سیمای یوسف (ویزگی های یک رهبر موفق)

در پایان داستان حضرت یوسف، سیمایی از آن را مرور می کنیم:

۱ توجه کامل به خداوند در تلخی ها: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» ... در شادی ها و شیرینی ها: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ» ۲ رها کردن هر خط انحرافی از هر گروهی: «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» ۳ پی گیری راه مستقیم پیشگامان: «وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ ... وَ الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» ۴ پایداری در راه رضای خدا تا آخرین نفس: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» ۵ وقار در برابر رقبا: «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا» ۶ صبر در برابر حوادث و مرارت ها: «يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ، أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۷ پاکدامنی و ترجیح تقوی بر رفاه: «مَعَاذَ اللَّهِ، رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي» ۸ کتمان در برابر بیگانگان: «وَشَرُّهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ» ۹ علم وافر: «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ...

۱۰ بیان زیبا و فصیح: «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ» ۱۱ اصالت خانوادگی: «آبَائِي إِِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ» ...

۱۲ مدارا با مخالفان فکری: «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ» ۱۳ اخلاص: «مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ» ۱۴ سوز و علاقه به هدایت دیگران: «أَرْبَابٌ مُتَّفِقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» ۱۵ قدرت طراحی و ابتکار: «جَعَلَ السَّقَايَةَ، إِثْنُونِي بِأَخٍ لَكُمْ، فَذَرُوهُ فِي سُبُلِهِ» ...

۱۶ تواضع و فروتنی: «رَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ» ۱۷ عفو و اغماض: «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ» ۱۸ فتوت و جوانمردی: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» ۱۹ امانتداری: «اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» ۲۰ مهمان نوازی: «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲]

اشاره

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ (۱۰۲)

(ای پیامبر!) این (داستان) از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم و تو نزد آنان (برادران یوسف) نبودی آن گاه که در کار خویش هم داستان و متفق شدند و نیرنگ می نمودند (که چگونه یوسف را در چاه اندازند و بگویند گرگ او را دریده است).

پیام ها

۱ انبیا از طریق وحی، با غیب آشنا می شوند. «ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ» ...

۲ انبیا، تمام اخبار غیبی را نمی دانند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

ص: ۱۶۸

۳ آنجا که خدا نخواهد، نه تصمیم مردم «أَمْرُهُمْ» نه اجماع آنان «أَجْمَعُوا» و نه نقشه و توطئه «يَمْكُرُونَ» اثری ندارد.

۴ در حوادث پی در پی و مرتبط، نکته اصلی و نقطه ی شروع را فراموش نکنید.

محور داستان یوسف توطئه نابودی یوسف بود. «أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

(ای پیامبر!) بیشتر مردم ایمان بیاور نیستند، هر چند (سخت بکوشی و) حرص و آرزو داشته باشی.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «حرص» به معنای علاقه شدید به چیزی و تلاش برای دستیابی به آن است.

پیام ها

۱ بارها اکثریت مردم از نظر اعتقادات دینی، مورد انتقاد قرآن قرار گرفته اند.

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ

... بِمُؤْمِنِينَ» ۲ پیامبران نسبت به هدایت دیگران، سوز و درد و اشتیاق دارند. «حَرَصْتَ» ۳ هر حرصی مذموم نیست. (پیامبر برای ایمان آوردن مردم، حرص می ورزید) «حَرَصْتَ» ۴ کج فهمی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم نباید مانع تبلیغ دین و بیان حقیقت گردد. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ» ۵ ایمان نیاوردن اکثریت مردم، به خاطر کوتاهی پیامبران نیست، بلکه نتیجه ی اختیار و آزادی خود انسان ها است که نخواسته اند ایمان بیاورند. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ»

ص: ۱۶۹

اشاره

وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۱۰۴)

و تو بر این (وظیفه ی ارشاد) پاداشی از آنان نمی خواهی. آن (رسالت و قرآن) جز تذکر و پندی برای جهانیان نیست.

نکته ها:

اشاره

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز همانند سایر پیامبران، هرگز از مردم در قبال هدایت آنان پاداشی درخواست نکرد. زیرا توقع داشتن از مردم، پذیرش دعوت را سنگین می کند. در سوره طور آیه ۴۰ می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» مگر از مردم مزدی درخواست کردی تا پرداخت آن برایشان سنگین باشد. اگر در آیه دیگر می بینیم که مزد رسالت را مودت اهل قربی می داند، «إِلَّا- الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (۱) برای آن است که پیروی و تبعیت اهل بیت، برای خود مردم سودمند است نه پیامبر، زیرا در جای دیگر می خوانیم: «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (۲) آری کسی که اهل بیت را دوست دارد از آنان اطاعت می کند و اطاعت از آنان اطاعت از پیامبر و خداست.

قرآن ذکر است، زیرا:

یادآور آیات، نعمات و صفات الهی است.

یادآور گذشته و آینده انسان است.

یادآور عوامل سقوط و عزت جوامع است.

یادآور صحنه های قیامت است.

یادآور عظمت هستی است.

یادآور تاریخ و زندگی شخصیت های تاریخ ساز است.

معارف قرآن و احکام آن حقایقی است که باید آن را فرا گرفت و همواره به خاطر داشت. زیرا «ذِكْرٌ» به علم و معرفتی گفته می شود که در ذهن حاضر باشد و از آن غفلت نشود.

۱-۱. شوری، ۲۳.

۲-۲. سیا، ۴۷.

۱ مبلغ نباید از مردم توقعی داشته باشد، همانگونه که پیامبران چنین بودند. «وَمَا تَسْئَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» ۲ آنچه زشت است درخواست پاداش است، نه دریافت آن. «تُسْئَلُ» ۳ معارف قرآن فطری است و همه مردم از آن می‌توانند بهره ببرند. (کلمه‌ی «ذِکْرٌ» در جایی است که انسان در درون خود می‌دانسته، ولی فراموش کرده است) * ۴ کار پیامبران یادآوری و بیدار ساختن فطرت هاست. «ذِکْرٌ لِلْعَالَمِينَ» ۵ رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ» ۶ ایمان نیاوردن گروهی از مردم، حتی اکثریت آنان در یک زمان و مکان نباید مبلغان دینی را دلسرد کرده و مأیوس نماید. اگر در منطقه‌ای از زمین گروهی ایمان نیاوردند، در جای دیگر تبلیغ نمایند. «لِلْعَالَمِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۵]

اشاره

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ (۱۰۵)

و چه بسیار نشانه در آسمان‌ها و زمین که بر آن می‌گذرند، در حالی که از آن روی گردانند.

نکته‌ها:

اشاره

گویا این آیه برای تسلی خاطر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و هر رهبر و امام بر حق است که اگر مردم به فرمان و دستور آنان بی‌اعتنا بودند نگران نباشند، آنان دائماً بر نشانه‌های قدرت و حکمت خدا در طبیعت و خلقت برخورد می‌کنند، ولی لحظه‌ای نمی‌اندیشند. این همه زلزله، کسوف، خسوف، صاعقه، گردش ستارگان، کهکشانها، همه و همه را می‌بینند، ولی از آن اعراض می‌کنند.

جمله «يَمُرُّونَ عَلَيْهَا» را سه نوع معنی کرده اند:

۱ منظور از مرور انسان‌ها بر آیات الهی، مشاهده آنهاست.

۲ منظور از مرور انسان ها بر آیات، حرکت زمین است، زیرا با حرکت زمین، انسان بر اجرام آسمانی مرور می کند. (۱)

۳ مرور بر آیات آسمانی، پیشگویی سوار شدن انسان بر وسایل فضایی و حرکت آنها در آسمان ها است. (۲)

اعراض، از غفلت خطرناکتر است. با اینکه تعداد نشانه ها زیاد است «كَأَيِّنُّ» و انسان دائماً با آنها رابطه دارد «يَمُرُّونَ» اما نه تنها فراموش می کند و نه تنها از آنها غفلت می کند، بلکه مواقعی نیز با عنایت از آنها اعراض می کند.

پیام ها

۱ تمام هستی، نشانه و رمز خداشناسی است. «آیه» ۲ انسان اگر لجاجت کند، هیچ نشانه ای را نمی پذیرد. «وَكَأَيِّنُّ مِنْ آيَةٍ... يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ» ۳ نگاه سطحی و بدون فکر و تأمل، زمینه ی هدایت و رشد نیست. «يَمُرُّونَ... مُعْرِضُونَ» ۴ علم به تنهایی کافی نیست، حقّ پذیری نیز لازم است تا ایمان حاصل شود.

«يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»

۵ احسن القصص بودن داستان به تنهایی کافی نیست؛ مهم آمادگی برای به کار بستن و پذیرفتن این همه درس بزرگ است. «وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۶]

اشاره

وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۱۰۶)

و بیشترشان به خداوند ایمان نمی آورند، جز اینکه (با او چیزی را) شریک می گیرند. (و ایمانشان خالص نیست)

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. سفرنامه حج آیه الله صافی.

نکته ها:

اشاره

امام رضا علیه السلام فرمودند: شرک در این آیه به معنای کفر و بت پرستی نیست، بلکه مراد توجه به غیر خداوند است. (۱) از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که فرمودند: شرک در انسان، از حرکت مورچه سیاه در شب تاریک بر سنگ سیاه، مخفی تر است. (۲)

امام باقر علیه السلام نیز فرمودند: مردم در عبادت موحد هستند، ولی در اطاعت از غیر خدا گرفتار شرک می شوند. (۳) و در روایات دیگری می خوانیم که مراد از شرک در این آیه، شرک نعمت است. مثل اینکه انسان بگوید فلانی کار مرا سرو سامان داد، اگر فلانی نبود نبود شده بودم و امثال آن. (۴)

پیام ها

اشاره

۱ ایمان، مراتبی دارد و ایمان خالص که هیچ گونه شرکی در آن نباشد کم است.

«وَمَا يُؤْمِنُ

... إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ»

نشانه های مؤمن مخلص

۱ در انفاق: «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا» (۵) از کسی توقع پاداش و تشکر ندارد.

۲ در عبادت: «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۶) جز خداوند کسی را بندگی نمی کند.

۳ در تبلیغ: «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۷) به غیر خداوند از کسی پاداش نمی خواهد.

۴ در ازدواج: «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۸) از فقر نمی هراسد و با توکل به وعده خدا ازدواج می کند.

۵ در برخورد با مردم: «قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ» (۹) جز رضای او همه چیز را کنار می گذارد.

۶ در جنگ و برخورد با دشمن: «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱۰) از کسی به جز خداوند

١-١. تفسير نمونه.

٢-٢. سفينه البحار، ج ١، ص ٦٩٧.

٣-٣. كافي، ج ٢، ص ٢٩٢.

٤-٤. تفسير نمونه.

٥-٥. انسان، ٩.

٦-٦. كهف، ١١٠.

٧-٧. هود، ٢٩.

٨-٨. نور، ٣٢.

٩-٩. انعام، ٩١.

١٠-١٠. احزاب، ٣٩.

- ۷ در مهرورزی و محبت: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۱) هیچ کس را به اندازه خداوند دوست نمی دارد.
- ۸ در تجارت و کسب و کار: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) از یاد خداوند غافل نمی شود.

نشانه های مؤمن مشرک

- ۱ عزت را از دیگران آرزو می کند: «أَيْتَنَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۳) در عمل: «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا» (۴) کار شایسته را با ناشایست می آمیزد.
- ۳ در برخورد با دیگران: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» (۵) دچار تعصبات حزبی و گروهی می شود.
- ۴ در عبادت: «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۶) بی توجهی و ریاکاری می کند.
- ۵ در جنگ و نبرد: «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۷) از مردم می ترسد.
- ۶ در تجارت و امور دنیوی: «الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۸) افزون طلبی، او را سرگرم می کند.
- ۷ در انتخاب دین و دنیا: «وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا» (۹) دنیا را می گیرند و پیامبر را تنها می گذارند.

ص: ۱۷۴

۱-۱. بقره، ۱۶۵.

۲-۲. نور، ۳۷.

۳-۳. نساء، ۱۳۹.

۴-۴. توبه، ۱۰۲.

۵-۵. مؤمنون، ۵۳.

۶-۶. ماعون، ۵ تا ۶.

۷-۷. نساء، ۷۷.

۸-۸. تکوین، ۱.

۹-۹. جمعه، ۱۱.

اشاره

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۰۷)

آیا (آنها که ایمان نمی آورند) از اینکه عذاب الهی آنها را در برگیرد و یا قیامت در حالی که نمی دانند ناگهانی فرا رسد، در امانند؟

نکته ها:

اشاره

« غَاشِيَةٌ » به معنای عقوبتی است که جامعه یا فردی را در برمی گیرد.

پیام ها

۱ هیچ کس خود را تضمین شده نپندارد. «أَفَأَمِنُوا» ۲ احتمال قهر الهی، برای حرکت انسان به سوی راه حق کافی است، مشکل در این است که بعضی این احتمال را هم نمی دهند. «أَفَأَمِنُوا» ۳ قهر خداوند، فراگیر است و امکان فرار نیست. «غَاشِيَةٌ» ۴ جزیی از عذاب، برای گرفتار کردن انسان کافی است. «غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ» ۵ یاد قیامت، عامل تربیت است. «تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ»

اشاره

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَشُبْحَانَ اللَّهِ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۸)

(ای پیامبر! تو نیز) بگو: این راه من است. من و هر کس پیروی ام کرد، با بینایی به سوی خدا دعوت می کنیم و خداوند (از هر شریکی) منزّه است و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

اشاره

دعوت کننده به توحید با توده مردم فرق دارد، همانگونه که در دو آیه قبل گفتیم توده ی مردم غالباً ایمانشان آلوده به شرک است؛ «وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُّشْرِكُونَ» اما مبلغ آسمانی باید بتواند بگوید: «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۱ راه انبیا، روشن و در معرض شناخت و دید همگان است. «هَذِهِ سَبِيلِي» ۲ پیمایندگان راه حق باید مواضع خود را با صراحت و بدون ترس بیان و اعلام کنند. «هَذِهِ سَبِيلِي» ۳ دعوت رهبر باید به سوی خدا باشد، نه به سوی خود. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» ۴ رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد. «عَلَيْ بَصِيرَةٍ» ۵ مردم را چشم بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. «عَلَيْ بَصِيرَةٍ» ۶ پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ ... أَنَا وَمَنْ أَتَّبَعَنِي» ۷ محور تبلیغ، تنزیه خداوند از هر گونه شرک و شریک است. «سُبْحَانَ اللَّهِ» ۸ مبلغان دینی باید افرادی خالص و مخلص باشند. «مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۹ توحید و نفی شرک، اساس دین اسلام می باشد. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ، مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰۹)

و پیش از تو (پیامبری) نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی ها را که به آنان نیز وحی می کردیم. (با وجود این) آیا در زمین سیر نکرده اند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده اند بنگرند؟ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

اشاره

بارها مخالفان انبیا بهانه می گرفتند که چرا پیامبران انسان هایی همانند ما هستند؟ گویا مردم زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز این چنین فکر و سؤالی را داشتند که این آیه، هم پاسخ

پیام ها

۱ همه انبیا مرد بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا» زیرا امکان تبلیغ، هجرت و تلاش، برای مرد بیشتر است.

۲ علوم انبیا از طریق وحی و به اصطلاح «لَدُنِّي» بوده است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۳ پیامبران از جنس مردم بوده و در میان آنان زندگی می کردند. (نه فرشته بودند، نه افراد گوشه گیر و نه اهل رفاه). «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى» ۴ سیر و سفر باید هدفدار باشد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۵ مشاهده مستقیم از کارآمدترین شیوه های دریافت حقیقت است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا» ۶ سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن، برای هدایت و تربیت بسیار کارگشاست. «فَيَنْظُرُوا» ۷ حفظ آثار باستانی برای عبرت و بازدید آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا» ۸ فرستادن انبیا، نزول وحی و هلاکت مخالفان لجوج آنها، همه از سنت های الهی در تاریخ است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۹ کفار از مخالفت با پیامبران چیزی بدست نمی آورند، در دنیا گرفتار قهر و عذابند. ولی اهل تقوی به آخرت که بهتر از دنیا است می رسند. «وَلَعَدَاؤُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۱۰ به کار انداختن عقل و فکر بشر از اهداف رسالت انبیا و قرآن است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ» ۱۱ خرد و اندیشه، انسان را به سوی مکتب انبیا پیش می برد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّى مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۱۰)

دعوت پیامبران و مخالفت دشمنان هم چنان ادامه داشت تا هنگامی که پیامبران (از هدایت مردم) به آستانه نومییدی رسیدند و کفار گمان کردند (وعده ی عذاب) به دروغ به آنان داده شده است، آن گاه یاری ما به آنان رسید، پس کسانی را که می خواستیم نجات یافتند و (لی) عذاب ما از گروه مجرمان باز گردانده نمی شود.

نکته ها:

اشاره

در طول تاریخ، پیامبران در دعوت خود مستمر و مصرّ بودند، تا آنکه از هدایت مردم مایوس می شدند، چنان که مخالفان لجوج نیز دست از مقاومت بر نمی داشتند. نمونه هایی از آن را در قرآن می خوانیم:

الف: نمونه یأس انبیا:

بعد از آنکه نوح سالیان متمادی مردم را دعوت کرد، جز گروه اندکی کسی ایمان نیاورد، خداوند به او فرمود: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) جز کسانی که ایمان آورده اند، کس دیگری از قوم تو ایمان نخواهد آورد. نوح در نفرین خود که نشان از یأس او نیز دارد، می گوید: «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاغْرًا كَفَّارًا» (۲) یعنی از اینان جز کافر فاجر نیز متولد نخواهد شد.

در داستان زندگی و دعوت هود، صالح، شعیب، موسی، و عیسی علیهم السلام نیز این یأس از ایمان آوردن کفار به چشم می خورد.

ب: نمونه سوء ظن مردم به انبیا:

کفار تهدید انبیا را توخالی و دروغ می پنداشتند. در سوره هود آیه ۲۷ می خوانیم «بَلْ نُنَبِّئُكُمْ كَاذِبِينَ» (۳) گمان می کنیم شما دروغ گوید. یا اینکه فرعون به موسی علیه السلام گفت:

ص: ۱۷۸

۱-۱. هود، ۳۶.

۲-۲. نوح، ۲۷.

۳-۳. هود، ۲۷.

«إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا» (۱) به راستی که گمان می‌کنم که تو افسون زده‌ای.

ج: نمونه نصرت خداوند:

قرآن نصرت الهی را حقی می‌داند که خداوند بر خود لازم کرده است «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) یعنی یاری مؤمنان بر ما لازم است. یا در جای دیگر می‌فرماید: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۳) ما هود و مؤمنین را نجات دادیم.

اما درباره قهر خداوند که از مجرمان بر نمی‌گردد، در سوره ی رعد آیه ۱۱ می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ» هر گاه خداوند بر قومی قهر بگیرد، برگشت ندارد.

پیام‌ها

۱ قساوت و لجاجت در انسان، تا آنجا اوج می‌گیرد که انبیای بردبار را نیز مایوس می‌کند. «إِذَا اسْتَيْسَسَ الرَّسُولُ» ۲ خوش بینی و حسن نیت و حوصله اندازه دارد. «حَتَّىٰ» ۳ نیروی خود را صرف زمینه‌های غیر قابل نفوذ نکنید. باید از برخی مردم صرف نظر کرد. «اسْتَيْسَسَ الرَّسُولُ» ۴ مهلت دادن به مجرمان و تاخیر عذاب آنان، از سنت‌های الهی است. «حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ» یعنی به قدری ما به مجرمان مهلت دادیم که انبیا مایوس شدند.

۵ تاخیر عذاب الهی سبب جرأت و تکذیب مجرمین می‌گردد. «حَتَّىٰ إِذَا ... وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا» ۶ ناامیدی انبیا از هدایت مردم، شرط نزول قهر خداست. «إِذَا اسْتَيْسَسَ ... لَا يُرَدُّ بِأُسْنًا» ...

۷ امدادهای الهی نسبت به پیامبران هم زمان خاصی دارد. «إِذَا اسْتَيْسَسَ ... جَاءَهُمْ» ۸ قهر الهی شامل انبیا و مومنان واقعی نمی‌شود. «فَنَجَّيْ» ۹ هم قهر و عذاب و هم لطف و امداد به دست خداست. «نَصْرُنَا ... بِأُسْنًا»

ص: ۱۷۹

۱-۱. اسراء، ۱۰۱.

۲-۲. روم، ۴۷.

۳-۳. هود، ۵۸.

۱۰ سرنوشت قهر یا نجات انسان بدست خود اوست. «مَنْ نَشَاءُ، الْمُجْرِمِينَ» ۱۱ اراده و خواست خدا قانون مند است. «مَنْ نَشَاءُ وَ لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ» ۱۲ راه خدا بن بست ندارد. «إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ... جَاءَهُمْ نَصْرُنَا» (هر کجا مردم کار را به بن بست کشاندند قدرت خدا جلوه می کند). ۱۳ هیچ قدرتی مانع قهر خدا نمی شود. «لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا» ۱۴ سنت خداوند در حمایت انبیا و هلاکت مجرمان است. «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا، لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا»

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱]

اشاره

لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۱۱)

به راستی در سرگذشت آنان، برای خردمندان عبرتی است. (این) سخنی نیست که به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیق کننده ی آن (کتاب آسمانی) است که پیش از آن آمده و روشنگر هر چیز و (مایه) هدایت و رحمت برای گروهی است که ایمان می آورند.

نکته ها:

اشاره

«عِبْرَةٌ» و «تعبیر» به معنی عبور است، عبور از صحنه ای به صحنه ای دیگر. «تعبیر خواب» عبور از رؤیا به واقعیات. و «عِبْرَةٌ» یعنی عبور از دیدنی ها و شنیدنی ها به نادیدنی ها و ناشنیدنی ها.

«قَصَصِهِمْ» شاید اشاره به داستان تمام انبیا باشد و شاید مراد، داستان یوسف، یعقوب، برادران، عزیز مصر و حوادث تلخ و شیرینی باشد که در این سوره آمده بود.

پیام ها

۱ شرط امتیاز در داستان ها، پندآموزی آنهاست. در ابتدای سوره فرمود: «نَحْنُ»

ص: ۱۸۰

نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» و در آخر فرمود: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ» ۲ چنان که حضرت یوسف علیه السلام علی رغم همه کیدها و مشکلات و موانع به عزت و قدرت رسید، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز علی رغم همه ی مکرها و... به عزت و قدرت خواهد رسید. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ» ۳ تنها خردمندان از داستان ها، پند و عبرت می گیرند. «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۴ عبرت آموزی از قصص قرآن، مخصوص یک زمان نیست. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ۵ داستان های قرآن، بیان واقعیت های عینی و عبرت آموز است. (یافتنی است، نه بافتنی.) «مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى» ۶ گفتار راست و واقعی، تأثیر عمیق دارد. «عِبْرَةٌ ... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى» ۷ قرآن با کتب آسمانی دیگر همسو است. «تَصَدِيقَ الَّذِي» ...

۸ قرآن، تمام نیازهای انسان را مطرح می کند. «تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ» ۹ قرآن، هدایت محض است و آمیخته با هیچ ضلالتی نیست. «هُدًى» ۱۰ تنها اهل ایمان از هدایت و رحمت قرآن بهره می برند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۱۱ نکته سنجی و درس گرفتن عقل لازم دارد؛ «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ولی دریافت نور و رحمت الهی، ایمان نیز لازم دارد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» ۱۲ داستان یوسف برای جویندگان حقیقت، آیت «آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ» برای خردمندان، عبرت «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» و برای اهل ایمان، مایه ی هدایت و رحمت است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

سیمای سوره رعد

این سوره در مکه نازل شده و چهل و سه آیه دارد. با توجه به طرح موضوع تسیح رعد آسمان در آیه ۱۳ این سوره، رعد نامیده شده است.

مطالبی پیرامون عظمت قرآن، توحید، آفرینش آسمان ها و زمین، تسخیر ماه و خورشید، آفرینش میوه ها و گیاهان، معاد و عدل الهی، مسئولیت مردم، وفای به عهد و صلح رحم، صبر و ترک انتقام جویی، کسب آرامش واقعی در پرتو ایمان به خدا و سرنوشت شوم مخالفان انبیا علیهم السلام در این سوره آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ;المَر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۱)

۱/۱۳

الف لام میم را. آن آیات کتاب (آسمانی) است و آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو فرو آمده، حق است ولی بیشتر مردم ایمان نمی آورند.

پیام ها

۱ قرآن، کتابی بسیار با عظمت است. «تِلْكَ» ۲ نزول کتب آسمانی، برای تربیت مردم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» ۳ در قرآن، باطل راه ندارد. «أُنزِلَ إِلَيْكَ ... الْحَقُّ» ۴ محور، حقیقت است نه اکثریت. بی توجهی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم، دلیل بر باطل بودن راه نیست. «الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ» ۵ اکثریت مردم حق گرا نیستند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ» ۶ رهبر باید بداند که بسیاری از مردم به او ایمان نمی آورند، پس با آمادگی بیشتری با این مسأله روبرو می شود. (مفهوم کل آیه)

ص: ۱۸۶

اشاره

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (۲)

خداست آنکه آسمان ها را بدون ستون هایی که آن را ببینید برافراشت، سپس بر عرش (مقام فرمانروایی) برآمد و خورشید و ماه را که هر کدام تا زمان معینی حرکت دارند، تسخیر نمود. او کار (هستی) را تدبیر می کند، آیات خود را به روشنی بیان می کند تا شاید به لقای پروردگارتان یقین حاصل کنید.

نکته ها:

اشاره

آیاتی در قرآن بر نگهداری آسمان ها (و زمین) توسط خدا دلالت می کند، از جمله:

الف: آیه فوق، «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا» ب: «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا - وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَرَ كَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعِيدِهِ» (۱) همانا خداوند آسمان ها و زمین را از سقوط حفظ می کند و اگر روی به سقوط نهند، هیچکس جز او نمی تواند آنها را نگهدارد.

ج: «وَأَيُّكُمْ السَّمَاءُ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲) و خداوند از سقوط آسمان بر زمین جلوگیری می کند.

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان می گوید: مراد از «تفصیل» جدا کردن کرات آسمانی و زمین از یکدیگر است، و مشاهده ی این تفکیک، ما را بر قدرت تفکیک مردم در قیامت آگاه می سازد.

«عَمَدٍ» جمع عمود به معنای ستون و پایه است.

از حضرت علی علیه السلام سؤال شد که خداوند چگونه به حساب همه خلایق می رسد؟ حضرت فرمودند: همان گونه که به همه خلایق رزق می دهد. (۳)

ص: ۱۸۷

۱-۱. فاطر، ۴۱.

۲-۲. حج، ۶۵.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱ آسمان‌ها بر پایه‌هایی استوارند. «بَغِيْرٍ عَمِيْدٍ تَرْوُنَّهَا» ندیدن دلیل بر نبودن نیست. امام رضا علیه السلام فرمودند: «فتم عمده و لکن لا ترونها» (۱) پایه‌هایی هست ولی شما آنها را نمی‌بینید.

۲ خورشید نیز در حال حرکت است. «كُلُّ يَجْرِي» ۳ کرات آسمانی در مقدار حرکت خود، زمان بندی شده اند. «لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» ۴ هستی تحت تدبیر الهی است. «يُدَبِّرُ» ۵ دست خداوند در تفصیل آیات باز است. (چه تفصیل آیات تشریحی و چه تفصیل آیات تکوینی) «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ» ۶ نظام هستی، هدفدار است. «يَجْرِي لِأَجَلٍ لِّعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ» آفرینش جهان بدون معاد، کاری لغو و بیهوده است.

۷ دلیل بر معاد، همان دلیل توحید است. خدایی که می‌آفریند و تدبیر و... می‌کند، قیامت را هم برپا خواهد کرد. «رَفَعَ، اسْتَوَى، يُدَبِّرُ، ... بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْهَاراً وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُؤُوسَ الْجِبَالِ وَ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۳)

و اوست خدایی که زمین را گسترانید و در آن کوه‌ها و نهرها قرار داد و از هر میوه‌ای، دو جفت در آن قرار داد. او روز را با شب می‌پوشاند. قطعاً در این (امور) برای کسانی که فکر می‌کنند نشانه‌هایی است.

نکته‌ها:

اشاره

آیه قبل درباره‌ی آسمان‌ها بود و این آیه در مورد زمین و نعمت‌های زمینی است.

ص: ۱۸۸

«رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثبوت است و از اینرو به کوه های ثابت و استوار رواسی می گویند. کلمه «زوج» و «زوجان» هر دو به معنای نر و ماده است.

گرچه «لینه» دانشمند گیاه شناس، در قرن ۱۸ موقف به کشف قانون زوجیت گیاهان شد، اما اسلام در هزار و چند صد سال قبل به این نکته اشاره کرده است. البته مردم مسئله ی نر و ماده را در بعضی گیاهان مثل خرما، فهمیده بودند ولی عمومیت زوجیت از طریق قرآن اعلام شد.

نر و ماده در گیاهان، گاهی در یک درخت یا شکوفه و گاهی در دو درخت یا دو شکوفه است. (۱)

جمله «مَيْدَ الْأَرْضِ» شاید به بیرون کشیده شدن زمین از زیر آب اشاره دارد که در روایات به نام «دَحْوُ الْأَرْضِ» آمده است. این احتمال با نظریه زمین شناسان امروزی که می گویند:

زمین ابتدا در زیر آب قرار داشته، مطابقت دارد. و الله العالم نظام آفرینش بر اساس زوجیت است:

الف: زوجیت در نباتات؛ «وَ أُنبِتْتُ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (۲) ب: زوجیت در حیوانات؛ «وَ مِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا» (۳) ج: زوجیت در انسان؛ «خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا» (۴) د: زوجیت در همه چیز؛ «وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۵)

پیام ها

۱ گسترده گی زمین، حکیمانه و با تدبیر انجام گرفته است. «مَيْدَ الْأَرْضِ» (گسترده گی زمین و وجود کوه ها در آن، باعث حفظ تعادل زمین و عامل بهره مندی انسان هاست، زیرا که اگر تمام زمین مسطح یا کوهستانی بود، امکان زندگانی وجود نداشت).
۲ کوه ها، منبع ذخیره آب و نهرها وسیله ی توزیع آب و هر دو زمینه ساز زندگی

ص: ۱۸۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. حج، ۵.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. روم، ۲۱.

۵-۵. ذاریات، ۴۹.

انسان ها هستند. «رَوَّاسِيَّ وَ أَثْهَارًا» ۳ توالی و تبادل شب و روز، عامل زندگی است. «يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ» (و گر نه یا همه چیز در اثر حرارت می سوخت و یا بواسطه ی عدم نور و حرارت پژمرده می شد و یخ می زد). ۴ جهان طبیعت، کلاس درس است نه خانه غفلت. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴]

اشاره

وَ فِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَ جَنَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِهْرِيَّاتٌ وَ غَيْرُ صِهْرِيَّاتٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَ نَفَضْلٌ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۴)

و در زمین قطعاتی است مجاور هم و باغ هایی از انواع انگور و کشت زار و درختان خرما (محصولاتی مختلف) همانند و غیر همانند که همه با یک آب آبیاری می شوند و بعضی میوه ها را در خوردن بر بعضی برتری دادیم.

همانا در این (تنوع میوه ها و مزه ها با آنکه از یک آب و خاک تغذیه می شوند) برای کسانی که تعقل دارند حتماً نشانه هایی است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «صِهْرِيَّاتٌ» بر خلاف ظاهرش که قالب تشبیه دارد، جمع «صنو» به معنای شاخه ای است که از اصل درخت خارج می شود، و در اینجا به معنای مشابه و مانند است.

پیام ها

۱ زمین، قطعاتی مجاور یکدیگر است که هر قطعه ای استعداد خاص خود را داراست. «قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ» ۲ تنوع میوه ها با رنگ، مزه، بو و شکل های مختلف، همه از نشانه های قدرت الهی است. «لَآيَاتٍ» ۳ تنوع میوه ها با اراده و خواست خداوند است و گر نه یک آب، یک نوع مزه

ص: ۱۹۰

بیشتر ندارد. «يُسْقَى بِمَاءٍ وَّاحِدٍ» ۴ همجواری، دلیل یکسانی نیست. ملاک برتری، بهره دهی بیشتر است.

«مَتَجَاوِرَاتُ

نُفُصَّلُ

فِي الْأَكْلِ»

۵ اندیشمندان از خوردنی ها، روح ایمان خود را نیز تقویت و اشباع می کنند، در حالی که دیگران، تنها به پر کردن شکم خود اکتفاء می نمایند. «لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵]

اشاره

وَإِنْ تَعَجَّبْتَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا بُرَابًا أَوْ أَنَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۵)

اگر تعجب می کنی پس عجب گفتار آنهاست (که می گویند): آیا آن گاه که خاک شدیم، آیا به آفرینش تازه ای در می آیم؟ آنانند کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند و همانانند که غلها در گردنشان باشد و همانانند همدم آتش که در آن جاودانه اند.

نکته ها:

اشاره

این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: از انکار نبوت توسط مردم تعجب مکن، زیرا آنها از قدرت من، در زنده کردن مردگان نیز در تعجب اند و آن را باور ندارند.

منکرین معاد دلیلی بر محال بودن معاد، ارائه نداده اند و تنها وقوع آن را بعید می شمردند. در مقابل، قرآن علاوه بر ذکر عدالت و حکمت خداوند که مستلزم وجود قیامت است، بارها در مقام جواب از این استبعاد منکرین برآمده است؛ یک جا می فرماید: اگر شما در وقوع قیامت شک دارید، از آفرینش ابتدایی خود یاد کنید که ما چگونه شما را از خاک و نطفه آفریدیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا

ص: ۱۹۱

خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ» (۱) و در جای دیگر می فرماید: ای پیامبر صلی الله علیه و آله به مردم بگو: همان کسی که بار اول شما را آفرید، بار دیگر در قیامت شما را خلق خواهد کرد و جای هیچگونه تعجیبی هم نیست. «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» (۲)

پیام ها

۱ انکار معاد یعنی انکار قدرت، عدالت و حکمت خداوند و این کفر است.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲ منکر معاد چون تمام هدفش دنیاست، به غل و زنجیر مادیت، هواپرستی، جهل و خرافات مبتلا می گردد و اینچنین کسی در آخرت نیز در غل و زنجیر عذاب الهی خواهد بود. «الْأَغْلَالُ» ۳ غل و زنجیر در قیامت بر روی گردن منکرین نیست تا بتوانند آن را بردارند، بلکه چنان به درون گردنشان فرو رفته که قابل برداشتن نیست. «فِي أَعْنَاقِهِمْ» ۴ منکر معاد چون توشه ای برای رهایی خود از قهر الهی فراهم نکرده، همیشه در عذاب باقی است. «خَالِدُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶]

اشاره

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَعَدُوٌّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ (۶)

و پیش از رحمت و نیکی، به شتاب از تو عذاب و بدی می خواهند در حالی که پیش از آنان عذاب ها بوده است. و همانا پروردگارت نسبت به مردم با همه ستمشان دارای آمرزش است و به یقین پروردگارت سخت کیفر است.

ص: ۱۹۲

۱-۱. حج، ۵.

۲-۲. یس، ۷۹.

«الْمَثَلَاتُ» جمع «مثله» عذاب و عقوبتی است که به انسان روی می آورد.

گاهی عناد و لجاجت به جایی می رسد که انسان حاضر است آرزوی هلاکت کند، ولی حق را نپذیرد. در قرآن مجید به نمونه هایی از این نوع روحیه ها اشاره شده است، از جمله:

کافران می گفتند: «وَإِذِ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَانَهُ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (۱) خدایا! اگر این قرآن، حق و از جانب توست، پس یا از آسمان بر ما سنگ ببار و یا ما را به عذابی دردناک مبتلا نما (که ما آن را نمی پذیریم).

در جای دیگر آمده: اگر ما این قرآن را بر غیر عرب (عجم) نازل می کردیم و پیامبر آن را بر مردم قرائت می فرمود: «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ» (۲) ایمان نمی آوردند و آن را نمی پذیرفتند.

یا اینکه اهل کتاب به کفار و بت پرستان می گفتند: «أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا» (۳) راه شما از راه اسلام بهتر است. در صورتی که اهل کتاب از مشرکین به اسلام نزدیکترند ولی لجاجت، آنها را از ابراز حق دور می داشت.

تعجیل عده ای از مردم به نزول قهر الهی، می تواند به واسطه این دلایل باشد:

الف: غفلت و فراموشی تاریخ گذشتگان و باور نکردن و بعید دانستن قهر الهی.

ب: حسادت به داشته های دیگران. چنان که در تاریخ آمده است چون امیر مؤمنان، حضرت علی علیه السلام به امامت رسید، شخصی که تحمل این موضوع را نداشت، آرزوی مرگ کرد، که در شأن نزول سوره معارج بدان اشاره شده است.

ج: احساس بریدگی و یأس و به بن بست کامل رسیدن.

د: استهزا و عدم قبول و پذیرش، حتی به قیمت جان دادن.

قرآن می فرماید: اگر خداوند به جهت گناه و عملکرد بد مردم آنها را فوراً عذاب کند، هیچ کس روی زمین باقی نمی ماند اما او از راه لطف، صبر می کند تا شاید مردم توبه کنند.

٢-٢. شعراء، ١٩٨، ١٩٩.

٣-٣. نساء، ٥١.

«وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَّ عَلَيْهَا مِنْ ذَابِّهِ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ... (۱) و آیه «وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَّ عَلَيْهِمْ ظَهْرَهَا مِنْ ذَابِّهِ» ... (۲)

پیام ها

۱ انسان در اثر لجاجت، چنان سقوط می کند که حاضر است نابود شود ولی حق را نپذیرد. «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ» ۲ تاریخ پیشینیان، بهترین الگو و نمونه است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمُثَلَاتُ» ۳ قهر الهی را شوخی نپندارید و به نمونه های گذشته توجه کنید. «مَنْ قَبْلِهِمُ الْمُثَلَاتُ» ۴ سنت خداوند مهلت دادن است و کاری به عجله مردم ندارد. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ» ۵ راه توبه و بازگشت، برای افراد لجوج نیز باز است. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ... عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ» ۶ خداوند، انسان ها را با همه ی بدی هایی که از آنها سر می زند باز دوست دارد.

«لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ... عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ»

۷ لطف خداوند بر قهر او مقدم است. «مَغْفِرَةٌ عِقَابٌ» ۸ خوف و رجا و بیم و امید، در کنار هم عامل رشد است. «لَعَلَّكُمْ تَتُوبُونَ» ۹ قهر و لطف الهی از مقام ربوبیت اوست. «رَبِّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ، رَبِّكَ لَشَدِيدٌ الْعِقَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷]

اشاره

«وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۷)

و کسانی که کفر ورزیدند می گویند: چرا از طرف پروردگارش نشانه ای (آشکار و به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ (ای پیامبر) تو فقط بیم دهنده ای و برای هر قومی راهنمایی است.

ص: ۱۹۴

۱-۱. نحل، ۶۱.

۲-۲. فاطر، ۴۵.

از ابن عباس نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست مبارکش را بر روی سینه گذاشتند و فرمودند: «انا المنذر» و آن گاه به علی بن ابی طالب علیهما السلام اشاره کردند و فرمودند: «انت الهادی، بک یهتدی المهتدون بعدی» (۱)

پیام ها

۱ کافران، توقعات نابجا از خدا و پیامبرش دارند. (آنها خواستار نشانه ها و معجزه هایی بر اساس هوا و هوس خود هستند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۲ انسان بهانه جو، لایق خطاب الهی نیست. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» خداوند گفتار کفار را بی جواب گذارده و پیامبر را مخاطب قرار داده است.

۳ تربیت، هم به تهدید نیاز دارد و هم به ارشاد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۴ برای جامعه ی جاهل غافل، هشدار بیش از بشارت ضرورت دارد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» (۲) ۵ کار اصلی پیامبران، ارشاد و انذار است؛ «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» نه بر آوردن خواسته های بی ربط مردم و عرضه معجزه در هر لحظه و برای هر کس. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۶ با آنکه دیگر پیامبری مبعوث نمی شود اما خداوند حجت خود را بر همه ی مردم تمام می کند و هرگز زمین از حجت خالی نمی ماند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۷ انبیا تنها به مشرق زمین اختصاص نداشته اند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۸ در عصر حاضر نیز ما باید امام یا هادی زنده داشته باشیم. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۳)

ص: ۱۹۵

۱- ۱. تفسیر کبیر، ج ۱۹، ص ۱۴. طبری و ابن کثیر و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۸۷) نیز آن را نقل کرده اند.

۲- ۲. حدود ۱۲۰ مرتبه واژه «انذار» در قرآن آمده که ۱۰۰ مرتبه آن در مکه نازل شده است.

۳- ۳. در تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق، ۲۶ حدیث آمده که مراد از «هاد» ائمه معصومین علیهم السلام هستند.

اشاره

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ (۸)

خداوند می داند آنچه را که هر ماده ای (در شکم) حمل می کند و آنچه را که رحم ها جذب می کنند (مثل نطفه) و آنچه را که (در مراحل بعد از جذب) می افزایند و هر چیز نزد او به مقدار و اندازه ای است.

نکته ها:

اشاره

در این آیه، ابتدا از علم خداوند نسبت به حمل هر ماده ای، (چه دارای رحم باشد مثل انسان و حیوان و چه دارای رحم نباشد مثل نبات و جماد) سخن به میان آمده و سپس به موجودات دارای رحم اشاره شده است.

«غیض» به معنای فرو بردن (نطفه) است. یعنی خداوند، به آن آبی که رحم به خود جذب می کند و در آن تغییراتی می دهد و رو به رشد و زیادی می برد، آگاه است.

پیام ها

۱ خداوند حالات باروری تمام موجودات را می داند. «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ» ۲ علم خداوند، به جزئیات هم تعلق می گیرد. (او از نژاد، صفات، استعدادها، شکل و جنس جنین آگاه است). «يَعْلَمُ ... مَا تَغِيضُ ... وَمَا تَزْدَادُ» ۳ در تکامل یا نقص نوزاد، رحم نقش مهمی دارد. «مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ» ۴ نظام آفرینش موجودات بر اساس مقدار و میزان دقیق است. «بِمِقْدَارٍ» (یعنی اگر مدّت حمل کم یا زیاد شود، اگر حمل سقط شود یا چند قلو گردد، اگر حمل، ناقص الخلقه یا دارای عضو زیادی شود، این کم و زیادی «تَغِيضُ و تَزْدَادُ» بر اساس یک فرمول حساب شده است).

اشاره

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ (۹)

او به نهان و آشکار آگاه، بزرگ و بلند مرتبه است.

نکته ها:

اشاره

آشکار و نهان، برای انسان محدودی که حواس پنجگانه او حتی از بسیاری از حیوانات محدودتر است، مطرح است. اما برای خدای خالق غیب و شهود، چنین چیزی معنا ندارد.

امام صادق علیه السلام در مورد «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند: «الغیب ما لم یکن و الشهادة ما قد کان»، غیب یعنی چیزی که نبوده و شهادت یعنی چیزی که بوده است. (۱)

پیام ها

۱ خداوند نسبت به هر کمالی، بزرگ «کبیر» و نسبت به هر نقص و عیبی، پاک و منزّه است. «متعال»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰]

اشاره

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَأَ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ (۱۰)

(برای او) یکسان است که از شما کسی سخن را سرّی گوید و کسی که آن را آشکارا گوید و کسی که خود را به شب مخفی کند و کسی که در روز آشکارا حرکت کند.

نکته ها:

اشاره

این آیه که ظاهراً توضیح و تکمیل آیه سابق است، یکی از بسیار آیاتی است که در رابطه با علم خداوند، به اعمال کوچک و بزرگ و ظاهر و پنهان و حتی افکار و نیّات انسان ها، در قرآن مجید آمده است، و اگر انسان ها به چنین علمی از طرف پروردگار ایمان داشته باشند، می توانند بهترین عامل حیا و تقوی و بزرگ ترین وسیله تربیت آنها باشد. زیرا سبب تشویق نیکوکاران و تهدید بدکاران می گردد. جالب آنکه خداوند در این آیه، علم خود را به حرف های سرّی و کارهای مخفی و شبانه، قبل از کلام های علنی و کارهای آشکار روزانه ذکر کرده است.

ص: ۱۹۷

کلمه «سَارِبٌ» از «سرب» در اصل به معنای آب جاری است، ولی به کسی که در روز به سراغ کاری می رود نیز گفته می شود.

پیام ها

۱ علم خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (نه مثل علم و آگاهی ما که نسبت به بعضی چیزها بیشتر و نسبت به بعض دیگر کمتر و یا در حد هیچ است.) «سَوَاءٌ مِنْكُمْ» ...

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱]

اشاره

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ (۱۱)

برای انسان فرشتگانی است که پی در پی او را از پیش رو و از پشت سر از فرمان خداوند حفاظت می کنند. همانا خداوند حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنکه آنان حال خود را تغییر دهند و هر گاه خداوند برای قومی آسیبی بخواهد پس هیچ برگشتی برای آن نیست و در برابر او هیچ دوست و کارساز و حمایت کننده ای برای آنان نیست.

نکته ها:

اشاره

«مُعَقَّبَاتٌ» جمع «معقبه» است و حرف تاء آن برای تأنیث نیست، بلکه برای مبالغه است.

مثل علامه، لذا فاعل «يَحْفَظُونَهُ» مذکر آمده است.

البته مراد از «مُعَقَّبَاتٌ» تعقیب انسان نیست تا با کلمه «بَيْنِ يَدَيْهِ» منافات داشته باشد، بلکه منظور، تعاقب و پی در پی آمدن ملائکه شب و روز است.

مراد از «أَمْرِ اللَّهِ» در این آیه قهر و عذاب الهی نیست، زیرا معنا ندارد که فرشتگان انسان را در برابر کیفر الهی حفاظت کنند، بلکه مراد خطرات و حوادث طبیعی است. چون طبیعت مخلوق خداست و آنچه در آن بگذرد نیز به خواست و اراده ی او می باشد.

در آیات و روایات متعدّد از فرشتگانی یاد شده که مأمور حفظ جان انسان و ثبت کارهای او هستند و از آنان در برابر خطراتی که مورد اراده ی حتمی خداوند نیست محافظت می نمایند.

البته بنا بر مستفاد از روایات، همین که اراده ی قطعی خداوند رسیده، فرشتگانِ محافظ، مأموریتِ حفاظت را رها و انسان را به دست اجل حتمی الهی می سپارند. بنا بر این امر و فرمان خداوند دو گونه است، حتمی و غیر حتمی (قضا و قدر) و فرشتگان فقط انسان را از حوادث غیر حتمی حفظ می کنند، بدیهی است که این حفاظت باعث سلب اختیار از انسان نمی شود و سرنوشت انسان ها و امتها هم چنان در اختیار خود آنهاست.

حفاظت فرشتگان هم از جان انسان هاست و هم از اعمال و رفتار آنها «إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَهُ» و هم از ایمان و فکر آنها در برابر انحرافات و وسوس شیطانی، زیرا «يَحْفَظُونَهُ» هم شامل روح می شود و هم شامل جسم.

امام سجاد علیه السلام با اشاره به این آیه فرمودند:

گناهای که نعمت ها را تغییر می دهند عبارتند از: ظلم به مردم، ناسپاسی خداوند و رها کردن کارهای خیری که انسان به آن عادت کرده است. (۱)

این آیه در مورد جوامع بشری است، نه تک تک افراد انسانی. یعنی جامعه ی صالح، مشمول برکات خداوند و جامعه ی منحرف، گرفتار قهر الهی می شود. اما این قاعده در مورد فرد صالح و انسان ناصالح صادق نیست، زیرا گاهی ممکن است شخصی صالح باشد، ولی بخاطر آزمایش الهی گرفتار مشکلات شود و یا اینکه فردی ناصالح باشد، ولی به جهت مهلت الهی، رها گردد.

پیام ها

۱ خداوند انسان را رها نمی گذارد. «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ» ۲ گروهی از فرشتگان الهی، محافظ انسان ها هستند. «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ» ۳ خداوند انسان را از حوادث غیر مترقبه حفظ می کند، «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ يَحْفَظُونَهُ» نه از

ص: ۱۹۹

حوادثی که با علم و عمد برای خود بوجود می آورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ» ۴ خطرات و حوادث گوناگون، انسان را احاطه کرده است. «مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ» ۵ خداوند نعمتی را که عطا فرماید پس نمی گیرد، مگر آنکه مردم، آن نعمت را ناسپاسی کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ» ۶ به سراغ شانس و بخت اقبال و فال و نجوم نروید، سرنوشت شما به دست خودتان است. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» ۷ حفاظت خداوند تا زمانی است که انسان، کفران نعمت نکند و گرنه از لطف الهی محروم و به حال خود رها خواهد شد. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا» ۸ برخورداری از نعمت های ظاهری و بیرونی، وابسته به کمالات نفسانی و حالات درونی است. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» ... (۱)

۹ اراده ی خداوند بالاتر از همه ی اراده هاست. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲]

اشاره

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبُرْقَ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ يُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ (۱۲)

اوست کسی که برق (آسمان) را برای بیم و امید به شما نشان می دهد و ابرهای گران بار را پدید می آورد.

نکته ها:

اشاره

برق و صاعقه ی آسمان از یک جهت مایه ترس و وحشت مردم است، به خاطر باریدن بی موقع، جریان سیل، خرابی ها و آتش سوزی ها و از جهت دیگر سبب شادی و نشاط و امید است، زیرا سبب ریزش باران، سیرابی درختان و زراعت ها، طراوت و شادابی هوا و پاکی و نظافت است.

ص: ۲۰۰

۱ گرچه به ظاهر، عوامل طبیعی زمینه پیدایش رعد و برق و باران است، ولی مبدء و موجد همه عوامل خداوند است. «يُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ» ۲ کشف قوانین فیزیکی و شیمیایی طبیعت، نباید از ایمان ما به خداوند بکاهد، زیرا طبیعت و قوانینش مخلوق خدا هستند. «يُرِيكُمْ الْبُرْقَ ... يُنشِئُ السَّحَابَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳]

اشاره

وَ يُنْزِلُ الرِّيحَ بِحَمِيْدِهِ وَالْمَلَائِكَةَ مِنْ خِيْفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَ هُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ وَ هُوَ شَدِيْدُ الْمِحَالِ (۱۳)

رعد با ستایش او و فرشتگان از بیم او تسبیح می کنند و او صاعقه ها را فرو می فرستد تا هر که را بخواهد مورد اصابت قرار دهد، در حالی که آنان درباره خداوند به جدال می پردازند و او سخت کیفر است.

نکته ها:

اشاره

در فرهنگ قرآن، کل هستی در حال تسبیح خداوند، آنها تسبیحی بر اساس علم و شعور و انتخاب. جالب آنکه قرآن بگونه ای این مطلب را طرح و بیان می کند که اذهان را به خود متوجه سازد و ردی بر ناباوری ها باشد. از جمله:

۱ آوردن الفاظی مثل «سبح» و «يُسَبِّحُ» که صراحت در این معنا دارد.

۲ تکرار این مطلب در سوره های متعدّد.

۳ آوردن مسئله تسبیح موجودات در ابتدای سوره و بلافاصله بعد از بسم الله.

۴ آوردن کلماتی از قبیل: قنوت و خضوع همه هستی «كُلُّ لَهٗ قَانِتُوْنَ» (۱)، سجده ستارگان و گیاهان «وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدَانِ» (۲)، اطاعت آسمان و زمین «قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۳)، آگاهی موجودات در نماز و تسبیح «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۴)

ص: ۲۰۱

۱-۱. بقره، ۱۱۶.

۲-۲. الرحمن، ۶.

۳-۳. فصلت، ۱۱.

۵ خطاب انسان به اینکه شما تسبیح آنان را درک نمی کنید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱) «الْمِحَالِ» از «حیله» به معنای هر نوع چاره اندیشی پنهانی است و چون چاره اندیشی ملازم علم و قدرت است، لذا مفسران «شَدِيدُ الْمِحَالِ» را «شدید القوه و العذاب» معنی کرده اند.

در برخی آیات قرآن، تسبیح و حمد الهی در کنار هم قرار گرفته اند؛ «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ»، «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۲) چنان که در ذکر رکوع و سجود نیز چنین می گوئیم؛ «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَ بِحَمْدِهِ» و «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَ بِحَمْدِهِ» در روایات متعددی از اهل سنت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به هنگام شنیدن صدای رعد سخن خود را قطع کرده و به دعا مشغول می شدند و دیگران را نیز به این کار ارشاد می فرمودند. (۳)

برخی صاعقه ها کیفر و عذاب الهی می باشند که بر اقوام گنهکار نازل می شوند مانند قوم ثمود... «فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۴)

پیام ها

۱ رعد نیز مثل فرشته، تسبیحی آگاهانه و از روی شعور دارد. زیرا کلمه رعد و فرشته در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ» ۲ تسبیح فرشتگان بر اساس خداترسی و خشیت است. «مِنْ خِيفَتِهِ» ۳ صاعقه و صاعقه گرفتگی یک امر تصادفی نیست، بلکه با خواست خدا و مطابق قوانین الهی است. «يُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ» ۴ برای انسان لجوج، چیز خطرناکی مثل صاعقه هم بازدارنده نیست. «يُجَادِلُونَ» ۵ در فکر حيله و خدعه و جدال با خدا نباشید که با او نمی توان درافتاد. «هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ» ۶ هر گونه تدبیر و حيله ای بد نیست، چه بسا که باید در برابر افرادی، سخت ترین تدبیرها و برنامه ریزی ها را بکار برد. «شَدِيدُ الْمِحَالِ»

ص: ۲۰۲

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. اسراء، ۴۴.

۳- ۳. تفسیر در المنثور.

۴- ۴. فصلت، ۱۷.

اشاره

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى السَّمَاءِ لِيَبْلُغَهُ فَاتَهُ وَأَمَّا هُوَ بَلِيغُهُ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۱۴)

تنها خواندن او حق است و کسانی را که (مشرکان) جز او می خوانند هیچ پاسخشان نمی گویند، مگر مانند کسی که دو دستش را به سوی آب گشوده تا آن را بدهانش رساند و حال آنکه نخواهد رسید و دعا و خواست کافران (از غیر خدا) جز در گمراهی (و به هدر رفتن و انحراف) نیست.

نکته ها:

اشاره

دعوت به پرستش خدای و دوری از توجه به دیگران و تنها او را مؤثر دانستن، بارها در قرآن تذکر داده شده است. از جمله: اگر انسان، تنها از من درخواست کند، من حتماً او را پاسخ می دهم. «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ» (۱) اما اگر به سراغ دیگران رفت و از آنها حاجت خواست، بدانند آنها نمی شنوند و اگر هم بشنوند اجابت نمی کنند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲) انسان محدود در زندگی پر حادثه دنیا نیازمند پناهگاهی مطمئن است، انبیا پناهگاه واقعی را به او معرفی می کنند، «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» اما کمک های دیگران (طاغوت ها) یا برای استحمار یا استثمار یا تبلیغات و حفظ موقعیت خود و یا... می باشد و در واقع آنچه برای آنها مطرح نیست، انسان است.

انسان، فطرتاً تشنه حق و خواستار حقیقت است «لِيَبْلُغَ فَاءً» ولی راه وصول به آن را گم می کند. اما جز ایمان به خدا و عشق و انیس به او و دعا و درخواست از او، هیچ چیز دیگری انسان بی نهایت طلب را سیراب نمی کند. «وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ» چرا که دون الله هر چه باشد سراب است و دعا از غیر او بیهوده.

ص: ۲۰۳

۱-۱. بقره، ۱۸۶.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۱ جز خدا به سراغ دیگران نروید که از غیر او هیچ کاری ساخته نیست.

﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ﴾

۲ سرچشمه ی شرک مردم، تصوّرات و خیالات باطل آنهاست. «كَبَّاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ ... وَ مَا هُوَ بِبَالِغِهِ» ۳ هر کس خالصانه خدا را بخواند، با دست پر برمی گردد. دست خالی برگشتن به خاطر توجه به غیر خداست. «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ ... وَ مَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵]

اشاره

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْعُدْوِ وَالْآصَالِ (۱۵)﴾

و هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه با سایه هاشان بامدادان و شامگاهان، برای خدا سجده می کنند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «مَيْنَ» برای موجود عاقل بکار می رود و کلمه «ما» برای غیر آن. امّا در آیات دیگر مشابه این آیه با کلمه «مَاءٍ» آمده است، مثل آیه «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» (۱)، لذا می توان نتیجه گرفت که مراد از این آیه نیز سجده ی همه موجودات است، خصوصاً که کلمه «ظِلَالٍ» نیز مطرح شده که ناگفته پیداست سایه، عقل ندارد.

شاید منظور از سجده کردن سایه ها حالت افتادن سایه بر زمین باشد، نظیر تشبیهی که در فارسی می آوریم که: سرو سواره می رود، غنچه پیاده می رسد.

«الْآصَالِ» جمع «اصل» و آن جمع «اصیل» از ماده ی «اصل» به معنی انتها و آخر روز است.

ص: ۲۰۴

۱ هستی، مطیع و ساجد خداوند است، چرا ما نباشیم؟ «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ» ...

۲ سجده، مخصوص خداست. «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ» ۳ مؤمنین با میل و رغبت سجده می کنند، ولی دیگران بخاطر نیاز، مجبور به تواضع و تذلل می شوند. «طَوْعاً وَ كَرْهاً» ۴ اگر موجودی خدایی شد، عوارض و آثار آن هم در خط او قرار می گیرد. «ظِلَالُهُمْ» ۵ سجده ی موجودات دائمی است. «يَسْجُدُ ... بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶]

اشاره

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلْ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۱۶)

بگو: پروردگار آسمان و زمین کیست؟ بگو: خداست. بگو: پس چرا جز او، چیزهایی را که مالک هیچ سود و زیانی برای خویشتن نیستند سرپرست گرفته اید؟ بگو: آیا نابینا و بینا با هم برابرند؟ یا آیا تاریکی ها و روشنایی یکسانند؟ یا مگر برای خدا شریکانی قرار داده اند که مانند آفریدن خدا (چیزی) آفریده و این آفرینش بر آنان مشتبه شده است؟ بگو: خداوند، آفریدگار هر چیزی است و اوست یگانه قهار.

نکته ها:

اشاره

طرح مسائل در قالب سؤال و جواب، یکی از شیوه های تبلیغی، تربیتی و آموزشی است که قرآن، بسیار به آن توجه کرده است «قُلْ مَنْ» ...

در روایات آمده است: شرک به خدا، از حرکت مورچه ای سیاه در شب تاریک روی سنگ

سیاه مخفی تر است. (۱) و نمونه اش آن است که بگویی: این کار به برکت خدا و فلانی انجام شد.

پیام ها

۱ مشرکان از شدت تعصب، به روشن ترین سؤالات هم جواب نمی دهند، لذا پیامبر باید خود، پاسخ سؤالش را بدهد. «مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... قُلِ اللَّهُ» ۲ کفار تنها خالقیت خدا را قبول داشتند، «لَنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۲) و دیگران را مدبر می دانستند. «قُلْ مَنْ رَبُّ...» ۳ انسانی که نمی تواند برای خود سودی را جلب یا ضرری را دفع نماید، نباید تحت هر عنوانی به جای خدا مورد اطاعت مردم قرار گیرد. «لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» ۴ کسی که حق را دید و آن را نپذیرفت، چشم دلش کور و فضای اطرافش ظلمات است. «هَيْلٌ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ...» ۵ غیر از خداوند کسی چیزی را نیافریده تا در آفریده ها دچار اشتباه شویم.

فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷]

اشاره

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّبِيلُ زَيْدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيِّهِ أَوْ مَتَاعٍ زَيْدٌ مِثْلَهُ
كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّيْدُ فَيَدْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُتُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
(۱۷)

خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس رودخانه ها به اندازه (ظرفیت) خویش جاری شده و سیلاب کفی را بر خود حمل کرد. و از (فلزات) آنچه

ص: ۲۰۶

۱-۱. بحار، ج ۷۲، ص ۹۳.

۲-۲. عنكبوت، ۶۱.

که در آتش بر آن می گدازند تا زیور یا کالایی بدست آرند، کفی مانند کف سیلاب (حاصل شود). اینگونه خداوند حق و باطل را (بههم) می زند. پس کف (آب) به کناری رفته (و نیست شود) و اما آنچه برای مردم مفید است در زمین باقی بماند. خداوند اینگونه مثال ها می زند.

نکته ها:

اشاره

در این آیه دو مثال برای معرفی باطل ذکر شده است، یکی مثال کفی که بر روی آب ظاهر می شود و دوم کفی که هنگام ذوب فلزات، روی آنها را می پوشاند.

باطل همچون کف است، زیرا: ۱. رفتنی است. ۲. در سایه حق جلوه می کند. ۳. روی حق را می پوشاند. ۴. جلوه دارد ولی ارزش ندارد. نه تشنه ای را سیراب می کند نه گیاهی از آن می روید. ۵. با آرام شدن شرایط محو می شود. ۶. بالانشین پر سر و صدا، اما تو خالی و بی محتوی است. چنان که در آیات دیگر نیز بر این امر تأکید شده است:

«بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۱)، با حق بر سر باطل می کوبیم.

«يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» (۲)، خداوند باطل را محو می کند.

«وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ» (۳)، باطل در دنیا و آخرت محو و نابود است.

«إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)، همانا باطل رفتنی است.

«لِجَاءِ الْحَقِّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (۵)، حق آمد و باطل رفت.

تمثیل، مسائل عقلی را محسوس و راه رسیدن به هدف را نزدیک می نماید، مطالب را همگانی و لجوجان را خاموش می سازد، لذا قرآن از این روش بسیار استفاده نموده است.

پیام ها

۱. فیض الهی جاری است و هر کس به مقدار استعدادش بهره مند می شود. «أَوَدِيَّةً بِقَدْرِهَا»

ص: ۲۰۷

۱-۱. انبیاء، ۱۸.

۲-۲. شوری، ۲۴.

۳-۳. سبأ، ۴۹.

٤-٤. اسراء، ٨١.

٥-٥. اسراء، ٨١.

۲ تلاش برای ساخت وسایل ضروری (مَتَاع) یا رفاهی (حَلِيَّة) ممدوح است.

□
«يُوقَدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ»

۳ در کوره ی حوادث است که ناخالصی ها معلوم و حق و باطل ظاهر می شود.

«يُوقَدُونَ عَلَيْهِ»

... زَبَدٌ مِثْلُهُ» ۴ وجود باطل، اختصاص به مکان و زمینه ی خاص ندارد. (کف، هم بر روی سیل سرد و هم بر روی فلزات گداخته ظاهر می شود.) «زَبَدٌ مِثْلُهُ» ۵ سرچشمه باطل، ناخالصی هایی است که حق و حقیقت بدان آلوده شده است.

□
«يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ»

۶ حق و باطل با هم هستند، اما سرانجام، باطل رفتنی است. «فَيَذُفُّ جُفَاءً» ۷ نفع مردم در حق است. «مَا يَنْفَعُ الدَّاسَ» ۸ حق ماندنی است. «فَيَمُكُّ فِي الْأَرْضِ» ۹ هر ثروت، دانش، دوست و یا حکومتی که برای مردم مفید باشد، ماندنی است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكُّ فِي الْأَرْضِ» ۱۰ آنچه از سوی خداوند نازل می شود، همچون باران خالص و حق است، لکن همین که با مادیات درآمیخت، دچار ناخالصی و زمینه ی پیدایش کف و باطل می شود. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۸]

اشاره

لِّلَّذِينَ إِشْرَبُوا لِرَبِّهِمْ أَحْسَنُ بِالَّذِينَ لَمْ يَشْرِبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۸)

برای کسانی که پروردگارشان را اجابت کردند نیکوترین (پاداش) است. ولی کسانی که (دعوت) او را نپذیرفتند، اگر هر آنچه در زمین است و مانند آن را با آن داشته باشند، قطعاً حاضرند آن را (برای رهایی خود از عذاب) فدیة بدهند، آنانند که برایشان حساب سختی است و جایگاهشان دوزخ است و چه بد جایگاهی است.

ص: ۲۰۸

از قرآن استفاده می شود، در قیامت برای مردم چند نوع حساب وجود دارد:

۱ گروهی حساب آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۱) ۲ عده ای سخت و دقیق حسابرسی می شوند. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۲)، «شَوْءُ الْحِسَابِ» مراد از «شَوْءُ الْحِسَابِ» دقت در حساب است.

۳ بعضی بی حساب به دوزخ می روند و نیازی به محاکمه و میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» (۳) ۴ گروهی بی حساب به بهشت می روند. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴) طبق آنچه از روایات و احادیث متعدد بدست می آید، کسانی که با مردم به عفو و رحمت برخورد کنند، حسابشان آسان و کسانی که با مردم به سختی و دقت شدید عمل نمایند حسابشان سخت خواهد بود. افراد مشرک بی حساب به دوزخ و اهل صبر هم بی حساب به بهشت خواهند رفت. (۵)

در قرآن استجابت طرفینی است، یعنی اگر مردم انتظار استجابت از خداوند را دارند باید دعوت خداوند را اجابت کنند، «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۶) هر گاه خدا و رسول، شما را بسوی مکتب حیات بخش می خوانند، پاسخ مثبت دهید تا خدا نیز دعای شما را اجابت فرماید. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ» (۷)، «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ» (۸)

بحثی پیرامون دعوت

مسئله دعوت را می توان از ابعاد گوناگونی مورد بحث و توجه قرار داد:

۱ دعوت کنندگان به حق:

الف: انبیا. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» (۹)، «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» (۱۰)، «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ» (۱۱)

ص: ۲۰۹

۱-۱. انشقاق، ۸.

۲-۲. طلاق، ۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. تفصیل انواع حساب در کتاب معاد، اثر مؤلف آمده است.

۶-۶. انفال، ۲۴.

٧-٧. انبياء، ٨٨.

٨-٨. آل عمران، ١٩٥.

٩-٩. يوسف، ١٠٨.

١٠-١٠. آل عمران، ١٥٣.

١١-١١. احزاب، ٤٦.

ب: مؤمنین: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (۱) ج: جن: «يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» (۲) اما دعوت کنندگان به باطل:

الف: پیشوایان کفر: «أَنَّمَا يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۳) ب: شیطان: «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ» (۴)، «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ» (۵) ج: مشرکین: «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۶) ۲ موضوع دعوت:

الف: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۷) ب: راه مستقیم. «لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۸) ج: مغفرت. «وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ» (۹) د: بهشت. «وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ» (۱۰) ه: نجات. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ» (۱۱) ۳ برخورد مخالفان:

الف: تهمت: ساحر؛ «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» (۱۲) شاعر؛ «بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» (۱۳) کاهن؛ «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ» (۱۴) مجنون؛ «وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» (۱۵) کاذب؛ «لَنُظَنِّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» (۱۶) سلطه طلب؛ «يُرِيدُ أَنْ يَنْفَضَلَ عَلَيْكُمْ» (۱۷) ب: تهدید. «لَرَجَمْنَاكَ» (۱۸)، «أَوْ يَقْتُلُوكَ...» (۱۹) ج: تحقیر. «أَهَذَا الَّذِي...» (۲۰)

د: شک. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ» (۲۱)

ص: ۲۱۰

۱-۱. آل عمران، ۱۰۴.

۲-۲. احقاف، ۳۱.

۳-۳. قصص، ۴۱.

۴-۴. لقمان، ۲۱.

۵-۵. ابراهیم، ۲۲.

۶-۶. بقره، ۲۲۱.

۷-۷. انفال، ۲۴.

۸-۸. مؤمنون، ۷۳.

۹-۹. بقره، ۲۲۱.

۱۰-۱۰. یونس، ۲۵.

۱۱-۱۱. غافر، ۴۱.

۱۲-۱۲. اعراف، ۱۰۹.

۱۳-۱۳. انبیاء، ۵.

۱۴-۱۴. طور، ۲۹.

۱۵-۱۵. قلم، ۵۱.

۱۶-۱۶. اعراف، ۶۶.

۱۷-۱۷. مؤمنون، ۲۴.

۱۸-۱۸. هود، ۹۱.

١٩-١٩. انفال، ٣٠.

٢٠-٢٠. انبياء، ٣٦.

٢١-٢١. اعراف، ٧٥.

ه: توطئه و جنگ. «وَ إِذِ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُبْتُوكَ أَوْ يَخْرُجُوكَ» (۱) ۴ انگیزه ها و عوامل عدم پذیرش:

الف: تقلید. ب: تعصب. ج: تکبر.

د. هوای نفس. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ» (۲) ۵ پاداش پذیرش:

الف: اجر. «وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳) ب: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴) ج: حسنی. «لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى» (۵)

پیام ها

۱ بهترین ها در انتظار مؤمن است. «الْحُسْنَى» ۲ باز خرید و فدیة در روز قیامت وجود ندارد. «لَا تَقْتَدُوا بِهِ» ۳ قبولی دعوت خداوند باید از روی میل و رغبت باشد. «اسْتَجَابُوا»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹]

اشاره

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۱۹)

پس آیا کسی که می داند آنچه از جانب پروردگارت بسوی تو نازل شده حق است، مانند کسی است که نابیناست؟ همانا تنها صاحبان خرد پند می گیرند.

نکته ها:

اشاره

در آیه قبل به کسانی که دعوت حیات بخش انبیا علیهم السلام را اجابت می کنند اشاره شد، این آیه و آیات بعد، آثار استجاب آن دعوت را بیان می فرماید.

هر کدام از فطرت، عقل و علم در انسان، مغز و لثی دارند که گاه بواسطه عادات، رسوم،

ص: ۲۱۱

۱-۱. انفال، ۳۰.

۲-۲. قصص، ۵۰.

۳-۳. نساء، ۱۷۳.

٢٤-٤. انفال، ٢٤.

١٨-٥. رعد، ١٨.

خرافات، غرائز، روی آنها پوشیده می شود، لذا انسان باید دائماً متوجه آن هسته ی مرکزی و مغز آنها باشد. (۱)

سیمای خردمندان در قرآن

واژه «أُولُوا الْأَلْبَابِ» ۱۶ مرتبه در قرآن آمده و هر مرتبه همراه با یک کمال و وصفی بیان شده است. از جمله:

۱ راز احکام را می فهمند. «وَلَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۲) آینده نگر هستند. «تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَ اتَّقُونَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۳) دنیا را محل عبور و گذر می دانند نه توقف گاه و مقصد. «لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ ... يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا» (۴) از تاریخ، درس عبرت می گیرند. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (۵) بهترین و برترین منطق را می پذیرند. «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... وَأُولَئِكَ هُمُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۶) اهل تهجد و عبادت می باشند. «أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ ... إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۷)

پیام ها

۱ قرآن انسان بی خبر از حق را نابینا می داند. به جای «کمن هو لا- يعلم» فرموده است «كَمَنْ هُوَ أَعْمَى» ۲ دین، مطابقت فطرت انسان هاست، تنها تذکر لازم است تا غفلت زدایی شود.

«إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ»

...

۳ عقلی که انسان را به حقیقت کتاب آسمانی نرساند، عقل نیست. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» ۴ علم مفید، محصول تعقل و تذکر است. «فَمَنْ يَعْلَمْ، يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. بقره، ۱۷۹.

۳-۳. بقره، ۱۹۷.

۴-۴. آل عمران، ۱۹۱.

۵-۵. یوسف، ۱۱۱.

۶-۶. زمر، ۱۸.

۷-۷. زمر، ۹.

۵ برای رسیدن به عقل سلیم و فطرت خالص باید گناه و غفلت را از خود دور کرد. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰]

اشاره

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ (۲۰)

(خردمندان) کسانی هستند که به پیمان الهی وفا می کنند و عهد(او را) نمی شکنند.

نکته ها:

اشاره

«بِعَهْدِ اللَّهِ» هم شامل پیمان های فطری از قبیل عشق به حق و عدالت می شود، هم پیمان های عقلی مثل درک حقایق عالم هستی و مبدأ و معاد را در برمی گیرد، هم بر پیمان های شرعی همچون عمل به واجبات و ترک محرمات اطلاق می گردد و هم بر پیمان هایی که انسان ها با یکدیگر می بندند و متعهد می شوند و خداوند مراعات آنها را واجب فرموده، صادق است. (۱)

یکی از مهم ترین پیمان های الهی، امامت رهبران آسمانی است. بعد از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام با پشت سر گذاشتن آزمایش های متعدّد به مقام امامت رسید، از خداوند خواست تا فرزندان او نیز دارای این مقام شوند. خداوند برای روشن شدن جایگاه امامت، بجای آنکه بفرماید مقام امامت به افراد ظالم نمی رسد فرمود: «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» عهد من به ستمگران نمی رسد.

«الْمِيثَاقَ» به چیزی گفته می شود که دل انسان با آن وثوق و اطمینان پیدا می کند و از آنجا که وجود یک رهبر الهی، دل و جان انسان ها را آرام و مطمئن می سازد. لذا از مصادیق میثاق شمرده شده است.

وفای به عهد مانند احترام به والدین و ردّ امانت، تنها از حقوق اسلامی نیست، بلکه از حقوق انسانی است. لذا هر خردمند و عاقلی باید آن را مراعات کند.

ص: ۲۱۳

۱ عقل صحیح و سالم، انسان را به دین الهی وفادار می‌سازد. «أُولُوا الْأَلْبَابِ، الَّذِينَ يُوفُونَ» ۲ وفای به عهد از آثار خرد و عقل است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ يُوفُونَ» ...

۳ احترام به پیمان‌ها و قراردادهای اجتماعی، از ویژگی‌های انسان مؤمن عاقل است. «لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱]

اشاره

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (۲۱)

و(خردمندان) کسانی هستند که آنچه را خداوند به پیوند با آن فرمان داده پیوند می‌دهند و در برابر پروردگارشان(بخاطر شناختی که دارند خشوع و)خشیت دارند و از سختی حساب می‌ترسند.

نکته‌ها:

اشاره

در روایات آمده است آنچه را که خداوند به وصل آن فرمان داده، صله‌ی رحم، یعنی حفظ پیوندهای خانوادگی و همچنین حفظ پیوندهای مکتبی یعنی ارتباط دائم و عمیق با رهبران آسمانی و پیروی از خط ولایت است. (۱)

با نگاهی ساده و گذرا به جهان در عصر حاضر خواهیم دید علی‌رغم آنکه بهترین و بیشترین سرمایه، یعنی نفت را در زیر پای خود دارند و بهترین نقطه وحدت و عشق بیش از یک میلیارد مسلمان، یعنی کعبه را در پیش روی، و از بهترین مکتب و منطق نیز برخوردارند، امّا بخاطر قطع ارتباط با مسأله رهبری الهی، هم‌چنان تحت انواع فشارهای ابرقدرت‌ها بسر می‌برند. از این روست که در آیه ۲۷ سوره بقره بعد از جمله «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» عبارت «وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» آمده است، زیرا بدیهی است که

ص: ۲۱۴

قطع رحم به تنهایی سبب فساد بر روی زمین نمی شود، بلکه این رها کردن رهبری الهی است که گرفتار شدن در چنگال طاغوت و گسترش و نشر فساد و تباهی را بدنبال می آورد.

ارتباطاتی را که خداوند به آن امر فرموده، بسیار متنوع و فراوان است، از جمله:

الف: ارتباط فرهنگی با دانشمندان. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۱) ب: ارتباط اجتماعی با مردم. «اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَ رَابِطُوا» (۲) ج: ارتباط عاطفی با والدین. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۳) د: ارتباط مالی با نیازمندان. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (۴) ه: ارتباط فکری در اداره جامعه. «وَوَشَّوْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۵) و: ارتباط سیاسی با ولایت. «وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۶) ز: ارتباط همه جانبه با مؤمنان. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۷) ح: ارتباط معنوی با اولیای خدا. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۸)

صله رحم

صله ی رحم تنها به دیدن و ملاقات کردن نیست، کمک های مالی نیز از مصادیق صله ی رحم بشمار می رود. امام صادق علیه السلام فرمودند: در اموال انسان غیر از زکات، حقوق دیگری نیز واجب است و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۹) البته شاید مراد امام علیه السلام از حقوق دیگر، همان خمس باشد.

در اهمیت صله ی رحم همین بس که خداوند آن را در کنار ذکر خود قرار داده است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ» (۱۰) ارحام تنها منحصر به خانواده و بستگان نسبی نیست، بلکه جامعه بزرگ اسلامی را که در آن همه افراد امت با هم برادرند، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱۱) و پدرشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و

ص: ۲۱۵

۱- ۱. نحل، ۴۳.

۲- ۲. آل عمران، ۲۰۰.

۳- ۳. بقره، ۸۳.

۴- ۴. بقره، ۲۴۵.

۵- ۵. آل عمران، ۱۵۹.

۶- ۶. نساء، ۵۹.

۷- ۷. حجرات، ۱۰.

۸- ۸. احزاب، ۲۱.

۹- ۹. تفسیر صافی.

۱۰- ۱۰. نساء، ۱.

حضرت علی علیه السلام است نیز در برمی گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «انا و علی ابوا هذه الامه» (۱) امام صادق علیه السلام در آستانه رحلت از دنیا، دستور دادند تا به بستگانی که نسبت به ایشان جسارت کرده بودند هدیه ای بدهند. وقتی حضرت در انجام این کار مورد انتقاد قرار می گیرند، آیه فوق را تلاوت می فرمایند. (۲) و اینگونه به ما یاد می دهند که شرط صله ی رحم خوش بینی، علاقه و رابطه آنها با ما نیست.

در توضیح عبارت های «يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» و «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» باید گفت که اگر چه کلمات «خشیت» و «خوف» در بعضی موارد در معنای مترادف و مشابهی بکار رفته و از آنها یک معنا اراده گردیده است، اما فی الواقع میان آن دو تفاوت وجود دارد؛ به اینکه خشیت عبارت است از آن خوف و تأثر قلبی که انسان بخاطر احترام و عظمت از کسی در دل پیدا می کند، اما خوف دارای معنای وسیعتری است و شامل هر گونه ترس و اضطرابی می شود. به عبارت دیگر هیچگاه خشیت در مورد یک حادثه تلخ بکار نمی رود و انسان نمی گوید من از سرما، مرض و... خشیت دارم در حالی که کاربرد واژه خوف در اموری مثل ترس از سرما، گرما و مرض امری رایج و شایع است. و نهایتاً، از آنجا که خشیت بر مبنای علم انسان به عظمت و اهمیّت و احترام طرف مقابل قرار دارد، می توان گفت که خشیت مخصوص افراد عالم است و خوف در مورد همه مردم بکار می رود. چنان که قرآن می فرماید: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۳) تنها دانشمندان از خدا خشیت دارند.

پیام ها

۱ حفظ پیوندهای مکتبی و الهی، نشانه ی عقل صحیح است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ...

الَّذِينَ يَصِلُونَ»

۲ ما باید بخاطر فرمان خدا با بستگان ارتباط برقرار کنیم، خواه دیگران به دنبال ارتباط با ما باشند یا نباشند. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» ۳ در دید و بازدیدها و صله ی رحم ها، مواظب گناهان و از جمله چشم چرانی ها

ص: ۲۱۶

۱- ۱. بحار، ج ۲۳، ص ۲۹۵.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. فاطر، ۲۸.

باشید. «يَصِلُونَ ... يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» ۴ هم از عظمت الهی پروا کنید، «يَخْشَوْنَ» و هم از مجازات او بترسید. «يَخَافُونَ» ۵ قطع رحم، سبب سختی حساب است. «يَصِلُونَ ... يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲]

اشاره

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲)

و(خردمندان) کسانی هستند که برای جلب توجه پروردگارشان صبر پیشه کرده و نماز بپا داشتند و از آنچه روزیشان کردیم پنهانی و آشکارا انفاق کردند و بدی را با نیکی پاک می کنند. آنانند که سرای آخرت مخصوص آنهاست.

نکته ها:

اشاره

«صبر»، فقط به معنای تحمل مشکلات نیست، بلکه شامل پایداری در عبادت، مقابله با معصیت، بردباری در مصیبت، تسلیم در اطاعت و عدم غرور و مستی در نعمت نیز می شود.

«وَجْهِ رَبِّهِمْ» به معنای جلب توجه، عنایت و رضایت پروردگار است.

اقامه نماز یکی از مصادیق پیمان های الهی «عهد الله» است، که در آیات سابق آمده، چنان که در روایت نیز آمده است؛ «الصلاه عهد الله».

صبر و صلوه پیوند با خالق، انفاق و حسنه، ارتباط با مردم است.

انفاق دارای درجاتی است؛ گام اول: بخشش از فضل و داده های الهی. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ» (۱) گام دوم: بخشش از دسترنج و کسب حلال. «أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ» (۲)

ص: ۲۱۷

۱-۱. بقره، ۲۵۴.

۲-۲. بقره، ۲۶۷.

گام سوّم: بخشش از آنچه دوست دارند. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱) گام چهارم: ایثار. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (۲) به فرموده ی میزان، کلمه «عُقَبَى الدَّارِ» به معنای عاقبت به خیری در دنیا است ولی می توان گفت که شامل هر دو سرا «دنیا و آخرت» می شود.

معنای اینکه بدی را با خوبی برطرف کنیم، این است که اگر از مومنان کسی کار ناشایستی در رابطه با ما انجام داد اغماض کنیم، نه اینکه با افراد ظالم و مفسد چنین رفتاری داشته باشیم. زیرا در مورد آنها باید مقابله به مثل نمود. به هر صورت اگر چه اسلام دین اخلاق و عاطفه و بخشش است ولی در جای خود «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ» (۳) نیز دارد.

اسلام مکتب جامع و اولوا الالباب افراد کاملی هستند. وجود جملاتی همچون: «يُوفُونَ»، «يَصْتَلِمُونَ»، «يَخْشَوْنَ»، «يَخَافُونَ»، «صَبَرُوا»، «أَقَامُوا»، «أَنْفَقُوا» و «يَدْرُونَ» نشانه آن است که انسان های کامل هم متعهد به پیمان های خود هستند، هم تمام ارتباطات خود را حفظ می کنند، هم تقوای الایبی دارند و هم بجای انزوا، در همه ی میدان ها حاضر و فعال اند.

پیام ها

۱ صبر و استقامتی ارزش دارد که برای خداوند و در راه او باشد. (نه هر تعصب و لجاجت و یکدندگی) «صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» ۲ نماز باید اقامه شود، نه آنکه فقط خوانده شود. یعنی باید آداب، شرایط، حدود و دستورات آن مراعات شود. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» ۳ رابطه با خدا بدون کمک به دیگران مقبولیتی ندارد، گرچه کمک هم تنها کمک مالی نیست. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا» ۴ به انفاق خود مغرور نشوید، آنچه می دهید از اوست. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۵ وقتی نیت کار «ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» یعنی رضایت پروردگار شد، دیگر پنهان و آشکار عمل مهم نیست. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

ص: ۲۱۸

۱- ۱. آل عمران، ۹۲.

۲- ۲. حشر، ۹.

۳- ۳. نور، ۲.

۶ حکمت اقتضا می کند که بعضی از کمک ها علنی و بعضی دیگر مخفی باشد.

﴿سِرًّا وَ عَلَانِيَةً﴾

۷ گناه را با توبه، منکر را با معروف، ظلم را با عفو، ناسزا را با سلام، عذاب را با صدقه، جفا را با صلّه، استبداد را با مشورت و ولایت طاغوت و شیطان را با ولایت حق جبران نماییم. ﴿يَذُرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾ ۸ خوش عاقبتی در دنیا و آخرت از آن صاحبان خرد است. ﴿أُولُوا الْأَلْبَابِ ... أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ﴾

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۳]

اشاره

﴿جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ﴾ (۲۳)

(سرای آخرت) باغ های جاودانی که آنان و هر کس از پدران و همسران و فرزندان شان که صالح بوده اند بدان داخل می شوند و فرشتگان از هر دری (برای تبریک و تهنیت) بر آنان وارد می شوند.

نکته ها:

اشاره

از میان ۱۳۷ مرتبه ای که کلمه «جَنَّتٌ» و «جَنَّاتٌ» در قرآن آمده، تنها ۱۱ مورد از آن تعبیر «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» دارد که طبق حدیثی از در المنثور، به معنای بهشت مخصوص است. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس می خواهد زندگی و مرگش همچون زندگی و مرگ من باشد و به «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» که بهشت من است وارد شود، باید علی بن ابی طالب علیهما السلام و ذریه ی او را، رهبر و امام خود قرار دهد که آنها در علم و فهم، برترین انسان ها و هادی مردم به سوی هدایت اند. (۲)

بارها در قرآن آمده است که افراد صالح یک خانواده، در بهشت نیز در کنار هم خواهند بود و از مصاحبت یکدیگر لذت خواهند برد. البته ذکر عنوان بعضی از افراد خانواده مثل پدر،

ص: ۲۱۹

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

همسر و فرزند در آیه شریفه فوق دلالت بر خصوصیتی ندارد و شامل همه افراد صالح خانواده، اعم از افراد مذکور و مادران، خواهران و برادران نیز می شود. در ضمن شاید علت عدم ذکر نام مادر آن باشد که مادر، همسر پدر است و مشمول کلمه «ازواج» می گردد، همان گونه که خواهر و برادر، ذریه پدر، و عمو و عمه از ذراری آباء شمرده می شوند.

آنچه از آیات الهی بدست می آید این است که فرشتگان، در همه احوال در دنیا و آخرت (برزخ و قیامت) با انسان ارتباط دارند، گاهی بر او درود و صلوات می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ» (۱) گاهی برای او استغفار و طلب بخشش می کنند، «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) و زمانی هم برای او دست به دعا برمی دارند، «رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ» (۳) در هنگام مرگ و شروع عالم برزخ نیز با شعار و تلقین «أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (۴) و با جمله «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» جان آنها را می گیرند. «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۵) و در آخرت نیز از هر سو بر آنان سلام می کنند.

برای بهشت هشت درب ذکر شده که با تعداد اوصافی که برای اولواالالباب در آیات اخیر شمرده شده مطابقت دارد. گویا هر کدام از این صفت های هشت گانه، دری از درهای بهشت و راهی بسوی سعادت ابدی را به سوی انسان باز می کند.

هر پدر و فرزند، هر زن و شوهر و هر آباء و ذریه ای در بهشت به یکدیگر ملحق نمی شوند و در کنار هم قرار نمی گیرند. زیرا در روز قیامت، انساب و اسباب، کارساز نیستند. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۶) و آن روز هر کس در گرو اعمال خویش است، «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (۷) و جز سعی و تلاش، چیز دیگری مؤثر نیست، «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۸) بنا بر این ورود بعضی از بستگان بر بعضی دیگر، تنها به خاطر لیاقت و صلاحیت فردی خود آنهاست. مشابه این آیه را می توان در سوره های غافر، آیه ۷ و طور آیه ۲۱ نیز مشاهده کرد.

ص: ۲۲۰

۱-۱. احزاب، ۴۳.

۲-۲. غافر، ۷.

۳-۳. غافر، ۸.

۴-۴. فصلت، ۳۰.

۵-۵. نحل، ۳۲.

۶-۶. مؤمنون، ۱۰۱.

۷-۷. مدثر، ۳۸.

۸-۸. نجم، ۳۹.

۱ شرط ورود به بهشت، صالح بودن است. «وَمَنْ صَالِحٌ» ۲ خانواده بهشتی، خانواده ای است که بین اعضای آن همبستگی و صمیمیت در مسیر حق باشد. «صَالِحٌ مِنْ آبَائِهِمْ» ۳ توجه به عواطف در اسلام یک اصل است. برای انسان زندگی در بهترین مکان ها ولی به دور از خانواده، صفایی ندارد. «يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۴]

اشاره

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴)

(فرشتگان هنگام دیدار بهشتیان به آنان می گویند:) بخاطر استقامتی که کردید، بر شما درود باد. پس چه نیکوست سرای آخرت.

نکته‌ها:

اشاره

یکی از امتیازات بی نظیر قرآن، بیان پرمحتواترین مطالب، در قالب ساده ترین و مختصرترین کلمات است. از جمله همین عبارت «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» که جمله ای بسیار کوتاه و آسان، امّا پرمحتوا و رساست و سابقه ی آن به انبیای گذشته همچون ابراهیم، نوح و آدم علیهم السلام می رسد. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۲) سلام، یکی از نام های خداوند، تهنیت خداوند بر پیامبران، تبریک الهی بر بهشتیان، زمزمه فرشتگان، کلام بین المللی تمام مسلمانان، شعار بهشتیان در این جهان و آن جهان، ذکر خالق و مخلوق، ندای وقت ورود و خروج، آغاز هر کلام در نامه و بیان است که هم بر مرده و زنده و هم بر بزرگ و کوچک گفته می شود و پاسخ آن در هر حال واجب است.

پیام سلام، احترام، تبریک، دعا، امان و تهنیت از سوی خداوند است. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۳) وقتی ما در پایان هر نماز می گوییم: «السلام علينا و علی عباد الله الصالحين»، با این سلام تمام مرزهای نژادی و امتیازات پوچ سنّ، جنسیت، مال، مقام، زبان و زمان را در طول تاریخ در هم می شکنیم و با همه بندگان صالح خدا ارتباط برقرار می کنیم و بر آنها

ص: ۲۲۱

۱-۱. صافات، ۷۹.

۲-۲. صافات، ۱۲۰.

۳-۳. یس، ۵۸.

در روایات آمده: گروهی از مردم قبل از رسیدگی به حساب، به بهشت می روند، وقتی فرشتگان علت را سؤال می کنند، جواب می شنوند که ما در دنیا بر اطاعت خداوند و بر مشکلات و مصایب صبر می کردیم و اهل شکیبایی بودیم. فرشتگان با شنیدن جواب، از آنان با «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ»... استقبال می کنند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما اهل صبر هستیم، اما شیعیان ما از ما صبورتر می باشند. زیرا صبر ما بر چیزی است که می دانیم ولی آنان بر چیزی صبر می کنند که نمی دانند. (۲)

نکاتی پیرامون صبر

۱ منشأ و سرچشمه صبر را از خداوند بدانیم. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» (۳) مقصد و هدف از صبر را نیز رضایت الهی قرار دهیم، نه خوشنامی و نه هیچ چیز دیگر. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ» (۴) صبر از صفات انبیا است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۵) صبر کلید بهشت است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ» ... (۶)

۵ صبر در بلاها و آزمایشات الهی، محک و ملاک شناخت و روشن شدن چهره ی مجاهدان و صابران است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ» (۷) صبر سبب دریافت صلوات خداوند است. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۸) (شاید یکی از علل صلوات بر پیامبر و اهل بیت او این است که آنها صابرترین مردم بودند). ۷ صبر نسبت به ایمان، به منزله سر برای بدن است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «الصبر من الايمان كالرأس من البدن» (۹) صبر، میزان درجات بهشتیان است. «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»،

ص: ۲۲۲

- ۱-۱. تفسیر قرطبی.
- ۲-۲. تفسیر صافی.
- ۳-۳. نحل، ۱۲۷.
- ۴-۴. مدثر، ۷.
- ۵-۵. انبیاء، ۸۵.
- ۶-۶. بقره، ۲۱۴.
- ۷-۷. محمد، ۳۱.
- ۸-۸. بقره، ۱۵۷.
- ۹-۹. بحار، ج ۹، ص ۲۰۳.

(۱)

«وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا» (۲) ۹ صبر، دارای درجاتی است. در حدیثی می خوانیم که صبر بر مصیبت ۳۰۰ و صبر بر طاعت ۶۰۰ و صبر از معصیت ۹۰۰ درجه دارد. (۳)

۱۰ در سراسر قرآن فقط در مورد صابران اجر بی حساب مطرح شده است. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴) ۱۱ قرآن مجید در کنار صبر، شکر را نیز مطرح فرموده است، اشاره به اینکه مشکلات هم نعمت هستند. «لِكُلِّ صَبَّارٍ شُكُورٍ» (۵) ۱۲ صبر، و صیبت امام حسین علیه السلام به فرزندش امام سجاد علیه السلام است. «یا بنی اصبر علی الحق و ان کان مرا» (۶) ۱۳ گاهی در یک اقدام چند نوع صبر دیده می شود. نظیر اقدام حضرت ابراهیم در قربانی کردن اسماعیل که هم صبر بر اطاعت و تسلیم و هم صبر بر مصیبت را لازم دارد.

پیام ها

۱ سرچشمه همه کمالات صبر است. «بِمَا صَبَرْتُمْ» صبر در پایان هشت نشانه و کمال برای اولواالالباب بیان شده و فرشتگان نیز اساس درود خود را صبر مؤمنین می دانند.

۲ سلام کردن به هنگام ورود، شیوه فرشتگان است. «يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ، سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۳ بهشت «دار السلام» است. چون فرشته ها از هر سو بر بهشتیان سلام می کنند.

«مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۴ به کسانی که پایداری و پشتکار دارند احترام بگذاریم. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» ۵ در نظام الهی حتی بکار بردن کلمات و درود و تبریک نیز بر اساس یک مبنا و حکمت (ایمان و عمل) است نه تملق و گزافه. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

ص: ۲۲۳

۱-۱. فرقان، ۷۵.

۲-۲. انسان، ۱۲.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۹۲.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. ابراهیم، ۵.

۶-۶. بحار، ج ۷۰، ص ۱۸۴.

اشاره

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۲۵)

(در برابر گروه اول) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از محکم بستن می شکنند و آنچه را خداوند به پیوند آن فرمان داده قطع می کنند و در زمین فساد می نمایند.

آنانند که برایشان لعنت است و برایشان بد منزلی است.

نکته ها:

اشاره

در برابر صفات نیکو و بارز اولوا الالباب در وفای به عهد و ارتباط با آنچه خداوند بر وصل آن فرمان داده، قرآن به گروهی اشاره می کند که ضد این صفات را دارا می باشند، یعنی عهد و پیمان می شکنند و آنچه را امر به وصل آن شده، قطع می کنند. لذا در مقابل «عُقَبَى الدَّارِ»، برای این افراد «سوء الدَّارِ» در نظر گرفته شده است.

فساد در زمین، بارها در قرآن نسبت به افراد و اعمالی مطرح شده است، از جمله افرادی که مصداق مفسد معرفی گردیده اند، فرعون است. «إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» (۱) همچنین افعالی مثل: هلاک حرث و نسل (۲)، ایجاد تفرقه و آدم کشی نیز از جمله مصادیق فساد در زمین دانسته شده است. قرآن (۳) جزای «مفسد فی الأرض» را کشتن، دار زدن، قطع عضو و یا تبعید می داند و کسانی را که در دل اراده ی بلند پروازی و فساد دارند، محرومان از الطاف الهی در قیامت می شمارد.

امام سجّاد علیه السلام به فرزندش وصیّت می فرماید: «ایاک و مصاحبه القاطع لرحمه، فانی وجدته ملعونا فی کتاب الله» (۴) از دوستی و مصاحبت با کسانی که قطع رحم می کنند بپرهیز، زیرا من در قرآن، آنها را ملعون یافتم. «يَقْطَعُونَ ... لَهُمُ اللَّعْنَةُ»

ص: ۲۲۴

۱- ۱. قصص، ۴.

۲- ۲. بقره، ۲۰۵.

۳- ۳. مائده، ۳۳.

۴- ۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۶.

۱ یکی از شیوه‌های تربیتی و تبلیغی، روش مقایسه است. «يُوفُونَ ... عُقْبَى الدَّارِ - يَنْقُضُونَ ... سُوءَ الدَّارِ» ۲ نقطه‌ی شروع تمام انحرافات، جدایی انسان از خداوند است. «يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ ... يُفْسِدُونَ» ۳ قطع رحم از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن داده شده است.

«يَقْطَعُونَ»

... لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ» ۴ فساد انسان، به همه جا سرایت می‌کند. «يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶]

اشاره

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ (۲۶)

خداوند برای هر که بخواهد روزی را گسترش می‌دهد و (یا) تنگ می‌گرداند. و (مردم) به زندگی دنیا دل خوشند، در حالی که زندگی دنیا در (برابر زندگی) آخرت جز یک کامیابی (موقت و اندک) نیست.

نکته‌ها:

اشاره

گرچه در این آیه، توسعه و تنگی رزق به خدا نسبت داده شده، اما بدیهی است که کارهای خداوند حکیم، از روی مصلحت و حکمت صادر می‌شود. چنان که در برخی آیات و روایات، بعضی علل آن بیان شده است. از جمله؛ وجود گناه در زندگی افراد که باعث تغییراتی در رزق آنها می‌گردد. چنان که در دعای کمیل می‌خوانیم: «اللهم اغفر لي الذنوب التي تغير النعم» خداوند ببخشای بر من آن گناهی که نعمت‌ها را دگرگون می‌سازد.

گاهی تفاوت در رزق و روزی بخاطر آزمایش افراد است، «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ ... وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ» ... (۱) ما هر آینه شما را با نقص اموال امتحان می‌کنیم. گاهی محروم شدن

ص: ۲۲۵

بجهت محروم کردن دیگران از حقوق آنهاست، نظیر داستان باغی که در آتش سوخت که سوره ی قلم به آن اشاره فرموده است، و گاهی هم بی توجهی به یتیمان باعث تنگی روزی است. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱) مهم آن است که ما نه از بسط رزق یاغی شویم و همه چیز را از یاد ببریم و نه به هنگام قبض آن از همه چیز ناامید و مأیوس گردیم که نظام الهی، نظامی است حکیمانه و بر پایه آزمایش، نه بر اساس شانس و بخت و اقبال.

پیام ها

۱ روزی بدست خداست نه به زرنگی، دو رنگی، پیمان شکنی و قطع روابطی که احياناً مستلزم انفاق و بخشش است. «اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ» ۲ رزق کم هم بر اساس اندازه ی حکیمانه مقدر می شود. «يَقْدِرُ» بجای «يَضيق» ۳ با اینکه دنیا اندک است ولی طرفداران خود را فریب می دهد. «وَفَرِحُوا» ...

۴ دنیا، کوچک، کم و زود گذر است، به آن دل خوش نکنیم. «إِلَّا مَتَاعٌ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷]

اشاره

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ (۲۷)

کفار می گویند: چرا از طرف پروردگارش معجزه ای (به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ بگو: همانا خداوند هر که را بخواهد (به حال خود رها و) گمراه می کند و هر کس را که به سوی او رو کرده و توبه نماید، به سوی خویش هدایت می نماید.

نکته ها:

اشاره

هر پیامبری برای اثبات ادعای نبوت خود، باید نشانه ای از جانب خداوند داشته باشد که آن را معجزه می نامند، این معجزه طبعاً در امور خاص و مشخصی است، اما افراد لجوج که

ص: ۲۲۶

قصد پذیرش حق را نداشتند، از پیامبر تقاضای معجزه بر اساس هوسهای خود می کردند، در صورتی که اگر لجاجت را کنار می گذاشتند، قرآن، خود، بزرگترین معجزه است.

گاهی آب و غذا برای افراد مریض مضر است، اما این ضرر نه از آن جهت که در آب و غذا ضرری وجود دارد، بلکه بخاطر بیماری این افراد است. آری! افرادی که از نظر روحی مریض اند، مانند مریض جسمانی در پذیرش آیات ناب الهی دچار ناراحتی می گردند، زیرا به محض مواجهه با حق، روح لجاجت در آنها تحریک شده و هدایت را پس می زند، و این همان معنای «يُضِلُّ» است.

بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

هدایت الهی دو گونه است: ابتدایی و تکمیلی.

هدایت ابتدایی در رابطه با همه مردم است، «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۱) اما هدایت تکمیلی نسبت به کسانی است که هدایت عمومی اول را پذیرفته باشند. مثل معلمی که در روزهای اول درس، مطالب خود را یکسان و یک نواخت به همه شاگردان عرضه می کند، اما بعد از مدتی برای محصلین کوشا، جدی و پرکار خود، لطف بیشتری مبذول می دارد. «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۲) اما برآستی برای افرادی که قرآن درباره ی آنها می فرماید:

«وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَاتٍ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ» (۳) هیچ آیه ای از آیات الهی برایشان نازل نشد، مگر آنکه از آن اعراض کردند.

«وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ» (۴) اگر ما کتاب را از آسمان در کاغذی فرو فرستیم و آنها با دست خودشان آن را لمس کنند، باز هم می گویند سحر است.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا» (۵) اگر هر معجزه ای ببینند، ایمان نخواهند آورد.

آیا جز برداشتن دست عنایت و زدن مهر ضلالت بر دلهایشان، چاره ای دیگر می باشد؟!

ص: ۲۲۷

۱-۱. انسان، ۳.

۲-۲. محمد، ۱۷.

۳-۳. انعام، ۴.

۴-۴. انعام، ۷.

۵-۵. انعام، ۲۵.

در هر حال، خداوند، حکیم و عادل است و تمام کارها و خواست او از: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ»، «فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»، «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» همه بر اساس عدل و حکمت و لطف و عنایت تفسیر می گردد.

یعنی اگر فرمود: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، چنین نیست که بدون هیچ ضابطه و معیاری، هدایت را برای کسی خواسته باشد، بلکه چنانچه از آیات دیگر برمی آید، یک جا ایمان را شرط هدایت می شمارد و می فرماید: «وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (۱) و در جای دیگر، کسب رضایت و خشنودی حق را با پیمودن راه سلامت زمینه هدایت معرفی می فرماید: «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (۲) و یا اگر فرمود: «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، در آیه دیگر، اسراف و تردید و شک را عامل این اضلال می داند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» (۳) به هر صورت اگر دهانه ظرفی بطرف آسمان باشد، باران در او وارد می شود، اما اگر به طرف زمین قرار بگیرد، از نزولات آسمانی بهره ای نخواهد برد و اینچنین است انسانی که دهانه روحش به جانب مادیات باشد، بدیهی است که از باران معنوی الهی بی نصیب خواهد بود.

«اسْتَجِبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (۴)

پیام ها

۱ کفار لجوج هر لحظه معجزه ی جدیدی می خواهند. مشکل در معجزه بیرونی نیست، بلکه در عناد درونی آنهاست. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ» ۲ سنت الهی هدایت همه مردم است، «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۵) اما اگر کسی راه کج را انتخاب کرد، خداوند کیفر او را، همان گمراهی قرار می دهد. «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ» ۳ خشوع در برابر حق، کلید هدایت است. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ» ۴ اگر چه هدایت مردم بدست خداست ولی هدایت خداوند شامل کسانی می شود که در خود، آمادگی به وجود آورده باشند. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ»

ص: ۲۲۸

۱- ۱. تغابن، ۱۱.

۲- ۲. مائده، ۱۶.

۳- ۳. غافر، ۳۴.

۴- ۴. نحل، ۱۰۷.

۵- ۵. لیل، ۱۲.

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۲۸)

(هدایت شدگان) کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. بدانید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.

نکته‌ها:

اشاره

یاد خدا تنها به ذکر زبانی نیست، اگر چه یکی از مصادیق روشن یاد خداست. زیرا آنچه مهم است یاد خدا بودن در تمام حالات خصوصاً در وقت گناه است.

یاد خداوند برکات بسیار دارد، از جمله:

الف: یاد نعمت‌های او، عامل شکر اوست.

ب: یاد قدرت او، سبب توکل بر اوست.

ج: یاد الطاف او، مایه محبت اوست.

د: یاد قهر و خشم او، عامل خوف از اوست.

ه: یاد عظمت و بزرگی او، سبب خشیت در مقابل اوست.

و: یاد علم او به پنهان و آشکار، مایه حیا و پاکدامنی ماست.

ز: یاد عفو و کرم او، مایه امید و توبه است.

ح: یاد عدل او، عامل تقوا و پرهیزکاری است.

انسان، بی‌نهایت طلب است و کمال مطلق می‌خواهد ولی چون هر چیزی غیر از خداوند محدود است و وجود عارضی دارد، دل را آرام نمی‌گرداند. در مقابل کسانی که با یاد خدا آرامش می‌یابند، عده‌ای هم به متاع قلیل دنیا راضی می‌شوند. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اطْمَأَنَّنُوا بِهَا» نماز، ذکر الهی و مایه آرامش است. «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱)، «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ»

ممکن است معنای «أَلَّا يَذْكُرَ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» این باشد که بواسطه ذکر و یادی که

ص: ۲۲۹

۱-۱. طه، ۱۴.

خدا از شما می‌کند، دلهایتان آرام می‌گیرد. یعنی اگر بدانیم خداوند ما را یاد می‌کند و ما در محضر او هستیم، دل‌هایمان آرامش می‌یابد. چنان که حضرت نوح علیه السلام بواسطه کلام الهی «إِصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) آرام گرفت و امام حسین علیه السلام به هنگام شهادت علی اصغرش با عبارت «هین علی انه بعین الله» این آرامش را ابراز فرمود، و یا در دعای عرفه آمده است: «یا ذاکر الذاکرین» سؤال: اگرچه در این آیه آمده است که دلها، و بویژه دل مؤمن، با یاد خدا آرام می‌گیرد، اما در آیات دیگری می‌خوانیم هر گاه مؤمن خدا را یاد کند، دلش به لرزه می‌افتد. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) آیا این لرزش و آرامش می‌توانند در یک جا جمع شوند؟ راه توجیه آن چیست؟ پاسخ: برای تصور وجود این همزمان آرامش و لرزش در یک فرد، توجه به این مثال‌ها راهگشا می‌باشد:

الف: گاهی انسان بنخاطر وجود همه مقدمات، اطمینان و آرامش دارد، اما در عین حال از نتیجه هم نگران و بیمناک است. مثل جراح متخصصی که به علم و کار خود مطمئن است ولی باز در هنگام عمل شخصیت مهمی دلهره دارد.

ب: فرزندان، هم به وجود والدین، احساس آرامش می‌کنند و هم از آنها حساب می‌برند و می‌ترسند.

ج: گاهی انسان از آنجا که می‌داند فلان ناگواری برای آزمایش و رشد و ترفیع مقام اوست، خرسند و آرام است، اما اینکه آیا در انجام وظیفه موفق خواهد شد یا خیر، او را نگران می‌کند و به لرزه می‌اندازد.

د: انسان‌های مؤمن وقتی در تلاوت قرآن به آیات عذاب، دوزخ و قهر الهی می‌رسند، لرزش بر اندام آنها مستولی می‌شود، اما هنگامی که آیات رحمت و رضوان و بهشت خداوند را قرائت می‌کنند، آرامشی شیرین، قلوب آنها را فرا می‌گیرد و آنها را دلگرم می‌سازد. امام سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه می‌فرماید: «اذا ذکرت ذنوبی فزعت و اذا رأیت

ص: ۲۳۰

۱- ۱. هود، ۳۷.

۲- ۲. انفال، ۲.

کرمک طمعت»، یعنی هر گناه گناهان خود و عدل و قهر تو را به یاد می آورم، ناله می زنم، اما وقتی به یاد لطف و عفو تو می افتم امیدوار می شوم. صاحب المیزان برای این جمله، از قرآن شاهد می آورد؛ «تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) یعنی در آغاز انسان دلهره دارد ولی کم کم به آرامش می رسد.

کسی که از یاد خدا غافل است، آرامش ندارد و زندگی بدون آرامش زندگی نکبت باری است. «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

عوامل آرامش و دلگرمی

دستیابی به اطمینان و آرامش می تواند عوامل گوناگونی داشته باشد، ولی در رأس آنها آگاهی و علم جلوه ویژه ای دارد؛ کسی که می داند ذره ی مثقالی از کارش حساب دارد، «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۳) نسبت به تلاش و فعالیتش دلگرم است.

کسی که می داند بر اساس لطف و رحمت الهی آفریده شده، «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۴) امیدوار است.

کسی که می داند خداوند در کمین ستمگران است، «إِنَّ رَبَّكَ لَبَالْمُرْصَادِ» (۵) آرامش دارد.

کسی که می داند خداوند حکیم و علیم است و هیچ موجودی را بیهوده خلق نکرده است «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» خوش بین است.

کسی که می داند راهش روشن و آینده اش بهتر از گذشته است، «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (۶) قلبش مطمئن است.

کسی که می داند امام و رهبرش انسانی کامل، انتخاب شده از جانب خداوند و معصوم از هر لغزش و خطاست، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۷) آرام است.

کسی که می داند کار نیک او از ده تا هفتصد بلکه تا بی نهایت برابر پاداش دارد ولی کار زشت

ص: ۲۳۱

۱-۱. زمر، ۲۳.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

۳-۳. زلزال، ۷.

۴-۴. هود، ۱۱۹.

۵-۵. فجر، ۱۴.

۶-۶. اعلیٰ، ۱۷.

۷-۷. بقره، ۱۲۴.

او یک لغزش بحساب می آید دلخوش است. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» (۱) کسی که می داند خداوند نیکوکاران را دوست دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (۲) به کار نیکش دلگرم می شود.

کسی که می داند کار خیرش آشکار و کار شرّش پنهان می ماند، «یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح» شاد است.

عوامل اضطراب و نگرانی

یکی از شایع ترین بیماری های قرن حاضر اضطراب و افسردگی است. برای این بیماری که دارای علائمی همچون انزوای طلبی، در خود فرو رفتن، خود کم بینی و بیهوده انگاری است، دلایل بسیاری را ذکر کرده اند، از جمله:

شخص افسرده از اینکه همه چیز را مطابق میل خود نمی بیند دارای افسردگی شده است، در حالی که ما نباید بخاطر اینکه چون به همه آنچه می خواهیم نرسیدیم، از مقدار ممکن آن هم دست برداریم و تسلیم شویم.

شخص افسرده با خود فکر می کند که چرا همه مردم مرا دوست ندارند، و حال آنکه این امر غیر ممکن است و حتی خدا و جبرئیل هم دشمن دارند. لذا انسان نباید توقع داشته باشد که همه او را دوست بدارند.

شخص افسرده گمان می کند که همه مردم بد هستند، در صورتی که چنین نیست و خداوند به فرشتگانی که این توهم را داشتند پاسخ داد.

شخص افسرده گمان می کند که همه ناگواری ها از بیرون وجود اوست، در حالی که عمده تلخی ها عکس العمل و پاسخ خصلت ها و کردارهای خود ماست.

شخص مضطرب از شروع در کارها نگران است و احساس ترس و تنهایی می کند. حضرت علی علیه السلام برای رفع این حالت می فرماید: «إذا خفت من شیء فقع فيه» (۳) از هر چه

ص: ۲۳۲

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. بقره، ۱۹۵.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۳۶۲.

می ترسی خود را در آن بینداز، که ترس هر چیز بیش از خود آن است.

شخص مضطرب نگران آنست که آینده چه خواهد شد. این حالت را می توان با توکل بر خدا و پشتکار درمان کرد.

چون در بعضی کارها ناکام شده است، نگران است که شاید در تمام امور به این سرنوشت مبتلا شود.

چون بر افراد و قدرت های ناپایدار تکیه دارد، با تزلزل آنها دچار اضطراب می شود.

و خلاصه اموری همچون عدم قدردانی مردم از زحمات آنها، گناه، ترس از مرگ تلقین های خانواده به اینکه نمی دانی و نمی توانی، قضاوت های عجولانه، توقعات نابجا و تصوّرات غلط، علت بسیاری از افسردگی ها و اضطراب ها می باشد که با یاد خدا و قدرت و عفو و لطف او می توان آنها را به آرامش و شادابی مبدل ساخت. تفسیر آیه «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» را در روز ۱۴ خرداد ۷۳ در همدان می نویسم زیرا بمناسبت پنجمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) برای سخنرانی آمده ام. کسی که در پایان وصیت نامه بسیار مهم خود می فرماید: «من با دلی آرام و قلبی مطمئن و ضمیری شاد و روحی امیدوار به فضل الهی از خدمت شما مرخص می شوم.»

پیام ها

۱ نشانه انابه واقعی، ایمان و اطمینان به خداست. «مَنْ أَنَابَ، الَّذِينَ آمَنُوا» ...

۲ ایمان بدون اطمینان قلبی، کامل و کارساز نیست. «آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ» ۳ یاد خداوند با زبان کفایت نمی کند، اطمینان قلبی هم می خواهد. «تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» ۴ تنها یاد خدا، مایه ی آرامش دل می شود. «بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» امروزه دارندگان زر و زور و تزویر بسیارند ولی از آرامش لازم خبری نیست.

ص: ۲۳۳

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ (۲۹)

کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند خوشا بحالشان و سرانجام نیکویی دارند.

نکته ها:

اشاره

مردم چهار دسته اند:

الف: مؤمن، کسانی که هم ایمان دارند و هم اعمالشان صالح است.

ب: کافر، کسانی که نه ایمان دارند و نه کارشان خوب است.

ج: فاسق، کسانی که ایمان دارند ولی اعمالشان صالح نیست.

د: منافق، کسانی که ایمان ندارند ولی ظاهر کارشان خوب است.

«طوبی» یا مصدر است مثل «بشری» و یا مؤنث «اطیب» به معنای بهترین است. در آیه مصداق خاصی برای (بهترین) بیان نشده تا شامل همه بهترین ها شود. و شاید روایاتی که می گوید: طوبی درختی است که ریشه آن در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و شاخه های آن بر سر مؤمنین سایه افکنده، (۱) مثال و تجسمی باشد از اینکه همه پاکی ها و خیرات در گرو اتصال به رهبران آسمانی است.

وقتی کوتاه فکران به پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد کردند که چرا این همه فاطمه زهرا علیها السلام را می بوسی؟ حضرت فرمود: زمانی که در شب معراج مرا به بهشت بردند، من از میوه درخت طوبی خوردم و وجود فاطمه از آن نشأت گرفت و پدید آمد و من هر گاه مشتاق بوی بهشت می شوم دخترم فاطمه را بو می کنم. (۲)

کامیابی افراد بی ایمان و بدور از عمل صالح، عمق و تداوم ندارد. چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۳) در لذتی که بعد از آن آتش باشد، خیری نیست.

ص: ۲۳۴

٢-٢. بهار، ج ٨، ص ١٨٨.

٣-٣. بهار، ج ٤١، ص ١٠٤.

۱ زندگی شیرین دنیوی و عاقبت نیکوی اخروی در سایه ایمان و عمل صالح است. «الَّذِينَ آمَنُوا ... طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ» ۲ کامیابی‌های دنیوی در صورتی ارزش دارد که همراه عاقبت اخروی باشد نه آنکه مانع آن گردد. «طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰]

اشاره

كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٍ (۳۰)

این چنین ما تو را در میان امتی که پیش از آن امت‌های دیگری (آمده و) رفته‌اند، به رسالت فرستادیم، تا آنچه را به سوی تو وحی کرده‌ایم بر آنان تلاوت کنی. در حالی که آنان به خدای رحمن کفر می‌ورزند، بگو: او پروردگار من است، معبودی جز او نیست تنها بر او توکل کرده‌ام و بازگشت من تنها به سوی اوست.

نکته‌ها:

اشاره

اگر چه بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در میان امت عرب بوده است، ولی به صراحت آیات دیگر، او پیامبر تمام امت هاست. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ» (۱)

پیام‌ها

۱ بعثت انبیا، سنت الهی و بر اساس لطف و رحمت اوست. «كَذَلِكَ ... بِالرَّحْمَنِ» ۲ توجه به تاریخ هر قوم، برای تبلیغ و تربیتشان لازم است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا» ۳ وظیفه پیامبران تلاوت وحی الهی بر مردم است. «لِّتَتْلُوا» ۴ در برابر کفار مقاومت و از عقیده خود دفاع کنید. «يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ، قُلْ هُوَ رَبِّي»

ص: ۲۳۵

۵ تو کُل بر خدا، عامل مقاومت در برابر کفار است. «قُلْ هُوَ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» ۶ دلایل ایمان ما به خداوند؛ ربوبیت او «رَبِّي» یگانگی او «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، پناهگاهی او «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»، و بازگشت ما بسوی او «إِلَيْهِ مَتَابٍ»، می باشد.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱]

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتَى بَل لَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۳۱)

و اگر به واسطه قرآن کوه ها به حرکت درآیند یا زمین قطعه قطعه شود یا به واسطه آن مردگان به سخن آیند، (باز ایمان نمی آورند). بلکه تمام امور بدست خداست. آیا مومنان (از این سنگدلان) مأیوس نشده اند (و نمی دانند) که اگر خدا می خواست قطعاً (با قهر و اجبار) همه مردم را به راه می آورد. و پیوسته به کسانی که کفر ورزیدند به سزای کارهایی که کرده اند مصیبت کوبنده ای می رسد یا آن مصیبت به نزدیک خانه آنان فرو می آید (تا هر لحظه زندگی همراه با دغدغه داشته باشند و این دلهره هم چنان ادامه دارد) تا آن گاه که وعده الهی فرا رسد. همانا خداوند خلف وعده نمی کند.

نکته ها:

اشاره

این آیه اوج عناد و لجاجت کفار را بیان می کند. نظیر آیه ۱۱۱ سوره انعام که می فرماید: اگر ما فرشتگان را بر خود آنها نازل کنیم و مردگان با آنها سخن بگویند و همه چیز روبروی آنان محشور شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

قرآن کتابی است که محکمتر از کوه ها را تکان داد و بالاتر از مرده های جسمانی را زنده کرد. عقول و دلهای مرده و سنگ مردم جاهل عرب را حیات داد. و اگر کتابی باشد که

ص: ۲۳۶

بتواند کوه ها را تکان دهد و مردگان را زنده گرداند، آن همین قرآن است. «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» ... (۱)

از فرمایش امام کاظم علیه السلام استفاده می شود که در قرآن، علوم و رموزی است که می توان به واسطه آنها در طبیعت تصرف کرد. (۲) «سَيَّرْتُ بِهِ، قُطِّعْتُ بِهِ، كَلَّمْتُ بِهِ»

پیام ها

۱ انتظار نداشته باشید که همه مردم ایمان بیاورند. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَيَّدَى النَّاسَ جَمِيعًا» ۲ عناد و لجابت، درد بی درمان جوامع بشری است. (اگر کسی طالب و جویای حق باشد، یک معجزه هم برای ایمان آوردن کافی است) «قُرْآنًا سَيَّرْتُ بِهِ، قُطِّعْتُ بِهِ، كَلَّمْتُ بِهِ» ۳ در جهان بینی الهی همه کاره خداست. «بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا» ۴ معجزه، تحت اراده خداوند است. نه بر اساس پیشنهاد و هوس های افراد لجوج. «بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا» ۵ اراده خداوند بر هدایت اختیاری انسان هاست، نه اجبار و اکراه آنان. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَيَّدَى النَّاسَ جَمِيعًا» چنان که در آیه ای دیگر می فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۳) ۶ کفار باید منتظر ضربه هایی از جانب خداوند بر کشور و مرزهای خود باشند.

«لَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»

۷ قهر خداوند اختصاص به جهان آخرت ندارد. «تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ» ۸ همه جا موعظه و استدلال کافی و کارساز نیست، گاهی قهر و غضب لازم است. «تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ» ۹ علت نزول بلاها، کردار خود ماست. «بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ» ۱۰ هشدارهای الهی گاه به صورت مستقیم و نسبت به خود ماست و گاه بطور غیر مستقیم و نسبت به دیگران و مناطق اطراف ماست. «تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»

ص: ۲۳۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. بقره، ۲۵۶.

۱۱ از عذاب دیگران درس عبرت بگیریم. «أَوْ تَحُلَّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ» ۱۲ هیچگاه در وعده ها و وعیدهای الهی شک نکنیم. «لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۲]

اشاره

وَ لَقَدْ أُسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (۳۲)

و همانا پیامبرانی پیش از تو (نیز) به استهزاء گرفته شدند، اما من به کسانی که کفر ورزیدند مهلت دادم سپس آنان را (به قهر خود) گرفتم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود.

پیام ها

۱ شناخت تاریخ پیامبران، عامل صبر و بردباری در برخورد با مشکلات و تحمل سختی ها و مصائب است. «اُسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ» ۲ کسی که فرستادگان الهی را مسخره کند، کافر است. «فَأَمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» ۳ مهلت دادن، سنت حتمی و همیشگی الهی است. «فَأَمَلَيْتُ» (مؤمن از این فرصت برای توبه و عمل صالح بهره برداری می کند، اما کافر بر گناهان خویش اصرار می ورزد). ۴ به مهلت الهی مغرور نشویم، که قهر او یک دفعه می رسد. «ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ» ۵ اگر کسی را برای انجام کاری مأمور می کنید، خطرات و سختی های کار را به او گوشزد نمایید و به او روحیه دهید. «لَقَدْ أُسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳]

اشاره

أَفَمَنْ هُوَ قَانِمٌ عَلٰی كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِنَاظِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳)

ص: ۲۳۸

پس آیا آن (خدایی) که بر هر کس و عملکرد او حاکم و ناظر است، (با بُت های ساختگی یکی است؟) و (لی) آنان برای خدا شریکانی قرار داده اند.

بگو: آنها را نام ببرید (چه هستند و چه توانی دارند؟) آیا خدا را از شریکانی در زمین خبر می دهید که او نمی شناسد؟ یا سخنی تو خالی (می گوید)، بلکه برای کسانی که کفر ورزیدند، مکرشان آراسته جلوه داده شده است و از راه (حق) باز داشته شده اند و هر که را خدا گمراه کند، پس برای او هیچ هدایت کننده ای نیست.

نکته ها:

اشاره

قائم بودن خدا، به معنای تدبیر تمام امور و کفایت، حفاظت، نظارت، ثبت و ضبط آنهاست.

پیام ها

۱ خداوند با طرح سؤال، عقل و فطرت انسان را به قضاوت می طلبد. زیرا عقل و فطرت با شرک سازگار نیست. «أَفَمَنْ ... أَمْ تَتَّبِعُونَ» ۲ کسی که از خدای علیم و واحد و قیوم جدا شود، به ورطه شرک و چند خدایی گرفتار می آید. «شُرَكَاءَ» ۳ بت پرستی و شرک به قدری سبک سری و بی منطق است که حتی نمی توان نام و اوصاف معبودان آنان را بیان کرد. «قُلْ سَمُّهُمْ» ۴ شاید مشرکان نیز از عمق جان بت ها را قبول ندارند. «أَمْ بَظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ» ۵ شرک نیز نوعی کفر است. «جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ ... زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» ۶ کسی که مسائل انحرافی برایش جلوه کرد، از راه حق و مسیر هدایت باز می ماند. «زُيِّنَ ... صُدُّوا» ۷ به نقشه ها و تدبیرهای خود مغرور نشوید. «زُيِّنَ ... مَكْرَهُمْ»

اشاره

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ (۳۴)

برای آنان در زندگی دنیا عذابی است و قطعاً عذاب آخرت سخت تر است و در برابر (قهر) خداوند هیچ محافظی برایشان نیست.

نکته ها:

اشاره

عذاب آخرت سخت تر است، زیرا:

الف: در قیامت اسباب و وسایل قطع می گردد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱) ب: نسب و فامیلی، دیگر کار آیی ندارد. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۲) ج: فدیة قبول نمی شود. «يَوْمَئِذٍ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ... بِنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً كَلَا» (۳) حاضر است بستگان و حتی تمام جهان را فدا کند.

د: عذرخواهی مفید نیست. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعِيدَتُهُمْ» (۴) ه: دوستان یکدیگر را رها می کنند. «لَا يَسْتَأْذِنُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مِنْ غَيْرِ الْإِذْنِ» (۵) و: دوام دارد و همیشگی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۶) ز: تخفیفی در کار نیست. «فَلَا يُخَفَّفُ» (۷) ح: هم روحی و هم جسمی است. «ذُوقْ إِنْكَرَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» (۸)

پیام ها

۱ کسی که برای خدا شریک قرار دهد، در دنیا نیز عذاب می شود. «لَهُمْ عَذَابٌ فِي ...

الدُّنْيَا»

۲ شفاعت، شامل حال مشرکان نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ»

ص: ۲۴۰

۱-۱. بقره، ۱۶۶.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۱.

۳-۳. معارج، ۱۱ تا ۱۶.

۴-۴. غافر، ۵۲.

۵-۵. معارج، ۱۰.

۶-۶. بقره، ۱۶۲.

۷-۷. بقره، ۱۶۲.

۸-۸. دخان، ۴۹.

اشاره

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكْلُهَا دَائِمٌ وَظُلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ (۳۵)

مثال بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده (چنین است که) نهرها از زیر آن جاری است. میوه ها و سایه اش دائمی است این است. عاقبت کسانی که تقوی پیشه کردند و سرانجام کافران آتش است.

نکته ها:

اشاره

از جمله شیوه های تعلیم و تربیت در قرآن، مقایسه و سنجش میان افراد، حالات و سرانجام حق و باطل است. از این جهت چون در آیه ی قبل، آینده مشرکان بیان شده بود، لذا در این آیه به عاقبت افراد با تقوا اشاره می فرماید، تا انسان ها با مقایسه ی این دو سرنوشت، با درک و آگاهی بیشتر و بهتری بتوانند راه خود را انتخاب نمایند.

سایه های بهشت دائمی است. در بهشت نیز، خورشید و درخت و سایه هست ولی نه مثل دنیا که سایه ها در اوقات مشخصی مثل صبح یا عصر باشد و در شب یا ظهر محو یا کم شود، بلکه همیشه و به یک میزان وجود دارد.

سؤال: در آیه ۱۳ سوره دهر می خوانیم: «لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا» مؤمنان در بهشت نه خورشید و آفتابی می بینند و نه سرمای گزنده ای. پس چگونه در آیه فوق سخن از سایه به میان آمده است؟! پاسخ: مراد از ندیدن خورشید، نبود حرارت آزار دهنده و سوزندگی آن است و گرنه خورشید به عنوان یک موجود نورانی و نورافشان وجود دارد، و وقتی نور بود، طبیعتاً بدنبال آن، سایه هم وجود خواهد داشت.

پیام ها

۱ آنچه را که می توان از بهشت درک کرد، شبیه و مثل آن است، «مَثَلُ الْجَنَّةِ» و گرنه بهشت برای وجود محدودی مانند ما، به درستی قابل درک نیست.

۲ نعمت های بهشتی، موسمی، موضعی و فاسد شدنی نیست و قطع و وصل و

آفت در آن راه ندارد. «دَائِمٌ» ۳ بهشت، بهای تقواست و بی جهت به کسی داده نمی شود. پاداش پرهیز موقت دنیوی، کامیابی دائم اخروی است. «الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... أَكُلُهَا دَائِمٌ» ۴ به ظاهر افراد نگاه نکنید زیرا که پایان کار مهم است. «عُقُوبِي الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۵ مؤمن باید باتقوا باشد. در مقابل «الْمُتَّقُونَ»، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶]

اشاره

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مآبِ (۳۶)

و کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) دادیم، به آنچه به سوی تو نازل شده دلشاد می شوند. و بعضی از گروه ها کسانی هستند که بخشی از آن (قرآن) را انکار می کنند. بگو: همانا من مأمورم که خدا را پرستم و به او شرک نورزم. تنها به سوی او دعوت می کنم و بازگشت من به سوی اوست.

نکته ها:

اشاره

این آیه همچون آیات دیگر (۱) از افراد سالم، خوش قلب و پذیرای حق اهل کتاب ستایش کرده و می فرماید: اهل کتاب واقعی، روحیه ی حق گرا دارند، از تعصبات نابجا پرهیز می کنند و چون با اسلام و آیات الهی برخورد کنند، شادمان شده و ایمان می آورند.

پیام ها

۱ گرچه پذیرفتن آیات مهم است، ولی پذیرش شادمانه مهمتر است. «يَفْرَحُونَ» ۲ ایمان به تمام دستورات الهی لازم است، نه بخشی از آن. «بِمَا أُنزِلَ» ۳ حزب گرایی کورکورانه، یک آفت و خطر در برابر حق گرایی است. «مِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ»

ص: ۲۴۲

۴ باید در برابر انکار حق، قاطعیت نشان داد. «مَنْ يُنْكِرْ... قُلْ» ۵ دلیل بندگی خالصانه، آن است که سرنوشت و آینده ما به دست اوست.

□
«أَعْبُدَ اللَّهَ»

... «إِلَيْهِ مَرِيبٌ» ۶ توحید، نبوت، معاد اصول مشترک همه ادیان آسمانی است؛ توحید، «أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكُ بِهِ» نبوت، «إِلَيْهِ أَدْعُوا» معاد، «إِلَيْهِ مَرِيبٌ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷]

اشاره

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا حُكْمًا عَرَبِيًّا وَ لَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا وَاقٍ (۳۷)

و بدین سان ما آن (قرآن) را به صورت فرمانی روشن (به زبان عربی) نازل کردیم و بدون شک اگر بعد از دانشی که به تو رسیده است از هوسهای آنان پیروی کنی، در برابر (قهر) خدا برای تو هیچ یاور و محافظی نیست.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «حکم» در آیه، به یکی از سه این معناست: حاکم و فاصل میان حق و باطل، احکام الهی و حکمت.

پیام ها

۱ بعثت انبیا و نزول کتب آسمانی، سنت حکیمانه الهی است. «وَ كَذَلِكَ» ۲ پیام وحی باید به زبان مردم باشد. «حُكْمًا عَرَبِيًّا» ۳ دستورات الهی، روشن و بدون ابهام و اعوجاج است. «عَرَبِيًّا» ۴ پست تر از هواپرستی و هوسرانی، تأمین هوسهای دیگران است. «أَهْوَاءَهُمْ» ۵ علم به تنهایی سعادت آفرین نیست، چه بسا که انسان با وجود علم، باز هم به دنبال خرافات و هوسهای مردم برود. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۶ انسان های آگاه، مسئولیت بیشتری دارند. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

ص: ۲۴۳

۷ علم واقعی، قرآن است. «أَنْزَلْنَاهُ... بِإِذْنِكَ مِنَ الْعِلْمِ» ۸ خداوند با هیچکس خویشاوندی ندارد، حتی اگر انبیا هم کج بروند، مورد تنبیه الهی واقع می‌شوند. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ» ۹ جلب رضایت منحرفان همان، و از دست دادن امدادهای الهی، همان. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ... مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸]

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ (۳۸)

و البته ما قبل از تو (نیز) پیامبرانی فرستاده ایم و برای آنان همسران و فرزندان قرار دادیم و هیچ پیامبری را نسزد که معجزه ای بیاورد، مگر با اذن الهی. برای هر زمان و دوره ای کتاب (و قانون) است.

نکته ها:

اشاره

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما فرزندان حضرت محمد صلی الله علیه و آله هستیم و مادرمان فاطمه علیها السلام است و خداوند به هیچ یک از پیامبران چیزی را نداده مگر آنکه آن را به حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز داده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا...»

پیام ها

۱ بعثت انبیا، یکی از سنت های الهی است. «أَرْسَلْنَا رُسُلًا» ۲ انبیا نیز مثل سایر مردم زندگی می کرده و دارای همسر و فرزند بوده اند.

«أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً»

۳ معجزه ی پیامبران بر اساس خواست آنها یا درخواست و هوس مردم نیست، بلکه با اذن و اراده ی الهی است. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»
۴ زمان، در نزول قانون الهی نقش دارد. «لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ»

ص: ۲۴۴

اشاره

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۳۹)

خداوند هر چه را بخواهد محو یا اثبات می کند و ام الكتاب تنها نزد اوست

نکته ها:

بحثی پیرامون مقدرات الهی

مطابق آنچه از آیات و روایات بدست می آید مقدرات الهی بر دو نوع است:

۱ اموری که مصلحت دائمی دارد و لذا قانونش هم دائمی است. مثل آیات؛ «مَا يَدَّلُ الْقَوْلُ لَعَٰدِيَّ» (۱) در کلام ما تبدل راه ندارد. «كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۲) هر چیزی در نزد پروردگار دارای حساب و کتاب دقیقی است. اینگونه مقدرات در لوح محفوظ ثبت است «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۳) و فقط مقربان الهی با اذن خداوند می توانند بر آن آگاه شوند. «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُرْسَلُونَ» (۴) ۲ اموری که غیر حتمی و مصالح آنها تابع اعمال و رفتار مردم است، مثل توبه کردن مردم از گناه که مصلحت عفو را در پی دارد، و یا دادن صدقه که مصلحت دفع بلا را به همراه می آورد و یا ظلم و ستم که بخاطر مفسده اش قهر الهی را بدنبال دارد. یعنی خداوند متعال در اداره ی نظام آفرینش دست بسته نیست و با حکمت و علم بی نهایتی که دارد، می تواند با تغییر شرایط، تغییراتی در آفرینش و قوانین آن بدهد. بدیهی است که این تغییرات، نشانه ی جهل خداوند متعال و یا تجدید نظر و پشیمانی او نیست، بلکه این تغییرات بر اساس حکمت و تغییر شرایط و یا پایان دوره ی آن امر است.

قرآن مجید در این زمینه نمونه های زیادی دارد که به چند نمونه اشاره می کنیم:

الف: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۵) دعا کنید تا من برای شما مستجاب کنم. انسان با تضرع و دعا می تواند مصالح خود را بدست آورد و سرنوشت خود را تغییر دهد.

ب: «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (۶) قانون الهی در همه جا ثابت نیست، شاید خداوند با پدید آمدن شرایط لازم، برنامه جدیدی را بوجود آورد.

ص: ۲۴۵

٣-٣. بقره، ١٦٢.

٤-٤. مطففين، ٢٠ تا ٢١.

٥-٥. غافر، ٦٠.

٦-٦. طلاق، ١.

ج: «كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» (۱) خداوند، هر روز در شأن مخصوص همان روز است.

د: «فَلَمَّا زَاغُوا، أَزَاغَ اللَّهُ» (۲) چون راه انحرافی را انتخاب کردند، خدا هم منحرفشان ساخت.

ه: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ» (۳) با ایمان و تقوی، مسیر قهر الهی به لطف و برکت تغییر می یابد.

و: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۴) خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنها خودشان را تغییر دهند.

ز: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۵) کسانی که توبه کنند، ایمان آورند و عمل نیکو انجام دهند، خداوند بدی های آنان را به خوبی و حسنه تبدیل می کند.

ح: «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا» (۶) اگر شما برگردید، ما هم برمی گردیم.

سؤال:

اگر علم خدا عین ذات اوست و قابل تغییر نیست، پس هر چه در علم او گذشته باید به مرحله عمل برسد و گر نه جهل خواهد بود.

پاسخ:

علم خدا بر اساس نظام علل و اسباب است، بدین صورت که او علم دارد که اگر از این وسیله استفاده شود، این نتیجه و اگر از دیگری بهره برداری شود، آن سرانجام را در پی خواهد داشت و علم او جدای از علم بر اسباب و علل نیست.

بداء چیست؟

یکی از ایراداتی که اهل سنت بر شیعه وارد می کنند این است که می گویند: شیعه برای خداوند «بداء» قائل می شوند و به گمان آنها «بداء» یعنی تغییر در علم الهی و کشف خلاف برای خداوند، در حالی که منظور شیعه از بداء ظاهر شدن چیزی است که ما انسان ها خلاف آن را گمان می کردیم.

«بداء» در آفرینش، نظیر نسخ در قانون است، مثل آنکه از ظاهر قانون و یا حکمی تصوّر کنیم که دائمی است، ولی بعد مدّتی ببینیم که عوض شده است. البتّه این به معنای

١-١. الرحمن، ٢٩.

٢-٢. صف، ٥.

٣-٣. اعراف، ٦٩.

٤-٤. رعد، ١١.

٥-٥. فرقان، ٧٠.

٦-٦. اسراء، ٨.

پشیمانی و یا جهل قانونگذار نیست، بلکه شرایط باعث بوجود آمدن این تغییر در قانون شده است، درست مانند نسخه ای که پزشک با توجه به شرایط فعلی بیمار آن را می نویسد، اما به محض تغییر حال او، نسخه جدیدی تجویز می کند. لذا همان گونه که نسخ در آیات را که در واقع یک نوع بداء است، همه فرق اسلامی از شیعه و سنی قبول کرده اند، می بایست «بداء» را با همین معنا و بیانی که آمد پذیرا باشند. پس بداء به معنای جهل ماست نه جهل خداوند.

نمونه های از بداء ۱ ما گمان می کردیم خداوند که به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمان ذبح فرزندش را داده است، می خواسته اسماعیل علیه السلام کشته و خورش بر زمین ریخته شود، اما بعداً ظاهر شد که اراده ی الهی از این امر، آزمایش پدر بوده است نه کشته شدن پسر.

۲ ما از وعده خداوند با حضرت موسی علیه السلام تصوّر می کردیم که دوره ی مناجات سی شب است، «وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۱) اما بعداً ظاهر شد که از اول برنامه چهل شب بوده است ولی خداوند به جهت آزمایش، آن را در دو مرحله اعلام فرموده است، ابتدا سی شب و سپس ده شب.

۳ ما فکر می کردیم که قبله ی مسلمانان برای همیشه بیت المقدس است، ولی آیات تغییر قبله برای ما ظاهر کرد که قبله ی دائمی، کعبه بوده است.

۴ وقتی نشانه های قهر خدا پدید آمد، حتی حضرت یونس علیه السلام هم مطمئن شد که عذاب الهی نازل و قوم کافرش نابود خواهند شد، لذا از میان مردم بیرون رفت، اما مردم ایمان آوردند و قهر الهی برطرف گردید. «إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ» (۲) به هر صورت معنای بداء جهل خداوند و عوض شدن علم او نیست، زیرا خداوند از ابتدا می دانست که خون اسماعیل ریخته نخواهد شد، مدت مناجات موسی چهل شب است، قبله دائمی مسلمانان، کعبه خواهد بود و قوم یونس اهل نجات هستند، ولی ظاهر دستورات و حوادث به نحوی بود که انسان تصوّر دیگری داشت. پس تغییری در علم

ص: ۲۴۷

۱-۱. اعراف، ۱۴۲.

۲-۲. یونس، ۹۸.

خداوند پیدا نشده و این ما هستیم که دارای دید تازه ای شده ایم.

بداء به این معنا دارای اثرات تربیتی بسیاری است، از جمله اینکه انسان تا آخرین لحظه ی عمر، به تغییر شرایط امیدوار می ماند، روحیه ی توکل در او زنده می گردد، اسیر ظواهر نمی شود، ایمان انسان به غیب و قدرت خداوند متعال بیشتر می شود. با توبه، صدقه، مناجات و دعا تلاش می کند تا مسیر حوادث و قهر الهی را تغییر دهد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند از همه انبیا همراه با توحید، ایمان به بداء را نیز پیمان گرفته است. در حدیث دیگر می خوانیم: هر کس گمان کند برای خداوند مسئله جدیدی روشن شده که قبلاً آن را نمی دانسته، از او تبری بجوید. (۱)

پیام ها

۱ دست خدا برای تغییر در نظام تکوین یا تشریح باز است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ» ۲ خداوند، آفرینش را به حال خود رها نکرده است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ» ۳ محو یا اثبات قوانین حاکم بر جهان هستی، به دست خداست. «يَمْحُوا اللَّهُ» ...

۴ محو و اثبات الهی بر اساس، حکمت و علم است. «وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» ۵ جهان آفرینش دفتری دارد که تمام حوادث در آن ثبت است. «الْكِتَابِ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰]

اشاره

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ (۴۰)

(ای پیامبر در فکر دیدن نتیجه کار مباش زیرا) اگر بخشی از آنچه را به آنان وعده می دهیم (در زمان حیات تو) به تو نشان دهیم یا تو را از دنیا ببریم، (بدان که ما وعده های خود را محقق خواهیم کرد) پس وظیفه تو تنها تبلیغ است و حساب تنها با ماست.

ص: ۲۴۸

۱ آنچه از لطف خداوند بر مسلمانان و یا قهر الهی بر کفار مشاهده می شود، تنها گوشه ای از تحقق وعده های الهی است. «بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ» ۲ حتی مرگ افرادی چون رسول گرامی اسلام مانع از تحقق وعده های الهی نیست و در زمان پیش بینی شده محقق خواهد شد. «تُرِيَّتَكَ ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۳ گاهی آثار تبلیغ بعد از رفتن مبلغ پدیدار می شود، پس در انجام وظیفه منتظر نتیجه فوری نباشیم. زیرا که تأخیر نشانه ی تعطیل نیست.... «أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ» ۴ کیفرهای الهی بدون حساب، بیجا و گزافه نیست. «عَلَيْنَا الْحِسَابُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۴۱)

(حساب همه با ماست و ما به سرعت حساب همه را می رسیم) مگر ندیدی که ما به سراغ زمین می آییم و دائماً از اطراف آن (با گرفتن جان ساکنانش) می گاهیم. خداوند حکم می کند و هیچ تجدیدنظر کننده ای برای حکم او نیست و او سریعاً به حساب همه می رسد.

نکته ها:

اشاره

در روایات متعدّد می خوانیم که مراد از کم شدن اطراف زمین، مرگ و فقدان علما و دانشمندان بزرگ است. (۱)

پیام ها

۱ از تاریخ و عاقبت گذشتگان درس عبرت بگیریم و در وعده و وعیدهای الهی شک نکنیم. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» ۲ پایان عمر حکومت ها و شخصیت ها، با خواست الهی است. «نَأْتِي ... نَنْقُصُهَا»

ص: ۲۴۹

۴ حکومت و فرمان الهی شکست ناپذیر است. «لَا مَعْقِبَ لِحُكْمِهِ» ۵ تمام افراد و قدرت ها به تدریج از زمین برچیده می شوند، ولی قدرت الهی ثابت و پابرجاست. «نَنْقُضُهَا ... وَ اللَّهُ يَحْكُمُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۲]

اشاره

وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقِبِيَ الدَّارِ (۴۲)

و البته کسانی که پیش از آنان بودند مکرها کردند، ولی (سودی نکرد زیرا) همه تدبیرها و مکرها برای خداست، او می داند که هر کس چه کسب می کند و کفار بزودی خواهند دانست که سرای آخرت از آن کیست.

نکته ها:

اشاره

قرآن برای اینکه تمام توجه انسان به خدا معطوف شود و از غیر او مأیوس گردد، همه ی راههایی را که ممکن است باعث گرایش انسان به غیر خدا شود می بندد، مثلاً می فرماید:

«إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» اگر بخاطر کسب عزت به سراغ دیگران می روی، بدان که تمام عزت ها برای خداست. در جای دیگر می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» تمامی قدرت ها در نزد خداوند است. و در این آیه می فرماید: «فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا» تمام تدبیرها از خداست، تا انسان برای دستیابی به عزت و قدرت و سیاست به دیگران دل نبندد.

یکی از بهترین نمونه های مکر خداوند، مهلت دادن به منحرفان است، بنحوی که آنها گمان می کنند راهشان درست است، اما خداوند بارها در قرآن فرموده است که کفار گمان نکنند مهلت دادن، نشانه محبت ما نسبت به آنهاست، بلکه ما مهلت می دهیم تا پیمانۀ ی آنها پر شود.

پیام ها

۱ رهبران دینی نگران مکر مخالفان نباشند، زیرا در طول تاریخ این حیلۀ ها برای انبیا نیز بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲ از تاریخ درس عبرت بگیریم که عاقبت از آن کیست. «لِمَنْ عَقَبَى الدَّارِ» ۳ تمام تدبیرها و اثرات آن به دست خداوند متعال است، به سراغ دیگران نرویم.

□
«فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا»

۴ مکر انسان نسبت به خدا معنا ندارد، چون مکر و حيله در جایی اثر می کند که طرف مورد مکر غافل باشد. «يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳]

اشاره

□
وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (۴۳)

و کسانی که کفر ورزیدند گویند: تو فرستاده (خدا) نیستی. بگو: گواهی خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست، میان من و شما کافی است.

نکته ها:

در اولین آیه این سوره خواندیم که آنچه بر پیامبر نازل می شود حق است، اگر چه اکثر مردم ایمان نمی آورند، در این آخرین آیه نیز می خوانیم که کفار، رسالت پیامبر را انکار می کنند، این حاکی از اوج لجاجت و عناد اهل باطل با فرستاده الهی و کلام حق اوست.

وقتی یکی از اطرافیان حضرت سلیمان که مقداری از علم کتاب را دارد، می تواند در کمتر از یک چشم برهم زدن، تخت ملکه ی سبا را در پیش روی آن حضرت حاضر کند، پس اگر کسی تمام علم کتاب را داشته باشد، چه قدرتی می تواند داشته باشد.

مطابق روایات مراد از کسی که علم همه ی کتاب را دارد حضرت علی ع و اهل بیت پیامبر ع می باشد (۱) پیام ها:

□
۱- ایمان به حمایت خداوند بهترین بشتوانه در برابر هر گونه تکذیب و تحقیر است. قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ

ص: ۲۵۱

۲- آگاهی بر کتاب الهی مقام انسان را تا به آنجا بالا می برد که گواهی او در کنار گواهی خداوند قرار می گیرد کَفَى بِاللَّهِ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ .

۳- گاهی ارزش گواهی یک فرد از انکار هزاران نفر بیشتر است. (اصل باکیفیت است نه کمیت) يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسِيَّتْ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ .

الحمد لله رب العالمين.

ص: ۲۵۲

سیمای سوره ابراهیم

این سوره پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است، البتّه آیه های ۲۸ و ۲۹، در مورد کشته شدگان بدر، در مدینه نازل شده است. در این سوره مطالبی درباره ی رسالت انبیا و موعظه ها و بشارت ها و دعاهاى حضرت ابراهیم علیه السلام مطرح شده است. به فرموده ی روایات تلاوت این سوره برکاتی دارد که از جمله ی آنها در امان بودن از بلا و فقر و جنون است.

این سوره به دلیل بیان مطالبی درباره ی حضرت ابراهیم علیه السلام سوره «ابراهیم» نامیده شده و مانند سوره های قبلش یونس، هود، یوسف با «الر» آغاز شده است.

اولین آیه ی این سوره ها درباره اوصاف قرآن است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ الْغُرُوثَ عَلَيْكَ إِتِّخَذَ النَّاسُ مِنْ ظُلْمَاتِهِ نُّورًا يَأْتُونَ رَبَّهُمْ إِلَيْهِ صِرَاطٍ الْعَزِيزِ
الْحَمِيدِ (۱)

۱۱/۱۴

الف، لام، راه، (این) کتابی است که آن را به سوی تو نازل کردیم تا مردم را به اذن پروردگارشان از تاریکی ها (ی شرک و جهل) به سوی نور (ایمان) خارج کنی. به سوی راه خداوند عزیز حمید.

نکته ها:

اشاره

خارج کردن مردم از ظلمات به نور، در قرآن بارها تکرار شده است؛ گاهی به خدا نسبت داده شده. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۱) گاهی به پیامبران نسبت داده شده. «أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۲) و گاهی به کتاب نسبت داده شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» تشبیه کفر و تفرقه و جهل و شرک و شک به «الظُّلُمَاتِ» بخاطر آن است که انسان در آن حالت ها متحیر است، مثل زمانی که در تاریکی به سر می برد.

نور وسیله بینایی، بیداری، حرکت و رشد است همانگونه که همه ی اینها در کتاب آسمانی و راه خدا موجود است. «كِتَابٌ ... إِلَيْ النُّورِ ... إِلَيْ صِرَاطٍ الْعَزِيزِ»

ص: ۲۵۶

۱- (۱). بقره، ۲۵۷

۲- (۲). ابراهیم، ۵.

پیام ها

۱ قرآن به تنهایی کافی نیست، برای هدایت مردم رهبر الهی نیز لازم است.

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ»

۲ فلسفه ی نزول کتاب های آسمانی و بعثت انبیا، نجات بشر از ظلمت هاست.

«لِتُخْرِجَ النَّاسَ»

...

از ظلمت جهل به نور علم، از ظلمت کفر به نور ایمان، از ظلمت تفرقه به نور وحدت و از ظلمت گناه به نور تقوا.

۳ مایه ی تبلیغ و ارشاد باید قرآن باشد. «كِتَابٌ ... لِتُخْرِجَ» ۴ ظلمت ها بسیارند، امّا نور یکی است. حقّ یکی، ولی باطل زیاد است.

«الظُّلُمَاتِ»

... اَلنُّورِ (کلمه نور مفرد و کلمه ظلمات جمع آمده است). ۵ پیامبران و کتاب های آسمانی وسیله ی هدایتند، اصل هدایت با اذن خداست.

«بِإِذْنِ رَبِّهِمْ»

۶ راه خدا، راه عزّت و سربلندی و کمال است. «إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲]

اشاره

«اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (۲)»

خداوندی که آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است برای اوست، پس وای بر کفار از عذابی سخت.

پیام ها

۱ قانون و مکتب کسی قابل پیروی است که جهان را آفرید و هستی از اوست «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲ انکار خدایی که همه چیز از آن اوست، به او ضرر نمی زند، مایه کیفر کفار است. «وَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ»

اشاره

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۳)

(کفار) کسانی هستند که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می خواهند آن را منحرف کنند، آنها در گمراهی عمیقی هستند.

نکته ها:

اشاره

بستن راه خدا به یک یا دو مورد خاص منحصر نیست، بلکه تبلیغات ناروا، گناه علنی، ترویج ابزار فساد و غفلت آور، القای شبهه، ایجاد اختلاف، نشریات و فیلم های گمراه کننده، بد معرفی کردن دین حق، معرفی ناهلان به عنوان الگوی دین و ده ها نمونه ی دیگر از مصادیق بستن راه خداست.

کامیابی از دنیا جایز است، اما ترجیح دنیا بر آخرت خطرناک است. زیرا دنیاگرایی مانع عبادت، انفاق، جهاد، کسب حلال، صداقت و انجام تکالیف شرعی می شود.

پیام ها

۱ دنیاگرایی، زمینه ی کفر، مبارزه با دین و ضلالت است. «يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... وَيَصُدُّونَ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ» ۲ سرچشمه ی گمراهی ها عملکرد خود انسان است. «يَسْتَحِبُّونَ، يَصُدُّونَ، يَبْغُونَهَا» ۳ انسان اختیار دارد و می تواند راهی را بر راه دیگر ترجیح دهد و انتخاب کند.

«يَسْتَحِبُّونَ»

۴ کفار سه مرحله را طی می کنند:

اول خودشان با دنیاگرایی منحرف می شوند. «يَسْتَحِبُّونَ» آن گاه با اعمالشان دیگران را از راه باز می دارند. «يَصُدُّونَ» سپس با تمام توان مسیر حق طلبان را منحرف می کنند. «يَبْغُونَهَا» ۵ روحیه ی کفر، عامل انحراف طلبی است. «وَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ ... يَبْغُونَهَا»

۶ گمراهی، درجات و مراحل دارد. و هر چه عمیق تر شود رجوع به حق مشکل تر می شود. «ضَلَّالٌ بَعِيدٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴]

اشاره

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر به زبان قومش، تا (بتواند پیام خدا را) برای مردم بیان کند، پس خداوند هر که را بخواهد (و مستحق بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، و اوست عزیز و حکیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «لسان قوم» در این آیه، تنها لغت و زبان مردم نیست، زیرا گاهی ممکن است گوینده ای با زبان مردم سخن بگوید ولی مردم حرف او را درست نفهمند، بلکه مراد آسان و قابل فهم گفتن است، به گونه ای که مردم پیام الهی را بفهمند، چنان که در آیات دیگر می فرماید: «يَسِّرْنَا لَهُ لِسَانَكَ» (۱) ما قرآن را به زبان تو آسان کردیم. حضرت موسی نیز از خداوند می خواهد که گره از زبانش گشوده شود تا مردم کلامش را بفهمند. «وَ اخْلُصْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي» (۲) مقصود از گمراه کردن خداوند، محروم کردن افراد لجوج از لطف خود است، و الا اگر خداوند بنای گمراه کردن مستقیم کسی را داشت، نه کتابی می فرستاد و نه پیامبری. در آیات دیگر می خوانیم که خداوند ظالمین و فاسقین و مسرفین را گمراه می کند، یعنی انسان با گناه و ظلم، زمینه ی محروم شدن از هدایت را در خود فراهم می کند.

بعضی از مفسران گفته اند: فاعل «يَشَاءُ» مردم هستند نه خدا، یعنی خداوند گمراه می کند کسی را که خودش بخواهد گمراه شود و هدایت می کند کسی را که خودش بخواهد هدایت شود. نظیر آیه: «كُلًّا نُمِدُّ هُوَآءًا وَ هُوَآءًا» ... (۳) گروهی را در راهی که بروند کمک می کنیم.

ص: ۲۵۹

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. طه، ۲۷ تا ۲۸.

۳-۳. اسراء، ۲۰.

تبلّغ پیامبر که با زبان قوم خود بوده با جهانی بودن دین منافاتی ندارد. زیرا محتوای پیام زبان خاصی ندارد و با سفارش قرآن، باید گروهی با تفقه و هجرت مطالب دین را آموخته و به سایرین بیاموزند.

پیام ها

۱ پیامبران، با فرهنگ و زبان مردم زمان خود آشنا بوده و طبق فهم آنان تبلیغ می کردند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» ۲ خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ» ۳ رابطه ی رهبران دینی با مردم، عاطفی، صمیمی و مستقیم است. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» ۴ تبلیغ باید با شیوه ای ساده و صریح و روشن، و برای عموم قابل فهم باشد.

«بِلِسَانِ قَوْمِهِ»

۵ هدایت و ضلالت خداوند بر اساس حکمت است. «فَيُضِلُّ ... وَيَهْدِي ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۵)

همانا موسی را همراه معجزاتی (به سوی مردم) فرستادیم (و به او گفتیم): قومت را از تاریکی ها به سوی نور خارج ساز و روزهای (نزول قهر یا لطف) خدا را به آنان یادآوری کن، همانا در این (یادآوری) برای کسانی که صبر و مقاومت و سپاس فراوان داشته باشند نشانه هایی از قدرت الهی است.

نکته ها:

اشاره

در روایات، روز ظهور حضرت مهدی علیه السلام و روز رجعت و روز قیامت را از مصادیق «آیات الله» گفته اند. (۱)

ص: ۲۶۰

۱ انبیا باید معجزه داشته باشند. «أَرْسَلْنَا... بِآيَاتِنَا» ۲ هدف کلی انبیا، یکی است. خداوند در آیه اول این سوره به پیامبر اسلام، و در این آیه به حضرت موسی می‌فرماید: مردم را از تاریکی‌ها خارج کنید و به نور هدایت نمایید. «أَخْرَجَ قَوْمَكَ» ۳ اولین حوزه‌ی مأموریت انبیا، قوم خودشان است. «قَوْمَكَ» ۴ راه نجات مردم از ظلمات، یاد قهر و قدرت خدا نسبت به ستمگران و توجه به الطاف او نسبت به گذشتگان است. «ذَكَرْتَهُمْ بِآيَامِ اللَّهِ» ۵ توجه به تاریخ، زمینه‌ی صبر و شکر را در انسان به وجود می‌آورد. یادآوری مصیبت‌ها و تلخی‌های گذشته و برطرف شدن آنها، انسان را به شکر و ادای می‌کند. و توجه به پایداری امت‌ها و پیروزی آنان، آدمی را به صبر و مقاومت دعوت می‌کند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ» ۶ همه‌ی روزها روز خداست، اما روز تجلی قدرت خداوند حساب دیگری دارد. (تجلی قدرت او در قهر بر کفار و تجلی لطف او بر مؤمنین). «بِآيَامِ اللَّهِ» ۷ هر گونه جشن یا سوگواری و مراسم ویژه‌ای که بزرگداشت آیام الله باشد جایز است. «ذَكَرْتَهُمْ بِآيَامِ اللَّهِ» (بر خلاف نظر فرقه‌ی منحرف وهابیت) ۸ مؤمن در سختی، صبر و در رفاه، شکر می‌کند. «صَبَّارٍ شَكُورٍ» ۹ صبر زمینه درک حقیقت است. «لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

اشاره

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ اَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَدَّبُّحُونَ اُبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۶)

و(به یاد آور) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: نعمت خداوند بر خودتان را یاد کنید، آن گاه که شما را از فرعونیان نجات داد، آنها که شما را به بدترین نوع عذاب می کردند، پسرانتان را سر می بریدند و زنانتان را (برای کنیزی و هوسرانی خود) زنده نگاه می داشتند، و در این امور، از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگی بود.

پیام ها

۱ با مقایسه ی حوادث تلخ و شیرین و زمان آزادی ها و شکنجه ها، قدر نعمت های خدا را بشناسیم. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» ۲ پیروزی ها را از خدا بدانیم نه از خود. «نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ اَنْجَاكُمْ» ۳ آزادی، از مهم ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَةَ اللَّهِ ... إِذْ اَنْجَاكُمْ» ۴ مهم ترین کار انبیا، مبارزه با طاغوت ها و نجات محرومان و مستضعفان است.

«اَنْجَاكُمْ»

۵ درباریان و اطرافیان، نقش مهمی در حفظ نظام طاغوتی دارند. «آلِ فِرْعَوْنَ» ۶ آزمایش و بلا در راستای تربیت انسان و از شئون ربوبیت الهی است. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

اشاره

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (۷)

و(نیز به یاد آور) هنگامی که پروردگارتان اعلام فرمود: همانا اگر شکر کنید، قطعاً (نعمت های) شما را می افزایم، و اگر کفران کنید البته عذاب من سخت است.

این آیه، مهم ترین و صریح ترین آیه قرآن در مورد شکر نعمت و یا کفران آن است، که بعد از آیه ی مربوط به نعمت آزادی و تشکیل حکومت الهی، به رهبری حضرت موسی مطرح شده است و این، رمز آن است که حکومت الهی و رهبر آسمانی مهم ترین نعمت هاست، و اگر شکرگزاری نشود خداوند مردم ناسپاس را به عذاب شدیدی گرفتار می کند.

شکر نعمت مراحل دارد:

الف: شکر قلبی، که انسان همه ی نعمت ها را از خداوند بداند.

ب: شکر زبانی، نظیر گفتن «الحمد لله».

ج: شکر عملی، که با انجام عبادات و صرف کردن عمر و اموال در مسیر رضای خدا و خدمت به مردم به دست می آید.

امام صادق علیه السلام فرمود: شکر نعمت، دوری از گناه است. و نیز فرمود: شکر آن است که انسان نعمت را از خدا بداند (نه از زیرکی و علم و عقل و تلاش خود یا دیگران) و به آنچه خدا به او داده راضی باشد و نعمت های الهی را وسیله ی گناه قرار ندهد، شکر واقعی آن است که انسان نعمت خدا را در مسیر خدا قرار دهد. (۱)

شکر در برابر نعمت های الهی بسیار ناچیز و غیر قابل ذکر است، به قول سعدی: بنده همان به که ز تقصیر خویش در حدیث می خوانیم که خداوند به موسی وحی کرد: حق شکر مرا بجا آور. موسی گفت: این کار امکان ندارد، زیرا هر کلمه ی شکر نیز شکر دیگری لازم دارد. وحی آمد: همین اقرار تو و این که می دانی هر چه هست از من است، بهترین شکر من است. (۲)

به گفته ی روایات، کسی که از مردم تشکر نکند از خدا نیز تشکر نکرده است. «من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله». (۳)

ص: ۲۶۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. بحار، ج ۷۱، ص ۴۴.

اگر نعمت خدا را در مسیر غیر حق مصرف کنیم، کفران نعمت و زمینه کفر است. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ»، «يَدُلُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا» (۱) کسانی که نعمت خدا را به کفر تبدیل کردند.

پیام ها

۱ سنت خداوند بر آن است که شکر را وسیله ی ازدیاد نعمت قرار داده و این سنت را قاطعانه اعلام کرده است. «تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ» شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند.

۲ خدا برای تربیت ما، شکر را لازم کرد نه آنکه خود محتاج شکر باشد. «رَبُّكُمْ» ۳ با شکر، نه تنها نعمت های خداوند بر ما زیاد می شود، بلکه خود ما نیز رشد پیدا می کنیم، زیاد می شویم و بالا می رویم. «لَا زِيَادَ لَكُمْ» ۴ کیفر کفران نعمت، تنها گرفتن نعمت نیست، بلکه حتی گاهی نعمت سلب نمی شود ولی به صورت نعمت و استدراج در می آید تا شخص، کم کم سقوط کند. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۸]

اشاره

وَ قَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ (۸)

و موسی (به بنی اسرائیل) گفت: اگر شما و ساکنان زمین همگی کفر ورزید (به خداوند زیانی نمی رسد) چرا که خداوند (ذاتاً) بی نیاز و شایسته ی ستایش است. (نه آنکه از طریق ایمان و شکر شما بخواهد برای خود بی نیازی و ستایش کسب کند).

پیام ها

۱ در شیوه دعوت و تبلیغ، نباید کار به خواهش از مردم برسد. «إِنَّ تَكْفُرُوا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ»

ص: ۲۶۴

۲ با ایمان و عمل خود، بر خداوند هیچ منتی نگذاریم که او نیازی به اعمال ما ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ» ۳ ایمان و کفر، یا شکر و کفران ما در ذات او اثری ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ» گر جمله ی کائنات کافر گردند بر دامن کبریايش ننشیند گرد

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۹]

اشاره

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْم نُوْحٍ وَعَادٍ وَثَمُوْدَ وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَقْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (۹)

آیا خبر کسانی که قبل از شما بودند، (مثل خبر غرق شدن) قوم نوح و (طوفان قوم) عاد و (صاعقه ی قوم) ثمود و کسانی که بعد از آنها بودند، به شما نرسیده است؟ همان ها که جز خداوند از (آمار و تعداد تلفات) آنها آگاه نیست، پیامبران شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند، ولی آنها دست هایشان را در دهانشان می گذاشتند (یعنی ساکت شوید و ما را موعظه نکنید) و می گفتند: ما به آنچه شما به آن فرستاده شده اید، کفر می ورزیم و ما از آنچه شما ما را به آن دعوت می کنید، در شک و تردید هستیم.

نکته ها:

اشاره

این آیه یکی از مصادیق تذکر و توجه به «ایام الله» است که در آیه ی پنجم این سوره مطرح شد. «وَذَكَّرَهُمْ بِآيَامِ اللهِ» به گفته شیخ طوسی در تفسیر تبيان، شک با ريب فرق دارد. شک، تردید طبیعی است ولی ريب، شکی است که با سوء ظن و تهمت همراه باشد.

شکی که زمینه تحقیق و قبول حقیقت شود، شک سازنده و مفید است، ولی شکی که در برابر بینات و معجزات مطرح است، همان لجاجت و شک مخرب و باز دارنده ی انسان از

ص: ۲۶۵

پذیرش حق است. «لَفِي شَكٍّ ... إِلَيْهِ مُرِيبٌ» جمله «فَرَدُّوا أَعْيُنَهُمْ فِي آفْوَاهِهِمْ» را می توان به چند صورت معنا کرد:

الف: مخالفان با گذاشتن دست بر دهان حقگویان، صدای آنان را در گلو خفه می کردند.

ب: معجزات و دلایل انبیا به قدری محکم بود که گویا دست مردم را گرفته بر دهانشان گذاشتند، کنایه از اینکه زبان مردم در برابر حق، بسته شد و حرفی برای گفتن نداشتند.

ج: مخالفان انبیا از شدت خشم، انگشتان خود را گاز می گرفتند.

د: مخالفان انبیا، در حضور پیامبر دستان خود را بر دهانشان قرار می دادند. کنایه از اینکه ساکت شوند و موعظه ای نکنند.

پیام ها

۱ از سوی خداوند سنت ها و قوانین ثابتی بر تاریخ و جامعه حاکم است، که آشنایی با قسمتی از تاریخ می تواند درس عبرتی برای قسمت دیگر باشد. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ...» ۲ قسمت هایی از تاریخ بشر، مجهول و ناشناخته است. «لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ» ۳ همه ی انبیا معجزه داشته اند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ» ۴ کفار تنها مخالف شخص انبیا نبودند، بلکه با مکتب آنان مخالف بودند. «كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ» ۵ شک کفار در حقایق دین، ناشی از مقام تحقیق نیست، بلکه منشأ آن بدبینی و لجبازی است. «شَكٌّ ... مُرِيبٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۰]

اشاره

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسِيٍّ قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۰)

ص: ۲۶۶

پیامبران‌شان (در جواب) گفتند: آیا درباره خدا، آفریدگار آسمان‌ها و زمین، شک می‌کنی؟! (آیا هستی با این عظمت نیاز به خالق ندارد؟) او که شما را (به راه حق) دعوت می‌کند تا از گناهانتان بگذرد، و تا موعد معین شما را مهلت دهد. (کفار) گفتند: شما جز انسانی همچون خود ما نیستید، (و امتیازی بر ما ندارید) شما می‌خواهید ما را از آنچه نیاکان ما می‌پرستیدند باز دارید، (اگر غیر از این است) پس برای ما برهان و معجزه‌ای روشن (آن گونه که ما می‌خواهیم) بیاورید.

نکته‌ها:

اشاره

در آیه ی قبل کفار به انبیا گفتند: «تَدْعُونَنَا» شما ما را به راه خدا می‌خوانید. ولی در این آیه پیامبران به آنان گفتند: «يَدْعُوكُمْ» خدا شما را می‌خواند. یعنی دعوت ما از جانب خود و به سوی خود نیست، بلکه از سوی خدا و به سوی خداست.

به گفته ی زمخشری و مراغی؛ وعده های قرآن نسبت به مؤمنین بخشش تمام گناهان است. «يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ولی نسبت به دیگران، بخشش بعضی از گناهان است. «لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ»

پیام‌ها

۱ اعتقاد به خدا، فطری و بدیهی است و سزاوار شک نیست. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ» ۲ در کنار عقل و فطرت، محبت و دعوت نیز لازم است. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ ... يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ» ۳ دین انسان را به پاکی از آلودگی‌ها دعوت می‌کند. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ ... ذُنُوبَكُمْ» ۴ خداوند طالب غفران و آمرزش گناهان انسان است. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ» ۵ توبه و اطاعت از خداوند باعث تاخیر اجل انسان می‌شود. «يَدْعُوكُمْ ... يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۶ خداوند از روی مهر، به هدایت دعوت می‌کند و از روی لطف، تا پایان عمر

ص: ۲۶۷

مهلت انتخاب می دهد. «يَدْعُوَكُمْ يُؤَخِّرُكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۷ عمر هر انسانی، از پیش اندازه گیری و تعیین شده است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۸ تعصبات قومی و نژادی، مانع پذیرفتن حق است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۹ خانواده در عقاید و باورهای انسان، نقش مهمی دارد. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» ۱۰ عناد و گردنکشی در برابر حق، درد بی درمان است. تمام انبیا با معجزه به سراغ مردم می رفتند، ولی لجاجت برخی مردم سبب می شد که همواره معجزه ی تازه ای که طبق هوس آنها باشد از پیامبران درخواست کنند. «فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۱]

اشاره

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

پیامبرانشان در جوابشان گفتند: (آری) ما جز بشری مثل شما نیستیم، ولی خداوند بر هر کس از بندگانش که بخواهد منت می گذارد (و او را بر مردم مبعوث می کند) و ما را نرسد که جز با اذن خداوند، برای شما معجزه ای بیاوریم، پس مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

اشاره

گرچه در این آیه می فرماید: خداوند بر هر کس بخواهد منت گذاشته، او را پیامبر قرار می دهد، ولی خدای حکیم می داند که چه کسی ظرفیت و لیاقت این مسئولیت بزرگ را دارد.

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۱) خدا بهتر می داند که رسالت خود را کجا قرار دهد.

کفار و مشرکان با انبیا دو حرف داشتند:

۱ شما انسان هایی مثل ما هستید.

ص: ۲۶۸

۲ معجزه ای را که ما پیشنهاد می کنیم برای ما بیاورید.

در این آیه، پاسخ این دو حرف آمده است: اما این که ما انسانی همانند شما هستیم قبول داریم، ولی خداوند بر ما منت گذاشته و به ما وحی کرده است. اما این که معجزه ی ما به دلخواه شما باشد، این نمی شود زیرا ما حق نداریم بدون اذن خداوند معجزه ای بیاوریم.

پیام ها

□
۱ گرچه انسان ها همه در شکل و ظاهر یکسانند، اما دلیل بر این نیست که در باطن و معنویت نیز یکسانند. «إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ...

۲ الگوها و مربیان باید با تربیت پذیران، در شرایط همسان باشند. (آنچه نقطه ی قوت انبیا است، در نظر بعضی نقطه ی ضعف بود. اگر پیامبران از خود انسان ها و دارای نیازها و غرایز و مشکلات انسانی نبودند نمی توانستند مربی و الگوی انسان ها واقع شوند.) «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» ۳ پیامبران، در باره خود غلو نمی کردند و می گفتند: ما انسانی مثل شما هستیم.

□
«إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۴ مقام نبوت، هدیه و منت الهی است. «يَمُنُّ» ۵ معجزه به امر خداست، نه خواست مردم. (حتی اگر مردم توقع معجزه نداشته باشند، انبیا آن را می آورند) «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» ۶ توکل، لازمه ی ایمان است. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» ۷ مؤمن، از عناد و انکار مخالفان خسته نمی شود و با توکل بر خداوند راهش را ادامه می دهد. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

ص: ۲۶۹

اشاره

وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۱۲)

و چرا ما بر خدا توکل نکنیم، در حالی که او ما را به راه های (سعادت) ما هدایت کرده است؟ قطعاً ما در برابر هر آزاری که شما نسبت به ما روا دارید، مقاومت خواهیم کرد و اهل توکل باید فقط بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

اشاره

توکل یعنی وکیل گرفتن. وکیل باید چهار شرط داشته باشد: درایت، امانت، قدرت و محبت.

و کسی جز خدا این شروط را به نحو کامل ندارد، پس بر او توکل کنیم.

امام رضا علیه السلام فرمود: مرز توکل آن است که با ایمان به خدا، از هیچ کس نترسی. (۱)

پیام ها

۱ خدایی که هدایت کرد، حمایت هم می کند. پس تنها بر او توکل کنیم. «تَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا» ۲ راه انبیا همان راه خداست. (به جای «سبله» فرمود): «سُبُلَنَا» چنان که در جای دیگر می فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۲) ۳ لازمه پیمودن راه خدا، تحمل سختی هاست. «سُبُلَنَا لَنْصَبِرَنَّ» ۴ هم باید بر خدا توکل کرد، هم باید در برابر مخالفان صبر و مقاومت نمود.

«تَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ»

... وَ لَنْصَبِرَنَّ «۵ مؤمن با آزار و شکنجه، از عقیده و عملش دست برنمی دارد. «لَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا» ۶ کسی می تواند صبر کند که تکیه گاهی داشته باشد. «لَنْصَبِرَنَّ ... تَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۲۷۰

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. یوسف، ۱۰۸.

اشاره

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا اَوْ نَتَّعِدَنَّ فِي مَلَّتِنَا فَاَوْحَىٰ اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳)

و کفار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آن که در کیش ما در آیید. پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ستمگران را نابود می کنیم.

نکته ها:

اشاره

سؤال: مگر انبیا قبل از بعثت، مشرک بودند که کفار از آنان تقاضا می کردند به آیین ما باز گردید؟ «لَتَّعِدَنَّ فِي مَلَّتِنَا» پاسخ: اولاً ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه ی آنان باشد. یعنی می گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً کلمه ی «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با کلمه ی «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اول، یعنی تغییر عقیده دهید و آیین ما را بپذیرید.

ثالثاً شاید مراد از بازگشت به شرک، برگشتن یاران پیامبران باشد نه خود آنان.

پیام ها

۱ همه ی انبیا، گرفتار مخالفان بودند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ» ۲ تهدید و تبعید، سیاست زورگویان بی منطق است. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ» ...

۳ کفار نمی خواهند مؤمنان هویت مستقلی داشته باشند. «لَتَّعِدَنَّ فِي مَلَّتِنَا» ۴ تهدید را باید با تهدید پاسخ داد. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ لَنُهَلِكَنَّ» ۵ دلیل هلاکت ظلم است، نه کفر. «كَفَرُوا ... لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ» ۶ ظلم، دوام ندارد و ظالم، عاقبت نابود می شود. «لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»

اشاره

وَ لَنْسَكِّنْكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكُمْ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ (۱۴)

و همانا بعد از (هلاکت) ستمگران، شما را در آن سرزمین سکونت خواهیم داد. این، برای کسانی است که از مقام من پروا کنند و از وعده تهدید آمیزم بترسند.

نکته ها:

اشاره

خداوند متعال وعده داده است که ستمگران نابود و اولیای او حاکم شوند و چون تا کنون این وعده به صورت گسترده محقق نشده، در زمان ظهور امام زمان علیه السلام عملی خواهد شد.

قرآن کریم بارها وعده داده است که «اولیای خدا بر زمین حاکم خواهند شد و دشمنان آنان به هلاکت خواهند رسید.» در این جا سه مورد را ذکر می کنیم:

الف: «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ» (۱) همانا لشکر ما قطعاً پیروز است.

ب: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) حرف ما نسبت به انبیا قطعی است که آنها پیروزند.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرِيهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۳) وارث زمین بندگان شایسته من خواهند بود.

به هر حال، پیروزی حق بر باطل و تشکیل حکومت الهی به دست مردان خدا از وعده های قطعی و مکرر قرآن است.

ذات الهی، سرچشمه خیرات و خوبی هاست و دوست داشتنی است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۴) مؤمن بیشترین علاقه را به خدا دارد. آنچه سبب پرواست، مقام خداست.

آری! اگر دوست شما قاضی باشد و کار شما به دادگاه بگردد و پای حساب به میان آید، شما از دادگاه و مقام عدل او می ترسید با اینکه او دوست شماست.

پیام ها

۱ کفار، زمین را منطقه ی قدرت نمایی خود می دانند، غافل از آن که حکومت زمین به دست انبیا و مؤمنان می رسد. در برابر تهدید کفار: «لَنْخَرِجَنَّكُمْ مِنْ»

١-١. صافات، ١٧٣.

٢-٢. صافات، ١٧٢، ١٧١.

٣-٣. انبياء، ١٠٥.

٤-٤. بقره، ١٦٥.

أَرْضِنَا» وعده خداوند: «لَنَسْكُنَنَّكُمُ الْأَرْضَ» ۲ خداوند به اولیای خود وعده ی پیروزی داده است. «لَنَسْكُنَنَّكُمُ» ۳ انبیا تنها برای بیان احکام و موعظه نیامده اند، برای حکومت نیز آمده اند.

«لَنَسْكُنَنَّكُمُ»

۴ شرط پیروزی بر ستمگران، داشتن تقواست. «خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ» ۵ از تهدید کفار نترسید که می گویند: «لَنُخْرِجَنَّكُمُ» از تهدید خدا نترسید که می فرماید: «خَافَ وَعِيدِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۵ تا ۱۶]

اشاره

وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۱۵) مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَ يُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ (۱۶)

و(پیامبران و مؤمنان) در انتظار فتح و پیروزی بودند، و(لی) تمام ستمگران لاجوج محروم ماندند.

عاقبت این(ستمگران لاجوج)، دوزخ است و از آبی بدبو و چرکین نوشانده می شوند.

نکته ها:

کلمه «وراء» به معنای عاقبت و پایان است، چنان که در فارسی نیز می گوئیم: پشت سر این غذا مریضی است. (۱)

همه ی انبیا در انتظار پیروزی بودند. نوح می گوید: «أَنْتِي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ» (۲) خداوند! من مغلوبم، کمکی برسان. سایر انبیا نیز از خداوند فتح و پیروزی می خواستند: «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق حکم کن، کفار نیز به مسلمانان می گفتند: شما که می گوئید ما در روزی پیروز خواهیم شد، پس آن روز کی فرا می رسد؟ «مَتَى هَذَا الْفَتْحُ» (۴) این جاست که قرآن کریم در آیات بسیاری از

ص: ۲۷۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. قمر، ۱۰.

۳-۳. اعراف، ۸۹.

۴-۴. سجده، ۲۸.

پیروزی پیامبران و نابودی کافران و عذاب آنان سخن می گوید و با قاطعیت به کفار اعلام می کند که آن روز به زودی فرا می رسد.

نوشیدنی های دوزخیان در قیامت سوزنده است نه سیراب کننده:

الف: «سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱) از آب جوشانی نوشانده می شوند که درون آنها را قطعه قطعه می کند.

ب: «يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهُ» (۲) از آبی همچون مس گداخته پذیرایی می شوند، که حرارت آن صورت ها را کباب می کند.

اما اهل بهشت در کنار نهرهایی از آب گوارا زندگی می کنند و از شیر و عسل مصفا که از طرف خداوند برای آنان آماده شده است استفاده می کنند و از همه نعمت های الهی بهره مندند. «وَسَيَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (۳) در تاریخ آمده است: یکی از ستمگران بنی امیه به نام «ولید بن یزید بن عبد الملک» روزی برای آگاه شدن از آینده اش، قرآن را باز کرد و چشمش به این آیه «وَاسْتَفْتَحُوا»... افتاد، عصبانی شد و قرآن را پاره کرد و شعری به این مضمون سرود: ای قرآن! تو مرا جبار عنید می دانی و تهدیدم می کنی؟ آری، من همان جبار عنیدم. من امروز تو را پاره می کنم، تا در قیامت گواهی دهی که ولید مرا پاره پاره کرد. (۴)

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۱۷]

اشاره

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (۱۷)

آن (آب چرکین) را جرعه جرعه می آشامد، در حالی که فرو بردن آن هرگز گوارا نیست، و مرگ از هر سو به سراغ او می آید، ولی او مردنی نیست، و پس از آن، عذاب شدیدی است.

ص: ۲۷۴

۱-۱. محمد، ۱۵.

۲-۲. کهف، ۲۹.

۳-۳. انسان، ۲۱.

۴-۴. تفسیر نمونه.

در این آیه، سیمایی از عذاب دوزخیان مطرح شده است:

الف: عذاب اهل دوزخ ذره ذره است، تا شکنجه ی آنان بیشتر باشد.

ب: عذاب های گوناگون، دوزخیان را تا مرز مرگ پیش می برند، ولی آنان نمی میرند.

ج: عذاب ها، عقبه های سخت تری دارد و رو به افزایش است.

قرآن در وصف عذاب قیامت، چندین تعبیر دارد: «أَلِيمٌ»، «شَدِيدٌ»، «غَلِيظٌ»، «عَظِيمٌ» که همه اشاره به شدت و عظمت عذاب دارد.

«اساغه» به معنای آشامیدن آب است با میل و رغبت. جمله ی «لَا يَكَادُ يُسِيغُهُ» یعنی هرگز با میل خود آن را نمی آشامد. (۱)

رسول کرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شراب بنوشد، تا چهل روز نمازش قبول نمی شود و سزاوار است که خداوند از آب بد بوی متعفن دوزخ، به او بنوشاند. (۲)

۱ عذاب دوزخ تدریجی و دائمی است. «يَتَجَرَّعُهُ» ۲ دوزخیان مرگ ندارند و عذاب دوزخ سبب مرگ نمی شود. «مَا هُوَ بِمَيِّتٍ» ۳ عذاب دوزخ رو به افزایش است. «وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ»

۱-۱. تفسیر تبیان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَغْمًا لَهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَلِكُمْ هُوَ الضَّلَالُ
الْبَعِيدُ (۱۸)

مثل (کارهای) کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند، همچون خاکستری است که در روز طوفانی تندبادی بر آن بوزد، آنان بر حفظ ذره ای از آنچه بدست آورده اند، قادر نیستند. این، همان گمراهی دور و عمیق است.

نکته ها:

اشاره

در آیات قبل، سخن از خسران و محرومیت ستمگران لجوج بود، «وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ» این آیه توضیح همان خسارت است. خداوند بدی های مؤمنان را در صورت توبه به نیکی ها و حسنات تبدیل می کند، «يُبدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱) ولی اعمال بد کفار، حسناتشان را نابود می کند، «كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ» و در آیات دیگر آمده است: «حَبِطَتْ أَغْمًا لَهُمْ» (۲) یعنی اعمالشان محو می شود.

قرآن در آیات زیادی مسأله ی پوچ شدن و بی ثمر بودن اعمال کفار را مطرح کرده است: از جمله می فرماید: «وَ قَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا» (۳) ما اعمال آنها را می آوریم و پوچ می کنیم. و اگر درباره ی کفار می خوانیم: «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا» (۴) در قیامت میزانی برای کفار به پا نمی کنیم، شاید اشاره به همین مطلب باشد.

پیام ها

۱ اعمال کفار، آتشی است که جز خاکستر چیزی به جای نمی گذارد. «كَرَمَادٍ» ۲ اعمال کفار، شما را خیره و دلباخته نکند که پوچ و بی ثمر است. «كَرَمَادٍ» ۳ کافر سرمست، از توبه و نجات دور است. «بعید»

ص: ۲۷۶

۱-۱. فرقان، ۷۰.

۲-۲. اعراف، ۱۴۷.

۳-۳. فرقان، ۲۳.

۴-۴. کهف، ۱۰۵.

۴ کفر اعمال نیک را هم به باد می دهد. «كَفَرُوا ... أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۹) وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۲۰)

آیا ندیدی که خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید؟ اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ای جدید (به جای شما) می آورد.

و این تبدیل و جابه جایی، برای خداوند سخت نیست.

نکته ها:

اشاره

قرآن، چندین بار فرموده: ما آسمان ها و زمین را بیهوده و بازیچه نیافریدیم. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ» (۱)، در جای دیگر می فرماید: «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) آری این کفارند که خلقت هستی را بی هدف و باطل می پندارند.

پیام ها

۱ آفرینش آسمان ها و زمین، بر اساس حکمت و مصلحت و هدفی شایسته انجام گرفته است. «بِالْحَقِّ» ۲ خداوند، به بود و نبود ما نیازی ندارد، مغرور نشویم. «إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ» ۳ هستی و دوام آن، به اراده و مشیت الهی وابسته است. «إِنَّ يَشَأُ» ۴ جهان بدون انسان باطل است. حتی اگر شما را ببریم، انسان های دیگری را می آوریم، تا آفرینش آسمان ها و زمین بیهوده نباشد. «يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»

ص: ۲۷۷

۱-۱. دخان، ۳۸.

۲-۲. ص، ۲۷.

۳-۳. تفسیر المیزان.

اشاره

وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُّعْتَدُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُ عَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ (۲۱)

و(در قیامت، مردم) همگی در پیشگاه خدا ظاهر شوند. پس ضعیفان به مستکبران گویند: ما(در دنیا) پیرو شما بودیم، پس آیا(امروز) می توانید چیزی از عذاب خدا را از ما بازدارید؟(آنها در پاسخ) گویند: اگر خداوند ما را(به رهایی از عذاب) هدایت کرد، قطعاً ما شما را هدایت می کنیم. بر ما یکسان است که فریاد و ناله بزنیم، یا صبر کنیم(و ضجه ای نزنیم) برای ما هیچ راه نجاتی نیست.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «بَرَزُوا» به معنای خروج است. و «مبارز» کسی را گویند که از صف لشکر خارج شود و آمادگی خود را برای نبرد با دشمن اعلام کند.

گرچه معمولاً مردم بر دین و روش حاکمانشان هستند، «الناس علی دین ملوکهم» اما در سیستم مدیریت اسلامی، اطاعت مطلق از مدیر نداریم. «لا طاعه لمخلوق فی معصیه الخالق» (۱) بنا بر این شعار «المأمور معذور» صحیح نیست.

پیام ها

۱ در قیامت، همه ی مردم یک جا در پیشگاه خداوند حاضر می شوند. «جَمِيعًا» ۲ نتیجه تقلید و پیروی کورکورانه، حسرت است. «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُّعْتَدُونَ» ۳ دوزخیان تنها تخفیف گوشه ای از عذاب را توقع دارند، نه تمام آن را. «مِنْ شَيْءٍ» ۴ هدایت و ضلالت رهبران جامعه، در سعادت یا شقاوت مردم نقش مهمی دارد. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ» ۵ یکی از عذاب های روحی و روانی رهبران فاسد در قیامت، اقرار آنها به

ص: ۲۷۸

ناتوانی و بدبختی خود، در برابر پیروان خویش است. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ» ۶ آنها که در دنیا، به انبیا می گفتند: برای ما فرقی ندارد که ما را موعظه کنید، یا نکنید. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت هم می گویند: فرقی ندارد که ما جیغ بکشیم یا آرام باشیم، به هر حال دچار عذابیم. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَمْ جَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا» ۷ فرار از دادگاه و کیفر الهی امکان ندارد. «مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ» ۸ در قیامت میان مردم، قیل و قال و گفتگو بسیار است. «فَقَالَ ... قَالُوا» (۲) ۹ در قیامت هیچ کس نمی تواند مانع عذاب الهی شود. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْنُونَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۲]

اشاره

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعِدَ الْحَقُّ وَعَيْدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلْمُزُونِي وَلَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۲)

و(چون کار کیفر و پاداش به اتمام رسد) شیطان(از روی ملامت به دوزخیان) گوید: همانا خداوند به شما وعده داد وعده راست و من به شما وعده دادم ولی با شما تخلف کردم، من بر شما تسلطی نداشتم، جز آن که شما را دعوت کردم و شما (به میل خود) استجابت کردید. پس مرا ملامت و نکوهش نکنید، و خود را سرزنش کنید. (در این روز) نه من می توانم فریادرس شما باشم، و نه شما فریادرس من.

من از اینکه مرا پیش از این شریک خدا قرار داده بودید بیزارم. قطعاً برای ستمگران عذاب دردناکی است.

ص: ۲۷۹

۱-۱. شعراء، ۱۳۶.

۲-۲. آیات مربوط به گفتگوی مستضعفان با مستکبران در قیامت، در سوره ی سبأ آیه ۳۱ و سوره ی غافر آیه ۴۷ نیز آمده است.

گناهکار در قیامت دست و پا می زند تا برای خود شریک جرم پیدا کند و انحراف خود را به گردن دیگران بیندازد. گاهی می گوید: دوست بد مرا منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۱) گاهی می گوید: رهبران فاسد مرا فاسد کردند. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) گاهی شیطان را ملامت می کند و او را عامل گمراهی خود می داند، اما شیطان می گوید: مرا سرزنش نکنید، «فَلَا تَلُومُونِي»... من جز وسوسه و دعوت کاری نداشتم، انحراف از خود شما بود.

تسلط نداشتن شیطان بر انسان، هم مورد تأیید خداوند است و هم خود شیطان به آن اقرار دارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۳) تو بر بندگان خالص من تسلطی نداری. در این آیه نیز می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

پیام ها

۱ وعده های الهی، حق و مطابق با واقع است. «وَعِيدَ الْحَقِّ» ۲ شیطان با وعده هایش انسان را فریب می دهد. «وَوَعِيدُكُمْ فَمَا خَلَفْتُمْ» چنان که در جای دیگر آمده: «يَعِيدُهُمْ وَيُمْنِيهِمْ وَمَا يَعِيدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۴) شیطان، انسان را مجبور نمی کند، بلکه وسوسه و دعوت می کند. «دَعَوْتُكُمْ» ۴ حتی شیطان، انسان فاسد را سرزنش می کند. «لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» ۵ ملامت یکی از دلایل آزادی و اختیار انسان است «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» زیرا انسان مجبور ملامت ندارد.

۶ گناه خود را به گردن شیطان نیندازیم. «فَلَا تَلُومُونِي» ۷ در قیامت رابطه ها قطع می شود. «مَا أَنَا بِمُضِرِّ خُكُم» (رهبران باطل و پیروان آنان از یکدیگر بیزار می جویند. شیطان به پیروانش می گوید: «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا

ص: ۲۸۰

۱-۱. فرقان، ۲۹.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. حجر، ۴۲.

۴-۴. نساء، ۱۲۰.

و پیروان گمراه نیز به رهبران خود می گویند: اگر برای ما فرصتی پیش آید و به دنیا برگردیم ما نیز از شما بیزاری خواهیم جست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأْنَا مِنْهَا» (۱) ۸ اطاعت غیر خداوند شرک است. «أَشْرَكْتُمُونِ» ۹ استجابت دعوت های شیطانی، ظلم به خود و مکتب است. «إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۳]

اشاره

وَأَدْخَلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ (۲۳)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی که از زیر درختانش نهرها جاری است داخل شوند آنان با اذن پروردگارشان برای همیشه در آن خواهند بود و تحیت آنان به یکدیگر سلام است.

نکته ها:

اشاره

در قیامت به هر سو بنگری، سلام است:

سلام از طرف خداوند، به اهل بهشت: «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) سلام از طرف فرشتگان به مومنین: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا» (۳) سلام از طرف خود اهل بهشت به یکدیگر: «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» گاهی انسان، خود به جایی می رود و گاهی دیگران می آیند و او را با تشریفات مخصوص به آن جا می برند. خداوند در این آیه می فرماید: «وَأَدْخَلَ» یعنی اهل بهشت به صورت ساده و معمولی داخل نمی شوند، بلکه آنان را با احترام و تشریفات به بهشت می برند. در آیه ی ۷۲ سوره ی زمر نیز می فرماید: «وَسَيَقَ الَّذِينَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا». اما درباره ی دوزخیان می خوانیم که آنان را با شکنجه به سوی عذاب می برند: «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ» (۴) او را بگیرید و ببندید و سپس به دوزخ پرتاب کنید.

ص: ۲۸۱

۱-۱. بقره، ۱۶۷.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. زمر، ۷۳.

۴-۴. الحاقه، ۳۰ تا ۳۱.

اهل دوزخ، از یکدیگر متنفر و بیزارند و همدیگر را نفرین می کنند، ولی بهشتیان به یکدیگر سلام می کنند.

در بهشت، نه‌های مختلفی وجود دارد:

الف: نهر آب: «أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ» ب: نهر شیر: «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ» ج: نهر شراب بهشتی: «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ»
د: نهر عسل: «وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱)

پیام‌ها

۱ مؤمنان نیکوکار، همواره در بهشت خواهند بود. «أَدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا... خَالِدِينَ» ۲ بهشتیان اهل صفا و صمیمیت و سلام اند، نه نزاع و قهر. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۴]

اشاره

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (۲۴)

آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده؟ کلمه طیبه (سخن و ایمان) پاک همانند درختی پاک است که ریشه اش ثابت و شاخه اش در آسمان است.

نکته‌ها:

اشاره

شجره ی طیبه و درخت پاک آثاری دارد، مانند: رشد داشتن، پرمیوه بودن، سایه دار و پایدار بودن، در همه وقت ثمر دادن. انسان موحد نیز هرگز راکد نیست و آثار ایمانش دائماً در گفتار و اعمالش آشکار است. اعتقادش دایمی است نه موسمی و همواره دیگران را به ایمان و معروف دعوت می کند.

در روایات و تفاسیر از چند چیز به عنوان مصداق کلمه ی طیبه یاد شده است: توحید، ایمان، عقاید صحیح، رهبران آسمانی و یاران آنان. آری توحید، اصل ثابتی است که در

ص: ۲۸۲

فطرت و عمق جان مردم جای دارد. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و در تمام اعمال و گفتار و افکار انسان اثر می گذارد. «فَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ» و در همه وقت و در هر فراز و نشیبی می توان از میوه ی ایمان بهره مند شد.

درخت توحید ریشه ای ثابت دارد. تهدیدها و توطئه ها و نیش ها و نوش ها و طاغوت ها آن را از پای در نمی آورند و اگر در روایات این درخت به پیامبر و اهل بیت او علیهم السلام تفسیر شده، به خاطر همین است که دین محمد صلی الله علیه و آله و راه اهل بیتش در برابر آن همه دشمن، رو به گسترش است و روزی جهانگیر خواهد شد.

پیام ها

۱ در مثال های قرآن دقت کنیم. «أَلَمْ تَرَ» ۲ عقیده حق، کلمه ی طیبه ای است که اصل آن در قلب مؤمن ثابت است. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و از الطاف خداوند آن است که مؤمنان را بر این عقیده حفظ می کند.

«يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ» (۱) ۳ کلام حق، پایدار و استوار و پابرجاست. «كَلِمَةً طَيِّبَةً ... أَصْلُهَا ثَابِتٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۲۵]

اشاره

تُوتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۵)

(شجره طیبه) با اذن پروردگارش، همواره میوه می دهد. و خداوند برای مردم مثل هایی می زند، باشد که به یاد آرند و پند گیرند.

نکته ها:

اشاره

جز خداوند و ایمان به او، همه چیز فانی است، «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چیزی که فانی است نمی تواند برای همیشه ثمر دهد، ولی هر کاری که رنگ خدایی دارد ابدی است، «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۳) آری، رنگ خدایی ثابت است و سایر رنگ ها از بین

ص: ۲۸۳

۱-۱. ابراهیم، ۲۷.

۲-۲. قصص، ۸۸.

۳-۳. نحل، ۹۶.

می روند. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱) درخت ایمان همواره ثمر می دهد و مومن در همه حال به یاد خدا و در پی انجام وظیفه است، در رفاه یا سختی، در خوشی یا ناخوشی، در فقر و غنی.

هنگام تهدید ستمگران، تا پای جان مقاومت می کند. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (۲) هنگام تبلیغ، چشم داشتی به دیگران ندارد. «إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ اللَّهِ» (۳) هنگام خشم، برای رضای او خود را نگاه می دارد. «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» (۴) هنگام ازدواج، بر او توکل می کند. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۵) هنگام عبادت و اطاعت، قصد قربت دارد. «إِنَّ صِيْلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَخْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۶) هنگام فقر، نزد اغنیا نمی رود و اهل تملق نیست. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۷) هنگام پیروزی یا شکست در جبهه ی نبرد، چون به وظیفه ی خود عمل کرده اند، خوشحال است. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۸) آری! ایمان به خداوند متعال، همچون درختی است که میوه ی آن در هر لحظه، در دنیا و برزخ و قیامت انسان را کامیاب می کند. «تَوْتِي أَكُلَهَا كُلَّ حِينٍ» ولی مال و مقام و فرزند و نعمت های دیگر، همچون درختی است که تنها چند روز میوه می دهد، آن هم میوه ای بسیار اندک. بگذریم که گاهی همین مال و مقام و فرزند، هیچ میوه ای ندارند و تنها وسیله ی شکنجه روحی انسان می شوند. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۹)

پیام ها

۱ درخت ایمان، همواره ثمر دارد و مؤمن پاییز و خزان ندارد. «أَكُلَهَا كُلَّ حِينٍ» ۲ تشبیه و تمثیل، شیوه ای قرآنی برای توجه و تذکر مردم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

ص: ۲۸۴

۱-۱. بقره، ۱۳۸.

۲-۲. قلم، ۳۲.

۳-۳. یونس، ۷۲.

۴-۴. آل عمران، ۱۳۴.

۵-۵. نور، ۳۲.

۶-۶. انعام، ۱۶۲.

۷-۷. قصص، ۲۴.

۸-۸. توبه، ۵۲.

۹-۹. توبه، ۵۵.

اشاره

وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ أُجْتِثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ (۲۶)

و مثل سخن (و اعتقاد) پلید همچون درختی پلید (و بی ریشه) است که از روی زمین برآمده و هیچ ثباتی ندارد.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «اجتثا» به معنای قلع و قمع و کندن است.

عقاید و کلمات و انسان های آلوده و منحرف، نه ریشه دارند و نه میوه و نه گل و نه زیبایی و عطر، نه پایداری نه سایه و نه رشد، بلکه خاری بر سر راه دیگرانند.

پیام ها

۱ از شیوه های تعلیم و تربیت، روش مقایسه است. «کَلِمَةً طَيِّبَةً ... كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ» ۲ شرک و هر چه که دون الله باشد، ثبات و دوام ندارد. «مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ» ۳ عقاید باطل همچون علف های هرز، ریشه ای در عمق زمین ندارد، زیرا پایه و مبنای درست ندارد. «اجْتِثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ»

اشاره

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ (۲۷)

خداوند در زندگی دنیا و در آخرت، اهل ایمان را با کلام (و عقیده ی حق) و ثابت، پایدار قرار می دهد و خدا ستمگران را (به حال خود رها کرده، توفیقشان را گرفته) گمراه می کند. و خداوند آنچه بخواهد (طبق عدل و حکمت خود) انجام می دهد.

پیام ها

۱ بهره مندی از امدادهای الهی، وابسته به راهی است که انسان انتخاب می کند.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

۲ اگر یاری خداوند نباشد، انسان در برابر وسوسه ها و هوس ها و طاغوت ها از پا درمی آید و سقوط می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ اهل ایمان از نظر منطق، محکم و استوارند و در برابر مکتب های مادی می ایستند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۴ انسان اگر ایمان آورد، خدا او را بیمه می کند و اگر به درخت خبیثه و مکتب باطل دل دهد، خدا او را پاره ها می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا... يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» ۵ پذیرش مکتب های باطل، ظلم به خود و مکتب است. «الظَّالِمِينَ» ۶ قهر الهی به راهی وابسته است که انسان انتخاب می کند. «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۸ تا ۲۹]

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُؤْسِ (۲۸) جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا وَنَسَّ الْقَرَارُ (۲۹)

آیا به کسانی که نعمت خداوند را به کفر تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت در آوردند نگریستی؟
(آنان) به دوزخ در آیند که چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

اشاره

«الْبُؤْسِ» به معنای بی رونقی و کساد شدیدی است که به هلاکت کشیده شود. (۱)

کفار و مشرکان نعمت های بزرگ الهی را به کفر تبدیل کردند:

الف: به جای نعمت توحید، شرک را برگزیدند.

ب: نعمت فطرت پاک را رها کردند و به تقلید از نیاکان گمراه خود پرداختند.

ج: خرافات را بر وحی الهی ترجیح دادند.

د: در برابر نعمت رهبران آسمانی، ناسپاسی کردند و از طاغوت ها پیروی کردند. «بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

ص: ۲۸۶

(۱-۱). مفردات راغب.

در روایات بسیار می خوانیم: امامان شیعه علیهم السلام فرمودند: «نحن و الله نعمت الله التي انعمها على عباده» (۱) به خدا سوگند نعمت هایی که تبدیل شدند، وجود ما بود. مردم ما را رها کردند و به سراغ رهبران دیگر رفتند. «بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ» مشابه این آیه در آیات دیگر نیز آمده است، مثلاً در آیه ۴۱ قصص می فرماید: «وَ جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و در آیه ۹۸ سوره کهف می فرماید: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»

پیام ها

۱ هر گونه تبدیل، تغییر و تحریف نعمت ها و آیات الهی کفر است. «يَدَلُّوا ... كُفْرًا» ۲ رهبران منحرف، مایه ی هلاکت و فساد جامعه می شوند و مردم را به جهنم می فرستند. «وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۰]

اشاره

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ (۳۰)

(رهبران فاسد) برای خداوند شریک هایی قرار دادند، تا مردم را از راه خدا گمراه نمایند. بگو: کامیاب شوید که قطعاً پایان کار شما آتش است.

نکته ها:

اشاره

بعضی در آفرینش جهان، برای خداوند شریک قایل اند، و بعضی در نعمت ها برای خدا شریک می پندارند. داشتن سلامتی و علم و قدرت و عزت و مال را از هنر خود یا قدرت ها می شمارند، اما بسیار زود درمی یابند که به گمراهی رفتند.

پیام ها

۱ از بدترین انواع کفران نعمت، شریک قرار دادن برای خدا و گمراه کردن مردم

ص: ۲۸۷

است. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّوْا» ۲ گاهی سرچشمه ی شرک، طاغوت ها هستند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّوْا» و گاهی جاذبه ی خود بت ها عامل انحرافند. «وَاجْتَنِبْنِي وَبَيْنِي أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ» (۱) خداوند افرادی را به حال خود رها می کند. «قُلْ تَمَتَّعُوا» ۴ کافران در دنیا کامیابند ولی آخرت ندارند. «تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ» ۵ هر رفاهی نشانه ی مهر نیست، شاید وسیله و مقدمه ی قهر الهی باشد. «تَمَتَّعُوا»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۱]

اشاره

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ (۳۱)

(ای پیامبر) به بندگان من (آنان) که ایمان آورده اند، بگو: نماز را برپا دارند، و از آنچه به آنان روزی داده ایم، پنهان و آشکار انفاق کنند قبل از آن که روزی فرا رسد که در آن نه دادوستدی باشد و نه دوستی و رابطه ای.

نکته ها:

اشاره

انفاق آشکار، سبب تربیت نسل و تشویق دیگران و رفع تهمت از خود است و انفاق پنهانی عامل رشد و اخلاص است. البته بعضی مفسران گفته اند: انفاق علنی مربوط به انفاق های واجب مثل خمس و زکات است و انفاق مخفی مربوط به موارد مستحب مثل صدقه است.

با این که هر یک از انفاق آشکار و پنهان آثاری دارند، ولی شاید بتوان گفت، انفاق پنهان بهتر است، چون در این آیه کلمه ی «سِرًّا» بر «عَلَانِيَةً» مقدم شده است.

پیام ها

۱ برای فرمان دادن، به طرف خود شخصیت دهید. «لِعِبَادِيَ» بندگی خدا مدال افتخار مومنان است.

ص: ۲۸۸

۲ ایمان قلبی کافی نیست، نماز، انفاق و عمل صالح لازم است. «آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا» ۳ اسلام دین جامع است. رابطه با خدا و کمک به محرومین، در کنار هم و شرط قبولی یکدیگرند. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا» ۴ مورد انفاق، تنها مال نیست، از هر چه داریم باید انفاق کنیم. (چه علم و ثروت، چه آبرو و قدرت) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۵ انفاق باید از رزق خدا یعنی مال حلال باشد، نه از هر مالی که داشتیم. فرمود:

«رَزَقْنَاهُمْ»

و نفرمود «عندکم» ۶ انفاق باید گاهی پنهان و گاهی آشکارا باشد. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» ۷ از فرصت‌ها استفاده کنید. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ» ...

۸ اگر دنبال تجارت هستید در دنیا با خدا معامله کنید، زیرا که در قیامت هیچ داد و ستدی نیست. «يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ» ۹ با پول و پارتی نمی‌توان از عذاب قیامت فرار کرد. «لَا يَبِيعُ فِيهِ وَ لَا خِلَالٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۲]

اشاره

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَيَخَّرْ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْآنَهَارَ (۳۲)

خداست که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس با آن برای رزق شما از (زمین) میوه‌ها بیرون آورد، و کشتی را رام شما نمود تا به فرمان او در دریا به حرکت درآید، و برای شما نهرها را مسخر نمود.

نکته‌ها:

اشاره

این آیه از سه زاویه به مسأله‌ی آب اشاره کرده است:

الف: آب باران، که وسیله‌ی آبیاری گیاهان و مایه‌ی حیات آنها و سبب سالم‌سازی هوا و تغییر و تلطیف آن است.

ص: ۲۸۹

ب: آب دریا، که تأمین کننده ی زندگی حیوانات دریایی و بهترین و ارزان ترین مسیر برای عبور کشتی ها و سرچشمه ی ابر و باران است.

ج: آب نهرها، که وسیله ی آب رسانی به مناطق بی آب است.

خداوند در آیه ی قبل به نماز و انفاق سفارش کرد. در این آیه می فرماید: همه چیز را خدا به شما داده است، چرا در انفاق سستی می کنید؟ «تسخیر» هم به معنای بهره گیری از منافع است، مثل تسخیر خورشید و ماه و هم به معنای سلطه و تسلط کامل است، نظیر تسخیر کشتی ها و نهرها و تسلط انسان بر آنها.

پیام ها

۱ شناخت نعمت های خداوند، بهترین راه خداشناسی است، که با فهم عموم و عشق و انگیزه و عبادت همراه است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... سَخَّرَ لَكُمْ» ۲ در میان همه ی نعمت های خداوند، آب یکی از مهم ترین آنهاست. «مَاءٌ فِي الْبَحْرِ الْأَنْهَارِ» ۳ آفرینش هستی، برای انسان است. «رِزْقًا لَكُمْ سَخَّرَ لَكُمْ» ۴ گرچه اسباب مادی نقش دارند، اما تمام عوامل به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ» ۵ انسان، بر طبیعت حاکم است «سَخَّرَ لَكُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۳]

اشاره

وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ (۳۳)

و(خداوند)خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخر نمود.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «دَائِبِينَ» از «دَاب» به معنای عادت مستمره است. مانند: «كَدَّأَبِ آلِ فِرْعَوْنَ» و «مراغی» در تفسیر خود گفته است: «دائبین» به معنای «دائمین فی الحركة» است، مانند:

«كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبُحُونَ»

آری خورشید، نیروگاه بزرگی است که دائماً کار می کند. بر خلاف نیروگاه های بشری که هر چند وقت یک بار تعطیل و تعمیر می شوند. اگر خورشید مدتی نباشد چه می شود؟ حیات انسان ها و گیاهان و حیوانات به کجا منتهی خواهد شد؟ وجود میکروب های فراوان و نبودن گرما و بخار و... جهان را با چه مصیبتی رو به رو خواهد کرد؟ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

پیام ها

۱ نه فقط زمین و نعمت های زمینی، بلکه آسمان و اجرام آسمانی نیز برای بهره گیری بشر و مطابق نیازهای او آفریده شده اند.
«سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۴]

اشاره

وَ اتَّكُم مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَ اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (۳۴)

و(خداوند) از هر آنچه که از او خواستید(و نیاز داشتید) به شما داده است، و اگر(بخواهید) نعمت خدا را بشمارید، نمی توانید آنها را به دقت شماره کنید. همانا انسان بسیار ستمگر و ناسپاس است.

نکته ها:

اشاره

در آیه ۱۸ سوره ی نحل می خوانیم: «اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ» اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید نمی توانید. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

در آیات قبل خواندیم که رهبران فاسد، مردم را به سوی غیر خدا دعوت می کنند. «جَعَلُوا لِلَّهِ اُنْدَاداً» این آیه می گوید: با آنکه از غیر خدا هیچ کاری ساخته نیست و هر که هر چه دارد از آن خداست ولی انسان، بی توجه و ناسپاس است.

«عد» یعنی شمردن، «احصاء» یعنی شمردن با دقت بگونه ای که هیچ چیز از قلم نیفتد.

۱ عوامل تولید در اختیار انسان است. (آب، خاک و نور خورشید...) اگر نارسایی و کمبودی وجود دارد به خاطر مدیریت غلط و توزیع نامطلوب است. «وَاتَّأَكُم مِّنْ كُلِّ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» ۲ خدایی که بشر را آفرید، همه ی نیازهای او را از راه درست برآورده ساخت، اما انسان بدنبال رفع نیازهای خود از راه گناه است. «آتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» ۳ انسان موجودی نیازمند و محتاج است. «سَأَلْتُمُوهُ» ۴ انسان قدرت ندارد نعمت های خدا را بشمارد، چه رسد به این که بخواهد شکر آنها را به جای آورد. «لَا تُحْصُوها» ۵ اگر انسان از نعمت های الهی درست استفاده نکند، بسیار ستمگر و کفران کننده است. «لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۵]

اشاره

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ (۳۵)

و(به یاد آور) زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر(مکه) را امن قرار ده و من و فرزندانم را از اینکه بت ها را بپرستیم دور بدار.

نکته ها:

اشاره

در این آیه و آیات بعد، سیمایی از دعاهای حضرت ابراهیم که نشان دهنده ی سوز و روح بزرگ اوست مطرح است و شاید به دلیل همین دعاها این سوره، «ابراهیم» نامیده شد.

ابراهیم علیه السلام در دو زمان برای مکه دعا کرد: بار اول زمانی بود که اسماعیل و هاجر را در آن جا اسکان داد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۱) پروردگارا! این مکان را شهر امن

ص: ۲۹۲

قرار ده. بار دوم زمانی بود که جمعیتی به مکه آمد و در این شهر مقیم شد، در این جا هم ابراهیم دعا کرد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا» سؤال: آیا تمام افراد نسل ابراهیم به خاطر این دعا موخّید شدند؟ پاسخ: دعا یک عامل است و اراده ی فرزندان عامل دیگر می باشد. قصّه ی پسر نوح را فراموش نکنیم.

سؤال: چگونه ابراهیم علیه السلام از «مکه» به عنوان شهر یاد کرد با این که در آیات بعد می گوید:

«این جا سرزمینی غیر قابل کشت است»؟ پاسخ: شهر بودن مکه یا بعد از ورود قبایل به این منطقه بوده که این دعا هم مربوط به آن وقت است و یا اینکه بگوییم: میان شهر بودن یک منطقه و غیر قابل کشت بودن آن منافاتی وجود ندارد. الآن هم مکه شهری غیر قابل کشت است.

سؤال: با این که حضرت ابراهیم علیه السلام قهرمان توحید بود، پس چرا دعا کرد که خدایا! مرا از شرک دور کن؟ پاسخ: پیامبر اسلام نیز همواره در صراط مستقیم گام برمی داشت، با این حال در هر نماز می گفت: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» یعنی اگر کسی یقین هم دارد در راه راست قدم برمی دارد، باز باید از خطر انحراف بترسد و از خداوند استمداد کند.

مراد از «جعل امتیت»، قانونی است که امتیت مکه را تضمین کند، نه آنکه مکه در طول تاریخ امن بوده است، زیرا کعبه بارها مورد هجوم دشمنان قرار گرفت و در مکه خون ها ریخته شد و خود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و یارانش شکنجه شدند و امام حسین علیه السلام به دلیل ناامنی مکه، حج را رها کرد، ولی قانون الهی آن جا را منطقه ی امن قرار داده است.

پیام ها

۱ دعا برای حفظ فکر و عقیده ی صحیح، از بهترین دعاهاست. «وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ» ۲ مراکز عبادت باید امتیت داشته باشد. «هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا» ۳ امتیت، شرط لازم برای زندگی است. «الْبَلَدَ آمِنًا»

۴ رهبران جامعه باید به فکر امتیّت مردم باشند. «رَبِّ اجْعَلْ ... آمِنًا» ۵ امتیّت، برای آزادی گناه و عیاشی نیست، بلکه امتیّت باید مقدمه ی عبادت باشد. «آمِنًا» «آمِنًا يَعْبُدُونَنِي» (۱) ۶ احتمال خطر شرک، از هیچ مقامی حتّی قهرمان توحید و ابراهیم دور نیست.

«وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ»

...

۷ در دعاها، دیگران به خصوص فرزندان خود را نیز یاد کنیم. «وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۶]

اشاره

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنِ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۶)

پروردگارا! همانا بت ها بسیاری از مردم را گمراه کرده اند، پس هر که مرا پیروی کند، قطعاً او از من است و هر کس با من مخالفت کند، همانا تو بخشنده ی مهربانی.

نکته ها:

اشاره

سؤال: چگونه بت ها که مجسمه هایی از سنگ و چوب هستند، انسان را گمراه می کنند؟ پاسخ: اولاً: بت ها همیشه جماد نیستند، گاهی انسان ها و طاغوت ها نیز بت می شوند. ثانیاً:

مسأله ی هنر و زیورآلاتی که همراه بت ها بود جاذبه داشت. ثالثاً: گاهی جهل سبب می شود که سنگ و چوب نیز ارزش پیدا کند.

اگر این آیه را همراه با آیه ی قبل معنا کنیم نتیجه ی خوبی به دست می آوریم، زیرا در آیه ی قبل ابراهیم گفت: «خدایا فرزندانم را از بت پرستی دور بدار». در این آیه می گوید: «کسی که موحد و پیرو من بود از من است» بنا بر این تمام موحدان فرزندان مکتبی ابراهیم هستند.

«مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» همان گونه که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «انا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران مکتبی این امت هستیم. ولی مشرک اگر فرزند پیامبر هم باشد

١-١. نور، ٥٥.

٢-٢. بحار، ج ١٦، ٩٥.

خطاب می شود: «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) حضرت علی علیه السلام فرمود: «ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لِحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت لِحمته» «همانا دوست محمّد کسی است که خدا را اطاعت کند، گرچه از نظر فامیلی و نسب دور باشد، و دشمن محمّد کسی است که خدا را نافرمانی کند، گرچه از بستگان پیامبر باشد. (۲)

پیام ها

۱ هنرهایی مثل مجسمه سازی می توانند منشأ انحراف شوند، چنان که بت ها افراد بسیاری را گمراه کردند. «إِنَّهُمْ أَضَلُّوا» ۲ دینداری با شعار نیست، با عمل و پیروی از دستورات است. «تَبِعَنِي» ۳ میان رهبران آسمانی و مردم مومن، رابطه ی مکتبی برقرار است. «فَأَنَّهُ مِنِّي» ۴ انبیا حتی نسبت به مخالفان خود دلسوز بودند و آنان را مایوس نمی کردند.

«مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵ مخالفت با دستور پیامبر، مخالفت خداست. «مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۷]

اشاره

رَبَّنَا إِنِّي أَسِيءْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ الدَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (۳۷)

پروردگارا! من (یکی) از ذرّیه ام را در وادی (و درّه ای بی آب و) بی گیاه، در کنار خانه گرامی و با حرمت تو ساکن ساختم. پروردگارا! (چنین کردم) تا نماز برپا دارند، پس دل های گروهی از مردم را به سوی آنان مایل گردان و آنان را از ثمرات، روزی ده تا شاید سپاس گزارند.

ص: ۲۹۵

۱- ۱. هود، ۴۶.

۲- ۲. بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

وقتی خداوند در زمان پیری ابراهیم، اسماعیل را به او عطا کرد، او را فرمان داد که این کودک و مادرش را در مکه اسکان دهد. ابراهیم فرمان الهی را اطاعت نمود و سپس برای آنان دعا کرد.

در روایات می خوانیم که امام باقر علیه السلام فرمود: ما اهل بیت رسول الله صلى الله عليه و آله، بقیه ذریه ابراهیم هستیم که دل های مردم به سوی ما گرایش دارد، سپس این آیه را تلاوت فرمودند:

«رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ

... فَأَجْعِلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ» کعبه در منطقه ای بی آب و علف قرار گرفت تا مردم به واسطه ی آن آزمایش شوند. چنان که حضرت علی علیه السلام در خطبه ی قاصعه چنین بیان فرمود: اگر کعبه در جای خوش آب و هوایی بود، مردم برای خدا به زیارت آن نمی رفتند.

دعای انبیا مستجاب است. «وَأَرْزُقُهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، «حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) حرمی امن که همه گونه ثمرات در آن فراهم می شود. امام باقر علیه السلام فرمود: هر میوه ای که در شرق و غرب عالم هست در مکه یافت می شود.

۱ انتخاب مسکن انبیا بر اساس نماز و عبادت بود. «أَسْئَلُكَ لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۲ دینداری، گاهی با آوارگی، هجرت، دوری از خانواده و محرومیت از امکانات رفاهی همراه است. «أَسْئَلُكَ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِعَوْدِ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ» ۳ کعبه و اطراف آن در زمان حضرت ابراهیم نیز محترم و دارای محدودیت و ممنوعیت بوده است. «بَيْنِكَ الْمُحَرَّم» ۴ محور و مقصد حرکت ابراهیم نماز است. «رَبَّنَا لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ» ۵ اهل نماز، باید محبوب باشد. «لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَأَجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ» ۶ نماز در ادیان قبل نیز بوده است. «لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۷ محبوبیت و گرایش دل‌ها به دست خداست. «فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً...»

۸ همه‌ی مردم لیاقت دوست داشتن اولیای خدا را ندارند. «مِنَ النَّاسِ» ۹ مردان خدا، دنیا را برای هدفی عالی می‌خواهند. «مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۸]

اشاره

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (۳۸)

پروردگارا! همانا تو آنچه را پنهان و آشکار کنیم، می‌دانی و چیزی در زمین و در آسمان بر خداوند پوشیده نمی‌ماند.

نکته‌ها:

اشاره

اکنون که همه چیز برای خدا روشن است و علم او به همه چیز و همه کار ما احاطه دارد باید در محضر او گناه نکنیم و در مخلوقات او جز طبق رضا و دستورات او تصرف نکنیم.

پیام‌ها

۱ در نزد خدا پنهان و آشکار معنا ندارد. «تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ» ۲ زمین و آسمان نزد خداوند یکسان است. «مَا يَخْفَىٰ... فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۳۹]

اشاره

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (۳۹)

ستایش خداوندی را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من عطا فرمود.

قطعاً پروردگارم شنونده دعاست (و آن را مستجاب می‌کند).

نکته‌ها:

اشاره

اسماعیل و اسحاق، از نعمت های ویژه ی خداوند هستند، زیرا:

الف: با دعای پیامبر خدا ابراهیم به وجود آمدند.

ب: در زمان پیری پدر به دنیا آمدند.

ص: ۲۹۷

ج: اولاد صالح بودند.

د: سرسلسله ی انبیای بعدی شدند.

ضمناً آنچه مهم است، اولاد صالح است، چه از کنیز باشد و چه از غیر آن. (اسماعیل از کنیز و اسحاق از آزاده بود)

پیام ها

۱ به هنگام ذکر نعمت های الهی از خداوند تشکر کنیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۲ خدا را به خاطر دعاهاى مستجاب شده، شکر کنیم. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ» ۳ فرزند، هدیه الهی است. «وَهَبْ لِي» ۴ برای اراده و قدرت الهی، هیچ مانعی وجود ندارد. «عَلَى الْكَبِيرِ» پیری مانع فرزنددار شدن نیست.

۵ هنگام تشکر از خداوند، نعمت ها را جداگانه ذکر کنید. «إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ» ۶ استجابت دعا سنت خداوند است. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۰ تا ۴۱]

اشاره

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (۴۰) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (۴۱)

پروردگارا! مرا برپا دارنده نماز قرار ده و از نسل و ذریه ام نیز پروردگارا! دعای مرا (نماز و عبادتم را) بپذیر.

پروردگارا! مرا و پدر و مادرم را و مؤمنان را، روزی که حساب برپا می شود ببخشای!

نکته ها:

اشاره

در آیاتی که تا کنون درباره ی حضرت ابراهیم در این سوره خوانده ایم، او از خداوند هفت درخواست دارد: امتیت مگه، دور ماندن از بت پرستی، توجه قلوب و افکار مؤمنین نسبت به فرزندان و مکتب او، بهره مند شدن ذریه ی او از ثمرات، توفیق اقامه ی نماز، قبول شدن

دعاها و آموزش برای خود و والدین و همه ی مؤمنان.

کلمه ی «والد» تنها به پدر واقعی گفته می شود، ولی کلمه ی «أب» به غیر پدر از جمله به عمو و پدرزن نیز گفته می شود. چون والدین ابراهیم مؤمن بودند، لذا در این آیه حضرت ابراهیم به والدین خود دعا می کند، ولی در آیات دیگر که کلمه ی «أب» بکار رفته و مراد عموی ابراهیم است، به دلیل مشرک بودن او، حضرت از او بیزاری می جوید.

در آیه ی ۱۳۳ بقره نیز خواندیم که فرزندان یعقوب در پاسخ پدر که پرسیده بود: «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» پس از من چه چیز را می پرستید؟ گفتند: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» ما پروردگار تو و پروردگار پدرانت ابراهیم و اسماعیل را می پرستیم. با آنکه اسماعیل عموی یعقوب است ولی به عمو کلمه ی «أب» گفته شده است.

پیام ها

۱ تکرار کلمه ی «رَبِّ» در آغاز دعاها ی حضرت ابراهیم، نشانه تأثیر آن در استجاب دعا و یا یکی از آداب آن است. «رَبِّ اجْعَلْنِي» ۲ برای اقامه ی نماز خود و فرزندان، از خداوند استمداد کنید. «رَبِّ اجْعَلْنِي» ۳ نماز، محور دعاها ی حضرت ابراهیم است. «رَبَّنَا لِتُقِيمُوا الصَّلَاةَ»، «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ» ۴ با آنکه رسالت انبیا اقامه ی دین است اما دعا برای اقامه ی نماز به جای آن، نشانه آن است که نماز چهره و سیمای تمام نمای دین است. «مُقِيمِ الصَّلَاةِ» ۵ اقامه ی نماز، عدل و همتای رهبری است. حضرت ابراهیم در دو مورد عبارت «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» را بکار برد: یکی درباره ی نماز نسل خود «مُقِيمِ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» و یکی در مورد رهبری نسل خود هنگامی که خداوند به ابراهیم فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» (۱) من تو را امام مردم قرار دادم ابراهیم گفت: پروردگارا ذریه مرا نیز به این مقام برسان.

ص: ۲۹۹

۶ در دعا هم به خود توجه کنید، «وَاجْتَنِبِي وَاجْعَلِي لِیْ» و هم به دیگران.

«وَ بِنِّیْ»

وَ مِنْ ذُرِّیَّتِیْ

وَ لِوَالِدَیْ وَ لِلْمُؤْمِنِیْنَ»

۷ انسان، هم باید به فکر نسل قبل باشد، «وَ لِوَالِدَیْ وَ لِلْمُؤْمِنِیْنَ» و هم به فکر نسل بعد. «وَ مِنْ ذُرِّیَّتِیْ» ۸ در دعا، بستگان انسان بر دیگران مقدمند. «وَ لِوَالِدَیْ وَ لِلْمُؤْمِنِیْنَ» ۹ در دعا، به فکر قیامت خود، فرزندان و جامعه باشید. «یَوْمَ یَقُومُ الْحِسَابُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۲]

اشاره

وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا یَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا یُؤَخِّرُهُمْ لِیَوْمٍ تَشْخَصُ فِیهِ الْأَبْصَارُ (۴۲)

خداوند را از آنچه ستمگران انجام می دهند غافل مپندار، همانا او (کیفر و حساب) آنان را برای روزی به تأخیر می اندازد که چشم ها (از حیرت و وحشت) آن روز خیره می ماند.

نکته ها:

اشاره

سؤال: خداوندی که عادل است و قدرت دارد، چرا جلو ستمگران را نمی گیرد؟ پاسخ: خداوند هم عادل است و هم قادر و هم به عملکرد ستمگران عالم، لکن تأخیر کیفر به خاطر آن است که دنیا ظرفیت پاداش یا کیفر کامل را ندارد و سنت خداوند بر این است که بندگان را مهلت دهد، تا اگر قابلیت داشته باشند توبه کنند و اگر قابل نبودند، در قیامت به حسابشان برسد.

پیام ها

۱ زود قضاوت نکنید و خداوند را غافل مپندارید. «لَا تَحْسَبَنَّ» ۲ مهلت دادن به ستمگران، نشانه ی غفلت خداوند یا رضایت پروردگار از آنان نیست. «وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا» ۳ سنت خداوند بر مهلت دادن است. «إِنَّمَا یُؤَخِّرُهُمْ»

ص: ۳۰۰

بنا بر این در برابر ظالم، نه ساکت شوید و نه مأیوس، به وظیفه خود عمل کنید که خداوند در کمین آنهاست.

۴ کیفر و پاداش الهی، زمان بندی دارد. «لِیَوْمٍ» ۵ روز قیامت، چنان ترس آور و وحشت زاست که چشم ها خیره می شود.

«تَشَخَّصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۳]

اشاره

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِدُّ إِلَيْهِمْ ظَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ (۴۳)

(روزی که مجرمان از شدت وحشت) شتاب زده، سرها را بالا گرفته، چشم ها و پلک هاشان به هم نخورد و دل هایشان (از امید و تدبیر) تهی است.

نکته ها:

برای کلمه ی «مُهْطِعِينَ» که از «اهطاع» است، چند معنا شده است: گردن کشیدن، سرعت گرفتن و نگاه کردن با ذلت و همه ی این معانی می تواند در این آیه مورد نظر باشد.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۴]

اشاره

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نَجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ أَوْ لَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ (۴۴)

و مردم را از روزی که عذاب به سراغشان خواهد آمد بترسان. پس کسانی که ظلم کرده اند، خواهند گفت: پروردگارا! ما را تا مدت کوتاهی مهلت ده، تا دعوت تو را اجابت نمایم و از پیامبران پیروی کنیم (به آنان گفته می شود) آیا شما نبودید که پیش از این سوگند یاد می کردید که هرگز برای شما زوال و فنا نیست؟

نکته ها:

اشاره

با توجه به آیه ی قبل، ابتدا به نظر می رسد که این آیه نیز درباره ی قیامت است، ولی جمله ی «أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نَجِبْ دَعْوَتَكَ»... بیشتر، این معنا را به ذهن می آورد که آیه

درباره ی عذاب الهی در دنیا است، زیرا تأخیر عذاب و اجابت دعوت خداوند و پیروی از پیامبران، مربوط به دنیاست نه قیامت.

در قیامت نیز تقاضای بازگشت به دنیا وجود دارد که آیات آن، مکرر در قرآن آمده از جمله:

الف: «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ» (۱) آیا برای خارج شدن از هلاکت راهی هست؟ ب: «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۲) ما را به دنیا برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم.

ج: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۳) پروردگارا! ما را از دوزخ خارج کن تا کار خوبی انجام دهیم.

پیام ها

۱ هشدار و تهدید، از راهها و شیوه های تربیت و هدایت گمراهان است. «وَ أَنْذِرِ» ۲ هشدارهای قرآن، مربوط به همه ی مردم است. «أَنْذِرِ النَّاسَ» ۳ مجرمان روزی پشیمان می شوند، اما فرصت های از دست رفته باز نمی گردد.

«أَخْرَجْنَا»

...

۴ هنگام نزول عذاب الهی، راه فرار و توبه بسته می شود. «أَوْ لَمْ تَكُونُوا» ...

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۵]

اشاره

وَ سَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَ ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ (۴۵)

و (شما بودید که) در خانه های کسانی که (پیش از شما بودند) به خویشان ستم کردند، ساکن شدید، و برای شما روشن شد که با آنان چه کردیم و برای شما مثل ها زدیم (پس چرا عبرت نگرفتید)

پیام ها

۱ بسیاری انسان ها از سرنوشت پیشینیان عبرت نمی گیرند و با آنکه در جای آنان نشسته اند، همه چیز را فراموش می کنند. «سَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا» ۲ خداوند اتمام حجت می کند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» (هم عذاب

ص: ۳۰۲

٢-٢. سجده، ١٢.

٣-٣. فاطر، ٣٧.

امت های قبل را بیان می کند و هم با مثال های متعدد، مسایل را روشن می سازد. ۳ سنت های خدا بر تاریخ و جامعه ثابت و حاکم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۶]

اشاره

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ (۴۶)

به یقین آنان تمام مکر خود را به کار گرفتند، ولی مکر و حيله ی آنها نزد خداست گرچه کوه ها از مکرشان از جا کنده شود.

نکته ها:

اشاره

خداوند، هم به نیرنگ آنها آگاه است و بر آن احاطه ی کامل دارد و هم کیفر آن همه توطئه را خواهد داد و هم می تواند مکر آنها را دفع و خشی کند و یا به خودشان برگرداند.

پیام ها

۱ ستمگران هر چند صاحب قدرت و قوت باشند اما سرانجام مخدول خداوند خواهند شد. «عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۷]

اشاره

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۴۷)

مپندارید که خداوند وعده ای را که به پیامبرانش داده است تخلف می کند، قطعاً خداوند شکست ناپذیر و صاحب انتقام است.

نکته ها:

اشاره

انتقام گرفتن انسان همراه با کینه و تشفی دل است، ولی انتقام الهی بر اساس عدل و حکمت و تأدیب است.

پیام ها

۱ باید در لحظه های خطر و لغزش، هشدارهای لازم داده شود. «لَا تَحْسَبَنَّ» ۲ تأخیر در امدادهای الهی، سبب تردید شما نشود.
«لَا تَحْسَبَنَّ» ۳ گرچه انسان عقل و فطرت دارد و مشورت هم می کند، اما اگر وحی نباشد در

ص: ۳۰۳

فهم و برداشت گرفتار انحراف می شود. «لَا تَحْسَبَنَّ» ۴ مهلتی که خداوند به کفار و ستمگران می دهد، بر اساس یک سنت و حکمت است نه از روی غفلت و تخلف از وعده ها «فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ» ۵ خدایی که قدرت دارد چرا تخلف کند؟
«إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۴۸]

اشاره

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸)

روزی که زمین به غیر این زمین و آسمان ها (به آسمان های دیگر) تبدیل شوند و (همه مردم) در پیشگاه خداوند یگانه قهار حاضر شوند.

نکته ها:

اشاره

تغییر و تحوّل زمین در روز قیامت، در آیات متعدّد بیان شده است. در آن روز زمین لرزه ی شدیدی ایجاد شود، کوه ها از زمین کنده شود و به حرکت در آیند و مانند پشم و پنبه نرم شوند. (۱) روزی که زمین به صورت قطعه ای صاف و هموار و مسطح در آید. چنان که قرآن می فرماید: «يَشْتَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا» (۲) ولی تبدیل آسمان ها با خاموش شدن خورشید و درهم پیچیده شدن آسمان ها انجام می گیرد. به هر حال این نظام موجود پایانی دارد.

پیام ها

۱ تمام خلائق برای رسیدگی به عملکردشان دوباره زنده خواهند شد. «بَرَزُوا» ۲ در قیامت جایی برای رحم و عطف بر ستمگران نیست. «الْقَهَّارِ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

و تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۴۹) سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَ تَغْشَىٰ وُجُوهُهُمُ النَّارُ (۵۰)

و در آن روز مجرمان را می بینی که در غل و زنجیر بهم بسته شده اند.

١-١) زلزال، ١.

٢-٢) طه، ١٠٥ تا ١٠٦.

جامه های آنان از قطران (ماده ی چسبنده ی بدبوی قابل اشتعال همچون قیر) است، و صورت هایشان را آتش می پوشاند.

نکته ها:

اشاره

کسی که در حال رنج و عذاب است، اگر فریاد دیگران را نیز بشنود، بیشتر زجر می بیند، چنان که شادی کردن لذت دارد و بودن در کنار جمعی که شادمانند لذت بیشتری دارد. به همین خاطر، قرآن می فرماید: ما افراد همفکر و هم خط را در یک جا جمع می کنیم، مجرمان را در دوزخ و نیکان را در بهشت. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» (۱) و درباره ی اهل دوزخ می خوانیم: «اخْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَرْوَاهُمْ» (۲) ستمگران و همسرانشان که مانند آنان بودند، با هم به دوزخ می روند. در جای دیگر می خوانیم: «فَكَبِّهُوا فِيهَا هُمْ وَ الْغَاوُونَ» (۳) در آن روز عابد همراه با معبود خیالی خود با هم به دوزخ افکنده می شوند. و شاید آیه ی «وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» (۴) نیز همین قرین بودن را بیان کند. (و الله العالم) «الْأَصْفَادِ» جمع «صفود» به «کنده» گفته می شود و آن تکه ی چوب بزرگی است که به پای زندانیان می بندند.

«قَطْرَانٍ» ماده ای است که از برخی درختان می گیرند و پس از جوشاندن و سفت کردن آن به بدن شتر می مالند تا در اثر سوزش زیاد، امراض پوستی شتر بهبود یابد. این ماده، بدبو و اشتغال زاست. (۵)

یکی از عذاب های قیامت، بسته شدن مجرمان با غل و زنجیر است و این معنا در چندین آیه ذکر شده است. از جمله: «وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ ... فِي الْأَصْفَادِ» و «خُذُوهُ فَعَلُوهُ» (۶) و «إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ» (۷) مجرمان با مجرمان، و یا با شیاطین، با هم به زنجیر کشیده می شوند. و یا دست هایشان

ص: ۳۰۵

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. صفات، ۲۳.

۳-۳. شعراء، ۹۴.

۴-۴. تکویر، ۷.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. حاقه، ۳۰.

۷-۷. غافر، ۷۱.

با غل بسته می شود، و یا دست و پاهایشان، و یا دست و پا و گردنشان با هم در قید و بند قرار می گیرد. «مُقَرَّنِينَ»

پیام ها

۱ قرآن، قیامت را طوری ترسیم می کند که گویی الآن ما آن را می بینیم. «تَرَى» ۲ تحقیر و عذاب مجرمان، در ملأ عام است. «وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ» ۳ اگر با دید تجسّم اعمال بنگریم، شاید به این نتیجه برسیم که لباس هایی که پوشیدن آنها با دلربایی و تفاخر و اسراف و شهوت انگیزی همراه باشد، به لباس های سیاه و بدبو و آتش زای قیامت تبدیل می شود. «سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۱]

اشاره

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۵۱)

(مجرمان کیفر می شوند) تا خداوند به هر کس سزای آنچه کسب کرده بدهد، چرا که خداوند حساب رسی سریع است.

پیام ها

۱ هیچ یک از مردم بی جزا نمی مانند. «كُلَّ نَفْسٍ» ۲ هیچ کاری در دنیا بی پاسخ نیست. «مَا كَسَبَتْ» ۳ کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل خود ماست. «مَا كَسَبَتْ»

[سوره ابراهیم (۱۴): آیه ۵۲]

اشاره

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَ لِيَذُكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (۵۲)

این (قرآن) پیام رسا و ابلاغی برای مردم است تا به وسیله ی آن، هشدار یابند و بدانند که همانا او معبودی یکتاست و تا خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

اشاره

آخرین آیه ی سوره ی ابراهیم و اولین آیه ی آن، درباره ی نقش قرآن و رسالت آن در

هدایت مردم است. در آیه ی اوّل خواندیم: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» و در این آیه می خوانیم: «هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ»... از طرفی همانگونه که قرآن بلاغ است، پیام رسان آن نیز بلاغ است، چنان که در آیه ۵۴ سوره ی نور آمده است، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

پیام ها

۱ قرآن، مایه ی تبلیغ است و مبلغین باید مایه ی تبلیغی خود را از قرآن بگیرند.

«هَذَا بَلَاغٌ»

۲ قرآن، کتاب توحید است و از قرآن باید موحّد ساخته شود. «هَذَا بَلَاغٌ... لِيُعَلِّمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» ۳ ابلاغ به تنهایی کافی نیست، انذار نیز لازم است. (آری، هدف تبلیغ، انذار است.) «وَلِيُنذِرُوا» ۴ دانستن کافی نیست، توجّه و تذکر نیز لازم است. «لِيُعَلِّمُوا لِيَذَّكَّرَ» ۵ انس با قرآن، هم معرفت و شناخت به انسان می دهد، «لِيُعَلِّمُوا» و هم با تذکر و پند، آدمی را به اعمال خیر تشویق می کند. «لِيَذَّكَّرَ» ۶ قرآن، برای عموم مردم ابلاغ است، اما تنها صاحبان عقل متذکر می شوند و از آن پند می گیرند. «وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ» آری اگر به رهنمودهای قرآن با جان و دل توجّه کنیم، انسان موحّد و متذکری می شویم. انشاء الله

ص: ۳۰۷

این سوره دارای نود و نه آیه است و به گفته مشهور پنجاه و دومین سوره می باشد که قبل از هجرت در مکه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است.

«حجر» نام شهری است که قوم حضرت صالح در آن زندگی می کردند و نام این سوره از آیه هشتاد آن که درباره قوم صالح است، گرفته شده است. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحَجْرِ الْمُرْسَلِينَ» بیشتر مطالب این سوره در مورد تهمت و تمسخر کفار نسبت به قرآن و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دستور به صبر و گذشت نسبت به آنهاست و یک نوع دلداری و تسلیت، در برابر فشار هجوم مخالفان، بعد از وفات حضرت خدیجه و حضرت ابو طالب علیهما السلام برای پیامبر عزیز می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ (۱) رَبُّمَا يَوْمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (۲)

۲-۱/۱۵

الف لام راء، آن است آیات کتاب (آسمانی) و قرآن روشن و روشنگر.

چه بسا کسانی که کفر ورزیدند آرزو دارند که ای کاش مسلمان بودند.

نکته ها:

اشاره

در تفسیر طبری و مجمع البیان ذیل آیه ۲ حدیثی آمده که در قیامت کفار به مسلمین گرفتار جهنم، می گویند: شما نیز مثل ما دوزخی شدید و اسلام شما را نجات نداد. در حالی که مسلمانان گنهکار بعد از مدتی تنبیه، نجات می یابند، ولی کفار برای همیشه در دوزخ و آتش جهنم ماندنی می شوند و می گویند: ای کاش ما هم مسلمان بودیم.

در تاریخ می خوانیم: قیصر روم با دیدن نامه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قصد ایمان آوردن داشت اما گفت جانم در خطر است و حکومت از دستم می رود. (۱)

پیام ها

۱ با اینکه قرآن مقام بسیار والایی دارد، «تِلْكَ» ولی در عین حال دسترسی به آن آسان است. زیرا هم نوشته شده، «الْكِتَابِ» و هم قابل خواندن است. «قُرْآنٍ»

ص: ۳۱۲

۲ مطالب قرآن روشن است و مرز حق و باطل را بیان می کند. «مُبِين» ۳ سرفرازی آینده برای اسلام است و حسرت برای کفار خواهد بود. «يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کسانی که امروز اسلام را مسخره می کنند، در آینده پشیمان خواهند شد و چه بسا کفاری که آرزوی اسلام دارند، ولی گرفتار طاغوت ها یا محیط فساد خود هستند)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳]

اشاره

ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۳)

آنان را (به حال خود) رها کن تا بخورند و بهره مند شوند و آرزوهای سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بی تفاوتی ها را) خواهند فهمید.

نکته ها:

اشاره

مسئله رها کردن کفار به حال خود، که از جمله ی «ذَرُّهُمْ» استفاده می شود، به خاطر سرکشی خود آنان است و گرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه ی انسانها، پیامبر فرستاده و کسی را به حال خود رها نکرده است. چنان که این مطلب بارها در قرآن مطرح شده است. از جمله: «وَ نَذَرْنَاهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۱)، آنان را رها می کنیم تا در سرکشی خود سردرگم شوند و در جای دیگر می فرماید: «وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» (۲) آنان را در سرکشی کردن مهلت می دهیم.

انسان به آرزو زنده است و اگر روزی آرزو از انسان گرفته شود از کار و تلاش دست برمی دارد. اما آرزویی که در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته است، مربوط به موارد ذیل است:

۱ آرزوی طولانی. ۲ آرزوی بیش از عمل. ۳ آرزوی بدون عمل. ۴ آرزویی که انسان را سرگرم کند. ۵ آرزوی خیر داشتن از کار و افراد بد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: من از دو چیز بر شما می ترسم؛ یکی پیروی از هوسها که شما را از حق باز دارد و دیگری آرزوهای طولانی که شما را از آخرت غافل نماید. در دعای کمیل می خوانیم: آرزوهای طولانی، انسان را از رسیدن به خیرات محروم می کند. «و حبسنى عن

ص: ۳۱۳

۱-۱. انعام، ۱۱۰.

۲-۲. بقره، ۱۵.

پیام ها

۱ در تبلیغ و ارشاد وقت خود را صرف ناهلان نکنید. «ذَرَهُمْ» ۲ انسان، گاهی چنان در کفر غوطه ور می شود که برهان و هشدار انبیا نیز او را بیدار نمی کند «ذَرَهُمْ» ۳ آرزو اگر انسان را غافل کند، نابخاست. «وَيُلْهِيهِمُ الْأَمَلُ» ولی اگر انسان را به کار و تلاش وادار کند خوب است زیرا در قرآن می خوانیم: «وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» (۱) ۴ مهلت الهی را نشانه لطف و رحمت او ندانیم. «ذَرَهُمْ ... فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» (گاهی پزشک به اطرافیان بیمار می گوید: مریض را رها کنید و هر چه می خواهد بخورد به او بدهید، زیرا کار از کار گذشته است)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴]

اشاره

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ (۴)

و ما اهل هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه برای آن (کارنامه و) کتابی معلوم بود.

پیام ها

۱ کامیابی های دنیاپرستان پایانی دارد. «مَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ» ۲ اگر بخواهیم می توانیم کفار را فوراً نابود کنیم، اما برنامه و سنت ما فرصت دادن و تأخیر است. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ» ۳ به مهلت دادن های الهی مغرور نشویم. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ» ۴ جامعه و تاریخ نیز قانون و زمان بندی و اصولی دارد. «قَرِيْبِهِ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ»

ص: ۳۱۴

اشاره

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّه أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ (۵)

هیچ امتی از اجل خود نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

نکته ها:

اشاره

اجل و حوادثی که پیش می آید دو نوع است: حتمی و غیر حتمی. اجل غیر حتمی با دعا و صدقه و کارهای خیر قابل تغییر است، اما اجل حتمی قابل تغییر نیست.

پیام ها

۱ نه تنها افراد بلکه امت ها و تاریخ آنان زمان بندی و اجل دارند. «أَجَلًا» ۲ بقا و ثبات افراد و امت ها بدست خداست و انسان در جلو و عقب انداختن برنامه های حتمی الهی، نقشی ندارد. «مَا تَسْبِقُ ... وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ»

اشاره

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (۶) لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷)

و کفار گفتند: ای کسی که (ادعا داری) ذکر (الهی) بر او نازل شده! به یقین تو دیوانه ای.

اگر از راست گویانی چرا فرشتگان را پیش ما نمی آوری؟

نکته ها:

اشاره

کلمه «لَمَجْنُونٌ» به معنای بی عقل نیست، بلکه به معنای جن زده است. همان گونه که کلمه «دیوانه» به معنای دیورده است و در جاهلیت اعتقاد داشتند که شاعر به خاطر ارتباطی که با جن دارد می تواند شعر بگوید.

در این دو آیه تحقیر و تمسخر و تهمت و تردید، با انواع تأکیدها برای پیامبر صلی الله علیه و آله از زبان کفار مطرح شده

است. «يَا أَيُّهَا الَّذِي» به جای «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» یک نوع تحقیر است، کلمه «الذُّكْرُ» با توجُّه به اینکه کفَّار به وحی عقیده نداشتند، یک نوع تمسخر است و «لَمَجْنُونٌ»

ص: ۳۱۵

تهمت است و جمله «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» نشانه ی تردید آنان در نبوت است. به علاوه حرف «ان» و حرف لام در جمله «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» و قالب جمله اسمیه، نشانه ی انواع تاکید در سخن و عقیده انحرافی آنهاست.

پیام ها

۱ توجه به معنویات، نزد گروهی دیوانگی است. «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» ۲ کفار سرچشمه سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که وحی است قبول نداشتند. لذا به جای «أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ» می گفتند: «نَزَلَ عَلَيْهِ» ۳ کفار، نشانه ی صداقت پیامبر را نزول فرشته می دانستند، ولی این بهانه ای بیش نبود. زیرا در جای دیگر قرآن می خوانیم: اگر بر فرض ما فرشتگان را بر آنان نازل کنیم و مردگان زنده شوند و با آنان سخن بگویند و در برابر چشمشان همه چیز را حاضر کنیم، باز هم ایمان نمی آورند. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸]

اشاره

مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ (۸)

(غافل از آنکه) ما فرشتگان را جز بر اساس حق نمی فرستیم و در آن صورت دیگر کفار مهلت داده نمی شوند. (و قهر فوری الهی آنان را خواهد گرفت)

نکته ها:

اشاره

از آیات قرآن استفاده می شود که هر گاه معجزه ای از انبیا صادر شود و مردم بی اعتنایی کنند، ممکن است قهر الهی نازل شود و ممکن است برای مدتی به آنان مهلت داده شود، لکن هر گاه نوع معجزه و درخواست آن از طرف مردم باشد؛ نظیر بیرون آمدن شتر از دل کوه که از حضرت صالح خواستند و یا نظیر فرو آمدن غذای آسمانی که از حضرت عیسی خواستند، در این گونه موارد هر گاه مردم تخلف نمایند قهر خدا حتمی و فوری است و دیگر به آنان مهلت داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ» در آیه قبل کفار با جمله «لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ» از پیامبر عزیز تقاضای فرود آمدن

فرشتگان بر خودشان را داشتند. این آیه پاسخ می دهد: که نزول فرشتگان بر است و حق آن است که فرشته بر افراد لایق نازل شود و نزول فرشته بر افراد نااهل باطل است و ما جز حق انجام نمی دهیم. «مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

پیام ها

۱ نزول فرشتگان بر اساس هوس این و آن نیست، بلکه بر اساس حق است.

«مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

۲ مهلت دادن خداوند نیز قانون دارد و در مواردی که نوع معجزه با درخواست خود مردم باشد ولی بازهم سرکشی نمایند، مهلتی در کار نیست. «مَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹]

اشاره

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۹)

همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و قطعاً ما خود آن را نگاه داریم

نکته ها:

اشاره

در آیه ۶ کفار می گفتند: معلوم نیست سرچشمه ذکر پیامبر چیست «نُزِّلَ عَلَيْهِ» در این آیه می فرماید: شك نکنید قطعاً خود ما هستیم که ذکر و قرآن را بر او نازل می کنیم و همان گونه که کفار با تأکید نسبت جنون می دادند، خداوند با تأکید بیشتری نزول قرآن و حفظ آن را به ذات مقدس خود نسبت می دهد.

در این آیه کوتاه ده نوع تأکید بکار رفته است؛ پنج تأکید برای نزول قرآن که در کلمات «إِنَّا، نَحْنُ، نَزَّلْنَا، الذِّكْرَ» نهفته شده و پنج تأکید برای حفظ قرآن از هر نوع تغییر و تحولی که در کلمات «ان، نا، له، ل، حافظون» است که در اصطلاح ادبیات عرب برای اهل فن روشن است.

به گواهی و وعده خدا در این آیه، هیچگونه تغییر و تحریفی در قرآن رخ نداده، چنان که در آیات دیگر نیز این مطلب آمده است، از جمله آیه ۴۲ فصلت: «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ»

وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» هیچگونه باطلی از هیچ طریقی به قرآن راه ندارد. و اگر روایاتی را دیدیم که در آن به تحریف قرآن اشاره ای دارد؛ یا جعلی است که باید بر دیوار زد و یا مراد تحریف در معنا و عمل، تفسیر به رأی و سلیقه و کنارزدن قرآن شناسان اصلی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشد.

علاوه بر وعده خداوند مبنی بر حفاظت از قرآن، مسلمانان از آغاز، قرآن را حفظ کرده و در نوشتن و حفظ آن جدی بودند، حتی آموزش قرآن را مهریه زنان قرار می دادند، در نمازها می خواندند و کاتبان وحی افراد متعدّد بودند که یکی از آنان حضرت علی علیه السلام بود و امامان اهل بیت علیهم السلام مردم را به همین قرآن موجود دعوت می کردند، به علاوه حدیث ثقلین از شخص پیامبر که فرمودند: من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم و می روم؛ یکی قرآن و دیگری اهل بیتم، که این دو هرگز از هم جدا نمی شوند و اگر شما به هر دو تمسک کنید، هرگز گمراه نخواهید شد. گواه دیگری بر سلامت قرآن است و به راستی مگر می توان گفت رسالت پیامبر ثابت ولی کتابش متغیر است؟! مصطفی را وعده داد الطاف حق در زمینه تحریف نشدن قرآن صدها کتاب و مقاله و تحقیق از سوی بزرگان شیعه تألیف شده است و با کمال تأسیف عقیده به تحریف را به ناحق به شیعه نسبت داده اند.

قرآن ذکر است، «نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» و اعراض از ذکر و قرآن، انسان را به بدبختی می کشاند. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱) قرآن ذکر است و تنها با ذکر خدا دل ها آرام می گیرد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲)

پیام ها

۱ قرآن نه از بشر است و نه از فرشته. «إِنَّا نَحْنُ» ۲ قرآن برای همیشه محفوظ است. «لِحَافِظُونَ» (اسم فاعل رمز دوام است)

ص: ۳۱۸

۱- (۱). طه، ۱۲۴.

۲- (۲). رعد، ۲۸.

۳ یکی از پیشگویی های قرآن و از امتیازات اسلام، مصونیت قرآن از تحریف است. «إِنَّمَا لَهُ لِحَافٌ طُونَ» ۴ قرآن، ذکر است؛ یاد خدا، یاد نعمت ها، یاد تاریخ گذشتگان و یاد قیامت.

«الذِّكْرُ»

۵) تهمت ها و تحقیرهای ناروا، باید محکم و همانند خودشان پاسخ داده شود.

«نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ» را باید با آیه «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» پاسخ داد.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۰ تا ۱۱]

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ (۱۰) وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۱۱)

و همانا ما پیش از تو، در میان اقوام و گروه های پیشین (نیز پیامبرانی) فرستادیم.

و هیچ پیامبری برایشان نمی آمد، مگر آنکه به استهزای او می پرداختند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «شِعَابِ» به معنای امت و گروهی است که دارای نوعی پیوند و همبستگی می باشند؛ خواه پیوند در خط حق باشد، نظیر آیه «وَ إِنَّ مِنْ شِعَابِهِ لِابْرَاهِيمَ» (۱) و خواه در خط انحراف. «فَرَقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِعَاباً» (۲) هدف از استهزا؛ یا شکستن ابهت انبیا بود تا مردم حق جو گرد آنان جمع نشوند، یا برای جبران ضعف و ناتوانی خودشان در برابر منطق انبیا بود. و آنچه دستاویز مسخره قرار می گرفت؛ یا زندگی ساده انبیا یا پیروان محروم آنان و یا شکستن سنت های خرافه ای بود.

پیام ها

۱ در برابر سیل استهزا، باید افراد را تقویت کرد. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ۲ توجه به تاریخ و مشکلات دیگران، تحمل مشکلات را بر انسان آسان می کند.

ص: ۳۱۹

۱- ۱. صافات، ۸۳.

۲- ۲. انعام، ۱۵۹.

۳ هیچ یک از انبیا، از مسخره شدن بدست کفار، مصون نبوده اند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ» (مبلغ نباید با تمسخر مردم، دل سرد شود) ۴ استهزا، سیره و روش همیشگی کفار، در برابر انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (حربه ی کسی که منطقی ندارد، استهزا می باشد)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۲ تا ۱۵]

اشاره

كَذَلِكَ نَسِيلُكُمْ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۱۲) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ قَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأُولِينَ (۱۳) وَ لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَاباً مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴) لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵)

اینگونه ما (برای اتمام حجت) قرآن را در دل‌های مجرمان راه می دهیم.

(اما) آنان به آن ایمان نمی آورند و سنت و راه کفار پیشین نیز اینگونه بوده است.

و اگر از آسمان دری بر روی آنان بگشاییم تا همواره در آن بالا روند.

قطعاً می گفتند در حقیقت ما چشم بندی شده ایم بلکه ما قومی جادو شده ایم.

نکته ها:

اشاره

در چند آیه قبل خواندیم که کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست دیدن و آوردن فرشته می کردند. در آیه ۱۴ این سوره می فرماید: حتی اگر ما دری از آسمان را به روی آنان باز کنیم و آنان به آسمان بالا روند و ملائکه و چیزهای دیگری را هم ببینند، باز ایمان نخواهند آورد، زیرا تقاضای دیدن فرشته تنها یک بهانه است. و شخص لجوج عروج خود را به آسمان نیز، انکار می کند. در آیه ی دیگر (۱) می خوانیم: حتی اگر کتابی را در کاغذی از آسمان نازل کنیم و آنان با دست خود آن را بگیرند باز هم انکار می کنند و می گویند این جز

ص: ۳۲۰

جادو و سحر آشکاری نیست.

بعضی مفسران می گویند: «نَسَلُكُهُ» یعنی ما این تکذیب و استهزا را در دل کفار نفوذ دادیم، نظیر آیه «حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» که سنگدل شده اند و دیگر قابل هدایت نیستند.

پیام ها

۱ سنت خداوند برای هدایت مردم، نسبت به همه یکسان است. «كَذَلِكَ نَسَلُكُهُ» ۲ خداوند اتمام حجت می کند و مطالب حق را به دل و عمق جان مردم می رساند، تا نگویند ما حقیقت را نفهمیدیم. «فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ» ۳ جرم و گناه، انسان را از هدایت پذیری دور می کند. «قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ، لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ» ۴ تنها فهمیدن حق، برای پذیرفتن آن کافی نیست، زیرا ایمان آوردن نیاز به اراده و تواضع و خشوع دارد. «نَسَلُكُهُ فِي قُلُوبِ ... لَا يُؤْمِنُونَ» ۵ آسمان درهایی دارد که با اراده ی خداوند، بر هر کس که بخواهد باز می شود.

«فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا»

۶ لجاجت، مانع شناخت است و لجوج محسوسات را نیز انکار می کند. «لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ... لَقَالُوا إِنَّمَا سُبُكْرُتُ أَبْصَارُنَا» ۷ لجاجت، درد بی درمان و رو به گسترش است. او با دیدن هر گونه نشانه ای ابتدا می گوید؛ چشم من سحر شده، «إِنَّمَا سُبُكْرُتُ أَبْصَارُنَا» اما بعد می گوید؛ تمام وجودم سحر شده است. «بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّشْحُورُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶]

اشاره

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ (۱۶)

و همانا ما در آسمان برج هایی قرار دادیم و آن را برای بینندگان زینت دادیم.

نکته ها:

اشاره

کلمه «بروج» جمع «برج» در اصل به معنای ظهور است و به زنی که زینت خود را ظاهر می کند، می گویند: «تبرجت المرأة» و به قصر و کاخ و ساختمان های بلند که جلوه ای خاص

دارد برج گفته می شود و در این آیه کرات آسمانی یا منازل آنها به برج تشبیه شده است.

از گردش زمین به دور خورشید، دایره ای فرضی به نام «منطقه البروج» تشکیل می شود.

این دایره را دوازده قسمت نموده اند که مطابق هر قسمتی ستارگانی قرار می گیرند و به تناسب شکل آن، مجموعه ای از ستارگان به آن نامگذاری شده است. در فارسی به نام های فروردین، اردیبهشت، خرداد، ... و در عربی به نام حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو و حوت می باشد.

پیام ها

۱ کرات آسمانی و حرکت آنها در مدارهای گوناگون، یکی از آثار توحید و خداشناسی است. «لَقَدْ جَعَلْنَا» ۲ آفریده های آسمانی نیز حادث هستند. «جَعَلْنَا» ۳ زینت و زیبایی، یک اصل در آفرینش است که خداوند در خلقت آسمان ها آن را رعایت نموده است. «زَيَّنَّاها» ۴ آسمان نیز همچون زمین، برای انسان آفریده شده است. «لِلنَّاطِرِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (۱۷) إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ (۱۸)

و آنها را از (دسترس) هر شیطان رانده شده ای، حفظ کردیم.

مگر آنکه دزدانه گوش فرا داد که شهابی روشن او را دنبال نمود.

نکته ها:

اشاره

کلمه «اسْتَرَقَ» از سرقت و «استراق سمع» به معنای سرقت کلام است.

در تفسیر فی ظلال و مراغی می خوانیم: ما روح آیه را نمی دانیم که چگونه شیطان خبر دزدی می کند و چه خبری را سرقت می کند، ولی فخر رازی و آلوسی در تفاسیر خود می گویند: مراد از آسمان، همین آسمان ظاهر و مراد از شهاب، همین سنگ های آسمانی

است که پرتاب و مشتعل می شود. گرچه بعضی گفته اند: مراد از آسمان، عالم ملکوت است که شیاطین را راهی بر آن نیست. به هر حال شاید بتوان گفت: در آسمان معنویت چهره های درخشان و الگوها و رهبرانی قرار دادیم و حقایق را از وسوسه های شیطان حفظ کردیم و هر گاه شیطان صفتی وسوسه ای نماید، با استدلال و منطق محکم بر او هجوم آورده و بدعت و التقاط و وسوسه های او را با شهاب علم و برهان اهل ذکر محو می کنیم.

پیام ها

۱ آسمان ها که زینت دارند، باید حفظ شوند و حفظ آنها تنها کار خداوند است.

﴿وَ حَفِظْنَاهَا﴾

۲ آسمان ها مرکز تدبیر امور و فرشتگان مدبران امورند و مراکز تدبیر باید منطقه حفاظتی باشد. ﴿حَفِظْنَاهَا﴾ ۳ شیطان تنها ابلیس نیست. ﴿كُلُّ شَيْطَانٍ﴾ ۴ شیطان، به خودی خود نمی رود، باید او را طرد نمود. ﴿رَجِيمٌ﴾ ۵ استراق سمع و جاسوسی کار شیطان است. ﴿مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ﴾ ۶ با جاسوس باید برخوردی سریع و انقلابی کرد. ﴿فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ﴾ ۷ هر جا شیطان صفتی یافت شد، روشنگران جامعه باید با شهاب علم، آنان را دنبال کنند. ﴿فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ مُّبِينٌ﴾ ۸ پاسخ وسوسه ها و شیطنت ها باید بسیار صریح، علنی و فوری باشد. ﴿فَأَتْبَعَهُ شَيْطَانٌ مُّبِينٌ﴾ (در سوره صافات آیه ۸ می خوانیم: ﴿يُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ﴾ طرد شیطان باید از همه اطراف باشد و گر نه به شکل دیگر و از راه دیگری جلوه می کند)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۰]

اشاره

وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَ أَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أُنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹) وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ (۲۰)

و زمین را گستراندیم و در آن کوه های استوار افکندیم و در آن از هر چیز سنجیده و به اندازه، رویاندیم.

ص: ۳۲۳

و در آن زمین، برای شما و آنکه شما روزی دهنده او نیستید، وسیله ی زندگی قرار دادیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از القای کوه همچون القای شبهه، ایجاد آن است، کلمه «رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت و پابرجاست و کلمه «مَعَايشَ» جمع «معیشت» به معنای وسیله زندگی است.

پیام ها

۱ یکی از نعمت های الهی، گستردگی و مسطح بودن زمین است. «مَدَدْنَاَهَا» (و گر نه کشاورزی و بسیار از تلاش های دیگر به سختی انجام می گرفت) ۲ گستردگی زمین و پیدایش کوه ها و نباتات، تصادفی نیست. «مَدَدْنَاَهَا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا» ۳ آفریده ها، بر اساس میزان و قانون خاصی آفریده شده اند. «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ» ۴ زمین آماده رویش هر گونه گیاه است. «كُلُّ شَيْءٍ» ۵ آفرینش زمین و کوه و نبات برای انسان است. «لَكُمْ» ۶ خداوند، معیشت و رزق همه موجودات را، حتی آنها که شما توان تأمین آن را ندارید به عهده دارد «وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۱]

اشاره

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۱)

و هیچ چیز نیست مگر آنکه منابع و گنجینه های آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین فرو نمی فرستیم

نکته ها:

اشاره

در آیات متعدّد به مسئله اندازه گیری در خلقت موجودات اشاره شده است، از جمله:

«قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (۱)

ص: ۳۲۴

«وَوَخَّلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (۲) در آیه ی ۲۷ سوره شوری می خوانیم که اگر خداوند رزق بندگانش را توسعه دهد، آنان دست به تجاوز می زنند، به همین دلیل به مقداری که صلاح می داند، به هر کس می دهد. آیه مورد بحث نیز اشاره به همین معناست.

شاید مراد از خزائن، اسباب و عناصر و امکانات بالقوه باشد. که خداوند در وجود هر موجودی قرار داده است.

جمله «إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» شامل هر آفریده ای می شود. مثلاً توان و قدرت بینایی و شنوایی نیز در نزد خدا، سرچشمه و خزینه ای دارد که به مقدار معین از آن به ما می رسد، مثلاً اگر او بخواهد ما می توانیم صدای پای مورچه را در آن طرف کره زمین بشنویم. ضمناً علوم امروز کشف کرده که هر نباتی دارای وزن مخصوص است که هر گاه کمی عناصر و اجزای آن کم و زیاد شود، دیگر آن گیاه نخواهد بود.

نزول گاهی از مکان بالاست، نظیر نزول باران و گاهی از مقام بالاست، نظیر آیه «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۳) که به معنای آفرینش آهن است. در این آیه می خوانیم که نعمت ها اندازه و حساب دارد و مقدار هر یک معلوم است، «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ولی در آیات و روایات دیگر عوامل آن بیان شده است. تلاش انسان ها می تواند در تعیین رزق مؤثر باشد؛ داشتن اخلاق خوب، تخصیص عالی، سعه صدر، حسن نیت و سوز و دعای نیکان می تواند در آن مقدار معلوم مؤثر باشد.

پیام ها

۱ هستی، سرچشمه و منبعی دارد که در اختیار خداست و تنها بخشی از آن بدست ما می رسد که ما از آن آگاهیم. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» چیزی در هستی، بدون اندازه معین آفریده نشده است. «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

ص: ۳۲۵

۱-۱. رعد، ۸.

۲-۲. فرقان، ۲.

۳-۳. حدید، ۲۵.

۳ خزائن الهی متعدّد و نزول رحمت او تدریجی است. «نُزِّلُهُ» (تنزیل به معنای نزول تدریج است) ۴ خزائن الهی دائمی است. چون هر چه نزد اوست، باقی است. (۱) «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» ۵ به سراغ غیر خدا نروید، زیرا که هر چه بخواهید سرچشمه اش نزد خداست.

«عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۶ داشتن، دلیل مصرف کردن نیست، بلکه در مصرف باید حکمت و ظرفیت و ده ها نکته دیگر را در نظر گرفت. «وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ۷ همه منابع هستی برای بشر، کشف نشده است. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲]

اشاره

وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (۲۲)

و بادها را برای بارور ساختن (ابرها و گیاهان) فرستادیم و از آسمان آبی نازل کردیم، پس شما را بدان سیراب نمودیم در حالی که شما نه خزینه دار بارانید و نه می توانید آن را برای خود (در ابرها یا در زمین) ذخیره کنید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «لَوَاقِحَ» از «لِقَاح» به معنای بارور کردن ابرها، از طریق پیوند ابرهای مثبت و منفی است و یا به معنای بارور کردن گیاهان، از طریق انتقال گرده های گیاهان است.

در آیه ۴۱ سوره ذاریات می خوانیم که گاهی باد عقیم و بی فایده است، و گاهی سرچشمه برکات می شود. همان گونه که در آیه ۴۳ سوره نور می خوانیم: «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْجِي سَيِّئَاتٍ ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُنَّ ثُمَّ يُجْعَلُهُنَّ كَمَا فَتْرَى الْوَدْقِ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ» آیا نمی بینی که خداوند ابرهای پراکنده را سوق می دهد سپس بیکدیگر متصل می کند سپس آنها متراکم می کند پس می بینی که باران از میان آنها بیرون می آید.

ص: ۳۲۶

انسان برای مدت طولانی نه می تواند آب را در ابرها نگاه دارد و نه روی زمین، چون فرو می رود و نه در دره های سنگی، چون بخار می شود.

پیام ها

۱ کارگردان و مدبر هستی اوست. «أَرْسَلْنَا، فَأَنْزَلْنَا، فَأَسْقَيْنَا كُومُوهُ» ۲ انسان از نگهداری ضروری ترین نیازها نیز عاجز است. «وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ» ۳ نعمت آب غیر از نعمت سیراب شدن است. «فَأَسْقَيْنَا كُومُوهُ» (اینکه انسان آب بنوشد و سیراب شود، خود نعمتی علاوه بر نعمت آب است، زیرا می شد که انسان تشنه آب بنوشد ولی سیراب نشود).

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۳ تا ۲۵]

اشاره

وَإِذَا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ (۲۳) وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ (۲۴) وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۲۵)

و البته این مائیم که زنده می کنیم و می میرانیم و مائیم که (بعد از مرگ همه، باقی مانده و) وارث می شویم.

و بدون شک ما به پیشینیان از شما علم داریم و به آیندگان نیز آگاهیم.

و همانا پروردگار تو است که همه آنان را محشور خواهد کرد، زیرا که او حکیم و علیم است.

نکته ها:

اشاره

مفسران برای «الْمُسْتَقْدِمِينَ» و «الْمُسْتَأْخِرِينَ» مصادیقی ذکر کرده اند، از جمله: ۱ گذشتگان و باقیماندهگان. ۲ سبقت گیرندگان و عاشقان جبهه و غیر آنان. ۳ کسانی که در صف اول نماز جماعت حاضر می شوند و کسانی که در صف آخر حضور می یابند تا به زنان حاضر در جماعت نگاه بد کنند که آیه می فرماید ما می دانیم و بعضی از خوبی به جایی رسیده بودند که

منزلشان را در معرض فروش قرار داده بودند تا در عوض در نزدیک مسجد منزل تهیه کنند و به صف اول برسند که آیه می فرماید ما این افراد را نیز می شناسیم.

پیام ها

۱ مرگ و حیات تنها بدست اوست. همه رفتنی هستند، پس سزاوار است با عمل خود ارث خوبی برای وارث حقیقی بجای گذاریم. «نَحْنُ الْوَارِثُونَ» ۲ زمان، در علم خداوند اثری ندارد. علم او به گذشته و حال و آینده یکسان است. «عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ ... عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ» ۳ برپایی رستاخیز، کیفر و پاداش دادن از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ» ۴ دلیل رستاخیز، حکمت خداوند است. (اگر ذرات خاک، غذا و غذا، نطفه و نطفه، انسان شود و با مرگ، دوباره به خاک تبدیل شود و حساب و کتابی در کار نباشد، این کار حکیمانه نیست.) «إِنَّهُ حَكِيمٌ» ۵ در قیامت قدیم و جدید با هم محشور می شوند. «يَحْشُرُهُمْ» و خداوند بر عملکرد همه و آثار و ثبات هر فرد، آگاهی کامل دارد. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۲۷]

اشاره

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۶) وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (۲۷)

و همانا ما انسان را از گلی خشک، از گلی سیاه متغیر و بو گرفته، آفریدیم.

و قبل از انسان، جن را از آتشی سوزان و نافذ آفریدیم.

نکته ها:

کلمه «صَلْصَالٍ» به گل خشک و نپخته ای گویند که هر گاه در آن دمیده شود، صدای صوت

از آن برخاسته می شود. (۱) کلمه «حَمِيًّا» به گِل تیره رنگ و کلمه «مَسْنُونٍ» به معنای متغیر است. کلمه «الَسْمُومِ» به باد داغی گفته می شود که مثل سم در عمق جان انسان اثر می گذارد.

این آیه، یا اشاره به آفرینش اولین انسان یعنی حضرت آدم است، «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۲) و یا مراد سیر آفرینش همه انسان هاست که مواد زمین از طریق غذا و نطفه به صورت انسان درمی آید، همان گونه که در سوره کهف آیه ۳۷ می خوانیم که انسان در آغاز خاک، سپس نطفه و سپس به صورت انسان درمی آید. «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا» (۳) در فرهنگ قرآن، جن موجودی مکلف است که مورد خطاب خداوند قرار گرفته است، «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» و قرآن را می فهمد. در اولین آیه از سوره جن می خوانیم: «اسْمِعْ نَفْرًا مِنَ الْجِنِّ» گروهی از جن قرآن را گوش کردند. جن همانند انسان دارای شهوت است.

چنان که درباره زنان بهشتی می خوانیم که آنها باکره هستند، نه انسانی با آنها آمیزش کرده و نه جنی. «لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ» (۴) و طبق این آیه آفرینش آن از آتش و قبل از انسان بوده است چنان که ابلیس از جن است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» و همانند دیگر کافران از جن به دوزخ می رود. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۵)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸]

اشاره

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۸)

(یاد کن) آن گاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من بشری را از گلی خشک سیاه و بدبو شده خلق می کنم.

نکته ها:

اشاره

«بشر» به ظاهر پوست گفته می شود. در میان جانداران تنها انسان است که پوست او پیدا است و پوست باقی حیوانات با پشم و مو و کرک و پر و پولک پوشیده شده است.

ص: ۳۲۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۶.

۳-۳. کهف، ۳۷.

۴-۴. الرحمن، ۷۴.

۱ آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از آفرینش انسان مسئله را با فرشتگان در میان گذاشت) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ ۲ آفرینش انسان از خاک و مادیات است و لذا گرایش غریزی او نیز به مادیات است. «خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ...»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۹ تا ۳۱]

اشاره

فَمَا إِذَا سَوَّيْنَاهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَفَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (۲۹) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۳۰) إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۱)

پس هر گاه معتدل و استوارش ساختم و از روح خود در او دمیدم، پس سجده کنان پیش او بیافتید.

پس فرشتگان همگی با هم و یک سره سجده کردند.

مگر ابلیس که از اینکه با سجده کنان باشد خودداری کرد.

نکته‌ها:

اشاره

مراد از دمیده شدن روح خداوند در انسان، جان داشتن و نفس کشیدن نیست، زیرا که حیوانات نیز نفس می‌کشند، بلکه مراد اعطای صفاتی چون خلاقیت، اراده و علم، از سوی خدا به انسان است، و نسبت دادن روح به خداوند، برای شرافت روح است، نظیر بیت الله و شهر الله.

سجده فرشتگان بر آدم، یک سجده تشریفاتی نبود، بلکه به معنای خضوع آنان در برابر آدم و نسل او بود. یعنی فرشتگان نیز در خدمت بشر و مسخر اویند. (۱)

ص: ۳۳۰

۱ آفرینش انسان، کامل و متعادل است. «سَوِيَّتُهُ» ۲ سجده فرشتگان، بخاطر دمیده شدن روح خدا بود. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا» تن آدمی شریف است به جان آدمیت نه همین لباس زیباست نشان آدمیت ۳ انسان، موجودی است دو بُعدی و در هر دو بُعد کامل است. در بُعد مادی، «سَوِيَّتُهُ» در بُعد معنوی، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» ۴ انسان، مظهر تجلی بعضی صفات خداوند است. «مِنْ رُوحِي» ۵ معنویت، نیاز به تن و مرکب مادی دارد. «سَوِيَّتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ» ...

۶ کسانی که حاضر نیستند در صفوف سجده کنان باشند، روح ابلیسی دارند. «إِلَّا إِبْلِيسَ أَبِي» ...

۷ گرچه سجود و رکوع یک ارزش است، ولی اگر همراه با رکوع و سجود دیگر نماز گزاران باشد ارزش کامل تری دارد. (۱) «مَعَ السَّاجِدِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۲ تا ۳۵]

اشاره

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۲) قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۳۳) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۳۴) وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (۳۵)

(خداوند) فرمود: ای ابلیس! چه شد ترا که همراه (فرشتگان) سجده کنان نیستی؟

(ابلیس) گفت: من اینگونه نیستم که برای بشری که او را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو آفریده ای، سجده کنم.

(خداوند) فرمود: پس از صف فرشتگان (و این مقام) خارج شو که همانا تو رانده و مطرودی.

و البته تا روز جزا بر تو لعنت خواهد بود.

ص: ۳۳۱

۱ در قضاوت تنها به علم خود تکیه نکنیم، بلکه از مجرم نیز اقرار بگیریم و با سؤال و جواب، منشأ جرم و روحيات مجرم را برای همه روشن کنیم. «يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ» ۲ اگر روحيه تکبر در شخصی پیدا شد، محیط و عوامل دیگر، در هدایت او کارساز نیست. (ابلیس در لابلای فرشتگان و در محیط ملکوتی بود لکن بخاطر لجاجت و تکبر آن گونه شد) «أَلَا تَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ» ۳ برتری نژادی، یک فکر ابلیسی است. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» ...

۴ بدتر از سجده نکردن، غرور و تکبر در برابر فرمان خداست. «لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ» ۵ بدتر از گناه کردن، توجیه گناه است. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» (شیطان، گناه خود را توجیه کرد) ۶ غرور و تکبر که آمد، نور و روح الهی را در انسان نمی بیند. شیطان جسم خاکی بشر را دید و حاضر به سجده نشد، در حالی که دستور خداوند به سجده، بخاطر روح الهی او بود. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» ۷ دستور و فرمان های الهی سبب اجبار نیست. «لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ» ۸ تکبر، بزرگی نمی آورد، بلکه سبب تحقیر می شود. «فَاخْرُجْ» سبب نابودی و محو عبادات قبل می شود. «فَإِنَّكَ رَجِيمٌ» ۹ اجتهاد و اظهار نظر در برابر فرمان و دستور روشن الهی، جایز نیست. در مقابل فرمان: «فَقْعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» جایی برای گفتار «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» نیست.

۱۰ يك لحظه نافرمانی و تکبر، سبب خروج ابدی شد. «إِلَى يَوْمِ الدِّينِ» ۱۱ متکبر همواره مورد لعنت الهی است. «عَلَيْكَ اللَّعْنَةُ
إِلَى يَوْمِ الدِّينِ»

اشاره

﴿ قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ (۳۶) ﴿ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴾ (۳۷) ﴿ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴾ (۳۸)

(ابلیس) گفت: پروردگارا! پس مرا تا روزی که مردم برانگیخته شوند، مهلت بده (و زنده بدار)

(خداوند) فرمود: پس همانا تو از مهلت یافتگانی.

(اما نه تا روز قیامت، بلکه) تا روزی که وقت آن معلوم است.

نکته ها:

اشاره

وقتی شیطان فهمید تا روز قیامت مورد لعن است، از خداوند خواست تا آن روز به او مهلت داده شود، ولی نگفت که برای چه مهلت می خواهد. از آنجا که سنت خداوند بر مهلت دادن است، لذا به او مهلت داده شد، اما نه تا روز قیامت که او درخواست کرد، بلکه تا روزی که زمان آن نزد خدا مشخص است. و به گفته برخی از مفسران، تا روزی که بشر باشد و تکلیف باشد.

پیام ها

۱ سنت خداوند بر مهلت دادن به گنهکاران است. «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ» ۲ دعا و درخواست گنهکاران نیز اگر مصلحت باشد، مستجاب می شود. شیطان گفت: «فَأَنْظِرْنِي» پاسخ آمد: «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

اشاره

﴿ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ (۳۹) ﴿ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴾ (۴۰)

(ابلیس) گفت: پروردگارا! به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من هم در زمین (بدی ها را) برایشان می آرایم و همه را فریب خواهم داد.

مگر بندگان اخلاص مند (و برگزیده تو را) از میان آنان.

خداوند کسی را گمراه نمی کند، لکن اگر کسی با اراده خود راه انحراف را برگزیند، خدا او را به حال خود رها می سازد. و این رها کردن بزرگترین کیفر و قهر الهی است. ابلیس نیز چون با اراده خود تکبر و لجاجت کرد، خداوند او را به حال خود رها کرد و مراد از جمله «أَعْوَيْتَنِي» نیز همین معناست؛ یعنی اکنون که بخاطر لجاجتم مرا از مَیدار لطف خود خارج کردی و به حال خودم واگذاری من چنین و چنان خواهم کرد.

ابلیس می داند که گروهی از مردم، از برگزیدگان الهی خواهند بود، (یعنی او نبوت و امامت را نیز پذیرفته است همان گونه که از کلمه «رَبِّ بِمَا أَعْوَيْتَنِي» معلوم می شود، خدا را پذیرفته است و از دعایش که مرا تا قیامت مهلت بده، روشن می شود معاد را نیز قبول داشته است.

بنا بر این ابلیس اصول عقائدش درست بود، لکن عیب او تکبر و نداشتن روحیه ی تسلیم و عبودیت بود. پس علم و ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل و تسلیم و عبودیت لازم است.

۱ ابلیس و ابلیس صفاتان عیب خود را به خدا نسبت می دهند. «أَعْوَيْتَنِي» ۲ ابزار انحراف شیطان، زیبا جلوه دادن زشتی هاست. «لَأَزِيَنَّ» ۳ پاکان و مخلصان از دام شیطان در امانند. «الْمُخْلِصِينَ» (البته اخلاص داشتن کافی نیست، عنایت خداوند لازم است. زیرا کلمه «مخلص» به معنای برگزیده الهی است)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۴۲]

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (۴۱) إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ (۴۲)

(خداوند) فرمود: این (اخلاص و نجات مخلصین) راه مستقیمی است که خود بر عهده دارم.

همانا برای تو بر بندگان (برگزیده) من تسلطی نیست، مگر از گمراهانی که تو را پیروی کنند.

اشاره

در آیه قبل، ابلیس گفت: من همه را گمراه می کنم جز افراد برگزیده و مخلص را. خداوند در این آیه می فرماید: این که تو حریف بندگان برگزیده ام نمی شوی، راه مستقیم و سنت من است، یعنی سنت من آن است که خودم ضامن حفظ آنان باشم، نه آنکه تو به آنان کاری نداری، بلکه نمی توانی به آنان کاری داشته باشی.

سؤال: اگر ابلیس حریف بندگان برگزیده نمی شود، پس وسوسه آدم بر خوردن از درخت ممنوعه چه بود؟ پاسخ: ابلیس در آنان طمع دارد و وسوسه هم می کند و گاهی به ترک اولی نیز وادار می کند لکن آنان را گمراه و منحرف نمی کند.

پیام ها

۱ شیطان بر آنان که بنده خدا و تسلیم او هستند، سلطه ای ندارد. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» ۲ انسان به اختیار خود، ابلیس را پیروی می کند. «اتَّبِعْكَ» ۳ اگر با عبادت و تقوی در مدار بندگان خدا درآمدم، بیمه می شویم. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ» ...

۴ کار شیطان وسوسه است، نه سلطه. «لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (در قیامت نیز ابلیس در پاسخ اعتراض مردم می گوید من تنها شما را دعوت کردم، ولی تسلط و اجباری بر شما نداشتم)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۳ تا ۴۴]

اشاره

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۳) لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ (۴۴)

و البته دوزخ وعده گاه همگی آنهاست.

برای آن هفت در است، برای هر در بخشی از آن گمراهان تقسیم شده اند.

نکته ها:

اشاره

هفت درب دوزخ، شاید اشاره به تعداد زیاد آن باشد. یعنی عوامل بسیاری سبب جهنمی شدن انسان می شود. نظیر آیه ۲۷ لقمان که می فرماید: اگر درختان قلم و هفت دریا مرکب شوند، «وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ» نمی توانند کلمات خدا را بنویسند. کنایه از اینکه مخلوقات الهی به قدری زیادند که قابل شماره و حساب نیستند.

پیام ها

۱ هر یک از بهشت و دوزخ راه هایی دارد. «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ» (در نهج البلاغه می خوانیم که مجاهدین درب خاصی برای بهشت دارند) ۲ دوزخ همچون بهشت، طبقات و مراتبی دارد و هر کس مطابق جرمش کیفر می شود. «لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۵ تا ۴۸]

اشاره

إِنَّ الْمَتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۴۵) أَدْخُلُوها بِسَلَامٍ آمِنِينَ (۴۶) وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (۴۷) لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (۴۸)

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) چشمه سارانند.

(به آنان خطاب می شود:) با سلامت و امتیث به باغها وارد شوید.

و ما هر گونه کینه ای در سینه های آنان را برکنده ایم، (در نتیجه آنان) برادرانه بر تخت ها روبروی یکدیگرند.

در آنجا هیچگونه رنجی به آنان نمی رسد، از آنجا بیرون شدنی نیستند.

نکته ها:

اشاره

کلمه «غَلٌّ» به معنای نفوذ مخفیانه است. بنا بر این صفات بد در انسان به طور مرموز و مخفیانه ریشه پیدا می کند. «سریر» از واژه سرور به معنای تخت است، و استفاده می شود

که تکیه بر تخت سبب سرور است.

در این آیات، هشت پاداش بهشتی برای اهل تقوی بیان شده است: باغ ها، چشمه ها، سلامتی، امتیّت، کدورت زدایی، اخوّت، تخت های روبرو، دوری از هر گونه رنج و جاودانگی.

در آیه ی قبل خواندیم که جز برگزیدگان الهی، همه مردم مورد تهاجم و سوسه های ابلیس قرار می گیرند، در این آیات می فرماید که اگر انسان به مرحله مخلصین و برگزیدگان نرسید، ولی به مرحله تقوی گام نهد باز هم مشمول انواع نعمت های الهی می شود.

آنچه مهم است جمع شدن همه ی نعمت ها در یک جاست، زیرا در دنیا یک جا باغ هست، چشمه نیست و گاهی چشمه هست، باغ نیست و گاهی هر دو هست، سلامتی نیست و گاهی هر سه هست، امتیّت نیست و گاهی همه هست ولی صفا و صمیمیّت نیست و گاهی همراه با انواع سختی ها و رنج هاست و گاهی که انواع نعمت ها یک جا جمع می شود باید همه را رها کرد و رفت. لکن در قیامت انواع نعمت های مادی و معنوی و اجتماعی و روانی همراه با ابدیّت است.

پیام ها

۱ بشارت، در کنار آیات تهدید کننده ی قبل، یک ضرورت تربیتی است. «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ» ...

۲ دوری از گناه در این چند روزه ی دنیا، کامیابی ابدی را به همراه دارد. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» ۳ نعمت های بهشتی، متنوع و متعدّد است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» ۴ نعمت های بهشتی، بی نقص است. باغ با چشمه، سلامتی با امتیّت، برادری با صمیمیّت، راحتی با دوام است. «لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ» ۵ نعمت های بهشت جامعیت دارد. هم مادی است مثل باغ و چشمه، هم روحی است مثل امتیّت و صفا، هم اجتماعی است مثل اخوت و برادری و از همه بالاتر همراه با رضای الهی و تبریک و تهنیت است. «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ» ۶ کینه توزی با برادری سازگار نیست. اول باید کینه ها برطرف شود بعد برادری

ص: ۳۳۷

محقق می شود. «و نَزَعْنَا ... إِخْوَانًا» ۷ قهر و نارضایتی و عدم تحمل یکدیگر، همه جا نشانه حق بودن یکی و باطل بودن دیگری نیست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ» (زیرا گاهی دو نفر با اینکه اهل بهشت هستند و هدفی مقدس دارند، لکن هر کدام از یک زاویه به مسئله می نگرند و کار دیگری را باطل می پندارند و نسبت به او عصبانی می شوند، که در قیامت همه کدورت ها با اراده خداوند زدوده می شود) ۸ برای کدورت زدایی، باید از خداوند کمک گرفت. «نَزَعْنَا»، «وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا» ۹ صفات بد همچون غل و زنجیر، انسان را اسیر می کند. «مِنْ غِلٍّ» ۱۰ بهشتیان نسبت به تفاوت درجات خود، مسئله ای ندارند. «و نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

تَبَيَّنَ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۴۹) وَ أَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ (۵۰)

(ای پیامبر!) به بندگانم خبر ده که همانا من خودم بسیار بخشنده و مهربانم.

و البته عذاب من نیز همان عذاب دردناک است.

نکته ها:

اشاره

قرآن در این آیات مردم را به چهار دسته تقسیم کرد: ۱ مخلصین (انبیا و اولیا) که ابلیس بر آنان سلطه ندارد. ۲ متقین که اهل بهشت هستند. ۳ گناهکاران توبه کننده که پیامبر در این آیه خبر از عفو آنان می دهد. ۴ گناهکاران یاغی که به عذاب دردناک بیم داده شده اند.

پیام ها

۱ رحمت الهی، بزرگ ترین و بهترین پیام است. «تَبَيَّنَ» («نبا» به خبر مهم گفته می شود)

۲ گنهکاران نیز بنده خدا هستند. «عِبَادِي» ۳ در لطف او شک و تردیدی به خود راه ندهید. «أَنْتِي أَنَا» ۴ بخشنده‌گی او همراه با لطف و مهربانی است، نه تنها می‌بخشد لطف هم می‌کند. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» ۵ بخشش و لطف الهی، عمیق و پی‌درپی است. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (قالب غفور و رحیم، نشانه‌ی عمق و تکرار است) ۶ لطف و رحمت الهی بر غضبش مقدم است. «أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنْ عَذَابِي» ۷ به رحمت الهی مغرور نشویم، چرا که عذابش دردناک است. «الْغَفُورُ الرَّحِيمُ - الْعَذَابُ الْأَلِيمُ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۵۶]

اشاره

وَ بَنَّتُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ (۵۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (۵۲) قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (۵۳) قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ بُبَشِّرُونَ (۵۴) قَالُوا بَشِّرْنَا كَمَا بِالْحَقِّ فَلَا تُكْرِنُ مِنَ الْقَانِطِينَ (۵۵) قَالَ وَ مَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ (۵۶)

و آنان را از (داستان) مهمانان ابراهیم خبر ده.

آن‌گاه که بر او وارد شده و سلام کردند، ابراهیم گفت: همانا ما از شما بیمناکیم. گفتند: مترس که ما تو را به فرزند پسری دانا مژده می‌دهیم.

ابراهیم گفت: آیا با اینکه پیری به من رسیده، مرا چنین بشارتی می‌دهید؟ پس به چه چیز (عجیبی) بشارت می‌دهید.

(مهمانان) گفتند: ما تو را به حقیقت بشارت دادیم، پس از ناامیدان مباش.

(ابراهیم) گفت: جز گمراهان چه کسی از رحمت پروردگارش مأیوس می‌شود.

یکی از نمونه های رحمت و غضب الهی، داستان میهمانان حضرت ابراهیم علیه السلام است که فرشتگان از یک سو بشارت فرزند به او دادند، و از سوی دیگر خبر هلاکت قوم لوط را.

کلمه «ضَيْفٍ» هم به یک مهمان گفته می شود و هم به چند مهمان.

خداوند یک بار به حضرت ابراهیم از کنیزش (هاجر) پسری به نام اسماعیل داد و این بشارت در مورد همسرش ساره است که خداوند به او اسحاق داد. درباره ی اسماعیل فرمود:

﴿بِغُلَامٍ حَلِيمٍ﴾ (۱) و درباره ی اسحاق ﴿بِغُلَامٍ عَلِيمٍ﴾ فرموده است.

۱ از حوادث تلخ و شیرین تاریخ، درس بگیریم. «بَتَّبَهُمُ» (بهترین تاریخ ها زندگی انبیا و بهترین تاریخ گویان نیز آن بزرگواران هستند) ۲ گاهی ملائکه با اراده الهی، به صورت انسان درمی آیند و با او در تماس می باشند. «ضَيْفٍ اِبْرَاهِيمَ» ۳ سلام کردن، یک ادب الهی در طول تاریخ بوده است. «فَقَالُوا سَلَامًا» ۴ علم و شناخت انبیا، محدود و مشروط به اذن خداوند است. «اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» (حضرت ابراهیم در ابتدا آنها را نشناخت و ترسید) ۵ خبرهای تلخ را همراه با خبرهای شیرین بیان کنیم. «بَشِّرْنَاكَ» (به فرموده ی امام باقر علیه السلام شیرینی خبر فرزند برای جبران تلخی خبر هلاکت قوم لوط بود) (۲) ۶ تعجب از قدرت خداوند منافاتی با توحید ندارد. «فَبِمَ تُبَشِّرُونَ» (در اینجا تعجب حضرت ابراهیم علیه السلام بیان شده و در سوره ی هود تعجب همسرش ساره آمده است «أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا» (۳) ۷ قبل از وقوع خطر و حادثه، باید هشدار داد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۸ انبیا به ادب الهی تربیت می شوند. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۱-۱. صفات، ۱۰۱.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. هود، ۷۲.

۹ عصمت انبیا، منافاتی با هشدارهای الهی ندارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۱۰ همه جا نهی خدا، نشانه انجام شدن عملی خلاف نیست، گاهی نهی ها برای پیش گیری است. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» ۱۱ یأس و ناامیدی را با یاد رحمت و ربوبیت خداوند درمان کنیم. «رَحْمَهُ رَبِّهِ» ۱۲ کسانی که به علم و قدرت و رحمت خداوند اطمینان دارند، هرگز مایوس نمی شوند. «مَنْ يَقْنَطُ ... إِلَّا الضَّالُّونَ» (۱)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۷ تا ۵۸]

اشاره

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۵۷) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (۵۸)

سپس (ابراهیم) گفت: ای فرستادگان (الهی) کار شما چیست؟

گفتند: ما به سوی قومی تبهکار فرستاده شده ایم (تا آنان را هلاک کنیم)

پیام ها

۱ فرشتگان قبل از انجام مأموریت، رهبران الهی را در جریان می گذاشتند. «قَالُوا إِذَا أُرْسِلْنَا» ۲ فرشتگان ماموران خدا هستند. همان گونه که برای مومنین دعا می کنند «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) نسبت به مجرمان حامل قهر الهی می شوند. «أُرْسِلْنَا» ۳ سلسله مراتب باید حفظ شود. با اینکه مسئله مربوط به قوم لوط است، اما فرشتگان ابتدا حضرت ابراهیم را در جریان قرار دادند، سپس حضرت لوط را، زیرا حضرت لوط تحت ولایت حضرت ابراهیم بوده است. «إِنَّا أُرْسِلْنَا» ۴ کیفر مجرمان تنها در آخرت نیست. «أُرْسِلْنَا، مُّجْرِمِينَ» ۵ اگر گناه، عمومی شد و توبه ای در کار نبود، قهر الهی حتمی است. «أُرْسِلْنَا إِلَىٰ

ص: ۳۴۱

۱-۱. یکی از مصادیق ضالین و گمراهان که در نماز از آنها اعلام برائت می کنیم افراد مایوس و ناامید می باشند.

۲-۲. غافر، ۷.

۶ تلخی ها و شیرینی ها به هم آمیخته است. (ابتدا بشارت فرزنددار شدن و سپس خبر هلاکت قوم لوط)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۹ تا ۶۲]

اشاره

إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۹) إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّا لَمِنَ الْغَابِرِينَ (۶۰) فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (۶۱) قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ (۶۲)

مگر خاندان لوط که ما قطعاً همه آنان را از هلاکت نجات می دهیم.

مگر همسرش که مقدر کرده ایم او از بازماندگان (در کیفر) باشد.

پس چون فرستادگان (الهی) به سراغ خاندان لوط آمدند.

(لوط) گفت: شما گروهی ناشناس هستید.

نکته ها:

اشاره

«الْغَابِرِينَ» جمع «غابر» به معنای بازماندگان است و به باقیمانده خاک، غبار گویند.

حضرت ابراهیم و حضرت لوط در اولین برخورد با فرشتگان آنان را نشناختند، لذا ابراهیم گفت: «إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» و لوط گفت: «قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ» البته این فرشتگان در قیافه جوانان خوش صورت و زیبا میهمان حضرت لوط شدند و حضرت به دلیل فساد جامعه از وجود چنین میهمانانی نگران شد.

پیام ها

۱ پیروان واقعی انبیا، از کیفرهای دنیوی نیز بیمه هستند. «إِلَّا آلَ لُوطٍ» ۲ مخالفت همسر لوط با او، بهترین دلیل بر اختیار انسان است و اینکه انسان محکوم و مجبور محیط نیست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۳ وابستگی اقتصادی دلیل وابستگی فکری و فرهنگی نیست. (همسر لوط از نان

لوط می خورد ولی ضد او فکر می کرد) ۴ در مکتب انبیا، اصل ضابطه است. نه رابطه. لذا همسر پیامبر نیز به قهر الهی گرفتار می شود. «إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ» (پیوندهای خانوادگی نباید مانع اجرای اهداف الهی باشد) ۵ شرط موفقیت در جامعه، موفقیت در امور خانه نیست. (حضرت لوط در خانه مخالفی همچون همسرش داشت، ولی دیگران او را پذیرفتند) «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۶ در ازدواج های انبیا نیز ناکامی بوده است. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۷ حساب مردان خدا، از حساب بستگان نااهل و اطرافیان جداست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» ۸ قهر و عذاب الهی، طبق حساب و برنامه است. «قَدَرْنَا» ۹ سنت خداوند در قهر تبهکاران، خودی یا بیگانه، زن یا مرد، مشهور یا گمنام نمی شناسد. «إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ» ۱۰ انبیا، از پیش خود علم غیب ندارند. (حضرت لوط، فرشتگان را شناخت) «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۳ تا ۶۶]

اشاره

قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكُمْ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْزُونَ (۶۳) وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصَادِقُونَ (۶۴) فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ بِقَطْعِ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَذْبَارَهُمْ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ أَمْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ (۶۵) وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (۶۶)

(فرشتگان) گفتند: در واقع ما آنچه را (از نزول عذاب که) درباره اش تردید داشتند، برای تو آورده ایم.

و ما به حق نزد تو آمده ایم و قطعاً ما راستگویانیم.

پس خاندانت را پاسی از شب (گذشته) حرکت بده و خودت از پشت سرشان برو و هیچ یک از شما (به پشت سرش) توجه نکند به آنجا که مأمور شده اید بروید.

و به لوط این امر حتمی را رساندیم که ریشه و بن این گروه (تبهکار)، صبحگاهان قطع شده است.

نکته ها:

اشاره

قرآن بارها مطرح کرده که کفار، تعجیل قهر و عذاب الهی را از انبیا درخواست می کردند و می گفتند: «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۱) و تمام هشدارها را شوخی گرفته و در مورد قهر خداوند چه در دنیا و چه در آخرت تردید داشتند، خداوند در این آیات بیان می کند که قهر مورد تردید کفار قطعاً خواهد آمد.

«قطع» جمع «قطعه» به قسمت عمده ی شب که گذشته باشد، گفته می شود.

پیام ها

۱ هشدارها و تهدیدهای الهی را شوخی نگیرید. «جِنَّاكَ» ۲ کیفرهای الهی بر اساس عدل و حق و استحقاق مجرمان است. «بِالْحَقِّ» ۳ از غفلت کفار برای نجات مؤمنین استفاده کنید. «فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» ۴ به هنگام جنگ و هجرت، رهبر باید هم پای ضعیف ترین مردم حرکت کند تا مومنی جا نماند و دشمن و کافری ملحق نشود. «وَ اتَّبِعْ أَذْبَارَهُمْ» ۵ حرکت باید قاطعانه و جدی و رو به جلو باشد. «وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ» ۶ حرکت انبیا، زیر نظر و فرمان خداوند است. «تُؤْمِرُونَ» ۷ در حوادث مهم لطف خدا لحظه به لحظه امداد می کند. (هجرت در چه زمانی:

«بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ»

با چه افرادی: «بِأَهْلِكَ» با چه روشی: «لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ» و به چه مقصدی: «حَيْثُ تُؤْمِرُونَ» ۸ خداوند انبیا را قبل از هلاکت کفار آگاه می کند. «وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ» ۹ خداوند قادر است در لحظه ای نسل و گروهی را نابود سازد. «دَابِّرًا»

ص: ۳۴۳

اشاره

وَ جَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ (۶۷) قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ (۶۸) وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزُونِ (۶۹) قَالُوا أَوْ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ (۷۰)

و اهل شهر شادی کنان (برای تعرض به مهمانان به سراغ خانه لوط) آمدند.

لوط گفت: همانا این گروه مهمان من هستند پس مرا (در برابر آنان) رسوا نکنید.

و از خدا پروا کنید و مرا خوار و شرمنده نسازید.

(تبهکاران شهر) گفتند: آیا ما تو را از (مهمان کردن) مردم منع نکردیم.

نکته ها:

اشاره

در روایات آمده که زن لوط به گنهکاران خبر داد که میهمانانی زیباروی برای حضرت لوط آمده است و آنان بدنبال مقصد شوم خود رو به سوی خانه لوط هجوم آوردند. اما خداوند قبل از هر اقدامی آنان را نابود نمود. (۱)

پیام ها

- ۱ در نهی از منکر از کلمات عاطفی و انسانی استفاده کنید. «ضِیْفِی» ۲ آبرو بسیار ارزش دارد. «فَلَا تَفْضَحُونِ، وَ لَا تُخْزُونِ» ۳ اهانت به میهمان، اهانت به میزبان است. «فَلَا تَفْضَحُونِ» ۴ در جامعه ی فاسد، مجرم و گنهکار، طلبکار می شود. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ» ۵ در جامعه ی فاسد، مردان خدا حقّ تصرّف در اموال خود را ندارند. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ» ...

ص: ۳۴۵

اشاره

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۷۱)

(لوط) گفت: اگر شما قصد کاری دارید اینها دختران من هستند. (با آنان ازدواج کنید و از آلودگی به لواط پرهیزید)

نکته ها:

اشاره

سؤال: آیا لوط علیه السلام می توانست دخترانش را به کفار بدهد؟ که این پیشنهاد را مطرح کرد.

پاسخ: ممکن است مراد، ازدواج همراه با ایمان آوردن آنان باشد و یا آنکه در آن زمان ازدواج با کفار منعی نداشته است. و الله العالم.

پیام ها

۱ برای بازداشتن از گناه، ابتدا راههای قانونی و حلال را ارائه دهید. «هَؤُلَاءِ بَنَاتِي» ۲ در امر به معروف و نهی از منکر و جلوگیری از گناه، از خودمان مایه بگذاریم.

«هَؤُلَاءِ بَنَاتِي»

۳ مکتب انبیا، حرام کردن لذت ها و سرکوب غرائز نیست، بلکه هدایت کنترل آنهاست. «هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

اشاره

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۲) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (۷۳) فَجَعَلْنَا عَلَيْهِمْ سَافِلًا وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (۷۴)

(ای پیامبر) به جان تو سوگند که آنان در مستی خود سرگردان بودند.

پس به هنگام طلوع آفتاب صیحه ای مرگبار آنان را فراگرفت.

پس آن شهر را زیر و رو کردیم و بر آنان سنگ هایی از گل سخت بارانیدیم.

کلمه ی «عمر» و «عمر» هر دو به یک معنا می باشند ولی هنگام سوگند یاد کردن از لفظ «عمر» استفاده می شود. (۱)

در قرآن به غیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به جان پیامبر دیگری سوگند یاد نشده است. (البته مراغی می گوید: مراد از «لَعْمُرُكَ» سوگند ملائکه است به جان حضرت لوط) «يَعْمَهُونَ» از «عمه» به معنای تحیر می باشد و «مُشْرِقِينَ» به معنی داخل در اشراق و روشنایی صبح شدن می باشد.

شاید سنگباران برای نابودی کسانی بوده که هنگام زیر و رو شدن شهر جان سالم بدر برده بودند و یا برای محو و نابودی کامل شهر بوده است.

پیام ها

۱ سوگند به نام پیامبر، جایز است. «لَعْمُرُكَ» ۲ گناه و انحراف، عقل و هوش انسان را محو می کند، «سَيَكْرَتِهِمْ» و او را از شناخت باز می دارد. «يَعْمَهُونَ» ۳ مست دنیا را باید صیحه های آسمانی بیدار کند. «سَكْرَتِهِمْ، الصَّيْحَةُ» ۴ صوت و صیحه می تواند سبب زیر و رو شدن شهری شود. «فَأَخَذَتْهُمْ الصَّيْحَةُ ...

فَجَعَلْنَا

۵ دست خداوند باز است، همان گونه که از آسمان باران رحمت نازل می کند می تواند بارانی از سنگ و عذاب نازل کند. «أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً» ۶ سه نوع عذاب: صیحه، زیر و رو شدن شهر و سنگباران، کیفری است که برای گناه لواط آمده است.

ص: ۳۴۷

اشاره

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّمُتَوَسِّمِينَ (۷۵) وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ (۷۶) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ (۷۷)

همانا در این سرگذشت، برای اشارت فهمان و تیزبینان نشانه هایی روشن است.

و(ویرانه های) آن سرزمین(هنوز) در کنار راه(کاروان ها) پا برجاست.

همانا در این ماجرا برای مؤمنان نشانه ای روشن است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «متوسم» از «وسم» به معنی اثر گذاردن، به کسی گفته می شود که از کمترین اثر به واقعیت ها پی ببرد، یعنی با فراست و هوشیار باشد. در روایات آمده است که مراد از «لِلْمُتَوَسِّمِينَ» پیامبر و اهل بیت او می باشند. (۱)

شخصی به امام صادق علیه السلام گفت: مسئله ای دارم، حضرت فرمودند: آیا می خواهی قبل از آنکه سؤال کنی بگویم سؤال چیست؟ آن شخص با تعجب پرسید: از کجا می دانید که در ذهنم چیست؟ حضرت فرمودند: «بالتوسم» و آن گاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ممکن است معنای آیه ی «إِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ» این باشد که قهر خداوند تنها برای قوم لوط نیست، بلکه راه و سنتی است ثابت برای تمام جنایتکاران تاریخ. (۳)

پیام ها

۱ حوادث تاریخی برای مؤمنین باهوش، نشانه ها و برای مؤمنین عادی نشانه است. «آیات، آیه» ۲ حفظ آثار و بقایای اقوام گذشته، برای آیندگان مایه ی عبرت است. «إِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ»

ص: ۳۴۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نور الثقلین.

۳-۳. تفسیر أطیب البیان.

اشاره

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ (۷۸) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ (۷۹)

و به راستی اهالی سرزمین ایکه (نیز) ستمگر بودند.

پس از آنان انتقام گرفتیم و همانا (شهرهای ویران شده) این دو منطقه در برابر چشمان شما آشکار است.

نکته ها:

اشاره

«الْأَيْكَةِ» به معنای بیشه و درختان درهم پیچیده است و مراد از اصحاب ایکه، قوم حضرت شعیب می باشند که در منطقه ی خوش آب و هوا و پردرخت میان حجاز و شام زندگی می کردند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده که اصحاب مدین و اصحاب الایکه دو امت بودند که شعیب پیامبر هر دوی آنان بود و هر دو کفر ورزیدند، ولی به دو نوع عذاب گرفتار شدند؛ یکی به عذاب «يَوْمِ الظُّلَّةِ» و دیگری به عذاب «الصَّيْحَةِ».

(۱)

چون ما از خداوند طلبی نداریم، آنچه را دریافت می کنیم، «انعام» خداوند است، امّا در کیفر الهی، چون قهر او به خاطر گناهان، عیب ها و استحقاق خود ماست، کلمه ی «انتقام» بکار می رود.

پیام ها

۱ ستمگران بدانند که شرارت و ستم آنان در طول تاریخ، برای دیگران بازگو می شود. «وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ» ۲ در طراحی جاده ها، سعی کنیم محل حوادث تاریخی، در دیدگاه عابرین باشد.

«لِبِإِمَامٍ مُّبِينٍ»

ص: ۳۴۹

اشاره

وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ (۸۰) وَ آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۸۱) وَ كَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ (۸۲) فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ (۸۳) فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۴)

و همانا (قوم ثمود) اهالی حجر نیز پیامبران را تکذیب کردند، وَ آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ وَ كَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ

و ما آیات خود را به آنان ارائه دادیم، ولی آنها از آیات ما روی گردان شدند.

و آنان خانه های امن در دل کوه ها می تراشیدند.

(اما سرانجام) صیحه (مرگبار)، صبحگاهان آنان را فرا گرفت.

و آنچه را بدست آورده بودند بکارشان نیامد.

نکته ها:

اشاره

«الْحِجْرِ» نام شهری است که قوم ثمود در آن زندگی می کردند و به طور کلی به محل سکونت نیز گفته می شود. «حجر» به معنای دامن مادر و «حجر اسماعیل» و «حجره» از همین کلمه می باشد (۱) و نام این سوره از این آیه گرفته شده است.

از کلمه ی «الْمُرْسَلِينَ» استفاده می شود: اصحاب حجر، غیر از حضرت صالح، پیامبران دیگر نیز داشته اند، و بعضی می گویند چون تکذیب یک پیامبر در واقع تکذیب همه انبیاست، لذا مرسلین آمده است.

مراد از «الصَّيْحَةُ» صاعقه است، به دلیل: «أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۲)

پیام ها

۱ تمام انبیا دارای معجزه بوده اند. «آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا» ۲ افراد لجوج فرصت فکر کردن به خود نمی دهند. «آتَيْنَاهُمْ ... فَكَانُوا» ...

ص: ۳۵۰

۳ اعراض از حق و بی اعتنایی به مردان حق، برای گروهی یک عادت است.

﴿فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾

۴ به خانه های سنگی و محکم مغرور نشوید، که در برابر اراده الهی متلاشی می شوند. «يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا ... فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۸۶]

اشاره

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (۸۵) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۶)﴾

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست جز به حق نیافریدیم و قطعاً ساعت قیامت آمدنی است، پس به نیکویی (از لغزش ها) صرف نظر کن.

همانا پروردگار تو، اوست آفریننده دانا.

نکته ها:

اشاره

کلمه «الْصَّفْحَ» از «صفحه» به معنی صورت می باشد. «فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» یعنی روی بگردان ولی نه از روی قهر، بلکه از روی عفو و اغماض. هم چنان که امام رضا علیه السلام صفح جمیل را به عفو بدون مؤاخذه تفسیر نموده اند. (۱)

پیام ها

۱ آفرینش، هدفدار است و هدفش حق است. «وَمَا خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ» ۲ خلقت، هدفدار و مسیرش معاد است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ» ۳ اگر توان تنبیه کفار را ندارید، نگران نباشید، قیامتی در کار است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ» ۴ زیر بنای مسائل اخلاقی و گذشت و عفو، باید ایمان به مبدأ و معاد و

ص: ۳۵۱

هدف گیری های صحیح باشد. «خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ» ۵ اکنون که قیامت حق است و به حساب همه رسیدگی می شود، پس نگران حيله ها و عنادهای کفار مباش و آنان را عفو کن. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ» ۶ کسی که فرمان گذشت می دهد، خدایی است که مربی و خلاق و علیم است «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ» (او می داند که عفو و گذشت در روح فرد و جامعه و جذب و رشد مردم چه اثری دارد، پس عمل به فرمان صَفْح برای شما سنگین نباشد).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷]

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (۸۷)

و همانا ما به تو سبع المثنائی (سوره حمد) و قرآن بزرگ دادیم.

نکته ها:

اشاره

در روایات شیعه و سنی آمده است که مراد از «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي»، سوره حمد می باشد. زیرا این سوره در هر نماز دو بار خوانده می شود و دو بار نازل شده و در روایتی آمده که خداوند می فرماید: من سوره حمد را میان خود و بنده ام دو قسمت کرده ام؛ نیمی از آن در مورد من است و نیمی از آن به بندگانم ارتباط دارد. (از «بِسْمِ اللَّهِ» تا «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» مربوط به خداست و از «إِنَّا كَ نَعْبُدُ» که اظهار عبودیت و استمداد و دعاست مربوط به بندگان است.) البته بعضی گفته اند مراد از «الْمَثَانِي» خود قرآن است، «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي» به معنای هفت آیه از قرآن است، که همان سوره حمد باشد. و دلیل این سخن آیه «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي» (۱) یعنی خداوند بهترین حدیث را نازل کرد، کتابی که آیاتش متشابه و هماهنگ و تکراری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «من اعطاه الله القرآن فرأى ان رجلا اعطى افضل مما اعطى فقد صغر عظيمًا و عظم صغيرًا» (۲) یعنی کسی که خداوند به او قرآن عطا کند و چنین تصور کند که به دیگری چیز بهتری داده شده، قرآن بزرگ را کوچک شمرده و غیر قرآن را که کوچک است، بزرگ دانسته است.

ص: ۳۵۲

(۱-۱). زم، ۲۳.

(۲-۲). تفسیر کنز الدقائق.

۱ قانون گذاری حق آفریننده است و تشریح باید بر اساس تکوین باشد. «خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... آتَيْنَاكَ ... الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» ۲ تکرار در مسائل تربیتی یک اصل است. «الْمَثَانِي» (تکرار نزول آیات، تکرار کلمات، تکرار داستان‌ها، تکرار صفات الهی، تکرار آیات عذاب و معاد، تکرار سرنوشت امت‌ها، تکرار الطاف الهی، تکرار دستورات و تکرار تلاوت قرآن) ۳ سوره حمد معادل قرآن است با آنکه عدد آیات آن هفت می باشد. «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸]

اشاره

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاجْبُدْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (۸۸)

ای پیامبر! به آنچه که ما با آن گروه‌های از کفار را کامیاب کرده ایم، چشم مدوز و بر آنان اندوه مخور و بال محبت خویش را برای مؤمنان فرو گستر.

نکته‌ها:

اشاره

نهی، همه جا بعد ارتکاب عمل نیست، بلکه گاهی نیز برای هشدار و پیش‌گیری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز رغبتی به دنیای کفار نداشت، لذا نهی خداوند، به معنای هشدار است که دیگر مؤمنان چشم به دنیای کفار ندوزند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس به آنچه در دست دیگران است خیره شود هم و غم او زیاد شده و ناراحتیش درمان نمی‌شود. (۱)

یکی از سفارشات اکید قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله و مومنین، سفارش به نرمش و رحم و صبر، نسبت به اهل ایمان است. از جمله: «وَاصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» (۲) با کسانی که همواره پروردگارش را می‌خوانند، شکیبایی کن، «أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۳) با مؤمنان

ص: ۳۵۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. کهف، ۲۸.

فروتن هستند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۱) با همدیگر مهربانند.

کلمه ی «أَزْوَاجاً» شامل مرد وزن هر دو می شود و ممکن است در اینجا منظور اصناف مردم و کفار باشد. (۲)

پیام ها

۱ در برابر امکانات دیگران، بر توانایی ها و امکانات خود تکیه کنید. تو که قرآن داری، «آتَيْنَاكَ سَبْعًا» به دنیای کفار دل نبند، «لَا تَمُدَّنَّ» ...

۲ به نعمت های دنیوی خیره و وابسته نشوید. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (زیرا دنیا هم کم است «قَلِيلٌ» هم زودگذر است «عَرَضٌ» هم غنچه ای است که برای کسی بطور کامل باز نمی شود «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا») ۳ خیره شدن سبب علاقه و دلبستگی می شود. (نگاه نکن تا دل اسیر نشود) «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (گناه و انحراف را باید از سرچشمه جلوگیری کرد) زدست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد ۴ کسی می تواند مردم را به معنویت سوق دهد، که خود گرفتار مادیات نباشد «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (خطاب آیه به پیامبر است) ۵ همه ی کسانی که به سراغ دنیا می روند، به آن نمی رسند. «أَزْوَاجاً مِنْهُمْ» ۶ برای کسانی که قابل هدایت نیستند، نباید غصه خورد. «لَا تَحْزَنْ» ۷ تواضع و نرمی در برابر دنیا و دنیاپرستان، هرگز. «لَا تَمُدَّنَّ» ولی در برابر دینداران همواره. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» ۸ رهبر و مربی باید در برابر مردم، نرمش و عطوفت داشته باشد. «وَ اخْفِضْ»

ص: ۳۵۴

۱- ۱. فتح، ۲۹.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

اشاره

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (۸۹)

و بگو همانا من همان هشدار دهنده روشن‌گرم.

پیام‌ها

۱ همان گونه که نرمی و عطوفت با مؤمنین و دوستان لازم است، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» قاطعیت در برابر مخالفان نیز ضروری است. «قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ» ۲ در مواردی باید هشدارها بدون واسطه باشد. «إِنِّي أَنَا» ۳ در مقابل کفر، تهدید و هشدار لازم است. «أَنَا النَّذِيرُ» ۴ هشدار باید صریح و جدی باشد. «النَّذِيرُ الْمُبِينُ»

اشاره

كَلِمًا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (۹۰) الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (۹۱)

(ما بر آنها عذابی می فرستیم) همان گونه که بر تجزیه کنندگان آیات الهی فرستادیم.

آنان که قرآن را قطعه قطعه کردند. (آنچه به سودشان بود گرفتند و آنچه نبود رها کردند)

نکته‌ها:

اشاره

در تفاسیر برای «الْمُقْتَسِمِينَ» سه معنا گفته اند: ۱ سران کفار هستند که نیروهایی را در ایام حج بر سر جاده‌ها و ورودی‌های مکه تقسیم می کردند، تا به مسافران بگویند که شخصی به نام محمد اذعاهایی دارد، مبادا به سخنان او گوش فرادهید و حضرت را کاهن و ساحر و مجنون معرفی می کردند. ۲ گروهی که قرآن را در میان خود تقسیم کردند، تا هر یک مشابه بخشی از قرآن را بیاورند. ۳ کسانی که به بخشی از قرآن عمل و بخشی را رها می کردند.

کلمه «عِضِينَ» یا جمع «عضه» به معنای نزاع و مشاجره است یا از «عضو» به معنای قطعه قطعه کردن می باشد.

۱ از تاریخ عبرت بگیریم. «كَمَا أَنْزَلْنَا» ۲ سَنَّتِ الْهَىٰ دَر كِيفَرِ گناهان، ثابت و پایدار است. «كَمَا أَنْزَلْنَا» ۳ كِيفَرِ كَسَانِی كِه كَتَبِ آسْمَانِی رَا تَجْزِیَه مِی كَنَد قَهْرِ الْهَىٰ اسْت. «الْمُقْتَسِمِينَ» ۴ تَحْرِیْفِ وَ تَجْزِیَه كَتَبِ آسْمَانِی بَه دَسْتِ نَاهِلَانِ، تَا زَكِی نَدَارَد. «الْمُقْتَسِمِينَ» (مؤمن کسی است که تمام قرآن را بپذیرد و بگوید «كُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا» (۱) یعنی همه آنچه نازل شده از جانب پروردگار ماست) ۵ مَبَادَا تَنهَا دَر آیَاتِ فَهْمِی قُرْآنِ تَدْبِرِ كَنِیم وَ بَقِیَه رَا رَهَا كَنِیم. «الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۲ تا ۹۳]

اشاره

فَو رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۹۲) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۳)

پس به پروردگارت سوگند ما از همه آنان (در قیامت) بازخواست خواهیم کرد.

از آنچه انجام می داده اند.

پیام‌ها

۱ عذاب دنیوی کفار، عذاب اخروی آنان را برطرف نمی کند. «أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ... فَو رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ» ۲ لازمه ی تربیت، سؤال و توبیخ است. «فَو رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ» ۳ تَوَجُّه بَه سْؤَالِ وَ حَسَابِ رَسْمِی دَر قِیَامَتِ وَ اَیْنَكِه اَز هَمِه مِی پَرَسَنَد، «أَجْمَعِينَ» وَ اَز هَمِه ی كَارِهَا مِی پَرَسَنَد، «عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» یكی اَز عَوَامِلِ بَیْدَارِی اسْت.

۴ وظیفه پیامبر هشدار است ولی حساب مردم با خداست. «أَنَا النَّذِيرُ لَنَسْئَلَنَّهُمْ» ...

ص: ۳۵۶

اشاره

فَاصْبِرْ بِمَا تُوْمَرُ وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۹۴) إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (۹۵) الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۹۶)

پس آنچه را بدان مأمور شده ای آشکار کن و از مشرکان اعراض نما (و به آنان اعتنا نکن)

همانا ما تو را از (شر) استهزا کنندگان کفایت کردیم.

همنان که معبود دیگری را در کنار خداوند قرار می دهند. پس به زودی حقیقت را خواهند فهمید.

نکته ها:

اشاره

کلمه «صدع» به معنی شکافتن و آشکار کردن می باشد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۳ سال مخفیانه به تبلیغ مردم پرداخت و چون آیه «فَاصْبِرْ بِمَا تُوْمَرُ» نازل شد، دعوت خود را آشکار نموده و به مردم فرمودند: اگر دعوت مرا بپذیرید، حکومت و عزت دنیا و آخرت از آن شماست. ولی آنان حضرت را مسخره کردند و نزد ابو طالب عمومی حضرت آمده و شکایت کردند که محمد جوانان ما را فریب می دهد، اگر خواهان پول و همسر و مقام است به او می دهیم. پیامبر به عمومی خود فرمود: عموجان سخن من پیام الهی است و من هرگز دست بردار نیستم! کفار از ابو طالب درخواست کردند که محمد را تحویل آنان نماید، ولی او درخواست آنان را نپذیرفت. (۱)

پیام ها

۱ تبلیغ مراحلی دارد؛ گاهی علنی است و گاهی مخفی که باید تقیه کرد. «فَاصْبِرْ» ۲ مبلغ نباید به هیاهوی مخالفان اعتنا کند. «وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ» ۳ هر گاه فرمان و مسئولیت سختی به کسی می دهید، باید او را حمایت و تامین کنید. «فَاصْبِرْ، إِنَّا كَفَيْنَاكَ»

ص: ۳۵۷

۴ حمایت خداوند، قطعی است. «كَفَيْتَكَ» ۵ سخن حق و منطقی، هرگز بی مخالف نیست. «الْمُسْتَهْزِئِينَ» ۶ اگر اینها تو را مسخره می کنند نگران و دل آزرده مباش، زیرا اینها حرمت خدا را هم نگاه نداشته اند. «يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» ۷ کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، به اشتباه خود پی خواهند برد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹]

اشاره

وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ (۹۷) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۹۸) وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (۹۹)

(ای پیامبر!) البته ما می دانیم که سینه ات بواسطه آنچه می گویند، تنگ می شود.

پس (برای تقویت خود) پروردگارت را با سپاس و ستایش به پاکی یاد کن و از سجده کنندگان باش.

و پروردگارت را پرستش کن تا آنکه یقینی (مرگ)، تو را فرارسد.

نکته ها:

اشاره

در میان مفسران مشهور آن است که مراد از «الْيَقِينُ» در این آیات، مرگ یعنی یقینی ترین امر نزد بشر است. همان گونه که در آیه ی ۴۶ سوره مدثر نیز از زبان کفار آمده که: «وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ» ما معاد را تا لحظه مرگ تکذیب می کردیم. گرچه معنای یقین، مرگ نیست ولی مرگ زمینه ای برای یقین پیدا نمودن است، چون هنگام فرا رسیدن مرگ تمام پرده ها کنار رفته و انسان به واقعیات یقین پیدا می کند.

بعضی از منحرین آیه «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» را دستاویز قرار داده و می گویند: اگر به یقین رسیدی، دیگر عبادت لازم نیست! غافل از آنکه خطاب آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله

است که از روز اول به یقین رسیده بود و در برابر تطمیع و تهدیدهای کفار می فرمود: اگر ماه را در یک دستم و خورشید را در دست دیگرم قرار دهید، دست از وظیفه ی خود بر نمی دارم، ولی با آن یقین تا آخرین لحظه عمر عبادت می کرد.

پیام ها

۱ اگر بدانیم رنج ما زیر نظر خداست، تحمل مشکلات آسان می شود. «نَعْلَمُ» ۲ ظرفیت تمام افراد حتی انبیا محدود است. «يَضِيقُ صَدْرُكَ» ۳ گاهی لجاجت و یاوه گویی، سعه صدر دارترین افراد را در فشار قرار می دهد.

«يَضِيقُ صَدْرُكَ»

با آنکه خداوند فرموده: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» ۴ سینه پیامبر در جنگ ها تنگ نشد، ولی از حرف ها دلگیر شد. «يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» ۵ دوی فشار روحی و روانی، نماز، سجده، تسبیح و حمد خداوند است.

«يَضِيقُ

... فَسَيَبِّحُ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... وَ اعْبُدْ» (ابن عباس می گوید: هر گاه پیامبر صلی الله علیه و آله غمگین می شد، به نماز بر می خاست) (۱) ۶ مهمتر از عبادت، استمرار آن است. «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» ۷ تداوم بر بندگی حق، سبب پیدا شدن یقین است. «وَ اعْبُدْ ... يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

ص: ۳۵۹

شانزدهمین سوره ی قرآن کریم، که یکصد و بیست و هشت آیه دارد، به دلیل اشاره به خلقتِ زنبور عسل، «نحل» نام گرفته است.

با آنکه قرآن، کتابِ تشریح است، ولی نام بسیاری از سوره های آن بر اساس تکوین است، همچون «نجم ستاره»، «شمس خورشید»، «فیل»، «عنکبوت» و «نحل». این نام ها، رمز آن است که همه موجودات هستی، چه در آسمان و چه در زمین، چه کوچک و چه بزرگ، همه نزد قدرت او یکسانند و کتابِ شریعت، بر اساس کتابِ طبیعت، بنا نهاده شده و این دو کتاب، از یک مبدأ نشأت گرفته اند.

یکی از نام های این سوره، «نعمت» است، زیرا بالغ بر پنجاه نعمت در آن بیان شده است.

در این سوره، از نعمت های الهی، دلایل توحید و معاد، احکام جهاد، تهدید مشرکان، نهی از ظلم و فحشا، پیمان شکنی و بدعت ها و وسوسه های شیطانی، مطالبی به میان آمده است.

مطابق نظر مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، از شأن نزول های آیات این سوره، فهمیده می شود که چهل آیه اول آن، مربوط به اواخر دوران مکه و هشتاد و هشت آیه دیگر آن، مربوط به اوایل زمان هجرت به مدینه است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ; **أَتَىٰ** أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱) يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ (۲)

۲-۱/۱۶

فرمان (قهر) خدا آمد پس در آن شتاب نکنید. او منزّه و برتر از هر چیزی است که با او شریک می سازند.

خداوند فرشتگان را، همراه با وحی که از فرمان اوست، بر هر کس از بندگانش که بخواهد فرو می فرستد که مردم را هشدار دهید که معبودی جز من نیست پس تنها از من پروا کنید (و مخالف دستورم عمل نکنید).

نکته ها:

اشاره

گرچه مورد آیه، عجله ی کفار در امر نزول قهر خداوند است، امّا جمله ی «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» اختصاصی به فرمان قهر الهی ندارد، بلکه شامل همه فرمان های خداوند، همچون فرمان جهاد، فرمان ظهور امام زمان علیه السلام و فرمان برپایی روز قیامت، می شود که نباید در این امور عجله کرد.

«روح» یکی از فرشتگان مقرب الهی است که نام او در قرآن، بصورت جداگانه و در کنار کلمه ی «الْمَلَائِكَةُ» آمده است: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ» (۱)

ص: ۳۶۴

«تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ». امّا در آیه مورد بحث، بجای حرف «واو» بین دو کلمه حرف «باء» بکار رفته است: «يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ» شاید از آن جهت که مراد از «روح» در این آیه، آن فرشته نباشد، بلکه مراد معنای لغوی «روح» یعنی حیات معنوی باشد که معنای آیه چنین می شود: خداوند فرشتگان را همراه با اسباب حیات، بر بندگانی که بخواهد نازل می کند. چنان که در آیه ی «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۲) مراد از «روح» قرآن است که مایه حیات معنوی می باشد: «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

پیام ها

۱ فرمان های الهی قطعی و وقوع قهر او حتمی است. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» کلمه ی «أَتَى» فعل ماضی می باشد، گویا عذاب آمده است.

۲ خداوند به وعده های خود عمل می کند. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ سوره ی بقره و ۲۴ سوره ی توبه، خداوند وعده داده بود که «حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ» اکنون می فرماید: «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» ۳ در کار خدا عجله نکنید، که کار او حکیمانه است و در وقت خود انجام می شود. «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ» ۴ نزول فرشته ی وحی، محتوای وحی و کسی که آن را دریافت می کند، همه و همه در مدار اراده ی الهی است. «مِنْ أَمْرِهِ» ۵ رسالت، امری انتصابی است نه اکتسابی. «مَنْ يَشَاءُ» البتّه خداوند حکیم است و بی جهت کسی را به مقام نبوت نمی رساند: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴) ۶ اولین شرط دریافت وحی الهی، روح عبودیت و بندگی پیامبران بوده است.

«مِنْ عِبَادِهِ»

۷ هشدار دادن به مردم، در رأس وظایف پیامبران است. «أَنْذِرُوا»

ص: ۳۶۵

۱-۱. معارج، ۴.

۲-۲. شوری، ۵۲.

۳-۳. انفال، ۲۴.

۴-۴. انعام، ۱۲۴.

۸ اساس عقاید بر توحید و اساس عمل صالح بر تقواست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ» ۹ پروا و پاکی، در سایه ی توحید معنا پیدا می کند. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۳ تا ۴]

اشاره

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۴)

او آسمان ها و زمین را بر اساس حق آفرید، او از آنچه با او شریک می سازند برتر است.

او انسان را از نطفه ای آفرید، پس آن گاه او به آشکارا با (خداوند) دشمنی می ورزد.

نکته ها:

اشاره

آیه چهارم این سوره، مشابه آیه ۷۷ سوره یس است که می فرماید: «خَلَقْنَا مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ» یعنی با آنکه ما او را از نطفه ای آفریده ایم، اما چنان به خود مغرور شده که در برابر ما به دشمنی برمی خیزد و برای ما این مثال را می زند که چگونه استخوان های پوسیده، دوباره زنده می شوند، گویا او آفرینش خودش را فراموش کرده است.

در آیات دیگر از جمله آیه ۲۰ سوره ی مرسلات، قرآن از نطفه، به «مَاءٍ مَّهِينٍ» «آبی پست» تعبیر می کند. چگونه «مَاءٍ مَّهِينٍ»، «خَصِيمٌ مُبِينٌ» می شود؟

پیام ها

۱ آفرینش آسمان و زمین، بیهوده و باطل نیست، بلکه بر حق استوار است.

«خَلَقَ»

... بِالْحَقِّ ۲ کدام بُت و یا معبودی می تواند در خلقت، شریک خداوند باشد؟ «خَلَقَ ... تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» ۳ مبارزه با شرک، باید مستمر و مداوم باشد. جمله ی «تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» در آیه اول و سوم تکرار شده است.

ص: ۳۶۶

۴ غرور و تکبرِ انسان تا بدان حدّ است که در برابر خالق خود به خصومت و اظهار دشمنی می پردازد. «خَصِيمٌ مُّبِينٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَ مَنَافِعٌ وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (۵) وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ (۶)

و چهارپایان را آفرید، که برای شما در آنها وسیله گرمی و بهره‌هایی است و از (گوشت و شیر) آنها می‌خورید.

و برای شما در چهارپایان، (شب هنگام) که از چراگاه برمی‌گردانید و (بامدادان) که به چراگاه می‌فرستید، شکوه و جلوه‌ای است.

نکته‌ها:

اشاره

«تَسْرَحُونَ» از «سرح» به معنای فرستادن دام به چراگاه، و «تُرِيحُونَ» از «روح» به معنای هنگام بازگشت چهارپایان به آغل است.

منافع حیوانات برای انسان بسیار است. شیر و گوشت آن برای خوراک، پوست و پشم آن برای کفش و لباس، پُشت آن برای بار، پای آن برای شخم و فضولات آن برای کود، و با این همه برکات، زحمت آن برای انسان بسیار اندک است.

در روایات، بهترین کار پس از زراعت، دامداری عنوان شده است، البته به شرط آن که همراه با پرداخت زکات و توجه به محرومان باشد.

پیام‌ها

۱ چهارپایان، (مثل دیگر موجودات)، برای انسان آفریده شده‌اند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» ۲ توجه به نعمت‌ها، عشق به آفریدگار و روح بندگی را در انسان زنده می‌کند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» ۳ گیاه‌خواری، ارزش نیست. خداوند خوردن گوشت حیوانات را یکی از منافع

آنها می شمرد. «و مِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۴ جمالِ جامعه، به استقلال، خودکفایی، تولید و توسعه‌ی دآمداری است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ» ...

۵ جمال و زینت، یکی از نیازهای طبیعی فرد و جامعه است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ» ۶ جمالِ جامعه، در حرکت و تلاش است، نه رکود و خمود، آنها حرکتِ جمعی نه تک روی! «فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ» ۷ جمال، در خدمتِ مردم بودن است، نه فقط فکر سیر کردنِ شکم خود. جمال، تحتِ امرِ چوپانِ عاقل بودن است، نه رها و یله بودن. «جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷]

اشاره

و تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ (۷)

و چهارپایان بارهای سنگین شما را به شهری می برند که جز به رنج تن نمی توانستید به آن برسید. همانا پروردگار شما رؤوف و مهربان است.

پیام ها

۱ چهارپایان، نه فقط خود انسان، بلکه بار او را نیز حمل می کنند. «و تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۲ با آنکه چهارپایان قوی ترند، اما به قدرت الهی، رام انسان هستند. «و تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۳ چهارپایان، مایه‌ی رفاه بشر در زندگی هستند. «إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ» (برای آنکه ارزش نعمت‌ها ظاهر شود، فرض کنیم اگر این حیوانات نبودند، چه می شد؟) ۴ نعمت‌های الهی به بشر، بر اساس لطف و رحمت اوست، نه آنکه ما از او طلبی داشته باشیم. «إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَ الْخَيْلِ وَ الْبِغَالِ وَ الْحَمِيرِ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸)

و اسبان و استران و الاغ ها را آفرید تا بر آنها سوار شوید و برای شما تجملی باشد و چیزهایی را می آفریند که نمی دانید.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «خیل» به معنای تکبر است و در اینجا مراد از آن، «اسب» است، گویا در اسب سواری نوعی، احساس بزرگی و تکبر به انسان دست می دهد.

کلمه ی «بغال» به معنای «قاطر» است که از جفت شدن اسب و الاغ به وجود می آید و کلمه ی «حمیر» جمع «حمار» به معنای الاغ است.

پیام ها

۱ حمل و نقل بار و مسافر، از نیازهای اولیه بشر است که خداوند حیواناتی را برای این کار آفریده است. «وَ الْخَيْلِ وَ الْبِغَالِ وَ الْحَمِيرِ لِتَرْكَبُوهَا» ۲ سوار شدن بر مرکب، مایه رفاه و آسایش و نوعی زینت و جمال نیز محسوب می شود. «لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً» ۳ زینت، یکی از نیازهای فطری بشر است. «زینة» ۴ مرکب باید در درجه اول برای سواری باشد و در مرحله دوم مایه زینت.

«لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً»

(بر خلاف برخی افراد، که فقط برای تجمل و تشریفات، در فکر تهیه وسیله نقلیه هستند، نه آنکه واقعاً نیازی به آن داشته باشند.)
۵ دست خداوند در آفرینش باز است. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» ۶ وسایل نقلیه امروزی، چه ماشین، چه قطار و چه هواپیما، در واقع مخلوق خدا هستند نه بشر. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

اشاره

وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهَا جَائِزٌ وَ لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۹)

و بر خداست که راه میانه (و مستقیم را به مردم نشان دهد) و برخی از آن (راه‌ها) منحرف است و اگر خداوند بخواهد همه شما را (به اجبار) هدایت می‌کند. (ولی اجبار سودی ندارد و سنت و برنامه خداوند بر آزاد گذاشتن انسان‌ها است).

نکته‌ها:

اشاره

از اموری که خداوند بر خود لازم دانسته، ارشاد و هدایت مردم است. چنان که می‌فرماید:

«إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و در این آیه می‌فرماید: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ» کلمه ی «قَصْدٌ» به معنای اعتدال و میانه روی است و مراد از «قَصْدُ السَّبِيلِ» راه میانه، یعنی راه مستقیم است. چنان که لقمان، فرزندش را چنین موعظه می‌کند؛ «وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۲) در راه رفتن معتدل و میانه باش.

پیام‌ها

۱ در کنار نعمت‌های مادی (که در آیات قبل آمد)، به نعمت‌های معنوی که مهم‌ترین آنها هدایت است توجه کنیم. «وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ» ۲ خداوند، تنها راه مستقیم را نشان می‌دهد، راه‌های انحرافی از سوی خود ماست. «وَ عَلٰی اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهَا جَائِزٌ» ۳ خداوند نخواست تا مردم به اجبار ایمان بیاورند. پس انحراف گروهی از مردم نشانه ی غلبه ی آنان بر اراده ی خداوند و یا عجز پروردگار از هدایت آنان نیست. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ» ۴ خداوند انسان را در انتخاب راه آزاد گذارده است. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

ص: ۳۷۰

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. لقمان، ۱۹.

اشاره

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ (۱۰)

اوست آنکه برای شما از آسمان آبی فرستاد که نوشیدنی شما از آن است و گیاهانی که (چهارپایان خود را) در آن می چرانید، (نیز) از آن است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «تَسِيمُونَ» از «اسامه» به معنای چراندن حیوانات در علفزار است و کلمه «شَجَرٌ» در زبان عربی معنای عامی دارد که شامل هر گونه گیاهی، چه درخت و چه بوته می شود.

چنان که در آیه ۱۴۶ صفات در مورد کدو می فرماید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ»، با آنکه کدو، بوته دارد نه درخت.

پیام ها

۱ نزول باران تصادفی نیست، با اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ» ۲ نزول باران بر اساس بهره مندی انسان ها است. «لَكُمْ» ۳ از یک آب انسان، گیاه و حیوان بهره مند می شوند. «مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ» ...

اشاره

يُنَبِّئُكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۱)

خداوند بوسیله آن آب برای شما کشتزار و زیتون و درختان خرما و انگور و از هر نوع میوه ای می رویاند. همانا در این امر برای آنان که می اندیشند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

اشاره

از میان انواع گیاهان و میوه ها، خداوند زیتون، خرما و انگور را در این آیه مطرح کرده است.

متخصصان تغذیه می گویند: کمتر میوه ای است که به اندازه ی اینها برای بدن مفید

ص: ۳۷۱

و لازم باشد. (۱) قرآن در آیه ۳۵ سوره نور، از زیتون به عنوان «شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ» یاد کرده و به روغن آن اشاره نموده است.

پیام ها

۱ رویاندن، کار خداست نه کشاورز. «يُنْبِتُ لَكُمْ» ۲ انواع گیاهان و درختان و میوه ها، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ» ۳ محصولات و ثمرات، عبور گاهند نه توقف گاه، نشانه و علامتِ راهنما، نه مقصد. «لَايَةً» ۴ دیدن و دانستن کافی نیست، تفکر و تدبّر در هستی لازم است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲]

اشاره

وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۲)

و خداوند شب و روز و خورشید و ماه را در خدمت و بهره دهی شما قرار داد و ستارگان به فرمان او تسخیر شده اند البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه هایی قطعی (از عظمت و قدرت و حکمت و رأفت) اوست.

نکته ها:

اشاره

مراد از تسخیر خورشید و ماه، بهره گیری انسان از آنهاست، و گر نه انسانی که نمی تواند مگسی را خلق کند، چگونه می تواند خورشید را تسخیر نماید. خداوند از لطفش، آنها را در خدمتِ بشر قرار داده است.

پیام ها

۱ هستی، چه آسمان و چه زمین، برای انسان آفریده شده است. «سَخَّرَ لَكُمْ» ...

۲ هستی، در مهار و کنترلِ خداست. «مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ»

ص: ۳۷۲

۳ بهره دهی هستی، به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ» ۴ نظام آفرینش کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ» ۵ نظام هستی، تنها برای اهل فکر و تعقل، بستر رشد و توجه است. نه افراد ساده نگر و عادی. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳]

اشاره

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَدَّكُرُونَ (۱۳)

و(همچنین) آنچه را در زمین با رنگ های گوناگون برای شما پدید آورد.

البته در این آفریده ها برای پندگیران عبرت و نشانه ای روشن است.

پیام ها

۱ رنگ های مختلف و متنوع را خداوند برای انسان آفریده است. «ذَرَأَ لَكُمْ ...»

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»

۲ تنوع رنگ ها در هستی، نشانه ی قدرت و حکمت خداوند است. «لآيَةً» محصولات کارخانه هر چه متنوع تر باشد، نشانه ی ابتکار و خلاقیت سازنده آن است.

۳ تفاوت رنگ ها، یکی از نعمت های الهی برای شناخت افراد و محصولات مشابه است. «لآيَةً لِقَوْمٍ يَدَّكُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۴]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مِّنْ حَبْلٍ لَّيْسَ بِشَدِيدٍ عَلَيْهِ تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَ لِيَبْتَلِيَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴)

و اوست آنکه دریا را رام نمود تا از آن گوشت تازه بخورید و زیورهایی برای پوشیدن از آن بیرون آورید و می بینی که کشتی ها سینه دریا را شکافته (و پیش می روند، چنین کرد تا از کشتی ها، تجارت ها، ماهی گیری ها، غواصی ها و حمل و نقل ها که همه وسیله درآمد است، استفاده کنید) و به سراغ فضل و لطف او روید و شاید سپاس گزار باشید.

نقش دریا در زندگی انسان بسیار است. آب آن مایه بخار و ابر و باران است. عمق آن تأمین کننده ی غذای انسان با لذیذترین ماهی ها و سطح آن، ارزان ترین و گسترده ترین راه برای حمل و نقل کالا و مسافر است. و همه ی اینها، تنها به تدبیر و قدرت الهی است و بشر هیچ نقشی در آن ندارد.

کلمه «مَوَاحِرَ» جمع «مأخره» از «مخر» به معنای شکافتن از چپ و راست است.

۱ دریاها با آن همه عظمت و خروش، رام و در خدمت انسان هستند. «سَيَخْرُ الْبَحْرُ» ۲ دریا، مهم ترین منبع تأمین گوشت تازه و سالم است. «لَحْمًا طَرِيًّا» ۳ خداوند، نه فقط نیازهای اولیه چون آب و غذا، بلکه حتی زینت انسان را نیز تأمین نموده است. «حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا» ۴ دریا، بهترین زینت های طبیعی را به انسان هدیه می کند. «حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا» ۵ قانون کلی در مورد حیوانات دریایی، حلال بودن است، مگر آنکه دلیل خاصی بر حرمت باشد. «لِتَأْكُلُوا» ۶ تازه بودن گوشت، یک ارزش است. «لَحْمًا طَرِيًّا» ۷ گرچه تلاش برای غذا از انسان است، امّا رزق از خداست. «لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» ۸ کامیابی ها باید هدفدار باشد. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵]

وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهَارًا وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵)

و خداوند در زمین کوه هایی استوار افکند تا زمین شما را نلرزاند و نهرهایی و راههایی (قرار داد) تا راه یابید.

کوه ها مایه تعادل و آرامش زمین هستند. «مید» به معنای حرکت به راست و چپ و

اضطراب است. جمله ی «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» یعنی کوه ها سبب آرامش شما و جلوگیری از لرزش زمین هستند. چنان که حضرت علی علیه السلام درباره کوه ها می فرماید: خداوند، جنبش زمین را با سنگ های بزرگ و کوه های استوار، پایدار نمود. (۱) کوه ها در جای جای آن فرو رفته و در سوراخ های آن خزیده است.

همان گونه که اضطراب زمین، نیاز به کوه های عمیق و استوار دارد، اضطراب ساکنان زمین، نیز، نیاز به انسان های استوار و خدایی دارد، تا مایه آرامش جامعه شوند. چنان که در روایات آمده: «جعلهم الله ارکان الارض ان تمید باهلها» (۲) خداوند اهل بیت پیامبر علیهم السلام را ارکان زمین قرار داد تا اهل زمین را از اضطراب نجات دهند.

کوه ها، در زندگی انسان نقش عمده ای دارند. با ذخیره کردن برف های زمستانی در دامنه های خود، سرچشمه ی نهرها و جویبارهای بهاری می شوند و با شکل های مختلفی که دارند همچون علامت راه، راهنمای مسافران قرار می گیرند و این نکته را وقتی می فهمیم که فرض کنیم کل زمین، مسطح و صاف بود.

پیام ها

۱ کوه ها، محصول یک تصادف کور نیست، بلکه بر اساس تدبیر حکیمانه است.

«الْقِيَامُ فِي الْأَرْضِ رَوَّاسِي»

۲ کوه ها چون ثابت و استوار هستند، می توانند مانع اضطراب و مایه آرامش زمین و ساکنان آن شوند. «رَوَّاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» (آری کسی می تواند جلوی اضطراب جامعه را بگیرد که خود ثابت قدم و استوار باشد). ۳ کوه ها با سرایشی دامنه های آن، سبب جریان آب در نهرها می شوند. «أَنْهَارًا» ۴ کوه ها، بر خلاف آنچه به نظر می رسد، مانع راه نیستند، بلکه راهنمای راه هستند. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» ۵ کوه ها هم مایه ی هدایت ظاهری اند وهم معنوی. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۳۷۵

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

(کوه ها بهترین علامت راه در بیابان است و همچنین بهترین راه خداشناسی و توجه به عظمت و قدرت خالق اند.)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶]

اشاره

وَ عَلَامَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (۱۶)

و نشانه های دیگری (در زمین قرار داد) و آنان به وسیله ستاره راه می یابند.

نکته ها:

اشاره

برای حرکت در بیابان ها و پیدا کردن راهها، نیاز به علائم داریم. علائم طبیعی در روز، و ستارگان در شب، که خداوند در این آیه به این دو امر اشاره می نماید.

نه فقط برای شناخت راه از بیراهه، در بیابان ها، نیاز به علامت داریم، بلکه برای شناخت حق از باطل نیز در لابلای هوس ها و غرائز و طاغوت ها، به نشانه های روشن نیازمندیم.

پیامبر صلی الله علیه و آله برای بعد از خود علامت هایی را قرار داد که هر گاه مردم دچار حیرت و سرگردانی شدند به آنها نظر کنند و حق را بشناسند. اولین آنها حضرت زهرا علیها السلام است که درباره اش فرمود: رضای او رضای من و غضب او غضب من است. علامت دیگر ابو ذر غفاری است که پیامبر درباره اش فرمود: آسمان بر کسی راستگوتر از ابو ذر سایه نیفکنده است، تا مردم ببینند زبان ابو ذر از چه کسی حمایت می کند و او در تبعیدگاه چه کسی از دنیا می رود. علامت دیگر عمّار یاسر است که پیامبر فرمود: قاتل عمّار گروه منحرفند. مردم دیدند که در جنگ صفین، عمّار بدست لشکر معاویه کشته شد. و مهم ترین علامت روشن پس از پیامبر، امام حسین علیه السلام است که پیامبر درباره اش فرمود: حسین از من است و من از حسین. چنان که امام صادق علیه السلام نیز می فرماید: «نحن العلامات» ستارگان، هم وسیله ی شناخت جهت قبله هستند و هم دریاها و کویرها که هیچ علامتی نیست، بهترین وسیله ی راه یابی می باشند.

پیام ها

۱ آیا خدایی که برای هدایت دنیوی مردم علائمی را قرار داده، از هدایت معنوی

آنها غافل بوده است؟ «وَعَلَامَاتٍ ... يَهْتَدُونَ» ۲ علم هیئت و ستاره شناسی، مورد توجه اسلام است. «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷]

اشاره

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۱۷)

پس آیا آنکه می آفریند همانند کسی است که نمی آفریند؟ پس آیا یاد نمی کنید و پند نمی گیرید؟.

نکته ها:

اشاره

از ابتدای سوره ی نحل تا اینجا در پانزده آیه، نعمت های الهی را برمی شمرد و در این آیه، یک نتیجه کلی گرفته و بصورت سؤال، این مطلب را بیان می دارد که: آیا کسی که خلق می کند، همانند بت ها یا طاغوت هایی است که قدرت خلق ندارند؟ چرا بجای خداوند متعال سراغ آنها می روید؟

پیام ها

۱ در شیوه ی تبلیغ از جزئی به کلی بروید. ابتدا نمونه هایی را بیان کنید و سپس نتیجه گیری کلی کنید. بعد از ۱۵ آیه ذکر نعمت ها می فرماید: «أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ» ۲ در شیوه ی تبلیغ، وجدان مخاطب را به قضاوت بگیریید و عقل و فطرت او را بیدار کنید. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۳ عقل و وحی با یکدیگر هماهنگ است و آنچه را قرآن بیان کرده عقل می پذیرد. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» ۴ آفرینش پایان نیافته است بلکه استمرار دارد. «يَخْلُقُ» ۵ خداشناسی و خداپرستی در نهاد تمام انسان ها هست، فقط تذکر لازم دارد.

«أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

ص: ۳۷۷

اشاره

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸)

و اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید، نمی توانید شماره کنید. همانا خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

اشاره

مشابه همین آیه در سوره ی ابراهیم آیه ۳۳ آمده است، اما آنجا در پایان آیه می فرماید:

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» و اینجا در پایان آیه می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» آری! نعمت ها نشانه ی لطف و رحمت خداست، اما این انسان است که کفران می کند و به خود و جامعه ظلم می نماید.

گرچه شمردن نعمت های الهی ممکن نیست، اما ذکر و یاد آنها لازم است. چنان که در آیه ۱۱ سوره ضحی می فرماید: «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» و در زیارت امین الله می خوانیم:

«ذاکره لسوابع آلائک» انسان حتی قدرت شمردن نعمت های الهی را ندارد چه رسد به قدرت شکرگزاری آنها. از دست و زبان که برآید کز عهده ی شکرش به در آید بنده همان به که ز تقصیر خویش

پیام ها

۱ نعمت های الهی قابل شمارش نیست. «لَا تُحْصُوهَا» ۲ نسبت به آنچه می دانید شکر کنید، نسبت به آنچه نمی دانید، خداوند غفور و رحیم است. «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ (۱۹)

و خداوند آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید می داند.

پیام ها

۱ علم خداوند نسبت به همه امور، چه آشکار و چه پنهان یکسان است.

«مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ»

۲ اگر بدانیم که خداوند به کارهای ما آگاه است تقوا پیشه می کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ» ۳ خداوند به نیت ها و اهداف ما نیز آگاه است. «يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ»

اشاره

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۲۰) أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَ مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۲۱)

و کسانی را که بجای خدا می خوانند، هیچ چیز نمی آفرینند و خود نیز آفریده شده اند.

آنها مردگانند نه زندگان، و نمی دانند چه وقت برانگیخته خواهند شد.

نکته ها:

اشاره

چون بت پرستان، بت ها را به شکل انسان می ساختند و در خیال خود با آنها مثل صاحب شعور برخورد می کردند، لذا خداوند در این آیه، بت ها را اموات خوانده که برای موجودات دارای حیات و شعور بکار می رود.

برای جاهل، تکرار مطلب لازم است. در کنار «لَا يَخْلُقُونَ»، «يَخْلُقُونَ» و در کنار «أَمْوَاتٌ»، «غَيْرُ أَحْيَاءٍ» ذکر شده است، در حالی که همان معنی را می رساند.

پیام ها

۱ بُت ها، نه قدرت دارند، نه حیات و نه علم و شعور. (در حالی که شرط پرستش، علم و قدرت و حیات است) «لَا يَخْلُقُونَ،
أَمْوَاتٌ، مَا يَشْعُرُونَ»

ص: ۳۷۹

۲ معبودان غیر خدا هر چه باشد، مرده است. «أَمْ مَوَاتٌ غَيْرٌ أَحْيَاءٍ» ۳ در قیامت، حتی بُت ها مبعوث می شوند. «مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ» چنان که در آیه ۹۸ انبیا می فرماید: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲]

اشاره

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۲۲)

معبود شما معبودی است یگانه، پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند دل هایشان به انکار خو کرده و همانان مستکبرند.

نکته ها:

اشاره

آیات قبل ناتوانی غیر خدا را از آفرینش و بی خبری آنها را از آینده مطرح ساخت این آیه می فرماید، معبود واقعی شما خدای یکتاست.

«کبر» یعنی خود را بزرگ دانستن، «تکبر» یعنی آثار کبر را عمل کردن، و «استکبار» یعنی آنکه خودش بزرگی ندارد ولی با انواع وسائل، می خواهد بزرگی خود را ایجاد و اثبات کند.

در روایات آمده است که امام حسین علیه السلام بر فقرایی عبور می کردند، آنها مشغول غذا خوردن بودند و حضرت را نیز دعوت به غذا کردند. امام در کنار آنها نشستند و مشغول شدند و سپس فرمودند: خداوند مستکبران را دوست ندارد. (۱)

پیام ها

۱ انکار معاد در حقیقت انکار مبدء است. توحید و معاد به هم پیوند دارند.

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

۲ منشأ کفر کبر است، نه جهل. انکار حقیقت است، نه جهل به حقیقت. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ» ۳ ایمان به آخرت، تکبر و استکبار را برطرف می کند. «لَا يُؤْمِنُونَ ... قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ»

ص: ۳۸۰

اشاره

لَا جَزْمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (۲۳)

البته و بی گمان، آنچه را پنهان می کنند و آنچه را آشکارا می نمایند، خداوند می داند. همانا او مستکبران را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه ی «جَزْم» به معنای بریدن و چیدن میوه از درخت است. «لَا-جَزْم» یعنی مسأله قابل بریدن و شک و شبهه نیست، بلکه قطعی و حتمی است.

این آیه هم تهدید کفار است که خداوند به کارهای شما آگاه است و هم بشارت به مؤمنان که خداوند بر وضع دشمنان شما آگاه و بر کیفر آنها قادر است.

اشاره

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۴)

و هر گاه به آنان گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده؟ گفتند:

افسانه های پیشینیان.

نکته ها:

اشاره

کلمه «أَسَاطِيرُ» یا جمع «اسطوره» به معنای حکایات و افسانه های خرافی است که به صورت مکتوب درآمده باشد، و یا جمع «اسطار» به معنای سطرهایی که از روی کتب پیشین، نسخه برداری شده باشد. در قرآن این کلمه، نه بار از زبان کفار نقل شده که در همه ی موارد همراه کلمه ی «الْمَآوِلِينَ» است، یعنی آنها می گفتند: این حرفها تازگی ندارد، بلکه همان بافته های پیشینیان است.

بعضی جامعه شناسان امروز نیز مذهب را زاینده جهل و خرافه می دانند، که شاید این حرف، بخاطر بعضی خرافاتی باشد که در میان اصول اصیل ادیان الهی، جای گرفته و در واقع ربطی به مذهب ندارد.

پیام ها

۱ فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، از شئون ربوبی خداوند برای هدایت و تربیت مردم است. «أَنْزَلَ رَبُّكُمْ» ۲ خوی افراد مستکبر، تحقیر کردن است، گاهی تحقیر مکتب، گاهی رهبر و گاهی امت. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُشْتَكِبِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ...»

۳ با آنکه تنها بخشی از قرآن، داستان است نه همه ی آن، ولی همان داستان ها هم مربوط به اقوام و پیامبرانی است که مردم زمان پیامبر از بیشتر آنها بی خبر بودند. پس چگونه می توان به قرآن نسبت داد: «الْأَسَاطِيرُ الْأُولَى»؟

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵]

اشاره

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (۲۵)

آنان باید در روز قیامت، هم بار گناهان خود را به تمامی به دوش کشند و هم بخشی از بار گناهان کسانی که بدون علم آنان را گمراه می نمایند.

بدانید که چه بد باری را برمی دارند.

نکته ها:

اشاره

این آیه در مورد رهبران کفر است که در دنیا با تبلیغات دروغین خود سبب گمراهی مردم می شوند، لذا در قیامت، هم گناه کفر خود را به دوش می کشند و هم گناه کسانی را که باعث انحراف آنها شده اند. چنان که در روایات می خوانیم: هر کس راه کجی را ترسیم کند، در کیفر تمام منحرفان شریک است و هر کس راه خوبی را ترسیم کند، پاداش پویندگان آن راه را نیز به او می دهند بدون آنکه از سهم او چیزی کم شود.

پیام ها

۱ رهبران کفر و ضلالت، از هیچ تخفیفی در کیفر برخوردار نیستند. «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً»

۲ کسی که دیگران را به گناه دعوت کند، در کیفر آنان نیز شریک است. «مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ» ۳ رهبران کفر، سهم گناه خود را بطور کامل، اما سهم گناه پیروان را به مقداری که در آن نقش داشته اند بر عهده دارند. «كَامِلَةً... وَ مِنْ أَوْزَارِ» ۴ ریشه ی بسیاری انحراف ها، جهل است و دشمن از جهل مردم برای انحراف آنها استفاده می کند. «يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» ۵ گناه، بار است و چه بد باری. «سَاءَ مَا يَزُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶]

اشاره

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۲۶)

همانا کسانی که قبل از ایشان بودند (نیز) مکر ورزیدند، پس قهر خداوند به سراغ پایه های بنای آنان آمد، پس سقف از بالای سرشان بر آنان فرو ریخت و از آنجا که اندیشه اش را نمی کردند، عذاب الهی آمد.

نکته ها:

اشاره

این آیه هم تهدیدی است برای توطئه گران، و هم تسلی خاطر پیامبر است.

پیام ها

۱ توطئه در برابر حق، همواره بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۲ آنجا که اساس دین در خطر باشد، خداوند خود وارد عمل می شود. «فَأَتَى اللَّهُ» ۳ مخالفان دین و مکتب بدانند که خداوند طرف آنهاست. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ» ۴ هر کجا بنیان دین در خطر افتد، (در آیات قبل، کفار، وحی را اساطیر معرفی می کردند) برخورد نیز باید بنیانی باشد. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ» ۵ برخورد با دشمن باید بنیانی باشد نه سطحی و ظاهری، تا همه ی تشکیلات فکری و سازمانی آنها از بین رود. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ... فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۶ کیفرهای الهی مخصوص آخرت نیست. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ» ۷ گاهی بنای محکم، بجای حفاظت از جان انسان، گور خود انسان می شود.

«فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۸ زمان و مکان قهر خدا، قابل پیش بینی نیست. «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷]

اشاره

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَقُولُ أَيُّنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَشَاقُقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ (۲۷)

(به علاوه) خداوند در روز قیامت آنان را خوار و رسوا خواهد ساخت و می گوید: شریکان من که درباره آنها (با پیامبر و مؤمنان) ستیزه و مخالفت می کردید، کجا هستند؟ (در این هنگام) دانشمندان گویند: همانا امروز، ذلت و رسوایی بر کافران است.

نکته ها:

اشاره

در فرهنگ قرآن، علم و جهل معنایی گسترده تر از دانستن و ندانستن دارد. عالم کسی است که اندیشه و عمل او بر اساس حق و حقیقت باشد، گرچه قدرت خواندن و نوشتن هم نداشته باشد و جاهل کسی است که فکر و عمل او بر باطل باشد، گرچه همه ی علوم را نیز بداند.

قرآن، اندیشه ی شرک و بت پرستی را نشانه ی جهل می داند، چنان که ریشه ی عمل زشت قوم لوط را جهل می شمرد. در این آیه نیز، «أُوتُوا الْعِلْمَ» کسانی هستند که در برابر کفر و شرک، قرار گرفته اند، یعنی علم واقعی، انسان را به توحید و ایمان می رساند.

پیام ها

۱ کیفر اصلی مجرمان، در قیامت است و هلاکت در دنیا مقدمه ای برای آن می باشد. «ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ» ۲ آنان که در دنیا مؤمنان را خوار می شمردند، در قیامت خوار می شوند. «يُخْزِبُهُمْ»

۳ به دنبال هر کس بروی، باید در قیامت جوابگو باشی. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۴ در دادگاه قیامت، مشرکان حرفی برای گفتن ندارند. «أَيُّنَ شُرَكَائِي» ۵ علم واقعی که موجب ایمان و عمل می شود، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۲۸ تا ۲۹]

اشاره

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبَسَسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۲۹)

آن کسانی که فرشتگان جانشان را می گیرند (در حالی که) به خود ستم کار بوده اند، پس (در آن موقع آنان) سر تسلیم فرو آرند (و به دروغ گویند): ما هیچگونه کار بدی انجام نداده ایم. چنین نیست، بلکه قطعاً خداوند به آنچه انجام داده اید، آگاه است.

پس، از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنجا خواهید ماند، و برستی چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

اشاره

کفار، به هنگام مرگ که فرشتگان جان آنها را می گیرند، هم اظهار اسلام و تسلیم می کنند و هم گذشته ی بد خود را انکار می کنند. اما نه آن ایمان ارزش دارد، چون از روی اضطرار است نه اختیار، و نه این انکار مورد قبول است چرا که خداوند به کارهای آنان آگاه است.

پیام ها

۱ مرگ، نابودی نیست، بلکه قبض روح و جدا شدن روح از جسم است.

﴿تَتَوَفَّاهُمْ﴾

۲ سنت خداوند آن است که کارها را با واسطه انجام دهد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۳ کفر و شرک، ظلم به انسانیت خویش است. ﴿ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾ ۴ انسان روزی مجبور به تسلیم است، اما دیگر چه سود؟ «فَالْقُوا السَّلَمَ ... فَادْخُلُوا

۵ لحظه‌ی جان دادن، لحظه‌ی حساسی برای مؤمن و کافر است. در مورد کافر می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» و در مورد مؤمن در آیه‌ی ۳۲ نحل می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» ۶ جهنم درهای متعددی دارد و هر خلاف کار از طریق خاصی، به دوزخ می‌رود.

«أَبْوَابُ جَهَنَّمَ»

۷ ریشه‌ی اصلی کفر، روحیه‌ی تکبر است. «الْكَافِرِينَ ... الْمَتَكَبِّرِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰]

اشاره

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لِنِعْمِ دَارُ الْمُتَّقِينَ (۳۰)

۳۰/۱۵

و به پرهیزکاران گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده است؟ گویند: خیر (نازل کرده است) برای کسانی که نیکی کرده اند در این دنیا نیکی است و قطعاً سرای آخرت بهتر است و چه نیکوست سرای پرهیزکاران.

نکته‌ها:

اشاره

در آغاز اسلام، آنان که وارد مکه می‌شدند و نام قرآن و پیامبر را شنیده بودند، در برخورد با افراد مختلف، از آنها می‌پرسیدند: «مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ» خدایتان چه نازل کرده است؟ در پاسخ به این افراد مشرکان می‌گفتند: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و مؤمنان می‌گفتند: «خَيْرًا» آنچه را مایه خیر و سعادت است نازل فرموده است.

آنکه در دعا از خدا حسنه می‌خواهد، «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» باید خود اهل احسان باشد، زیرا «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ»

دو تابلوی زیبا و روشن (مقایسه آیات ۲۳ تا ۲۸ و ۳۰ تا ۳۲ همین سوره) «مستکبرین» «متقین» قضاوت:

﴿إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا﴾

نتیجه دنیوی:

﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ﴾

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾

کیفر اخروی:

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ﴾ «وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ... جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا» هنگام مرگ:

﴿تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾

﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ﴾

پیام ها

۱ قضاوت حق، نیاز به روح پاک و پرهیزکار دارد. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ... قَالُوا خَيْرًا» ۲ قرآن در یک کلمه معرفی می شود، (خیر، خوبی، مایه ی نیکی و سعادت. یک کلمه بجای صد کلمه) «قَالُوا خَيْرًا» دعوت قرآن، دعوت به خیر و نیکی است.

۳ نیکوکاران، در هر دو جهان به نیکی می رسند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ» ۴ پاداش الهی، متناسب با عمل انسان است. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ، لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ...»

﴿دَارَ الْمُتَّقِينَ﴾

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱]

اشاره

﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤْنَ كَذَلِكَ يَعِزِّي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ﴾ (۳۱)

به باغ هایی دائمی داخل خواهند شد که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، هر چه را بخواهند برای ایشان در آنجا موجود است، خداوند اینگونه پرهیزکاران را پاداش می دهد.

پیام ها

۱ در بهشت، باغها و نهرها تنوع و تعدد دارند. «جَنَّاتٌ، أَلْأَنْهَارُ» ۲ باغ های بهشتی، همیشه سبز است. خزان و خشکسالی ندارد. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ» ۳ پاداش پرهیز از لذات حرام دنیوی، کامیابی های بی نهایت اخروی است.

«مَا يَشَاؤُنَ»

۴ «مَا يَشَاؤُنَ» بالاتر از «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلْمِذُ الْأَعْيُنِ» است. زیرا گاهی انسان چیزی را می خواهد که در آن لذت نفس و چشم نیست، مقام عرفان و معنویت است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ» ۵ سنت خداوند بر پاداش نیکوکاران است. «كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲]

اشاره

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۲)

به آنان که (از آلودگی های شرک و گناه) پاکند، فرشتگانی که جانشان را می ستانند، می گویند: سلام عليكم. به پاداش آنچه انجام داده اید، به بهشت داخل شوید.

نکته ها:

اشاره

مراد از «طَيِّبِينَ» با توجه به آیات قبل که در مورد اهل کفر و شرک بود: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» کسانى هستند که اهل شرک و گناه نبوده اند و اینها همان متقین هستند. «طیب» یعنی پاک از هر گونه کدورت و ناخالصی و آراسته به کمالات و محاسن.

پیام ها

۱ کيفر و پاداش بعضی، از همان لحظه مرگ آغاز می شود. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ...»

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ»

در روایات نیز آمده: قبر؛ یا گودالی از دوزخ است، یا باغی از بهشت.

۲ مرگ، نیستی نیست، گرفتن روح است. «تَتَوَفَّاهُمُ»

۳ فرشتگان، مأموران الهی اند و خداوند برای هر کار مأمورانی دارد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» ۴ مرگ پاکان همراه با درود فرشتگان است. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» ۵ سلام کردن، شعار فرشتگان و ادبی آسمانی است. «يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (در سلام، دعا، سلامتی و امتیث وجود دارد) ۶ بهشت را به بها دهند نه بهانه. «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳]

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳)

آیا کفار جز آنکه فرشتگان (مأمور قبض روح) یا فرمان (قهر) پروردگارت به سراغشان آید انتظاری دارند، کسانی که پیش از آنان بودند نیز چنین کردند و خداوند به آنان ظلم نکرد، لکن آنها به خودشان ستم می کردند.

نکته ها:

اشاره

مشابه این آیه، در سوره بقره آیه ۲۱۰ و سوره ی انعام آیه ۱۵۸ نیز آمده است.

اگر انذارهای پیامبران، مردم را بیدار نکند، تازیانه های عذاب آنها را بیدار خواهد کرد، اما چه سود؟

پیام ها

۱ کفار، تا قهر خدا را نبینند دست از انکار برنمی دارند. «هَلْ يَنْظُرُونَ» ۲ قهر الهی در دنیا، برای تربیت است نه انتقام. «أَمْرٌ رَبِّكَ» به جای «امر الله» ۳ خط شرک، کفر و استکبار، در طول تاریخ فعال بوده است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» ۴ عذاب الهی، ظلم به ما نیست، بلکه عمل ما، ظلم بوده است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۳۸۹

۵ کفر و تکبر، ظلم به انسانیت خویش است. «أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ» ۶ آنچه خطرناک است استمرار ظلم و طغیان است. «كَانُوا... يَظْلِمُونَ» ۷ نزول عذاب پس از اتمام حجت و فرستادن پیامبران و کتب، نه فقط ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴]

اشاره

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۴)

پس کیفر بدی هایی که انجام دادند به آنان رسید و آنچه که آنان به مسخره می گرفتند آنان را فراگرفت.

نکته ها:

اشاره

«سَيِّئَاتُ» به گناهان کوچک، در مقابل گناهان بزرگ گفته می شود، مانند آیه ی «إِنْ تَجَنَّبْتُمْ كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) بنا بر این آنچه در دنیا از کیفر به انسان می رسد، گوشه ای از عملکرد اوست، و اصل کیفر در قیامت است.

«حَاقَ بِهِمْ»

به معنی «حل بهم»، یعنی آنچه را مسخره می کردند بر خودشان حلول کرد.

پیام ها

۱ دود اعمال بد، به چشم خود انسان می رود. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا» ۲ کیفر مسخره ی دیگران، در همین دنیا به انسان می رسد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» ۳ دیگران را مسخره نکنیم که خود گرفتار می شویم. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵]

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۳۵)

و کسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا می خواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمی پرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از اینان بودند نیز اینگونه برخورد می کردند، پس مگر جز ابلاغ روشن، وظیفه دیگری بر پیامبران است؟

نکته ها:

اشاره

مسأله جبر، یکی از توجیحات نابجای مشرکان است که می گفتند: خدا خواسته که ما غیر او را پرستش کنیم و اگر او می خواست، ما مشرک نبودیم. این مطلب در آیه ۱۴۸ سوره انعام و آیه ۲۰ سوره زحرف نیز از قول مشرکان مطرح شده است.

سؤال: آیا همین که خداوند جلوی انحراف مردم را نمی گیرد، نشانه رضایت او نیست؟ پاسخ: خیر، زیرا خداوند اسباب هدایت مردم را فراهم کرده است، پیامبران و کتاب ها فرستاده است، پس نمی خواسته کسی منحرف شود، ولی کسی را هم بر ایمان آوردن مجبور نکرده است زیرا ایمان اجباری ارزش ندارد.

پیام ها

۱ آنچه از کفر و شرک خطرناک تر است، توجیه آن و نسبت دادن آن به خداست.

﴿قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا﴾

۲ عقیده به جبر در میان مشرکان نیز بوده است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ» ۳ منحرفان علاوه بر کار خود، کار نیاکان و هم کیشان خود را نیز توجیه می کنند.

﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۴ برخی مردم، آداب و رسوم و عقاید نیاکانشان را هر چه باشد، می پذیرند و می دانند. «نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا» ۵ چنان که حلال کردن حرام ها جایز نیست، حرام کردن آنچه را خداوند حلال دانسته، نیز جایز نیست. «حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» ۶ توجیه گری، کار همه منحرفان تاریخ است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷ تبلیغ، باید رسا و روشن باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۸ کار پیامبران، دعوت و تبلیغ است، نه اجبار مردم به ایمان. «فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶]

اشاره

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ أُعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ (۳۶)

و همانا ما در میان هر امتی پیامبری را برانگیختیم (تا به مردم بگویند) که خدا را پرستید و از طاغوت (و هر معبودی جز خدا) دوری نمایید، پس گروهی از مردم کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرده و بعضی از آنان گمراهی بر آنان سزاوار است، پس در زمین سیر و سفر کنید، تا ببینید که پایان کار تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «أُمَّةٍ» از ریشه ی «ام» به معنای چیزی است که دیگری را به خود ضمیمه می کند.

به هر جماعتی که دارای نوعی وحدت و اشتراک باشند، امت گفته می شود. این کلمه ۶۴ بار در قرآن آمده است.

کلمه ی «الطَّاغُوتَ» برای مبالغه ی طغیان بکار می رود. در قرآن به شیطان، ستمگران و مستکبران و بت ها، که مایه ی طغیان و نافرمانی خدا هستند، «طاغوت» گفته شده است.

این کلمه جمع بسته نمی شود و هم در مورد مفرد بکار می رود «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» و هم در مورد جمع «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ» خداوند اسباب هدایت را برای تمام مردم فرستاده است، «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا» اما گروهی می پذیرند و هدایت می یابند، «فَمِنْهُمْ مَنِ هَدَى اللَّهُ» و گروهی انکار کرده و گمراه می شوند. «مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ» پس هدایت از اوست، ولی گمراهی از ماست.

مثال جالب: زمین که به دور خورشید می چرخد، همواره بخشی از آن رو به خورشید و

ص: ۳۹۲

روشن است و بخشی پشت به خورشید و تاریک است. می توان گفت: هر نوری که زمین دارد از خورشید است، اما هر تاریکی که زمین دارد از خود اوست.

به هر حال خداوند، ضلالت را به خود نسبت نمی دهد، مگر آنکه انسان خود زمینه ی آن را فراهم کرده باشد، مانند آیه ی «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» خداوند ستمگران را گمراه می کند و آیه «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» خداوند جز فاسقان را گمراه نمی کند.

پیام ها

۱ بعثت پیامبران، مخصوص نژاد و منطقه و قبیله ی خاصی نبوده است. «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا» ۲ دعوت به توحید و دوری از طاغوت، در رأس برنامه پیامبران بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۳ خداپرستی با پذیرش سلطه ی طاغوت ها و ستمگران، نمی سازد. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» ۴ با عبادت و اتصال به خداوند، انسان قدرت مبارزه با طاغوت ها، پیدا می کند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۵ خداوند به انسان در انتخاب راه، اختیار داده است. «فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَىٰ ... وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ ...»

۶ سیر و سفر باید عبرت آموز باشد. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا» ۷ تاریخ قانونمند است و سنت های حاکم بر جامعه و تاریخ، ثابت. «فَسِيرُوا ...»

فَانظُرُوا

... عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ» ۸ قرآن، مردم را به جهانگردی هدفدار دعوت کرده است. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

اشاره

إِنْ تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۳۷)

(ای پیامبر!) اگرچه بر هدایت آنان حرص می ورزی، اما (بدان که) قطعاً خداوند کسی را که (بخاطر سوء انتخاب و عملش) گمراه کرده هدایت نمی کند و برای آنان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

اشاره

بدنبال آیه ی قبل که فرمود: انحراف گروهی بخاطر انکار و کفرشان حتمی است، این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: بر آنها دلسوزی ممکن که دلسوزی تو بی اثر است، زیرا قلب آنان را خداوند مَهْر کرده و دیگر قابل هدایت نیستند.

گاهی اشکال در قابلیت مردم است، نه مبلغ. پیامبر معصوم است و نقطه ضعفی ندارد، بهترین اخلاق را دارد، دلسوز هم هست، اما باز هم مردم قبول نمی کنند.

پیام ها

۱ انسان گاهی به جایی می رسد که نه در دنیا قابل هدایت است و نه در آخرت قابل نصرت. «لَا يَهْدِي، مِنْ نَاصِرِينَ» ۲ مبلغ باید بداند که به هر حال گروهی هیچ منطقی را نمی پذیرند، پس انتظار ایمان همه مردم را نباید داشت. «إِنْ تَحْرِصْ ... لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ» ۳ شفاعت، قابلیت می خواهد و هر کس از آن بهره مند نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

اشاره

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۸)

و با شدیدترین نوع سوگندشان، به خدا سوگند یاد کردند که هر کس می میرد خداوند او را برنخواهد انگیزد. آری (رستاخیز مردگان) وعده حقیقی است بر خداوند (و آن را وفا خواهد کرد) و لکن بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

اشاره

مطابق روایتی که در کتاب روضه ی کافی، از امام صادق علیه السلام نقل شده است، یکی از مصادیق این آیه، رجعت است، که خداوند در همین دنیا، در زمان قیام امام زمان علیه السلام گروهی را زنده می کند. اما مخالفان شیعه، آن را انکار می کنند.

پیام ها

۱ سوگند، همه جا نشانه ی صحت و صداقت نیست. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ... لَا يَعْلَمُونَ» ۲ بدتر از جهل و کفر، پافشاری و اصرار بر آن است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» ۳ تفکیک توحید از معاد، عقیده ی جاهلیت است. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ... لَا يَبْعَثُ اللَّهُ» ۴ قیامت، وعده گاه الهی برای کفر و پاداش است. «وَعِيداً عَلَيْهِ» ۵ زنده شدن مردگان در قیامت، حق است. «حَقًّا» ۶ ریشه ی انکار معاد، جهل است. «لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹]

اشاره

لَيَسِنَّ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لَيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ (۳۹)

(رستخیز مردگان) برای آن است که (خداوند) چیزی را که مردم در آن اختلاف می کنند روشن سازد و کسانی که کفر ورزیدند بدانند که آنها خودشان دروغگو بودند، (نه انبیا).

نکته ها:

اشاره

کفار، در یگانگی خداوند، حقایق پیامبران و برپایی قیامت و محاسبه ی اعمال، تردید و اختلاف داشتند. این آیه می فرماید: در قیامت همه اینها برای آنها روشن می شود و می فهمند که در دنیا چه عقاید باطل و نادرستی داشته اند، اما چه سود؟

ص: ۳۹۵

۱ روز قیامت، روز روشن شدن همه حقایق است. «لَيُبَيِّنَنَّ لَهُمْ ... لِيَعْلَمَ الَّذِينَ» ۲ بنای کفر بر کذب و تکذیب است. «الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا كَاذِبِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰]

اشاره

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴۰)

(رستخیز مردگان برای ما کار مهمی نیست، زیرا) هر گاه چیزی را اراده کنیم، همانا گفتار ما برای آن چیز این است که به آن می گوییم باش، پس (بی درنگ) موجود می شود.

نکته ها:

اشاره

خداوند در این آیه، «إِنَّمَا قَوْلُنَا» فرموده است و در آیه ی ۸۲ سوره یس، «إِنَّمَا أَمْرُهُ» آمده است و در مورد آفریدن حضرت عیسی در آیه ی ۵۹ آل عمران می خوانیم، «قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» پس امر و قول خداوند، همان اراده ی اوست. «كُنْ» به معنای «باش» برای تقریب به ذهن ماست، و گر نه خدا نیازی به گفتن آن ندارد.

همان گونه که انسان هر گاه بخواهد چیزی را در ذهن خود تصور کند، تنها با اراده می تواند آن را در ذهنش خلق کند و نیاز به چیز دیگری ندارد، بلا تشبیه، خداوند نیز برای آفریدن هر چیز، تنها اگر اراده کند، آفریده می شود.

پیام ها

۱ چگونه درباره ی معاد شک می کنیم، با آنکه هر چیزی با یک اراده ی خداوند خلق می شود. «كُنْ فَيَكُونُ» ۲ خداوند، موجودات را از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه با ترکیب یا تغییر هست ها، چیز دیگری بیافریند. «كُنْ فَيَكُونُ»

اشاره

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱) الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلَي رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۴۲)

و کسانی که پس از آنکه ستم دیدند در راه خدا هجرت کردند، بدون شک ما در همین دنیا جایگاه نیکویی به آنان خواهیم داد و اگر می دانستند البته پاداش آخرت بزرگتر خواهد بود.

(آنان) کسانی هستند که صبر نمودند و بر پروردگارشان توکل می نمایند.

نکته ها:

اشاره

قرآن، در آیات متعددی درباره ی هجرت و آثار آن در دنیا و آخرت سخن گفته است.

چنان که در آیه ۱۰۰ سوره ی نساء می فرماید: «مَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِعًا كَثِيرًا وَ سَيِّعًا» یعنی هر کس در راه خدا هجرت کند، در زمین جایگاه های بسیار و وسیع می یابد.

این آیه تعبیر به «هاجروا فی الله» نموده، که طبیعتاً از «هجرت فی سبیل الله» خالص تر و دقیق تر است.

پیام ها

۱ کسانی که برای نشر دین یا حفظ دین و یا حفظ جان خود، از وطن و مال بگذرند و هجرت کنند به نتیجه می رسند. «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا... لَنَبِّئَنَّهُمْ» ۲ اگر قدرت مقابله با ظالم را نداری، حق نداری سلطه ی او را بپذیری، بلکه باید هجرت کنی. «هاجروا فی الله مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا» ۳ هجرت، صبر و توکل، رمز پیروزی در برابر دشمن است. «هاجروا... صَبَرُوا...»

يَتَوَكَّلُونَ

۴ در برابر ستمگران، به ایمان، توکل و مقاومت خود وابسته باشید، نه

قدرت های بیگانه و خارجی. «صَبِرُوا وَ عَلَيَّ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۵ گشایش و آسایش، بدون تحمّل سختی هجرت، حاصل نمی شود. «هاجَرُوا ...»

لَبِئْسَ نَجْمُهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳]

اشاره

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۴۳)

۴۳/۱۵

ما قبل از تو نیز، جز مردانی که به سويشان وحی می نمودیم (فرشته یا موجود دیگری را) نفرستادیم (که آنها از آمدن تو تعجب می کنند، به آنها بگو): اگر نمی دانید از اهل ذکر بپرسید.

نکته ها:

اشاره

این آیه یک اصل کلی را که عقل هر بشری می پذیرد، مطرح می کند و آن مراجعه به اهل علم و کارشناس است، یعنی هر چه را نمی دانید از آگاهان و اهل خبره ای آن سؤال کنید. البته در زمینه ی مسائل دینی، بهترین مصداق «اهل ذکر» اهل بیت پیامبرند. و روایات زیادی از طریق شیعه و سنی به این مضمون وارد شده که در جلد سوم ملحقات احقاق الحق، صفحه ی ۴۸۲ به بعد نقل شده است.

طبری، ابن کثیر و آلوسی نیز در تفاسیرشان، ذیل این آیه، اهل ذکر را اهل بیت پیامبر معرفی کرده اند.

در جلد ۲۳ بحار صفحه ۱۷۲ به بعد، حدود شصت روایت در این باره نقل شده که در برخی از آنها، امامان معصوم فرموده اند: «نحن و الله اهل الذکر المسؤلون» بخدا قسم ما هستیم، آن اهل ذکر ی که مردم باید سؤالات خود را از آنان بپرسند.

پیام ها

۱ پیامبران الهی همه از جنس خود بشر بوده اند، نه از جنس فرشتگان. «وَمَا أَرْسَلْنَا ... إِلَّا رِجَالًا»

ص: ۳۹۸

۲ پیامبران، همه مرد بوده اند، آنها مردانِ بالغ و رشید. (گرچه بعضی مثل عیسی و یحیی علیهما السلام در طفولیت به نبوت رسیده اند.) «رِجَالًا» ۳ نزول وحی الهی بر یک انسان تعجبی ندارد، این سنت خداوند برای هدایت بشر بوده است. «رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ» ۴ جهل عذر نیست، پرسیدن و دانستن وظیفه است. «فَسْئَلُوا» ۵ مسائل دین را باید از کارشناس دین پرسید، نه هر کس اندک آشنایی با دین دارد. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۶ آنجا که انسان خود چیزی را می داند، سؤال معنی ندارد، مگر آنکه بخواهد از دانسته ی خود فرار کند. «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» ۷ اگر پرسش از اهل ذکر لازم باشد، پس پذیرش پاسخ او نیز لازم است، و گر نه سؤال لغو است. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» ۸ آنجا سؤال کنیم که خود نتوانیم بدانیم، نه آنکه هر چه را نمی دانیم، بدون آنکه فکر و تأملی کنیم، فوراً سؤال کنیم. آیه نمی فرماید: «فَسئَلُوا... ان لم تعلموا» اگر نمی دانید سؤال کنید، بلکه می فرماید: «فَسْئَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» یعنی اگر نمی توانید بدانید، سؤال کنید.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴]

اشاره

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۴۴)

(ما پیامبران پیش از تو را) همراه با معجزات و کتب (آسمانی فرستادیم) و به سوی تو ذکر (قرآن) را فرو فرستادیم، تا برای مردم آنچه را که برایشان نازل شده روشن بیان کنی و شاید بیاندیشند.

نکته ها:

اشاره

«بینات» به معنای دلایل روشن نبوت و معجزات است و «زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب آسمانی است.

ص: ۳۹۹

شاید آیه اشاره به دو نوع وحی داشته باشد، یک وحی که قرآن است و برای همه ی مردم، و یک وحی که برای تفسیر و بیان قرآن است و مخصوص پیامبر. یعنی ما به سوی تو ذکر فرستادیم تا تفسیر قرآنی را که برای مردم نازل شده بیان کنی.

پیام ها

۱ پیامبران هم معجزه داشته اند، هم کتاب، تا مردم در تشخیص حق و باطل دچار اشتباه نشوند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ» ۲ پیامبران همراه دلایل عقلی «بینه» و نقلی «زبر» بوده اند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ» ۳ گرچه قرآن بر شخص پیامبر نازل شده، اما مخاطب آن همه ی مردم اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» ۴ قرآن، یک بار بصورت یک جا بر پیامبر نازل شده است و بار دیگر به صورت تدریجی که مردم از آن آگاه شده اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (در زبان عربی، «انزال» برای نزول دفعی و «تنزیل» برای نزول تدریجی بکار می رود). ۵ قرآن، نیاز به بیان پیامبر دارد. لذا جدا کردن قرآن از سنت و روایات جایز نیست. «لُتَّبَيِّنَ لِلنَّاسِ» ۶ وظیفه پیامبر، بیان قرآن و وظیفه ی مردم، پذیرش آن بر اساس فکر و اندیشه است. «لُتَّبَيِّنَ لِلنَّاسِ ... يَتَفَكَّرُونَ» ۷ قرآن، ذکر است، مایه تذکر و توجه انسان و دور نمودن او از غفلت و نسیان.

«أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۴۷]

اشاره

أَفَأَمِّنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۴۵) أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۴۶) أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۴۷)

آیا کسانی که بدی ها را با حيله و نیرنگ انجام دادند، در امانند، از اینکه خداوند آنان را در زمین فرو برد یا از جایی که پیش بینی و اندیشه نمی کنند، عذاب الهی به سراغشان آید.

ص: ۴۰۰

یا(قهر الهی)در حین تلاش و کوشششان ناگهان آنان را بگیرد،پس نتوانند آن عذاب را خنثی و عاجز نمایند.

یا آنکه در حال دلهره آنان را بگیرد،پس البته پروردگار شما رءوف و مهربان است.

نکته ها:

اشاره

خداوند در این آیات،چهار نوع عذاب برای توطئه گرانِ علیه دین،مطرح کرده:

۱ عذاب زمینی «يُخَسِفُ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ» ۲ عذاب آسمانی: «يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ» ۳ عذاب ناگهانی: «يَأْخُذُهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ» ۴ عذاب روحی: «يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ»

پیام ها

۱ عذاب و کیفر الهی،پس از اتمام حجت است.(بدنبال موضوع نبوت در آیات قبل،این آیه مخالفان را تهدید می کند).

۲ احتمال عذاب و کیفر الهی،برای دست برداشتن از توطئه کافی است. «أَفَأَمِنَ» ۳ توطئه گران علیه دین بدانند که مکر و حيله ی آنان،در برابر علم و قدرت الهی، پوچ است. «أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ» ۴ زمان و مکان و نوع قهر خدا در دنیا قابل پیش بینی نیست، که امکان فرار باشد.

«يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

۵ هیچ فرد یا عاملی،مانع قهر خدا نیست. «فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ» ۶ نزول عذاب،ناگهانی و در هر حال و شرایطی است. «فِي تَقَلُّبِهِمْ» (چه در سفر، چه در وطن،چه در خواب و چه در بیداری،چه در راه چه ایستاده،...)

۷ گاهی رعب، خوف و دلهره، عذاب و مایه ی هلاکت است. «يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ» ۸ تأخیر عذاب و مهلت دادن به گنهکاران، بخاطر لطف اوست تا توبه کنند. «فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ» ۹ قهر و تنبیه الهی نیز بر اساس تربیت و رحمت اوست. «يَأْخُذَهُمْ ... فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸]

اشاره

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهِي مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَنْفَعِيَا ضَلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (۴۸)

۴۸/۱۵

آیا چیزهایی را که خداوند آفریده ندیده اند که چگونه از راست و چپ سایه هایشان می گسترده و در حال سجده، فروتنانه خضوع دارند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «فیء» به سایه ی بعد از ظهر گفته می شود که در حال بازگشت است، ولی کلمه ی «ظل» به هر نوع سایه ای گفته می شود.

کلمه «داخر» به معنای خاضع است و شاید مراد از «یمین» و «شمال» در آیه، دو طرف روز یعنی صبح و غروب باشد.

شاید از آن جهت که سایه حالت به خاک افتادگی دارد، تعبیر سجده در مورد آن بکار رفته است. گرچه از نظر تکوینی همه ی موجودات در برابر خدا ساجد و خاضع اند.

پیام ها

۱ نه فقط خود اشیاء، بلکه آثار و لوازم و خواص اشیاء، همچون سایه آنها، در برابر خداوند خاضعند. «ضَلَالُهُ ... سُجَّدًا» ۲ مطالعه در آفریده های الهی و تغییرات آنها، یکی از سفارش های قرآن است.

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهِي مَا خَلَقَ اللَّهُ

...

۳ اگر اشیای هستی، حتی سایه آنها، در برابر خداوند ساجد و خاضعند، چرا بشر

نباشد. «سَيِّدًا... دَاخِرُونَ» ۴ سجده و تسبیح هستی از روی شعور است، گرچه ما آن را درک نمی کنیم. «هُم دَاخِرُونَ» (به گفته ی فخر رازی، تعبیر «دَاخِرُونَ» در مورد موجوداتِ با شعور بکار می رود و این رمز شعور موجودات و سایه آنهاست).

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۵۰]

اشاره

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۴۹) يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (۵۰)

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از جنبیده و فرشتگان، تنها برای خداوند سجده می کنند و تکبر و سرپیچی نمی کنند.

و از پروردگارشان که حاکم و محیط بر آنهاست می ترسند و آنچه را فرمان داده شده اند انجام می دهند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «دَابَّةٍ» به جاننداری گفته می شود که از مکانی به مکان دیگر حرکت کند و منتقل شود. این کلمه بر انسان و حیوان و جنّ اطلاق می شود، ولی به فرشتگان گفته نمی شود.

مراد از سجده ی تمام موجودات آسمانی و زمینی، یا خضوع تکوینی و تسلیم بودن آنها در برابر قوانین هستی است و یا آنکه مراد سجده ای برخاسته از درک و شعور است، که ظاهر آیات، دومی است، گرچه از درک و شعور ما خارج است! اگر همه موجودات، همانند فرشتگان، در برابر خدا خاضع و ساجدند، چرا ما انسانها سجده نکنیم و استکبار ورزیم. همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

۱ هستی، تنها در برابر خدای واحد، مطیع و ساجد است. «لِلَّهِ يَسْجُدُ» ۲ در آسمان ها نیز موجودات زنده و جنبنده ساکن است. «مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... مِنْ دَابَّةٍ» چنان که در آیه ۲۹ سوره ی شوری نیز می خوانیم: «وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ» ۳ فرشتگان تسلیم محض خدا هستند. «وَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ» ۴ ترس ما از خدا، بخاطر گناهانمان است، اما ترس فرشتگان از خدا، ناشی از مقام و عظمت پروردگار است. «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ» (چنان که در مورد مؤمنان نیز قرآن می فرماید: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱)) ۵ فرشتگان نه در ذات، روحیه ی استکبار دارند و نه در عمل. «لَا يَشْكُرُونَ، يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» ۶ ریشه ی ترک دستورات الهی، استکبار است. اگر ریشه رفت، عمل می آید.

«لَا يَشْكُرُونَ،

يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

۷ فرشتگان، مأموران الهی و مکلف هستند. «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱]

اشاره

«وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ إِثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِنِّي فَارَهُبُونَ» (۵۱)

۵۱/۱۵

و خداوند فرمود دو معبود نگیرید، فقط او معبود یکتاست، پس تنها از من بترسید.

نکته ها:

اشاره

مراد از اینکه دو خدا نگیرید، آن نیست که دو خدا گرفتن ممنوع است و سه خدا جایز، بلکه اولاً نفی اقل، نفی اکثر را هم در خود دارد و ثانیاً شاید منظور آیه، عقیده مشرکان باشد که می گفتند: یک خدای خالق داریم و یک خدای ربّ و مدبر، و عبادت های خود را برای خدای ربّ انجام می دادند. (۲)

در برابر مشرکان که در چند آیه قبل می گفتند: اگر خدا می خواست ما مشرک نمی شدیم، این آیه می گوید: خداوند شما را از شرک نهی کرده است. پس چگونه می خواسته که شما

١-١) نازعات، ٤٠.

٢-٢) تفسير الميزان.

پیام ها

۱ در تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ ... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» ۲ پرستش دو معبود باطل است، چه رسد به چندین معبود. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ» ۳ ثنویت و اعتقاد به دو منشأ تدبیر برای عالم، یکی خیر و یکی شر (یزدان و اهریمن) باطل است. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ» ۴ برای نفی باطل و اثبات حق، تأکید لازم است. (با آنکه «إِلَهَيْنِ» ثنیه است، اما کلمه ی «إِثْنَيْنِ» آمده و با آنکه کلمه ی «إِلَهٌ» مفرد است، اما کلمه ی «وَاحِدٌ» آمده است) ۵ ترس از غیر خدا شرک است. «إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِلَٰهِي فَارْهَبُونِ» تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند.

«لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ

... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲]

اشاره

وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (۵۲)

و آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و پرستش و فرمان برداری پیوسته برای اوست، پس آیا از غیر خداوند پروا می کنید.

نکته ها:

اشاره

مراد از کلمه ی «الدِّينُ» در آیه، پرستش و بندگی است که لازمه ی پذیرش دین و مکتب حق است. و کلمه ی «وَاصِبًا» به معنای دائم و شدید است، مانند آیه ی ۹ سوره ی صافات: «وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

پیام ها

۱ بر خلاف آن عقاید خرافی که برای هر نوعی از موجودات، ربّی را فرض می کردند، خداوند همه ی آنچه در آسمان ها و زمین است، یکی است.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲ پرستش و بندگی، تنها در برابر خالق یکتا جایز است. «لَهُ الدِّينُ وَأَصْبَأً» ۳ تشریح و قانون گذاری، حق کسی است که تکوین و آفرینش از آن اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الدِّينُ» سازنده ی هستی باید قانون آن را وضع و بیان کند.

۴ شرک، هیچ دلیل و توجیهی ندارد. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لَهُ الدِّينُ ... أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۳ تا ۵۴]

اشاره

وَ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ (۵۳) ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۵۴)

و آنچه از نعمت دارید، پس از خداوند است. (به علاوه) هر گاه نگرانی و بلا به شما رسد، تنها به سوی او ناله می کنید.

اما همین که نگرانی و محنت را از شما برطرف کرد، ناگهان گروهی از شما نسبت به پروردگارشان شرک می ورزند. (و عوامل و افراد دیگری را در دفع بلا مؤثر می دانند)

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «الضُّرُّ» به نگرانی گفته می شود که از فقدان نعمت ناشی می شود و کلمه ی «تَجْتَرُونَ» از «جؤار» به معنای ناله و استغاثه است.

مضمون این آیه در آیات دیگر قرآن نیز تکرار شده است، چنان که در آیه ی ۶۷ سوره اسراء می فرماید: «وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَ فَلَمَّا نَجَّاکُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا» هر گاه در وسط دریا با خطری مواجه شوید، جز او هر چه را در خیال خود می خواندید محو شود، ولی همین که او شما را به خشکی رساند، روی گردان شده و کفران نعمت می کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «من لم يعلم ان لله عليه نعمه الا في مطعم او ملبس فقد قصر»

عمله و دنا عذابه» (۱) هر کس نعمت خداوند را تنها در خوراک و پوشاک بداند، هم در عمل کوتاهی کرده و هم به قهر خدا نزدیک شده است.

پیام ها

۱ نعمت های الهی را، نتیجه ی تلاش و تحصیل و مدیریت خود، یا شانس و تصادف نپندارید. «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» ۲ همه ی نعمت ها، حتی آنچه که در نظر شما ناچیز است، به اراده ی الهی به شما داده شده است. «مِنْ نِعْمَةٍ» ۳ هم نعمت ها از اوست، هم در خطرها، تنها پناهگاه اوست. «فَمِنَ اللَّهِ، فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» ۴ بلا و سختی، خداپرستی فطری را زنده می کند. «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» ۵ انسان ضعیف است و با کوچکترین تماس سختی و مصیبت، درمانده می شود.

«إِذَا مَسَّكُمُ»

...

۶ نعمت ها از اوست، اما سختی ها و ضررها از ماست. «نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ، مَسَّكُمُ الضُّرُّ» ۷ ایمان و استغاثه به خداوند، نباید موسمی و مقطعی باشد. «إِذَا كَشَفَ الضُّرُّ ... فَرِيقٌ مِنْكُمْ ... يُشْرِكُونَ» ۸ رفاه و آسایش، زمینه ی غفلت از یاد خدا و شرک گرای است. «كَشَفَ الضُّرُّ ...»

«يُشْرِكُونَ»

۹ توجه به خدا، چون فطری است عمومی است. «فَمَالِيهِ تَجْتَرُونَ»، اما شرک تنها در مورد بعضی است. «فَرِيقٌ ... يُشْرِكُونَ» ۱۰ «کشف ضرر» و برطرف شدن مشکلات را از هر قدرتی جز خدا بدانیم شرک است. «كَشَفَ الضُّرُّ ... بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ»

ص: ۴۰۷

اشاره

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۵۵)

تا آنچه را (از نعمت و برطرف کردن سختی ها) به آنان داده ایم (بخاطر شرک ورزی) ناسپاسی کنند، پس کامیاب شوید که به زودی خواهید دانست (سزای کفران و شرک شما چیست؟)

نکته ها:

اشاره

سیری در آیات گذشته تا اینجا، شیوه ی دعوت و تربیت الهی را نشان می دهد:

او خداوند یگانه است؛ «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»، مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، مربی است؛ «لَهُ الدِّينُ»، منعم است؛ «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ»، فریادرس است؛ «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْرَوْنَ»، پس آیا باز هم به سراغ دیگران برویم؟

پیام ها

۱ پایان شرک، کفر به خدا و کفران نعمت های اوست. «يُشْرِكُونَ لِيَكْفُرُوا» ۲ توجه به غیر خدا، کفران نعمت های اوست. «لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ» ۳ با آنکه مردم دائماً کفران می کنند، اما باز هم خداوند نعمت های خود را باز نمی دارد. «لِيَكْفُرُوا... فَتَمَتَّعُوا» ۴ پایان کامیابی های کفرآلود، قهر الهی است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» نظیر آیه ی ۳۰ سوره ابراهیم؛ «قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

اشاره

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيْبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَشِدَائِلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ (۵۶) وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (۵۷)

و (مشرکان) سهمی از آنچه را ما روزی آنان کرده ایم برای بت هایی قرار می دهند که هیچ نمی دانند. به خدا سوگند حتماً از آنچه افتراء می بندید بازخواست خواهید شد.

و برای خداوند دختران را قرار می دهند، در حالی که او (از فرزند داشتن) منزّه است، ولی برای خودشان آنچه را (از پسران) که علاقه دارند (قرار می دهند).

نکته ها:

اشاره

ممکن است این آیه اشاره به مضمون آیه ۱۳۶ سوره انعام باشد که بت پرستان سهمی از کشاورزی و دامداری خود را، نصیب بت ها می دانستند، «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا» احتمال دیگری که مرحوم علامه طباطبایی در این آیه پسندیده اند، آن است که مردم در نزول نعمت ها و رفع بلاها، نقشی برای خدا در نظر نمی گیرند و همه را از غیر او می بینند.

مشركان، ملائكه را دختران خدا می دانستند، چنان که در آیه ۱۹ سوره ی زخرف می فرماید:

«وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثًا» و در این عقیده ی آنها، سه انحراف بود:

الف: برای خدا فرزند قائل می شوند، در حالی که «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ» ب: ملائكه را دختر می پنداشتند، در حالی که آنها دختر و پسر ندارند.

ج: آنها که خود دختر را مایه ننگ می دانستند، آن را به خدا نسبت می دادند! «أَفَأَصِيْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنثًا» (۱)

پیام ها

۱ هر چه داریم از اوست، برای غیر او سهمی قرار ندهیم که باید پاسخ گو باشیم.

«وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا

... تَاللَّهِ لَتَسْتَلْنَ» ۲ لطف مادی خداوند شامل منحرفان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ» ۳ اسباب ظاهری و بشری که به آن دل بسته اید، خود خبری از راه رزق و نعمت یا رفع بلا ندارند. «يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا» ۴ حتی بخشی از نعمت ها را از غیر خدا دانستن شرک است. «نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۴۰۹

اشاره

وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٍ (۵۸) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَّا يَلْمِءَ مَا يَحْكُمُونَ (۵۹)

و هر گاه یکی از آن مشرکان به دختر دارشدن بشارت داده شود، صورتش از غصه سیاه می شود، در حالی که خشم خود را فرو می برد.

بخاطر بشارت تلخی که به او داده شده، از میان مردم متواری می شود (درمانده است که) آیا این دختر را همراه با ننگ و خفت نگاه دارد یا او را در خاک پنهان کند. بدانید که چه بد قضاوت می کنند.

نکته ها:

اشاره

دلیل تنفر اعراب جاهل از دختر، امور زیر بوده است:

الف: دختر نقش اقتصادی و تولیدی نداشته و بار زندگی بوده است.

ب: در جنگ که سرنوشت قبیله به آن بوده، دختر قدرت جنگیدن و دفاع نداشته است.

ج: در جنگ ها، دختران به اسارت رفته و مورد تجاوز دشمن قرار می گرفتند.

بر خلاف تفکر جاهلی، اسلام برای دختر، ارزش زیادی قائل شده است که به گوشه ای از آن اشاره می کنیم:

پیامبر اسلام می فرماید: «نعم الولد البنات» (۱) دختران چه فرزندان خوبی هستند. خداوند نیز نسل پیامبر را از دخترش فاطمه زهرا قرار داده است.

امام صادق علیه السلام به مردی که از تولد دخترش ناراحت بود فرمود: آیا تو بهتر می دانی یا خدا؟ گفت: خدا، امام فرمود: خداوند نیز آنچه را برای تو بهتر بوده انتخاب کرده و به تو دختر داده است. (۲)

ص: ۴۱۰

۱-۱. بحار، ج ۱۰۴، ص ۹۴.

۲-۲. وسائل، ج ۱۵، ص ۱۰۳.

۱ تحقیر و پست شمردن دختر، فکر جاهلی و خرافی است. «إِذَا بُشِّرَ ... بِالْمَأْتِيَةِ ظَلَّ وَجْهَهُ» ۲ با آنکه اصل تولد فرزند، بشارت است، اما خرافات، بشارت را مایه ذلت می شمرد. «بُشِّرَ ... ظَلَّ وَجْهَهُ» ۳ فرو خوردن خشم و غضبی که همراه آن سیاه شدن و برافروخته شدن چهره باشد، چه ارزشی دارد؟ «ظَلَّ وَجْهَهُ مُسَوِّدًا وَ هُوَ كَظِيمٍ» (آنهم خشمی که بر اثر یک عقیده ی خرافی باشد) ۴ خرافات و عقاید باطل، مایه ی تهدید خانواده هاست. «ظَلَّ وَجْهَهُ ... يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ» ۵ گاهی بزرگ ترین جنایت ها، زیر پوشش مقدس ترین شعارها صورت می گیرد. «أَيُّمَسِّكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (به نام حفظ آبرو، فرزندش را زنده به گور می کند) ۶ ادیان آسمانی، عقاید خرافی را در مورد دختر و زن، محکوم می کنند. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰]

اشاره

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۰)

۶۰/۱۵

برای کسانی که به آخرت ایمان ندارند صفات زشت است ولی برای خداوند صفات برتر است و اوست خداوند عزیز و حکیم.

نکته ها:

اشاره

سؤال: در آیه ی ۷۴ همین سوره می خوانیم که: «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ» برای خدا مثال نزنید، چطور در این آیه می فرماید: «وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ»؟ پاسخ: مراد از مثال نزدن برای خدا آن است که خدا را شبیه چیزی مپندارید. و مراد از مَثَل

ص: ۴۱۱

اعلی برای خدا، آن است که بهترین صفات برای خداست.

پیام ها

۱ منشأ همه ی زشتی ها و بدی ها کفر به قیامت است. «لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ» ۲ برترین کمالات برای خداست. «لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى» ۳ زیبایی انسان به ایمان است، هر گاه ایمان برود جرثومه ی زشتی ها می شود.

«لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ»

۴ عزت و قدرت خداوند، همراه حکمت است. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» و اگر خداوند مردم را بخاطر ستمشان مؤاخذه و عذاب کند، هیچ جنبنده ای را روی آن (زمین) باقی نمی گذارد و لکن (سنت خداوند بر مهلت دادن است و) کیفر آنان را تا زمان معینی به تأخیر می اندازد، پس همین که اجلشان فرا رسد نمی توانند نه ساعتی پس و نه ساعتی پیش افکنند.

نکته ها:

گرچه قانون کلی خداوند، تأخیر عذاب است، امّا گاهی خداوند، ستمگران را گوشمالی می دهد تا عبرتی برای دیگران باشد، نظیر آنچه بر سر قوم لوط و نوح و ثمود آمد.

سؤال: چرا آیه می گوید؛ با گناه انسان، همه جنبنده ها نابود می شوند؟! پاسخ: مراد از دابّه در این آیه، یا فقط انسان ها هستند، نظیر آیه؛ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ» (۱) و یا بخاطر آن است که با هلاکت نسل بشر، آنها نیز از بین می روند، زیرا

ص: ۴۱۲

آفرینش آنها برای انسان بوده است.

از امام معصوم سؤال شد که چرا بعضی مردگان، چشمشان باز است و بعضی بسته است؟ حضرت در پاسخ فرمودند: چون آنها که چشمشان باز بوده فرصت بستن پیدا نکرده اند و آنها که بسته بوده فرصت باز کردن نداشته اند. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» خطر و اثر برخی ظلم ها، فراگیر است و شامل همه جنبنده ها از انسان و حیوان می شود، چنان که می فرماید: «وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» بترسید از گناهایی که آثار شوم آنها تنها دامن ستمگران را نمی گیرد.

پیام ها

۱ کیفر الهی، بر اساس ظلم خود ماست. «يُؤَاخِذُ اللَّهُ ... بِظُلْمِهِمْ» ۲ ستم، خانمانسوز است و هستی نسل بشر را تهدید می کند. «بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَائِهِ» ۳ سنت خداوند بر مهلت دادن و تأخیر کیفر است. «يُؤَخِّرُهُمْ» در کار خداوند، اهمال هست، اما اهمال نیست. کیفر الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد.

۴ مهلت خداوند، اجل و سرآمدی دارد. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ۵ مهلت خداوند بر اساس لطف او و برای توبه و جبران است، پس به آن مغرور نشوید. «وَلَوْ يُؤَاخِذُ ... مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَائِهِ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ» ...

۶ رها بودن و آزاد بودن ستمگران در اعمالشان، نشانه ای بر حقایق آنها نیست. «يُؤَخِّرُهُمْ» ۷ اجل انسان قابل تغییر نیست. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

اشاره

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ (۶۲)

۶۲/۱۵

و مشرکان، آنچه را برای خود نمی پسندند برای خدا قرار می دهند و زبانشان به دروغ می گوید که نیکوتر برای آنان است. حقا که آتش برای آنان است و آنان (به سوی آن) پیشگامانند.

نکته ها:

این آیه به همان تفکر خرافی اشاره دارد که در چند آیه قبل مطرح شد و آن اینکه مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند در حالی که دختر را برای خود مایه ی ننگ می شمردند، به پسر افتخار می کردند و آن را نعمتی بهتر از دختر معرفی می کردند. «و تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ»

پیام ها

۱ آنچه را برای خود دوست نداریم، برای خدا قرار ندهیم. «وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ» ۲ انسان گاه چنان دچار خیالات می شود که تصور می کند، برتر از دیگران است و عاقبتش بهتر از دیگران می باشد. «تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ» این افراد در آیات دیگر نیز چنین معرفی شده اند: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) و «لَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» (۲)

اشاره

تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَوَيْهَهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۶۳)

به خدا سوگند که همانا ما به سوی امت های پیش از تو (نیز) پیامبرانی فرستادیم، پس شیطان کارهای (ناپسند) ایشان را برایشان زیبا جلوه داد، پس (آن شیطان) امروز نیز سرپرست آنهاست و برای آنان عذاب دردناکی است.

ص: ۴۱۴

۱-۱. کهف، ۱۰۴.

۲-۲. فصلت، ۵۰.

نکته ها:

آیه در مقام تسلی پیامبر اسلام است که ای پیامبر از بی توجهی و روی گردانی مردم نگران مباش، زیرا همه ی پیامبران با اینگونه افراد مواجه بوده اند.

پیام ها

۱ آشنایی با تاریخ و اقوام گذشته، عامل صبر و تحمل و درس عبرت است.

«أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲ خداوند، به نام خودش قسم یاد می کند. «تَاللَّهِ» ۳ بعثت پیامبران، یک جریان و سنت الهی بوده است. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ» ۴ راه نفوذ شیطان، جلوه دادن و زینت دادن زشتی ها و توجیه انحرافات است.

«فَرَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَ لَهُمْ»

۵ پذیرفتن جلوه های شیطان، مقدمه سلطه ی اوست. «فَرَيْنَ ... فَهُوَ وَلِيُّهُمُ» ۶ ولایت شیطان، لحظه ای نیست، او هر روز بدنبال سلطه بر مردم است. «فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ» ۷ ولایت و سلطه ی شیطان تنها در دنیاست و در قیامت کاری به دست او نیست.

«فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴]

اشاره

وَ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۶۴)

و ما کتاب (آسمانی قرآن) را بر تو فرو نفرستادیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف کرده اند برای آنان روشن بیان کنی و (این کتاب) برای گروهی که ایمان می آورند مایه ی هدایت و رحمت است.

پیام ها

۱ هدف از نزول قرآن، جدا کردن حق از باطل است. «مَا أَنزَلْنَا ... إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۲ سرچشمه ی اختلافات، دوری از رهنمودهای پیامبران است. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ» ۳ خداوند به واسطه ی انبیا اتمام حجت می کند. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ» ۴ قرآن هم کتاب قضاوت بین حق و باطل، هم وسیله ی ارشاد و هم وسیله دریافت رحمت الهی است. «لَتُبَيِّنَ، هُدًى، رَحْمَةً» ۵ شرط دریافت هدایت و رحمت الهی، آن است که انسان زمینه سعادت را در خود کور نکرده باشد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵]

اشاره

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۵)

و خداوند از آسمان آبی فرستاد، پس بواسطه آن زمین را پس از آنکه پژمرده بود زنده کرد، البتّه در این (باریدن و روئیدن) برای گروهی که (سخن حق را با جان و دل) می شنوند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

در آیه قبل، نزول کتاب که مایه زنده شدن دلهاست، مطرح شد، در این آیه، نزول باران که سبب زنده شدن زمین است، مطرح گردیده است.

پیام ها

۱ پدیده های طبیعی، (از جمله آمدن ابر و باران) تصادفی نیست، به اراده ی خداوند است. «وَ اللَّهُ أَنْزَلَ» ۲ زمین همچون انسان مرگ و حیات دارد. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» ۳ اجرای برنامه های الهی از طریق اسباب عادی و طبیعی است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ» ۴ آب، مایه ی حیات زمین و زمینیان است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ» ۵ تدبیر خداوند در طبیعت، کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۶ بهترین راه خداشناسی، گوش سپردن و پند گرفتن از آیات الهی است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ يَسْمَعُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶]

اشاره

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ (۶۶)

و بی گمان برای شما در (آفرینش) چهارپایان عبرتی است، ما شما را از آنچه در درون آنهاست، از میان غذاهای هضم شده و خون، شیر خالصی که برای نوشندگان گوارا است سیراب می کنیم.

نکته ها:

خداوند، نه تنها از لابلای ابر آسمان ها، آبی که مایه حیات است نازل می کند، بلکه از لابلای درون حیوانات، شیری که مایه حیات است، خارج می کند.

کلمه ی «فَرْثٍ» به غذای هضم شده ی درون معده گفته می شود و کلمه ی «لَعْبْرَةً» به چیزی گفته می شود که وسیله ی عبور از جهل به علم گردد.

با آنکه کلمه ی «الْأَنْعَامِ» جمع است. ولی ضمیر در «بُطُونِهِ» مفرد است. زیرا مراد، هر واحدی از چهارپایان است نه همه ی آنها.

شیر، یک غذای کامل است که هم به جای آب است و هم به جای غذا و تمام نیازهای بدن را تأمین می کند. در روایات می خوانیم: شیر، عقل را زیاد، ذهن را صفا، چشم را روشنی، قلب را تقویت، پشت را محکم، و فراموشی را کم می کند.

چهارپایان، تنها وسیله ی تأمین نیازهای مادی ما نیستند، بلکه می توانند وسیله ی تکامل معنوی و رشد ایمانی ما باشند.

راستی خدایی که شیر را از دل علف بیرون می کشد، نمی تواند در قیامت، انسان را از دل خاک بیرون کشد؟! خدایی که شیر خالص را از لابلای خون و غذای هضم شده، استخراج می کند، نمی تواند اعمال صالح را از سایر کارها جدا کند؟.

تبدیل علف به شیر، نیاز به دستگاه پالایش، میکروب زدایی، حذف مواد مضر، امکانات

شیرین کننده، گرم کننده، چرب کننده و رنگ کننده و لوله کشی در بدن چهارپایان دارد.

چگونه است که یک پالایشگاه نفت، مهندس لازم دارد، اما پالایشگاه شیر، خالق نمی خواهد؟ «إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً» انسان های خالص، کسانی هستند، که از لابلای فراز و نشیب ها و خطوط سیاسی و مسائل اجتماعی، و دوستان گوناگون، عبور کنند، اما نه رنگ آنان را بپذیرند و نه بوی آنها را. «مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبْنَا خَالِصًا» شرط گوارایی نوشیدنی ها، خالص بودن است. آری، آب های آشامیدنی زمانی گوارا است که از هر گونه آلودگی خالص باشند. «خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» گوارا بودن، باید برای همه ی مصرف کنندگان باشد، نه تنها انسان ها، و لذا فرموده: «سَائِغًا لَكُمْ» بلکه فرمود: «سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ».

در دنیای متمدن امروز، دیده و شنیده شد که کشورهای متمدن آنچه را تاریخ مصرفش گذشته است برای آوارگان و درماندگان ارسال می کنند! مصرف شیر توسط انسان، نشان دهنده آن است که کسی که حیوان را آفرید و شیر را در درون آن ساخت، همان کسی است که ما را آفرید و نیازهای ما را می دانست. «نُشِّقُكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ» حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۵ نهج البلاغه به مسئول جمع آوری زکات می نویسد: وقتی برای جمع آوری زکات می روی باید اصولی را مراعات کنی، از جمله آنکه مقداری شیر در پستان حیوان باقی بگذاری تا نوزادان بی بهره نباشند. میان حیوان و نوزادش جدایی نینداز و در مسیر راه، به حیوانات خسته استراحت بده و آنها را از خوردن آب و علف باز مدار.

کتک زدن به حیوان، شیر دوشیدن با ناخن بلند، بهره کشی بیش از حد از حیوان و هر گونه ظلمی به حیوان ممنوع است. در قرآن می خوانیم: حضرت سلیمان با آن همه عظمتش که جنّ و انس تحت فرمان او بودند، به حیوانات ملاحظت نموده و دست مبارکش را به گردن و پای آنها می کشید. «فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ» (۱)

ص: ۴۱۸

۱ سیستم تولید شیر در حیوانات و خروج آن از میان خون و فضولات، درس عبرتی برای انسان است. «لَعِبْرَةَ نُشْرِيقِكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبِنًا» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷]

اشاره

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۶۷)

و از میوه های درختان خرما و انگور، هم (نوشیدنی) مست کننده و هم رزق نیکو می سازید. البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه روشنی است.

نکته‌ها:

کلمه ی «سکر» به معنای از دست دادن عقل است و کلمه ی «سکر» به منشأ آن می گویند.

در دو آیه قبل سخن از آب و شیر بود که دو نوشیدنی طبیعی و مستقیم است. این آیه سخن از نوشیدنی هایی است که ما از طریق فشردن میوه ها بدست می آوریم. آنجا که دست خدا در کار است، همه لطف و صفاست، آب باران و شیر خالص، ولی آنجا که دست بشر دخالت می کند، گاهی رزق نیکو حاصل می شود و گاهی شراب که مایه ی فساد و تباهی است.

پیام‌ها

۱ هر چیزی که سبب مستی شود، رزق نیکو نیست. «سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» ۲ آنچه خدا آفریده خوب است، این ما هستیم که آنها را در چه راهی مصرف کنیم، یا چه کارهایی روی آنها انجام دهیم. «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» ۳ در آفرینش میوه ها (تنوع رنگ و طعم و خواص آنها و فواید کوتاه مدت و دراز مدت آنها و ترکیبات آنها و تأمین نیازمندی های انسان و مقدار تولید آن و مناسبت محل تولید با ساکنان منطقه و دسترسی انسان به آنها و عواملی که در پیدایش آنها بکار رفته) نشانه ای برای توجه به خالق است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

اشاره

وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ (۶۸)

و پروردگارت به زنبور عسل وحی (و الهام غریزی) کرد که از بعضی کوه ها و درختان و از دار بست هایی که مردم می سازند خانه هایی بساز.

نکته ها:

کلمه «وحی» به معنای اشاره و انتقال سریع و مخفی است که علاوه بر وحی الهی به انبیا، هم شامل غریزه می شود، نظیر این آیه و هم شامل الهام الهی، نظیر آیه ۷ سوره ی قصص «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» که خداوند به مادر موسی الهام کرد، و هم شامل وسوسه های شیطانی مانند آیه ۱۲۱ سوره ی انعام. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ»

پیام ها

۱ تلاش و حرکت حیوانات و انتخاب مسکن آنها بر اساس غریزه ای است که خداوند در نهاد آنها قرار داده است. «أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ» ...

۲ بهترین نوع عسل، عسل زنبورهای کوهستان است که از گل و گیاه کوهی استفاده می کنند. (۱) (نه مواد قندی مصنوعی که در نزدیکی کندو قرار دهند!) «اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ ... وَمِنَ الشَّجَرِ» ...

اشاره

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۶۹)

سپس از همه میوه ها بخور، پس راههای پروردگارت را خاضعانه طی کن. از شکم های آنها نوشیدنی رنگارنگ بیرون می آید که در آن شفای مردم است، البته در این (زندگی زنبور) برای کسانی که فکر می کنند قطعاً عبرتی است.

ص: ۴۲۰

در این آیه و آیات قبل، خداوند به دو نوع مایه حیاتی و نوشیدنی که از درون حیوانات است اشاره کرده؛ یکی شیر و دیگری عسل.

در دو آیه قبل خواندیم که انسان از میوه ها، وسیله مست کننده می سازد «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكْرًا» ولی حیوان از ثمرات، عسل شفا بخش می سازد!!! در نظام هدفدار و حکیمانه الهی، غفلت و بیکاری منفور است. لذا هر کجا در قرآن مسئله خوردن آمده، در کنار آن مسئولیتی بیان شده است، از جمله:

«كُلُوا ... وَاعْمَلُوا صَالِحًا» (۱) بخورید... و کار شایسته انجام دهید.

«فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا» (۲) بخورید و به دیگران اطعام کنید.

«كُلُوا ... وَاشْكُرُوا لِلَّهِ» (۳) بخورید... و خدا را سپاس گذارید.

«كُلُوا ... وَلَا تُسْرِفُوا» (۴) بخورید... و اسراف نکنید.

در این آیه نیز خداوند به زنبور عسل دستور خوردن می دهد، لکن خوردنی همراه با هدف و مسئولیت.

اولیای خدا چون «نحل» هستند که از پستی ها دوری کرده و بلندی ها را انتخاب می کنند، از معارف الهی استفاده کرده و راه پروردگارش را خاضعانه می پیمایند این افراد از حلقومشان حکمت و حلاوت های معنوی خارج می شود.

پیام ها

۱ رفتار حیوانات، طبق فرمان الهی است، که به صورت گزینه در آنها می باشد.

«ثُمَّ كَلِيَ»

۲ عسل، عصاره ی انواع میوه هاست. «كَلِيَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ» ۳ نه تنها انتخاب مسکن و غذای حیوانات با هدایت الهی است، بلکه همه کارهای آنها راهی است که خداوند پیش رویشان گذاشته است. «سُبُلَ رَبِّكَ»

ص: ۴۲۱

۱-۱. مؤمنون، ۵۱.

۲-۲. حج، ۲۸.

۳-۳. بقره، ۱۷۲.

۴-۴. انعام، ۱۴۱.

۴ حرکت حیوانات در مسیری که خداوند برایشان انتخاب نموده است، حرکت متواضعانه است. «سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا» ۵ اعجاز خلقت: یک کارخانه عسل سازی، در شکم حیوانی کوچک! «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا» ۶ عسل طبیعی به رنگ های مختلفی است. «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ» (رنگ های سفید، زرد، قرمز، که شاید این اختلاف رنگ ها بر اساس اختلاف رنگ گلها باشد.) ۷ در گیاهان و گلها، خواص درمانی است که از طریق عسل، شفای دردهای ما می شود. «فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (ناگفته پیداست که عسل، شفای همه دردها نیست، لذا بصورت نکره «شِفَاءٌ» آمده است) ۸ خانه سازی، موم سازی و عسل سازی، در کنار زهرسازی، توسط حیوان کوچکی مثل زنبور، از نشانه های قدرت الهی است. «لَأَيَّةٌ» ۹ تمام درس ها و عبرت ها، برای کسانی است که اهل فکر و اندیشه باشند «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و گر نه افرادی هستند که در تمام عمر از عسل استفاده می کنند ولی حاضر به چند دقیقه فکر درباره ی آن نیستند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰]

اشاره

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۷۰)

و خداوند شما را آفرید سپس (جان) شما را می گیرد و بعضی از شما به پست ترین دوران عمر (پیری) بازگردانده می شود، تا آنجا که بعد از دانستن (بسیاری از مطالب، بخاطر پیری همه را فراموش می کند و دیگر) چیزی نمی داند. البته خداوند آگاه و توانمند است.

نکته ها:

«أَرْذَلِ» از «رذل» به معنای پست و بی ارزش است. پست ترین دوران عمر، همان دورانی

است که ضعف و فراموشی به حدّ اعلی می رسد. (۱)

فراموشی دوران کهولت، مربوط به افراد عادی است، و گر نه اولیای خدا نظیر حضرت نوح و حضرت مهدی علیهما السلام که برای مسئولیتی عمر طولانی دارند، هرگز گرفتار غفلت و سستی و فراموشی نمی شوند.

پیام ها

۱ مرگ و حیات به دست اوست. «خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ» ۲ عمر مفید و با ارزش، دوران آگاهی انسان است. عمری که در آن فراموشی و غفلت است، بی ارزش است. «أَزْدَلِ الْعُمْرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ» ۳ عمر طولانی برای همه نیست. «وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ» ۴ تغییر و تحولات که در انسان پدید می آید، از قدرت و ضعف، علم و جهل، آگاهی و نسیان، همه بر اساس تدبیر و علم خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱]

اشاره

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادَى رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلَيْسَ اللَّهُ بِجَحْدُونَ (۷۱)

و خداوند بعضی از شما را بر بعضی دیگر در روزی برتری داده است، پس کسانی که برتری داده شده اند، رزق خود را بر زبردستان خود ردّ نمی کنند تا همه با هم برابر شوند. پس آیا نعمت خدا را انکار می کنند؟

نکته ها:

بعضی از رفتارها در موارد مختلف آثار گوناگونی دارد؛ مثلاً ترحم نسبت به دیگران کاری پسندیده است، ولی گاهی به قول شاعر: ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بود بر گوسفندان. و یا آموزش کار پسندیده ای است، لکن آموزش دادن به بعضی مثل دادن تیغ

ص: ۴۲۳

۱-۱. در آیه پنجم سوره حج نیز راجع به دوران کهولت، مشابه این آیه تکرار شده است.

به دست زنگی مست است. لکن رفتار عادلانه همه جا و نسبت به همه یک ارزش است و رعایت عدالت هیچگاه ناپسند نمی شود. لکن معنای عدالت، آن نیست که خداوند همه مردم را در یک درجه از استعداد و شرایط قرار دهد، زیرا اگر همه مردم در برخورداری از نعمت ها مساوی باشند، استخدام و تعاون و همکاری که برای زندگی اجتماعی یک ضرورت است از بین می رود. قرآن در آیه ۳۲ سوره زخرف می فرماید: «وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا» یعنی ما بعضی انسان ها را بر بعضی دیگر برتری دادیم تا بدین وسیله، استخدام پیش آید. (کلمه «سُخْرِيًّا» به معنای تسخیر و استخدام و «سُخْرِيًّا» به معنای استهزا است) تفاوت مردم در رزق، یکی از برنامه های حکیمانه الهی است. زیرا اگر همه مردم یکسان و یک نواخت بهره می بردند، کمالات معنوی آنان ظاهر نمی شد. مثلاً سخاوت، صبر، ایثار، حمایت، شفقت، تواضع و امثال آن، زمانی معنی پیدا می کند که تفاوت هایی در میان انسان ها باشد.

ممکن است معنای آیه این باشد که خداوند از بخل مردم انتقاد می کند که چرا افراد کامیاب، زیردستان خود را در امکانات خود شریک نمی سازند. و ممکن است معنای آیه چنین باشد که امکان انتقال بعضی نعمت ها به دیگران نیست، مثلاً چگونه می توان زیبایی چهره یا صوت یا عقل یا نبوغ یا محبوبیت یا نفوذ کلام را به دیگران منتقل کرد. این تفاوت ها رمز تکامل و یکی از نعمت های الهی است. چرا آن را انکار می کنید؟ گاهی کامیابی ها در اثر ظلم، حق کشی و استثمار بدست می آید که اسلام اینگونه درآمدها را حرام شمرده است، لکن گاهی توسعه رزق صد در صد خدادادی و از طریق حلال و بصورت طبیعی است. مثل دو نفر که مشغول ماهیگیری می شوند، یکی صدها ماهی در توری که او افکنده می رود، ولی دیگری چند ماهی به تور می اندازد. در اینجا غنی و فقیر، الهی است که برای آزمایش غنی و فقیر و بروز استعداد های آنهاست و هیچ جنبه ی منفی ندارد. این آیه نظر به اینگونه موارد دارد. «وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ» ابو ذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت فرمودند، نسبت به بردگان خود مساوات

« حَفْدَةٌ » جمع «حافد» به معنای سرعت در عمل است و چون نزدیکان، سریع تر به کمک والدین می شتابند، به آنها حفده گفته می شود.

سؤال: چرا در این آیه نام پسران آمده، ولی نام دختران نیامده است؟ پاسخ: ممکن است مراد از «بَيْنَ» پسران و دختران هر دو باشند، و ممکن است دختران مصداق طیبات باشند که در آیه آمده است، چنان که در آیه ی ۲۶ سوره ی نور می فرماید:

«الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» و ممکن است با وجود کلمه ی «حَفْدَةٌ» که به معنای نوه ی دختری است، نیازی به نام دختر نباشد.

پیام ها

۱ همسر و فرزند، از نعمت های الهی است. (همسر وسیله آرامش و فرزند مایه امید است) «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ ... أَزْوَاجًا ... بَيْنَ» ۲ از الطاف و حکمت های الهی، سنخیت میان زن و شوهر است. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ» ۳ ازدواج، یک برنامه ی مدبرانه الهی است. «وَاللَّهُ جَعَلَ ... أَزْوَاجًا» ۴ خداوند، هم نیازهای روحی و روانی را تأمین می کند. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا ... بَيْنَ وَ حَفْدَةٌ» و هم نیازهای مادی را. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۵ از الطاف حکیمانه الهی، دل پسند بودن رزق اوست. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۶ ترک ازدواج و جلوگیری از فرزند و تحریم حلال های الهی، باطل گرایی و کفران نعمت است. «أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ نِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ» ۷ با وجود همسر و رزق حلال، زنا و حرام خواری، کفران نعمت الهی است.

«نِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ»

۸ انسان میل به ماندگار شدن خود، یا یادگارهای خود دارد. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَ حَفْدَةٌ» ۹ ابتدا با بیان نعمت ها و الطاف، مخاطب خود را آماده کنید، سپس از او انتقاد کنید. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ ... أَزْوَاجِكُمْ ... وَ رَزَقَكُمْ ... أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ»

اشاره

و يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ (۷۳) فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۷۴)

و به جای خداوند بت هایی را می پرستند که نه مالک چیزی از آسمان ها و زمین هستند و نه می توانند مالک شوند.

پس بت ها را امثال و مانند خدا نشمارید. همانا خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

مشركان خداوند را همچون سلطان و شاه، و بت ها را وزیران او می پنداشتند. این آیه از اینگونه تشبیهات نهی می کند.

قآنی شاعر می گوید: ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده زیر نشینت همه ی کائنات

پیام ها

- ۱ معبود باید هم رازق باشد و هم قادر، ولی شرکائی که شما برای خدا گرفته اید هیچکدام را ندارند. «يَعْبُدُونَ ... مَا لَا يَمْلِكُ»
- ۲ بت ها و معبودها، نه الآن رازقند و نه می توانند در آینده رازق باشند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ»

- ۳ معبودهای خیالی شما، نه قدرت ریزش باران از آسمان دارند و نه قدرت رویاندن گیاه در زمین. «رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»
- ۴ معبودهای ساختگی، نه تنها قادر بر کارهای بزرگ نیستند، حتی قادر به کوچک ترین کارها هم نیستند. «رِزْقًا ... شَيْئًا»

۵ سرچشمه ی تشبیهات در مورد خدا، جهل انسان است. «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ... أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۶]

اشاره

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقِنَا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۷۵) وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۶)

خداوند، برده مملوکی را مثل می زند که بر هیچ چیز توانایی ندارد و کسی که (آزاد است و) ما به او رزق نیکو از جانب خود داده ایم، پس او مخفیانه و آشکارا از آن رزق انفاق می کند. آیا (این دو نفر) برابرند؟ (اگر نزد شما دو انسان توانا و ناتوان برابر نیستند، پس چگونه سنگ و چوب را با خداوند برابر می دانید) ستایش مخصوص خداست، اما بیشترشان نمی دانند.

و خداوند دو مرد را مثال می زند که یکی از آن دو گنگ است که بر هیچ چیز توانایی ندارد و سربار مولای خویش است، چگونه ای که هر کجا او را می فرستد، هیچ سودی با خود نمی آورد، آیا او با کسی که به عدالت فرمان می دهد و خود بر راه مستقیم می رود برابر است؟

پیام ها

۱ شما که دو انسان (مولی و عبد) را یکسان نمی دانید، چگونه خالق و مخلوق را مساوی می دانید. «هَلْ يَسْتَوِي» ۲ با سؤال و مثال، وجدان را بیدار و مردم را به فکر وادارید. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ...»

۳ ریشه ی شرک مردم، جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ آزادی یک نعمت الهی است «لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا» ۵ رزق حسن زمانی زیباست که همراه با انفاق باشد. «رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ» و زبان گویا زمانی ارزش دارد که همراه با امر به عدالت باشد. «مَنْ يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ» ۶ انفاق سرّی از انفاق علنی، بهتر است. (کلمه ی «سر» قبل از «جهر» آمده است) ۷ زبان، کلید روزی است. «أَبْكُمْ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ، وَ هُوَ كُلُّ عَلَيَّ مَوْلَاهُ... لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ» ۸ امر به معروف زمانی اثر دارد که امر نیز در راه درست باشد. «يَأْمُرْ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَيَّ صِدْقًا مُسْتَقِيمًا» ۹ افراد مالک نیز از خود چیزی ندارند و در سایه رزق الهی به نوایی رسیده اند.

(در آیه به جای اینکه در برابر «مَمْلُوكًا» کلمه ی «مَالِكًا» قرار گیرد، «رِزْقَانًا» آمده است)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷]

اشاره

وَ لِلّٰهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

غیب آسمان ها و زمین مخصوص خداست و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک تر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

کلمه ی «غَيْبٌ» در برابر شهود و یک امر نسبی است. یعنی ممکن است چیزی نسبت به شخصی، غیب باشد و نسبت به دیگری، حاضر و ظاهر باشد.

«أَمْرُ السَّاعَةِ» یعنی واقعه ی قیامت، از مهم ترین مصادیق «غَيْبٌ» است و از الطاف خداوند آن است که زمان آن را بر ما مخفی داشته است.

ممکن است این آیه پاسخی به تشبیهات مشرکان در آیات قبل باشد، که اگر در آسمان و زمین برای خدا شریکی بود، خدا از او آگاه بود، چون او همه چیز را می داند.

بدن انسان پس از مرگ متلاشی و ذراتش در زمین پخش و غایب می شود، او غیب را

می داند و بار دیگری او را می آفریند.

پیام ها

۱ خداوند نه تنها عالم به غیب است، بلکه مالکِ غیب است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ» ۲ هیچ کاری برای او سخت نیست، حتی برپایی قیامت. «مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ» ۳ باطن و غیب هر کاری در قیامت جلوه می کند. «وَلِلَّهِ غَيْبٌ... وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ» ۴ قیامت، شدنی است، زیرا خداوند هم علم به همه چیز دارد و هم قدرت بر دوباره آفریدن. «لِلَّهِ غَيْبٌ، عَلَيَّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ۵ به دنیا مغرور نشویم، قیامت دور نیست، خود را آماده کنیم. «كَلَمَحِ الْبَصْرِ» ۶ خدا می تواند مقدمات هر کاری را حذف یا فشرده کند و یا سرعت بخشد. (۱) «كَلَمَحِ الْبَصْرِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸]

اشاره

وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۸)

و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که هیچ چیز نمی دانستید و برای شما گوش و چشمها و دل ها قرار داد، شاید شما شکر کنید.

نکته ها:

کلمه ی «امهات» جمع «ام» است و بجای «امات»، «امهات» گفته می شود، یعنی حرفِ «ها» در جمع زاید است.

پیام ها

۱ تولد از مادر، به اراده ی الهی است. «اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ» ۲ یاد نقص ها و کمبودها و فقدان های گذشته، روحیه ی شکر را در انسان بارور

ص: ۴۳۰

۱- ۱). حذف مقدمات، نظیر سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره و سرعت بخشیدن به مقدمات، مانند آوردن تخت بلقیس نزد حضرت سلیمان در یک لحظه.

می کند. «لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۳ حکمت و سنت خداوند، آن است که هر کاری از راه وسیله اش انجام شود.

ابزار علم، چشم و گوش و دل است. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ» ...

۴ کار آیی گوش قبل از چشم است. (گوش در شکم مادر هم می شنود، ولی چشم بعد از تولد، تا مدتی بسته است. شاید به همین دلیل در آیه نام گوش قبل از چشم برده شده است) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ» ۵ تشکر از هر نعمت، بکارگیری صحیح آن است. زیرا قرآن از گروهی انتقاد می کند که چشم دارند ولی حقایق را نمی بینند، گوش دارند ولی حاضر به شنیدن حق نیستند. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» ۶ شکر واقعی نعمت چشم و گوش، تحصیل علم است: زیرا آیه ابتدا می فرماید:

شما نمی دانستید، من به شما چشم و گوش دادم تا شکر کنید، یعنی علم بیاموزید. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹]

اشاره

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۷۹)

آیا به پرندگان نمی نگرند، در حالی که در فضای آسمان در پرواز هستند، جز خداوند آنها را نگاه نمی دارد. البته در این (پرواز) برای گروهی که ایمان می آورند نشانه هایی روشن است.

نکته ها:

چنان که گفته شد سیمای این سوره، آشنایی با نعمت ها و توجه به خالق آنهاست. و تا اینجا از نعمت هایی همچون آب باران، شیر حیوانات، میوه ها، عسل و نعمت همسر و فرزند نام برده شد و در این آیه و آیه بعد به نعمت پرندگان، پوست و پشم و کرک چهارپایان و بهره برداری از کوه ها اشاره شده است.

پرواز پرندگان، گاهی تنها و گاهی دسته جمعی، گاهی منظم و گاهی نامنظم، گاهی برای

ص: ۴۳۱

فرار و گاهی برای غذا می باشد. هر پرنده ای با بالی مناسب با وزن و نیازش، پرواز می کند، که همه ی این امور باید سبب توجّه انسانِ عاقل به خداوند شود.

پیام ها

۱ خداوند از ما تفکر در آفریده ها را می خواهد و از کسانی که فکر نمی کنند، انتقاد می کند. «أَلَمْ يَرَوْا» ۲ پرنده گان، در هر حال و هر جا در تسخیر الهی اند. «مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ» ۳ داشتن امکانات و ابزار برای پرواز در آسمان، نباید ما را از خدا غافل کند. (۱) «مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ» ۴ شگفتی های پرواز پرنده گان، یکی دو تا نیست. «لآيَاتٍ» لکن دریافت این نشانه ها برای اهل ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰]

اشاره

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوَابِهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَانًا وَ مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ (۸۰)

و خداوند برای شما از خانه هایتان، مایه آرامش قرار داد، و برای شما از پوست های چهارپایان خیمه هایی قرار داد، که روز کوچ شما و روز اقامت شما (حمل و نقل) آن را سبک و خفیف می یابید. و از پشم و کرک و موهای آنها، برای مدتی لوازم اسباب زندگی قرار داد.

ص: ۴۳۲

۱-۱) روزی در هواپیما نشسته بودم. سرمهماندار اعلام کرد تا چند دقیقه دیگر در فرودگاه خواهیم نشست. به او گفتم چرا این شاء الله نگفتی؟ او گفت: کامپیوتر هواپیما برای ما زمان، مسافت و فاصله و همه چیز را روشن کرده است و نیازی به ان شاء الله نیست. به او گفتم مگر هواپیماهایی که در شرق و غرب عالم سقوط می کنند کامپیوتر ندارند، آری اراده خدا منتظر کامپیوتر شما نیست. او کمی فکر کرد و برگشت و اعلام کرد که تا چند لحظه ی دیگر ان شاء الله در زمین خواهیم نشست. من نیز با هدیه ای از او تشکر کردم.

نکته ها:

کلمه ی «بیت» از «بیتوته» به معنای محل استراحتی است که انسان شب را در آنجا می گذراند. کلمه ی «ظعن» به معنای رفتن است. کلمه ی «اثاثا» به معنای اجناس زیاد خانه است. مراد از «تَسْتَخِفُّوْهَا» خیمه هایی است که حمل و نقل آن آسان و خفیف است.

پیام ها

۱ خانه محل آسایش و آرامش است. «بُيُوتُكُمْ سَيِّئًا» ۲ از نقش چهارپایان و پوست آنها و کرک و مو و پشم آنها در تهیه اسباب زندگی و خیمه ها غافل نشویم. «مَتَاعًا» ۳ زمان استفاده از نعمت ها محدود است. «إِلَى حِينٍ» ۴ هماهنگی نعمت ها با نیازهای بشر و تناسب ساختمان انسان با پوست و پشم و کرک و مو یکی از تدبیرهای الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ جَعَلَ لَكُمْ» ۵ سبک وزن بودن پشم و پوست و کرک و مو، یکی از نعمت های الهی است.

«تَسْتَخِفُّوْهَا»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۱]

اشاره

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سِيْرًا بَيْلَ تَقِيْكُمْ الْحَرَّ وَ سِيْرًا بَيْلَ تَقِيْكُمْ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ (۸۱)

و خداوند از آنچه آفریده، برای شما سایه ها قرار داد و از کوه برایتان، غارها قرار داد و برای شما لباس هایی قرار داد که شما را از گرما (و سرما) حفظ می کند و لباس هایی که شما را از آسیب های یکدیگر حفظ می نماید. اینگونه (خداوند) نعمت خود را بر شما تمام می کند، باشد که خود را تسلیم او کنید.

نکته ها:

کلمه ی «اکنان» جمع «کن» به چیزی گفته می شود که وسیله ی استتار باشد و مراد از آن

در این آیه، غارها و تونل های زیر کوه هاست.

خداوند در آیه قبل، نعمت مسکن را برای شهرنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»، و نعمت چادر را برای کوچ نشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»، مطرح کرد و در این آیه، نعمت غار را برای غارنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» مطرح ساخته است.

در میان انواع لباس ها، نام «سِرَابِيل» به معنای پیراهن، برده شده که لباس دائمی برای زن و مرد، کودک و بزرگ، در همه حال و همه جاست و تمام بدن را می پوشاند.

به گفته ی تفسیر المیزان، رسم عرب بر آن است که میان دو امر متضاد، نام یکی را می برد ولی هر دو را در نظر دارد. لذا در این آیه نیز مراد از جمله ی «تَقِيكُمْ الْحَرَّ» لباسی است که انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، گرچه فقط نام گرما برده شده است.

پیام ها

۱ توجه و یاد نعمت ها، علاقه انسان را به ولی نعمت زیاد و روح تسلیم و پرستش را در او زنده می کند. (کل آیه) ۲ نقش سایه، کمتر از روشنایی و نور نیست. «جَعَلَ لَكُمْ ... ظِلَالًا» ۳ کامیابی از نعمت ها، ما را از یاد آفریدگار آنها غافل نکند. (در این آیه سه بار کلمه ی «جَعَلَ» و یک بار کلمه ی «خَلَقَ» بکار رفته است) ۴ زره و لباس دفاع که با نرم شدن آهن و خلاقیت ساخته شده، از الطاف الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ بِأَسِيَكُمْ» ۵ توجه دادن مردم به نعمت ها و خالق آنها، بهترین راه دعوت به خدا و جلوگیری از سرکشی و تکبر است. «يُيَسِّرُ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ» ۶ در گفتگوها، مخاطب و محیط سخن را در نظر بگیرید. (گرچه لباس وسیله ی حفظ از سرما و وسیله ی زیبایی نیز هست، لکن چون مشکل منطقه حجاز گرما و جنگ بود، خداوند به دو فایده حفاظت از گرما و جنگ اشاره کرده است. «سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ ... تَقِيكُمْ بِأَسِيكُمْ»

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۸۲)

پس (ای پیامبر) اگر روی برتافتند، پس بر (عهده) تو جز تبلیغ روشن نیست.

پیام ها

۱ انسان در انتخاب راه و عقیده اختیار دارد و نشانه ی آن سرکشی در برابر دعوت انبیاست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» ۲ وظیفه ی انبیا، ابلاغ است نه اجبار. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» ۳ تبلیغ باید روشن و بدون ابهام و شک باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» ۴ اگر انسان روح سالم نداشته باشد، روشن ترین تبلیغ ها «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، از پاک ترین افراد یعنی انبیا، در او کارساز نیست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

اشاره

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (۸۳)

(آنها) نعمت خداوند را می شناسند، سپس آن را انکار می کنند و بیشتر آنان کافر و ناسپاسند.

نکته ها:

قرآن درباره ی انکار عالمانه و لجاجت با حق، بارها سخن گفته است؛ گاهی می فرماید: با آنکه از درون، یقین دارند، انکار می کنند، «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱) گاهی می فرماید: پیامبر را مثل فرزندان خود می شناختند، ولی انکارش می کردند، «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ» (۲) گاهی می فرماید: حق را می دانند ولی آگاهانه کتمان می کنند، «لَيَكْتُمِينَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (۳) و گاهی می فرماید: مطلب را درک می کنند ولی روی آن را می پوشانند، «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ» (۴) امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی علی بن ابی طالب علیهما السلام در مسجد پیامبر و در حال رکوع،

ص: ۴۳۵

۱-۱. نمل، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۴۶.

۳-۳. بقره، ۱۴۶.

۴-۴. بقره، ۸۹.

انگشتر خود را به فقیر داد و آیه ی ۵۵ سوره مائده نازل شد که وَلِيَّ شِمَا فِقْطِ خِذَا وَ رِسُولٍ وَ كَسِيٍّ اِسْتِ كِهْ دَر رِكَوْعِ اِنْفَاقِ مِي كَنْد، گروهی ولى خود را شناختند و انكار كردند، در اين هنگام اين آيه نازل شد؛ «يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا». (۱)

امام صادق عليه السلام فرمود: «نحن و الله نعمت الله التي انعم بها على عباده و بنا يفوز من فاز» (۲) بخدا سوگند، نعمتی را که خدا به بندگان انعام کرده، ما هستیم و تنها بواسطه ما مردم رستگار می شوند.

پیام ها

۱ علم و شناخت کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «يَعْرِفُونَ... يُنْكِرُونَهَا» ۲ ریشه ی کفر، علاوه بر جهل، تعصب های قومی، لجاجت روحی و حفظ منافع مادی است. «يَعْرِفُونَ... يُنْكِرُونَهَا»... اَلْكَافِرُونَ» ۳ بعد از شناخت حق، تا مدتی تضاد و درگیری در روح است، تا بالاخره شقاوت غالب شده و کفر می ورزند. «ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» و فرمود: «فینکرونها»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۴]

اشاره

وَ يَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤَدُّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَا لَهُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴)

و(یاد کن) روزی را که از هر امتی شاهدی برانگیزیم، سپس به کسانی که کفر ورزیدند اجازه (هیچ کلامی) داده نخواهد شد و آنها برای عذرخواهی فراخوانده نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن بارها، سخن از گواهان قیامت مطرح شده است؛ پیامبران، فرشتگان، اولیای خدا، زمین و اعضای بدن، از گواهان آن روز هستند. امام صادق علیه السلام فرمودند: برای هر امت و زمانی، امامی هست که مردم با او محشور می شوند. (۳) و امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۴۳۶

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۲۴۵.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

فرمودند: «نحن الشهود على هذه الامه» همانا ما شاهدان بر این امت هستیم.

با آنکه خداوند همه جا حاضر و به همه چیز آگاه است، ولی وجود گواهان متعدّد، عامل پیدایش تقوا و حیا برای مؤمنان و وسیله‌ی رسوایی بیشتر مجرمان است.

شرط شهادت و گواهی، علم و آگاهی همراه با عدالت است. بنا بر این اولیای خدا که در قیامت شاهد بر ما هستند باید در دنیا، بر کار ما ناظر بوده و اعمال ما بر آنها عرضه شود و این همان عقیده ماست که به گفته روایات متعدّد و آیه‌ی مبارکه «فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) هر هفته، اعمال ما به امام زمان علیه السلام عرضه می‌شود. و بدون این عقیده، آیات «شهادت» و گواهی در قیامت، قابل توجیه نیست. چگونه کسی که از اعمال ما خبر ندارد یا عدالت ندارد، در قیامت گواهی بدهد.

کلمه‌ی «استعتاب» از عتاب است، یعنی گنهکار از صاحب حق، طلب عتاب و سرزنش می‌کند تا بدین وسیله قهرش فرو نشیند و رضایت دهد.

در دنیا هم می‌توان توبه کرد، هم عذرخواهی و هم جبران نمود، اما در قیامت نه جای توجیه است، نه تعذیر، نه تدارک:

اما توجیه مردود است، چون وقتی که بعضی از دوزخیان به گروه دیگری می‌گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم، خطاب می‌رسد: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۳) بلکه خود شما اهل ایمان آوردن نبودید.

اما تدارک گناه مردود است، چون وقتی از خداوند می‌خواهند؛ «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۴) ما را به دنیا بازگردان تا کار شایسته‌ای انجام دهیم، پاسخ می‌شنوند: «كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا» (۵)، «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ» (۶) و اما عذرخواهی مردود است، چرا که قرآن می‌فرماید: «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۷) اجازه نمی‌یابند که عذرخواهی کنند.

ص: ۴۳۷

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. صافات، ۲۹.

۴-۴. سجده، ۱۲.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۰.

۶-۶. سجده، ۱۴.

۷-۷. مرسلات، ۳۶.

۱ گواه هر قومی از خودشان است، تا حجت بر آنها تمام شود. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا» ۲ خدا در میان هر قومی و در هر زمانی، بر مردم حجت و شاهد دارد. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا» ۳ در دادگاه الهی، حساب و کتاب و گواه و شهادت مطرح است. «شَهِيدًا» ۴ با وجود شاهد و حجت، دیگر عذر تراشی و توجیه، یا رضایت طلبی معنا ندارد. «لَا يُؤْذَنُ ... لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۵]

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ (۸۵)

و چون کسانی که ستم کردند عذاب را ببینند، پس نه از آنان عذاب کم شود و نه مهلتشان داده شود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که در قیامت، نه اجازه ی توجیه دهند و نه امکان رضایت طلبی. و در این آیه می فرماید: قهر خداوند در آن روز، نه تخفیفی دارد و نه تأخیری.

پیام ها

۱ آگاهی از کیفر و چگونگی آن، عامل بازدارنده از گناه است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ...»

۲ سرچشمه ی عذاب خداوند، ظلم خود بشر است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ» ۳ در قیامت، کیفر ستمگران، تخفیف و تأخیر ندارد. «ظَلَمُوا ... فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَ ...»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۶]

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شَرَّكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ (۸۶)

و چون کسانی که شرک ورزیدند، شرکای (پنداری) خود را (در قیامت) ببینند، گویند پروردگارا اینان شریکان (خیالی) ما بودند که ما به جای تو می خواندیم (ولی شرکا به سخن آمده) حرف آنان را به خودشان برگردانده (و پاسخشان دهند) که شما بدون شک دروغگویید.

بر طبق روایات، در قیامت، مواقف مختلفی است؛ در بعضی مواقف مُهر بر لب خورده و دست و پا گواهی می دهند. در موقفی دیگر، ناله ها و استمدادها بلند است. در موقفی دیگر، انسان بدنبال آن است که گناه خود را به گردن دیگران بیندازد. مثلاً به شیطان می گوید: تو مرا به کفر و شرک وادار کردی، و شیطان در پاسخ می گوید: من از روز اوّل با شرک شما مخالف بودم. «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونَ مِنْ قَبْلُ» (۱) گاهی مقصّر را بت ها می داند، ولی آنها نیز تبری می جویند. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشُرَكَّائِهِمْ» (۲) حتی خداوند به حضرت عیسی خطاب می کند: آیا تو به مردم گفتی که تو و مادرت را معبود قرار دهند؟ و عیسی در پاسخ می گوید: تو از هر شریکی منزهی،... این مردم به سراغ جن رفتند و هرگز من کسی را به سوی غیر تو دعوت نکرده ام. «قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» (۳) و در آیه مورد بحث نیز، موجوداتی که شرکای خدا قرار گرفته شده اند، از مشرکان تبری می جویند و آنها را تکذیب می کنند.

پیام ها

۱ خداوند شریک ندارد، مشرکان برای او شریک می پندارند. «شُرَكَاءَهُمْ» و فرمود: «شركاء الله» ۲ وحشت قیامت باعث می شود که انسان برای رهایی خود، بار را به دوش دیگران بیندازد. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا» ۳ معبودهای ساختگی نیز در قیامت، محشور می شوند. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا» ۴ در قیامت، برای دفاع از خود، بت ها نیز به سخن در آیند. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ» ...

۵ بت ها لیاقت خود را برای پرستش تکذیب می کنند و به بت پرستان می گویند:

شما در واقع خیالات خود را پرستش می کردید. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ»

ص: ۴۳۹

۱-۱. ابراهیم، ۲۲.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۳-۳. مائده، ۱۱۶.

اشاره

وَأَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۸۷)

در چنین روزی به پیشگاه خدا سر تسلیم افکنند و آنچه را به دروغ می بافتند، از آنان محو شود.

پیام ها

۱ اگر امروز تسلیم نشویم، فردا در قیامت تسلیم خواهیم شد، ولی چه سود؟ «وَأَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ» ۲ تمام خیال بافی ها در قیامت، محو می شود. (آرزوی شفاعت و تقرب و امید عزت و نصرت از غیر خدا، خیالی بیش نیست.) «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

اشاره

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ (۸۸)

کسانی که کافر شدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به سزای فساد مداومشان عذابی بر عذابشان افزودیم.

نکته ها:

عکس العمل مردم در برابر راه خدا متفاوت، گاهی مثبت و گاهی منفی است و هر کدام دارای درجات و مراحل می باشد؛ الف: برخوردهای مثبت:

گروهی در انتظار فهم راه خدا و پیمودن آن هستند. «عَسَىٰ رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (۱) گروهی به خاطر خدا هجرت می کنند. «وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲) گروهی به خاطر در راه خدا بودن محاصره می شوند. «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳) گروهی در راه خدا آزار را تحمل می کنند. «أُذُوا فِي سَبِيلِي» (۴)

ص: ۴۴۰

۱-۱. قصص، ۲۲.

۲-۲. نساء، ۱۰۰.

۳-۳. بقره، ۲۷۳.

۴-۴. آل عمران، ۱۹۵.

گروهی منادی دعوت دیگران به راه خدا می شوند. «اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» (۱) گروهی در راه خدا هرگز سست نمی شوند. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲) گروهی در راه خدا می جنگند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳) گروهی کشته می شوند. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۴) ب: برخوردهای منفی:

گروهی خیال می کنند در راه خدا هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ» (۵) گروهی راه خدا را کج می خواهند. «يَتَّبِعُونَهَا وَعِوََجًا» (۶) گروهی راه خدا را بر دیگران می بندند. «يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۷) گروهی برای بستن راه خدا پولها خرج می کنند. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۸)

پیام ها

۱ کفر مقدمه ی فساد است. «كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... يُفْسِدُونَ» همان گونه که ایمان مقدمه عمل صالح است. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (که در آیات متعدد آمده است) ۲ حساب رهبران کفر که با قلم و بیان و امکانات، راه خدا را می بندند، از حساب افراد عادی جداست. «زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ» ۳ مفسد فی الأرض تنها کسانی که امتیّت جامعه را بهم می زنند نیستند، بلکه هر فرد یا گروهی که به هر شکلی، مانع رشد معنوی جامعه شود، مفسد است.

«الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا

... بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ»

ص: ۴۴۱

۱-۱. نحل، ۱۲۵.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۶.

۳-۳. نساء، ۷۶.

۴-۴. آل عمران، ۱۶۹.

۵-۵. اعراف، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۴۵.

۷-۷. اعراف، ۴۵.

۸-۸. انفال، ۳۶.

اشاره

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَيَّ هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۸۹)

و(یاد کن) روزی را که در هر امتی، شاهدی بر آنان از خودشان برانگیزیم و تو را بر آنان گواه آوریم و بر تو این کتاب را نازل کردیم که روشنگر هر چیز است و مایه ی هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.

نکته ها:

در پنج آیه قبل نیز به مسأله گواه بر امت ها اشاره شد و این جزء عقاید قطعی ماست که در قیامت، هر امتی شاهد و گواهی دارند و پیامبر اسلام شاهد بر این امت و گواهان سایر امت ها است. نکته مهم آن است که گواهی اولیای خدا باید از روی حس و دیدن و علم باشد و آنها از هر گونه خطا و کذب معصوم باشند تا گواهی آنها در آن روز حساس بر همه ی مردم، یک نوع اتمام حجت باشد. و ناگفته پیداست کسی که بر اعمال حاضر و غایب و ظاهر و باطن مردم، آگاه باشد و سخن او در قیامت مورد پذیرش امت و خداوند باشد، جز انبیا و امامان معصوم، که با امدادهای غیبی، بر رفتار و کردار و گفتار و نیات مردم، آگاهند، کس دیگری نخواهد بود.

در تفسیر صافی از امام صادق علیه السلام نقل شده که آن حضرت فرمود: بخدا قسم ما هر چه را در آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست و هر چه در بهشت و دوزخ است، می دانیم.

سپس امام این آیه را سه بار پی در پی تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام فرمود: هر چه را که امت به آن نیاز داشته، در قرآن آمده است و هر سخنی که از من شنیدید اگر سند قرآنی اش را بخواهید، خواهم گفت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: خبر شما و تاریخ گذشتگان و آیندگان و آسمان و زمین در قرآن آمده است. (۱)

ص: ۴۴۲

امام رضا علیه السلام در جلسه ای به رؤسای ادیان فرمود: از معجزات پیامبر اسلام آن است که یتیمی فقیر و چوپانی درس نخوانده، کتابی داشته باشد که «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» باشد و اخبار گذشته و آینده تا قیامت در آن ثبت شده باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر مسأله ای که مورد اختلاف دو نفر باشد در کتاب خدا، اصلی که آن را حل کند وجود دارد، گرچه عقل مردم به آن نرسد. (۱)

قرآن بیان هر چیز است، امّا هر کس نمی فهمد چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: در قرآن، برای عوام عبارتی ظاهری، برای خواص اشاراتی رمزی، برای اولیای خدا، لطائف الهی و برای انبیا، حقایق است. (۲)

تبیان همه چیز بودن، یا مستقیم است یا بواسطه ی آیاتی که در آن اصولی مطرح شده و آن اصول برای ما کارساز است. نظیر آیه؛ «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۳) آنچه را پیامبر برای شما آورده بگیرید و از آنچه شما را نهی کرده دور شوید و نظیر آیه؛ «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۴)

پیام ها

۱ نظارت دائمی اولیای خدا بر اعمال ما، یکی از مسلمات قرآنی است. «شَهِيداً عَلَيْهِمْ» ۲ گواهان در قیامت، سلسله مراتب دارند. برای هر امتی، امام آن شاهد است و پیامبر اسلام، شاهد بر همه ی گواهان است. «جِئْنَا بِكَ عَلِيٍّ هُوَ لَأَشْهَدُ» ۳ هم پیامبر اسلام بر همه پیامبران شاهد است و هم کتابش، تبیان کلّ شیء است.

«نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبَيِّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴ قرآن کتابی جامع برای بیان همه نیازهای جامعه است. «تَبَيِّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ» ۵ تسلیم بودن، لازمه دریافت هدایت، رحمت و بشارت الهی است. «هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرًا لِلْمُسْلِمِينَ»

ص: ۴۴۳

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. حشر، ۷.

۴-۴. نحل، ۴۴.

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۹۰)

همانا خداوند (مردم را) به عدل و احسان و دادن (حق) خویشاوندان، فرمان می دهد و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز، نهی می فرماید او شما را موعظه می کند باشد که متذکر شوید.

نکته ها:

این آیه منشور جهانی اسلام است که امام باقر علیه السلام آن را در خطبه های نماز جمعه می خواندند. و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین یک آیه بود، کافی بود که بگوییم: قرآن، «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» است، اوامر و نواهی این آیه در همه ادیان بوده و هرگز نسخ نشده است.

ولید بن مغیره، چنان جذب این آیه شد که گفت: شیرینی، زیبایی، محتوای آن، چنان است که نمی تواند کلام بشر باشد. (۱) و عثمان بن مظعون می گوید با شنیدن این آیه، اسلام به عمق جانم نفوذ کرد و به دلم نشست.

«عدل» درباره چیزی است که تساوی آن با بصیرت درک شود و «عدل» در مورد چیزی است که تساوی آن با حس درک شود. «عدل» مساوات در جزاء است ولی «احسان» زیاد کردن پاداش است. (۲)

«عدل» دوری از افراط و تفریط است که هم در عقاید مطرح است و هم در رفتار شخصی و جامعه و سفارش این آیه هم به فرد است و هم به حکومت ها.

«عدل» در نظام آفرینش، رمز پایداری آن است. «بالعدل قامت السموات و الارض» و در نظام تشریح سرلوحه ی دعوت همه انبیاست.

«احسان» کلمه ی مبارکی است که شامل خدمات مالی، فکری، فرهنگی، عاطفی، می شود.

و «فحشاء» به گناهی گفته می شود که بزرگ و رسوا باشد و «منکر» به کاری گویند

ص: ۴۴۴

۱-۱. تفسیر کبیر.

۲-۲. مفردات راغب.

که عقل و فطرت و شرع آن را انکار کند.

به گفته تفسیر فی ظلال، هر گاه طاغوت‌ها با تبلیغات فاسد، زشتی گناه را در دیده‌ی مردم اندک و حساسیت مردم را نسبت به گناه کم کنند، ملاک معروف و منکر، شرع خواهد بود.

پیام‌ها

۱ آیا خداوندی که انسان‌ها را به عدل و احسان دعوت می‌کند، می‌شود که خود عادل نباشد! «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»
۲ عدل و احسان در کنار هم جاذبه دارد، و گر نه مقررات خشک، دلها را التیام نمی‌دهد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (عدل، مقدار واجب و احسان، مقدار مستحب است) ۳ اولین امر به معروف و ناهی از منکر، خود خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى» ۴ در احسان، رسیدگی به بستگان و صله‌ی رحم اولویت دارد. «الْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى» ۵ امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است و عدل، بر احسان. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ... وَيَنْهَى» ۶ امر به معروف و نهی از منکر باید در فضای صفا و محبت و در قالب موعظه و خیرخواهی باشد. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى ... يَعْظُمُكُمْ» ۷ امرین به معروف نباید از مردم انتظار پذیرش صد در صد داشته باشند. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ۸ مردم فطرتاً به عدل و احسان گرایش دارند و از فحشا و منکر متنفرند، لکن وسوسه‌ها و غرایز موجب غفلت او می‌باشند که باید با تذکر آنان را متذکر نمود. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» ۹ در نهی از منکر باید ابتدا گناهان رسوا را جلوگیری کرد، همان‌گونه که در امر به معروف باید ابتدا به واجبات سفارش کرد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ... يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ» ۱۰ سفارش به عدل و نهی از فحشا، سنت ابدی خداوند است. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى» ...

(فعل مضارع نشانه استمرار است)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱]

اشاره

وَ أَوفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (۹۱)

و به عهد خدا آن گاه که پیمان بستید وفادار باشید و سوگندها را پس از استوار ساختنش نشکنید، زیرا که خدا را بر خودتان کفیل (و گواه و ضامن) قرار داده اید. همانا خداوند آنچه انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در روایات، پیمان در آیه را، پیمان مردم با رهبران الهی دانسته اند. (۱)

اگر مردم به پیمان های خود وفادار باشند، خداوند به الطافی که وعده داده، لباس عمل می پوشاند. «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲)

پیام ها

۱ وفاداری به پیمان ها و سوگندهای الهی، لازم است. «أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ...»

۲ عمل به سوگند و عهدی لازم است که قصد جدی در کار باشد. «بَعْدَ تَوْكِيدِهَا» چنان که در آیه ی ۸۹ سوره مائده می خوانیم: خداوند شما را به خاطر سوگندهای لغو مؤاخذه نمی کند. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ» ۳ پیمان شکنی شما را خدا می داند و کیفر می دهد، خواه مردم بفهمند یا نفهمند.

«إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲]

اشاره

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَظَتْ غَزْلُهُا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَائِهَا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لِيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۹۲)

١-١) تفاسير صافى و درّ المنثور.

٢-٢) بقره، ٤٠.

و مانند آن زن نباشید که بافته ی خویش را پس از محکم بافتن، رشته رشته می کرد، سوگندهای خود را دستاویز (فریب و خیانت) میان خودتان می گیرید به خیال آنکه گروهی از گروه دیگری بیشتر است، (و پیمانی را که با گروه ضعیف بسته اید می شکنید) جز این نیست که خداوند شما را با آن سوگندها، آزمایش می کند و حتماً آنچه را که در آن اختلاف می کردید در قیامت برایتان روشن خواهد ساخت.

نکته ها:

در تاریخ آمده که زن بی خردی در نیمی از روز پنبه و پشمی را می بافت و در نیم دیگر بافته خود را وامی تابید، کار او یک ضرب المثل شد که قرآن نیز برای کسانی که زحمات خود را هدر، و پیمان های خود را می شکنند بکار برده است.

فاطمه زهرا علیها السلام در مسجد مدینه در خطبه ای که علیه حاکمان وقت ایراد فرمود، این آیه را تلاوت کرد که مثال شما به خاطر پیمان شکنی نسبت به بیعتی که در غدیر خم با علی علیه السلام داشتید، مثال همان زنی است که می بافت و سپس بافته خود را پنبه می کرد. (۱)

مثال ها و ضرب المثل های قرآن به نحوی است که در همه ی مکان ها و زمان ها تازگی و روشنی و طبیعی بودن خود را حفظ می کند و از کودک دبستانی تا فیلسوف را اشباع می کند.

جمله ی «أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: شما بخاطر قدرت و کثرت گروهی، پیمانی را که با گروه کوچک تر بسته اید نشکنید.

ب: شما بخاطر آنکه ابر قدرت شده اید، پیمان خود را با گروه های کوچک نشکنید.

پیام ها

۱ پیمان شکنی، هدر دادن زحمات گذشته است. «نَقَضَتْ غَزْلَهَا» ۲ هر چه پیمان محکم تر بسته شود، شکستن آن زشت تر است. «مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ» ۳ پیمان شکنی پی در پی، ننگ بیشتری دارد. («أَنْكَاثًا» جمع «نکث»)

ص: ۴۴۷

۴ با مقدّسات بازی نکنیم. (مقدّسات را دستاویز و وسیله ی خدعه قرار ندهیم) «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا» ۵ قدرت و تعداد و هیاهوهای سیاسی و اقتصادی، زمینه ی پیمان شکنی است.

«أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ»

۶ یکی از ابزار آزمایش، وفای به تعهدات است. «يَلْبُوكُمُ اللَّهُ بِهِ» ۷ یاد معاد، عامل تقوی و مراعات پیمان ها است. «وَلِيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳]

اشاره

وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ لَسْتَ تَسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۳)

و اگر خداوند خواسته بود (همه شما را به طور اجبار و اجبار) یک امت (مؤمن و) متحد قرار داده بود، (تا میان شما هیچ اختلافی نباشد، ولی این اجبار و اکراه خلاف سنت و برنامه اوست و لذا) هر که را بخواهد گمراه می کند (و به حال خودش وامی گذارد) و هر که را بخواهد (و استحقاق هدایت دارد) هدایت می کند و قطعاً شما از آنچه انجام می دادید بازخواست خواهید شد.

نکته ها:

خداوند همه ی مردم را به طور فطری هدایت می فرماید، لکن مردم بر اساس اختیار و آزادی که دارند دو گروه می شوند؛ گروهی بر خلاف عقل و فطرت راه خلاف را انتخاب می کنند و توبه نمی کنند، خداوند نیز آنان را به حال خود رها و گمراه می کند، ولی گروهی همان راه فطرت و اطاعت را انتخاب می کنند، و خداوند آنان را کمک و هدایت می کند.

بنا بر این مراد از هدایت و گمراه کردن خداوند مرحله ی بعد از انتخاب انسان است. مثلاً هدف معلّم در روز اول تدریس آموزش دادن به همه شاگردان است لکن گروهی که برای فهمیدن تلاش می کنند معلّم وقت خصوصی نیز به آنان می دهد، ولی شاگرد بازی گوش را به حال خود رها می کند. راستی اگر هدایت و گمراه شدن انسان اختیاری نبود، در پایان آیه خداوند نمی فرمود: شما بازخواست می شوید! پس سؤال خداوند نشانه ی آزادی ماست. زیرا

انسان مجبور مورد بازخواست قرار نمی گیرد.

پیام ها

۱ دست خداوند در اجبار مردم باز است، لکن سنّت و برنامه او آزاد گذاشتن مردم است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ» ۲ انسان در انتخاب عقیده و راه آزاد است. «لَتَسَيَّلَنَّ» ۳ سؤال و جواب در قیامت را جدی بگیریم. «وَلَتَسَيَّلَنَّ» ۴ سؤال و بازخواست از همه ی کارهای انسان است. «عَمَّا كُنتُمْ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴]

اشاره

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا أَلْسُوَاءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۹۴)

و سوگندهایتان را مایه ی فریب میان خودتان قرار ندهید، تا مبدا گامی بعد از استواری اش بلغزد، (که در این صورت حرمت و قداست سوگند و پیمان و اطمینان شکسته می شود) و بخاطر بازداشتن (مردم) از راه خدا بدی را خواهید چشید و برای شما عذابی بزرگ است.

نکته ها:

کلمه ی «صَدَدْتُمْ» به گفته راغب هم به معنای بازماندن است و هم بازداشتن دیگران. و کلمه ی «دخّل» بر وزن و معنای «دغل» است.

پیام ها

۱ هر گاه خطر شایع و جدی بود، سفارشات و نهی خود را تکرار کنید. (در آیه ۹۱ نیز از سوء استفاده از سوگند نهی شده بود) «لَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا» ۲ پیمان شکنی و سوء استفاده از مقدّسات، سبب بدعاقبتی است. «فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا» ۳ گاهی یک گناه، زمینه و بستر گناهان دیگران می شود. (پیمان شکنی، مقدّمه ی بدعاقبتی و آن نیز مقدّمه ی بازماندن و بازداشتن دیگران از راه خدا می شود)

«صَدَّدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵]

اشاره

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنََّّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹۵)

و پیمان خدا را با بهای کمی معامله نکنید، زیرا اگر بدانید، آنچه نزد خداست همان برای شما بهتر است.

نکته ها:

از آیه ۹۱ تا ۹۵ برای پیمان شکنی و عقوبت آن چند تعبیر مهم به چشم می خورد، که خود نشانه ی خطر این گناه است؛ کثرت جمعیت و قدرت شما یا دیگران، زمینه و دستاویز پیمان شکنی نیست، «أُمَّةٌ هِيَ أَرْبِي» خدا شما را آزمایش می کند، «إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ» در قیامت شما را بازخواست خواهد کرد، «لَتَسْتَلْنَ» پیمان شکنی استواری شما را محو می کند، «فَقَتَلَ قَدَمًا» در این آیه نیز می فرماید: بخاطر بهای کم، پیمان الهی را نشکنید.

پیام ها

۱ انگیزه پیمان شکنی، رسیدن به دنیاست. «لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا» ۲ به هر چه معامله کنید، باز هم نسبت به پیمان شکنی کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا» ۳ از دست دادن الطاف الهی و پیمان شکنی برای بدست آوردن کامیابی، یک ساده نگری است. «هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶]

اشاره

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۶)

آنچه نزد شماست به پایان می رسد، و آنچه نزد خداست باقی و پایدار است، و کسانی که صبر پیشه کردند، همانا مزدشان را بر پایه نیکوترین کاری که می کردند، پاداش خواهیم داد.

۱ جز خدا، هیچ کس و هیچ چیز باقی نیست. «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ...»

۲ دل‌کندن از مادیات و پیوسته به خدا و پایداری بر تعهدات و وفای به عهد، نیاز به صبر و مخالفت با هوای نفس دارد. «وَلَنْجَزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا» ۳ دل‌کندن از دنیا، محرومیت نیست کامیابی است. «وَلَنْجَزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا» ۴ هیچ مشتری بهتر از خدا نیست، چون جنس معمولی یا پست را هم به قیمت گران می‌خرد. «بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷]

اشاره

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷)

هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته کند، حتماً به زندگی پاک و پسندیده ای زنده اش می‌داریم و قطعاً مزدشان را نیکوتر از آنچه انجام داده اند، پاداش خواهیم داد.

نکته‌ها:

«حَيَاةً طَيِّبَةً» آن است که انسان دلی آرام و روحی مؤمن داشته باشد، مؤمن به نور خدا می‌بیند، مشمول دعای فرشتگان است، مشمول تأییدات الهی است، اینگونه افراد خوف و حزنی ندارند.

پیام‌ها

۱ ملاک پاداش، سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی، سیاسی و... نیست. «مَنْ عَمِلَ» ۲ زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسانند. «مَنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ» ۳ شرط قبولی عمل صالح، ایمان است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ» ۴ حتی یک عمل صالح، بی‌پاسخ نمی‌ماند. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا»

۵ هر کجا تفکر جاهلی مبنی بر تحقیر زن در کار باشد، باید نام و مقام زن را با صراحت برد. «مَنْ ذَكَرَ أَوْ أَنْثَى» ۶ کار خوب به تنهایی کافی نیست، خود انسان هم باید خوب باشد. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» ۷ انسان بدون ایمان و عمل صالح، گویی مرده است. «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۸ تا ۹۹]

اشاره

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۹۸) إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۹۹)

پس هر گاه خواستی قرآن بخوانی، از (شر) شیطان رانده شده به خداوند پناه ببر.

البته شیطان را بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگارشان توکل می کنند، غلبه و سلطه ای نیست.

نکته ها:

هر کار خوبی ممکن است آفاتی داشته باشد، همان گونه که عزت، آفتی دارد مثل تکبر و خدمت به مردم، آفتی دارد مثل منت گذاشتن، قرائت قرآن نیز ممکن است آفاتی از قبیل خودنمایی، کسب درآمد، رقابت های منفی، فریب مردم، فهم غلط، تفسیر به رای و... داشته باشد که انسان باید هنگام تلاوت قرآن از شر همه ی آفات، به خداوند پناه ببرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: تلاوت نیاز به سه چیز دارد: قلب خاشع و بدن فارغ و موضع خالی.

یعنی حالتی که در آن پیش داوری نباشد. (۱)

قرآن اگر همراه با تفسیر و نظرات امامان معصوم علیهم السلام باشد، «کتاب الله و عترتی لن یفترقا» و بر دل های پاک وارد شود، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» سبب هدایت و رشد و زیاد شدن ایمان و علم می گردد. چنان که قرآن می فرماید: ای پیامبر هر گاه قرآن تلاوت می کنی ما میان تو و کسانی که ایمان به آخرت ندارند مانعی قرار می دهیم (۲).

ص: ۴۵۲

۱- ۱. تفسیر فرقان.

۲- ۲. اسراء، ۴۵.

در روایات می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام تلاوت قرآن جمله «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» را می خواندند.

(۱)

پیام ها

۱ از خطر نفوذ شیطان در بهترین افراد و مقدّس ترین کار غافل نباشید. (تلاوت قرآن از شخصی مثل پیامبر اکرم هم نیاز به استعاذه دارد) ۲ شیطان به سراغ همه می آید، امّا در همه تأثیرگذار نیست. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» ۳ ایمان و توکل، قلعه ای است که انسان را از آسیب پذیرگی حفظ می کند. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» ۴ پناه بردن به خداوند، نشانه ی ایمان به او و توکل بر اوست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ... آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» ۵ پناه بردن شما همراه پناه دادن اوست. (پس پناه ببرید، «فَاسْتَعِذْ» تا او شما را پناه دهد و اگر او پناه ندهد، پناهندگی ما بیهوده است.) ۶ جز پناهندگی به او راه دیگری نیست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۰]

اشاره

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۱۰۰)

غلبه و سلطه ی شیطان تنها بر کسانی است که (با پیروی از او) سلطه و ولایت او را می پذیرند، و (بر) کسانی است که آنان (به) واسطه فریب شیطان) به خدا شرک آورده اند.

نکته ها:

شیطان به عزّت خداوند سوگند یاد کرده که با استمداد از حزب و قبیله اش و از راه زینت دادن، وعده ها، تبلیغات، وسوسه ها و افراد منحرف، از هر سو انسان را شکار کند. و مردم در

ص: ۴۵۳

برابر این سوء قصد به چند گروه تقسیم می شوند از جمله:

۱ انبیا که شیطان در آرزوها و اهداف آن بزرگواران مانع تراشی می کند، ولی در خود آنان نقشی ندارد. «أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمَّتَيْهِ» یعنی شیطان در اهداف و آرزوهای پیامبر چیزی را القاء می کند، ولی خداوند توطئه اش را خنثی می نماید. (۱)

۲ مؤمنان که شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی آنها متذکر شده و نجات می یابند. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲) مردم عادی که شیطان در روح آنان فرو رفته و وسوسه می کند. «يُوسَّوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳) افراد فاسق، که شیطان در عمق جانیشان رفته و بیرون نمی آید و بر فکر و دل و اعضای آنان تسلط می یابد. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)

پیام ها

۱ مقدمات سلطه ی شیطان را خودمان فراهم می کنیم. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (تا مردم ولایت منحرفان را نپذیرند آنان کاری از پیش نمی برند) ۲ موخّ دین واقعی بیمه هستند، لکن هر کس به سراغ غیر او رفت نفوذ پذیر می شود. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ ... هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱]

اشاره

وَ إِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

۱۰۱ او هرگاه آیه ای را جایگزین آیه ای کنیم، در حالی که خداوند به آنچه نازل می کند داناتر است، (و می داند در چه شرایطی چه دستوری دهد) مخالفان گویند: همانا تو دروغ بافی، (چنین نیست) بلکه بیشترشان نمی دانند (که تغییر قانون بخاطر هوس، پشیمانی و ضعف و سردرگمی نیست، بلکه بر اساس مصلحت است).

ص: ۴۵۴

۱-۱. حج، ۵۲.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. ناس، ۵.

۴-۴. زخرف، ۳۶.

نکته ها:

گاهی پزشک بخاطر تغییر حال بیمار، نسخه را تغییر می دهد و این نوع تغییر در آیات و احکام نیز هست که به آن نسخ می گویند. مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همین که می دیدند دستوری عوض شد می گفتند: تو یارانت را مسخره کرده ای و هر روز قانون و دستوری را به دروغ می بافی و قانون قبل را لغو می کنی.

پیام ها

۱ دین دو نوع قانون دارد؛ ثابت و متغیر و تغییر آن بدست خداست. «بَدَّلْنَا» ۲ همه قوانین الهی در زمان و شرایط خودش ارزش دارد. «آیة مَكَانَ آيَةٍ» ۳ مردم اسرارِ قوانین الهی را نمی دانند. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ ... أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» ۴ تغییر قانون الهی، نشانه شک، پشیمانی، رشد علمی و تجربی یا ضعف قانون گذاری نیست، بلکه نشانه تدبیر، حکمت و توجه به شرایط است. «إِذَا بَدَّلْنَا ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ» ۵ دشمن از هر فرصتی سوء استفاده کرده و هر چیزی را دستاویز قرار می دهد.

«بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ»

«قَالُوا»

...

۶ ریشه ی بعضی انتقادات و تهمت ها جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۲]

اشاره

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۱۰۲)

بگو آن (قرآن) را روح القدس (جبرئیل) از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است، تا کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم و استوار گرداند و برای مسلمانان (مایه ی) هدایت و بشارت باشد.

نکته ها:

مراد از «رُوحُ الْقُدُسِ» همان روح الامین و جبرئیل است که بخاطر پاکی از خطا و انحراف،

پیام ها

۱ تهمت ها را باید پاسخ داد. «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ» (پاسخ افترای آیه قبل است) ۲ آیات الهی به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَهُ» درباره نزول قرآن، هم جمله «أَنْزَلْنَا» بکار رفته است، نظیر آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» و هم جمله «نَزَّلَهُ» و این بخاطر آن است که قرآن دو نزول دارد؛ یک بار دفعه بر قلب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شب قدر نازل شده است و یک بار به تدریج در مدت بیست و سه سال.

۳ تمام محتوای قرآن و تغییر هر قانونی در شرائط خاص خود، حق است.

«بِالْحَقِّ»

۴ نزول وحی از شئون ربوبیت و لازمه تربیت الهی است. «نَزَّلَهُ ... مِنْ رَبِّكَ» ۵ نزول وحی در پایداری مسلمانان مؤثر است. «نَزَّلَهُ، لِيُنَبِّتَ» ۶ توفیق پایداری و ابزار آن را از خدا بخواهیم. «نَزَّلَهُ ... لِيُنَبِّتَ» ۷ آنچه به ایمان ارزش می دهد پایداری بر آن است. «لِيُنَبِّتَ» ۸ شرط دریافت هدایت ها و بشارت ها، سلامت روحیه و تسلیم بودن است.

«لِلْمُسْلِمِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳]

اشاره

وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۱۰۳)

و البته ما می دانیم که مخالفان تو می گویند: جز این نیست که بشری آن (قرآن) را به او می آموزد. (اینگونه نیست، زیرا) زبان کسی را که (این قرآن را) به او نسبت می دهند غیر عربی و نارساست، در حالی که این (قرآن) زبان عربی روشن است.

گویا در مکه شخص غیر عربی زندگی می کرده و کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که معارف قرآن را از او می آموزد و به خدا نسبت می دهد، در حالی که:

چگونه دو نفر که زبان یکدیگر را نمی دانند بهم آموزش می دهند؟ چگونه در آن زمان هیچ کس ادعا نکرد که من معلم پیامبر هستم؟ چگونه سخنانی که در مدت ۲۳ سال و در شرایط گوناگون نازل شده با یکدیگر هیچ اختلافی ندارند؟ چگونه خود معلم ادعای پیامبری نکرد؟ چگونه فریاد و مبارزه طلبی قرآن که اگر حتی یک سوره مثل آن بیاورید از حرفم برمی گردم را، کسی تا کنون پاسخ نداده است؟ چگونه می توان در زمان جاهلیت سخنانی گفت که امروز دانشمندان به گوشه ای از اسرار آن هم نرسیده اند؟ چگونه کتابی را که آن همه عرب های مخالف یک سوره اش را نیاوردند، یک غیر عرب همه آن را آورد و آموزش داد؟

پیام ها

۱ نقل گفتار مخالفان به همراه پاسخ آن، برای روشن شدن ذهن مؤمنان، کاری قرآنی است. «يَقُولُونَ ... لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ» ...

۲ این استدلال که تا نباشد چیزکی مردم نگويند چیزها، درست نیست. «يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴]

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴)

همانا کسانی که به آیات خداوند ایمان نمی آورند، خداوند آنان را هدایت نمی کند و برایشان عذابی دردناک است.

نکته ها:

شاید این آیه در تداوم پاسخ آیه قبل باشد که اگر مراد از آموزش دادن به پیامبر اسلام آموزش زبان است، آن شخص معلّم که عرب نیست، چگونه به پیامبر عرب آموزش می دهد؟ ولی اگر مراد محتوی قرآن است، پس بدانید که خداوند گروه بی دین را هدایت نمی کند، یعنی آن معلّمی که ایمان به آیات الهی ندارد، راهی به آن همه معارف بلند و حقه ی پروردگار ندارد چه برسد به اینکه به دیگری آموزش دهد. (۱)

و ممکن است این آیه اعلام خطر به کسانی باشد که برای پیامبر معلّمی می تراشند که خداوند این افراد را هدایت نخواهد کرد.

پیام ها

۱ دروغگو، دیگران را هم دروغگو می پندارد. «إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ ... هُمُ الْكَاذِبُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵]

اشاره

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ (۱۰۵)

جز این نیست که دروغ را تنها کسانی می سازند که آیات خدا را باور ندارند و آنان خود دروغگویانند، (نه پیامبری که با تمام وجود به خدا ایمان دارد)

نکته ها:

در دو آیه قبل کفار در تهمتی که به پیامبر اکرم می زدند گفتند: این آیات را بشری به او یاد داده و او به دروغ آن را به خدا نسبت می دهد خداوند در پاسخ فرمود: آن شخص معلّم عرب نیست علاوه بر آنکه آن همه معارف قرآن را خداوند به کافری نمی دهد، و در این آیه می فرماید: پیامبر کسی نیست که حرف دیگران را به خدا نسبت دهد، این کار کسانی است که ایمان ندارند.

قرآن می فرماید: اگر کلامی را به دروغ به ما نسبت دهند، رگ حیاتشان را قطع می کنیم. (۲)

ص: ۴۵۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. الحاقه، ۴۶.

در تفسیر در المنتور و میزان از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده: مؤمن ممکن است گرفتار زنا و دزدی شود، اما دروغ نمی گوید! سپس این آیه را تلاوت فرمودند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶]

اشاره

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۶)

کسی که بعد از ایمان به خدا کافر (و مرتد) شود، نه آنکه او را به زور وادار کرده اند (که با زبان اظهار کفر کند) در حالی که قلبش به ایمان خویش مطمئن است، بلکه کسی که سینه به روی کفر بگشاید (و بعد از ایمان با شادی به استقبال کفر برود) پس بر آنان از طرف خداوند غضبی است و برایشان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

در آغاز اسلام کفار مکه، پدر و مادر عمار یاسر را بخاطر اسلام آوردن با شکنجه شهید کردند، همین که نوبت شکنجه به عمار رسید او کلماتی که کفار می خواستند به زبان جاری کرد و جان خود را نجات داد، عمار مورد سرزنش بعضی قرار گرفت که او از اسلام دست برداشته است، عمار گریه کنان نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و حضرت دست نوازش بر سر او کشید و فرمود: اگر باز هم جانت در خطر افتاد این کلمات را بگو و خودت را نجات بده، تو سر تا پا ایمان هستی.

این عمل را در اصطلاح تقیه می گویند که در اسلام احکامی را به دنبال دارد، لکن باید بدانیم که موارد تقیه مختلف است؛ گاهی تقیه واجب است و گاهی باید تا پای جان ایستاد و حرف حق خود را زد و تقیه نکرد، نظیر کاری که ساحران فرعون انجام دادند، آنها همین که معجزه ی حضرت موسی را دیدند، یک سره ایمان آوردند و در برابر تهدیدات فرعون ترسی به خود راه نداده و به او گفتند: هر کاری می خواهی بکن، ما دست از ایمان خود بر نمی داریم.

فرعون آنان را شهید کرد و این مقاومت مورد ستایش قرآن قرار گرفته است.

البتّه تقیّه نشانه ی ارتداد، ضعف و ترس و عقب نشینی و خودباختگی و تسلیم نیست، بلکه

یک نوع استتار و تاکتیک برای حفظ نیروها و برنامه هاست. و در روایات تقیه به سیر و حرز تشبیه شده است.

پیام ها

۱ کفر مرتد قهر، الهی در دنیا و آخرت است. «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ... غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» ۲ انسان در معرض خطر و بدعاقبت شدن است. «كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ» ۳ اسلام برای موارد استثنایی و ضرورت ها، حساب جداگانه ای باز نموده است.

«إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ»

۴ وظیفه ی انسان در حال اکراه تغییر می کند. «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ» ۵ اقرار و اعتراف، در حال اکراه (فشار و شکنجه) ارزش ندارد. «مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ ...»

۶ روح اسلام ایمان قلبی است. «وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ» ۷ اکراه پذیری مربوط به جسم است نه قلب. «أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ» ۸ بدترین نوع کفر جدا شدن از مسلمانان و باز کردن آغوش برای کفر است.

«شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا»

۹ ایمان دو نوع است؛ نوعی که روح انسان با آن گره می خورد و پایدار است، «قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ» و نوعی که عارضی است. «كَفَرَ ... بَعْدَ إِيمَانِهِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷]

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۱۰۷)

آن (قهر الهی) بخاطر آن است که آنان زندگی دنیا را بر آخرت برگزیدند، و قطعاً خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

پیام ها

۱ دنیا گرایی و برتری دادن آن بر آخرت، زمینه ی رها کردن ایمان و ارتداد و

گرفتار شدن به قهر الهی است. «اسْتَجَبُوا»... (یکی از علل گرایش به مادیگری، رفاه طلبی و فرار از محدودیت هاست. «اسْتَجَبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا») ۳ دنیا گرایی روح و سینه ی انسان را برای قبول کفر، باز می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۸]

اشاره

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ سَمِعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (۱۰۸)

آنانند کسانی اند که خداوند بر دلها و گوش و چشمانشان، مهر نهاده است و آنان همان غافلانند.

پیام ها

۱ دنیاگرایی و برتری دادن آن، سبب غفلت از آخرت، نفهمیدن، نشنیدن و ندیدن حقایق است. (کل آیه)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹]

اشاره

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۰۹)

شک نیست که آنان حتماً در آخرت همان زیانکارانند.

پیام ها

۱ کسی که دنیا را بر آخرت ترجیح دهد، در آخرت خسارت کرده و سرمایه رشد خود را به هدر داده است. «هُمُ الْخَاسِرُونَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰]

اشاره

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۰)

پس قطعاً پروردگار تو برای کسانی که پس سختی ها (یی که از کفار دیدند برای حفظ آیین یا توبه) هجرت کرده و به جهاد برخاسته و پایداری نمودند، همانا پروردگارت از آن پس قطعاً آمرزنده مهربان است.

با نگاه به آیات گذشته می فهمیم که مسلمانان به چند گروه تقسیم می شدند:

۱ گروهی که زیر شکنجه کفار جان دادند و کلمه ای کفرآمیز به زبان نیاوردند. مثل پدر و مادر عمار یاسر.

۲ گروهی که ایمان قلبی داشتند ولی برای نجات جان خود تقیه کردند. مثل عمار.

۳ گروهی که بعد از ایمان، کافر و به اصطلاح مرتد شدند.

۴ گروهی که بعد از گرفتار فتنه و انحراف شدن، با هجرت و جهاد و صبر به ایمان برگشته و توبه کردند و دین خود را حفظ کردند.

مرتد دو گونه است:

۱ مرتد فطری و آن کسی است که از پدر و مادر مسلمان تولد یافته و بعد از قبول اسلام به کفر برگشته است، کیفر او (بخاطر ضربه ای که از طریق ارتدادش به جامعه اسلامی و تزلزل عقاید مردم وارد می شود) قتل و اموالش مصادره و توبه اش پذیرفته نیست.

۲ مرتد ملی، به کسی گویند که پدر و مادرش به هنگام انعقاد نطفه اش مسلمان نبوده اند، ولی او مسلمان شده و بعد کافر گشته است، توبه اینگونه مرتد پذیرفته می شود.

اما اگر دلیلی دیگر بر استثنا نباشد از همین آیه می توان استفاده کرد که هر دو مرتد اگر بعد از انحراف، اهل هجرت و جهاد و صبر باشد مورد عفو قرار می گیرد. (۱)

پیام ها

۱ هجرتی ارزش دارد که همراه با جهاد و صبر و مقاومت باشد و گر نه نوعی فرار است. «هَاجِرُوا جَاهِدُوا صَبْرًا» ۲ شرط دریافت مغفرت و رحمت الهی، جهاد و مقاومت است. «هَاجِرُوا ...»

جَاهِدُوا

... صَبْرًا ... مِنْ بَعْدِهَا لَغُفُورٌ رَحِيمٌ» ۳ اسلام بن بست ندارد و هر گونه انحراف و فتنه را می توان جبران کرد. (مرتد نیز

ص: ۴۶۲

می تواند ایمان آورده و توبه کند) «إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱]

اشاره

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۱۱)

روزی بیاید که هر کس تنها به جدال و دفاع از خویشتن پردازد و به هر کس آنچه را انجام داده جزای کامل داده می شود و آنان مورد ظلم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

صحنه ی قیامت به قدری خطرناک است که گنهکار برای نجات خود، هر لحظه چیزی می گوید؛ گاهی می گوید: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم، گاهی می گوید: «هُؤُلَاءِ أَضْلُونَا» (۲) اینها ما را گمراه کردند، و گاهی می گوید: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم.

پیام ها

۱ قیامت، فراگیر است و همه ی انسانها در آن روز حاضر می شوند. «كُلُّ نَفْسٍ» ۲ انسان در قیامت همه چیز و همه کس را فراموش می کند و فقط در فکر نجات خود است. «تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا» ۳ اعمال ما در دنیا محو نمی شود، بلکه عمل و آثارش باقی می ماند. «تُوْفَىٰ ... مَا عَمِلَتْ» ۴ کیفر قیامت، نتیجه عمل خود انسان است نه ظلم یا انتقام. «مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

ص: ۴۶۳

۱- (۱). انعام، ۲۳.

۲- (۲). اعراف، ۳۸.

۳- (۳). سبأ، ۳۱.

اشاره

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا - قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۱۲)

و خداوند (برای شما) قریه ای را مثال می زند که امن و آرام بود، روزیش از هر سو فراوان می رسید، اما (مردم آن قریه) نعمت های خدا را ناسپاسی کردند، پس خداوند به (سزای) آنچه انجام می دادند، پوشش فراگیر گرسنگی و ترس را بر آنان چشانید.

نکته ها:

تعبیر «لِبَاسٍ» در مورد گرسنگی و ترس، شاید بخاطر آن باشد که این دو همچون لباس، همه ی وجود و زندگی آنها را فراگرفته بود، چنان که تعبیر «چشاندن» کنایه از نفوذ آثار گرسنگی و ترس، در عمق وجود آنان است.

پیام ها

۱ تاریخ بشر، دارای ضابطه، قانون و بر پایه سنت های الهی است. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» ۲ از بیان مثال های قرآنی در مورد تاریخ و اقوام گذشته، عبرت بگیریم. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» ۳ امتی و آرامش در رأس نعمت ها و زمینه ی توسعه در رزق و اقتصاد جامعه می باشد. «آمَنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا» ۴ لازم نیست یک منطقه همه نیازش را خودش تأمین کند، بلکه می تواند واردات داشته باشد. «يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» ۵ عذاب های دنیوی نسبت به عذاب های اخروی، نوعی چشیدن است نه نوشیدن. «فَأَذَاقَهَا اللَّهُ» ۶ کفران نعمت در همین دنیا، عقاب دارد. «فَكَفَرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ»

۷ کفران نعمت باعث زوال آن است. «فَكَفَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ» ۸ فقر اقتصادی و ناامنی اجتماعی، از نشانه های بی اعتنائی جامعه به اصول دینی است. «فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ» ۹ کفران نعمت هم عذاب جسمی دارد. (فقر و گرسنگی)، هم عذاب روحی و روانی (ترس و ناامنی) «فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳]

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ (۱۱۳)

البته پیامبری از میان خودشان به سراغشان آمد، اما او را تکذیب کردند، پس ایشان را در حالی که ستمکار بودند، عذاب فراگرفت.

نکته ها:

این آیه در ادامه آیه ی قبل می فرماید: مردم ناسپاس نه تنها نعمت های مادی را کفران کردند، بلکه بزرگ ترین نعمت های معنوی، یعنی پیامبران الهی را تکذیب نمودند که در نتیجه قهر خداوند آنان را فراگرفت.

پیام ها

۱ پیامبران از میان مردم و مردمی بودند. کفار آنان را می شناختند، اما لجاجت می کردند. «رَسُولٌ مِنْهُمْ» ۲ عذاب خداوند، پس از اتمام حجّت است. «جَاءَهُمْ رَسُولٌ ... فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ» ۳ تکذیب پیامبران، هم ظلم به خود، هم مکتب وهم رهبر است. «فَكَذَّبُوهُ ... هُمْ ظَالِمُونَ»

اشاره

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۱۴)

پس، از آن چیزهای حلال و پاکیزه ای که خداوند روزی شما کرده بخورید، و اگر تنها او را می پرستید نعمت خدا را شکر گزارید.

نکته ها:

اسلام خوردن چیزی را اجازه می دهد که هم طیب باشد و هم حلال. چیزهایی مثل شراب و گوشت خوک ممنوع است، چون ذاتاً خبیث و ناپاک است. و چیزهایی که با پول غصبی خریداری شود، گرچه خودش طیب باشد، ممنوع است چون حرام است. اکنون که کفران نعمت ها و تکذیب انبیا سبب قهر و عذاب خداست، پس بجای کفران و کفر، از نعمت های حلال بهره گرفته و حلال وار بخورید و شکر گزار باشید.

پیام ها

۱ در اسلام ریاضت و رهبانیت نیست. «فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» ۲ مصرف، در چارچوب حلال مجاز است، نه هر چه بدست آمد. «فَكُلُوا ... حَلالًا طَيِّبًا» ۳ دستورات دین مطابق فطرت است. خوردنی هایی که مطابق طبع انسان باشد، مجاز است. «فَكُلُوا ... طَيِّبًا» ۴ دین جامع، دستوراتش نیز جامعیت دارد. هم طهارت ظاهری را شرط مصرف می داند، «طَيِّبًا» هم طهارت باطنی و حقوقی را. «حَلالًا» ۵ روزی را نعمت و هدیه الهی بدانیم، نه محصول زرنگی خود. «رَزَقَكُمُ اللَّهُ ...

نِعْمَتَ اللَّهِ»

۶ خوردن برای خوردن نیست، برای انجام وظایف است. «فَكُلُوا ... وَ اشْكُرُوا ...»

تَعْبُدُونَ»

۷ عبادت و بندگی بدون شکر نعمت ها نمی شود. «وَ اشْكُرُوا ... إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

اشاره

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۵)

جز این نیست که (خداوند) مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا (به هنگام ذبح) بر آن برده شده، بر شما حرام کرده است، پس هر کس (به خوردن اینها) ناچار شود، بدون آنکه (قصد) تجاوز و تعدی (به حکم خداوند) داشته باشد و یا (از نیاز ضروری) تجاوز کند، (مانعی برای خوردنش نیست) زیرا که خداوند بخشنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه با اندکی تفاوت، در سوره های انعام و نحل که مکی هستند و سوره های بقره و مائده که مدنی هستند نیز آمده است.

کلمه ی «اهلال» از «اهلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال ماه است و چون مشرکان هنگام ذبح حیوانات، نام بت ها را با صدای بلند می بردند، از این کار تعبیر به «اهلال» شده است. (۱)

گرچه در این آیه مواردی از خوردنی های حرام آمده است، اما منحصر در آنها نیست، بلکه موارد دیگری را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان نموده که به سفارش خود قرآن باید بپذیریم. «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۲)

پیام ها

۱ حرام کردن چیزی تنها بدست خداست و کسی حق ندارد از پیش خود یا بر اساس خرافات و موهومات چیزی را حرام یا حلال کند. «إِنَّمَا حَرَّمَ» ۲ دلیل و فلسفه ی تحریم بعضی خوردنی ها، تنها مسائل بهداشتی و مادی نیست، بلکه دوری از پلیدی های معنوی، همچون شرک نیز یک معیار است.

«حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ

... وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ»

ص: ۴۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. حشر، ۷.

۳ حتی خوردن باید در مدار توحید باشد. «حَرَّمَ ... مَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ» ۴ از قانون الهی و تبصره های آن سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ» ۵ اسلام بن بست ندارد. در شرایط اضطرار، کیفر گناه بخشیده می شود. «فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷]

اشاره

وَ لَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ لِيُفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۱۱۶) مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱۷)

و با هر دروغی که به زبانان می آید نگوید: این حلال است و آن حرام، تا بر خدا دروغ بسته باشید. زیرا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند رستگار نمی شوند.

(سرچشمه ی همه افتراها رسیدن به دنیایی است که) بهره ای اندک است، در حالی که برای آنان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

این دو آیه هر گونه تحلیل یا تحریمی را که بر مبنای قانون الهی نباشد، محکوم نموده و آن را دروغ بستن به خدا، برای رسیدن به متاع بی ارزش دنیوی می شمرد.

پیام ها

۱ در مورد حلال و حرام ها، اظهار نظرهای بی جا و بی دلیل نکنیم. (باید یا خود مجتهد باشیم یا از دانشمندان دینی تقلید کنیم). «لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ» ۲ بدعت در دین و احکام آن، ممنوع است. «وَ لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ» ۳ دروغگو، رستگار نمی شود. «إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ ... لَا يُفْلِحُونَ» ۴ منشای بسیاری از بدعت ها در دین، رسیدن به دنیاست. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۵ شکستن مرزهای حلال و حرام، هم شقاوت دنیا را بدنبال دارد و هم عذاب آخرت را. «لَا يُفْلِحُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸]

اشاره

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۸)

و بر کسانی که یهودی بودند آنچه را که پیش از این بر تو نقل کردیم حرام کردیم، (در سوره انعام که قبل از نحل نازل شده، علاوه بر مردار و خون، چیزهای دیگری بخاطر گوشمالی یهودیان، حرام شده است.) و (لی ما با تحریم) ظلمی بر آنان نکردیم، و لکن (تحریم ما کیفر) ستمی بود که آنان بر خویش روا داشته بودند.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم: «إِنَّمَا حَرَّمَ»، یعنی تنها چهار چیز بر شما حرام است؛ مردار، خون، گوشت خوک، حیوانی که به نام و برای غیر خدا ذبح شده باشد. در اینجا سؤالی به ذهن می رسد که اگر غذاهای حرام منحصر در چهار چیز است پس چرا در سوره ی انعام آیه ۱۴۶ که قبل از نحل نازل شده، حیوانات ناخن دار و پیه گاو و گوسفند بر یهودیان حرام شد؟! گویا این آیه در پاسخ می فرماید: آنچه بر یهودیان حرام شد به عنوان محاصره اقتصادی و برای تنبیه و گوشمالی آنها بوده نه آنکه واقعاً حرام بوده است.

در اسلام دو نوع تحریم و ممنوعیت وجود دارد؛ یکی تحریم دائمی و برای عموم مردم.

و دیگری تحریم موقت و برای گروه خاص. «حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

پیام ها

۱ محاصره اقتصادی از راه تحریم برخی خوردنی ها، یکی از کیفرها و عقوبت های الهی برای امت های پیشین بوده است.

«حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۴۶۹

اشاره

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۹)

سپس البتّه پروردگار تو برای کسانی که از روی نادانی کار بدی کردند آن گاه از پس آن توبه کرده و به کار شایسته پرداختند همانا پروردگارت پس از آن توبه، قطعاً بخشنده مهربان است.

نکته ها:

جهل به معنای ندانستن است، ولی جهالت در موردی که انسان می داند، ولی هوی و هوس بر او غالب می شود نیز بکار می رود. در سوره انعام آیه ۵۴ «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ...» و نساء آیه ۱۷ نیز جهالت به این معناست. «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ...»

پیام ها

۱ اسلام بن بست ندارد و راه بازسازی را برای انسان باز گذاشته است. «ثُمَّ تَابُوا» ۲ پذیرفتن توبه از شئون ربوبیت الهی و شیوه های تربیت است. «رَبُّكَ» ۳ توبه واقعی، همراه با اصلاح و جبران خلاف ها می باشد. «تَابُوا... وَأَصْلَحُوا» ۴ راه توبه بر روی همه باز است. «لِلَّذِينَ» ۵ گناهانی که بخاطر غلبه ی هوس باشد نه انکار و عناد، به پذیرش توبه نزدیک است. «عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا» ۶ پذیرفتن توبه از جانب پروردگار قطعی است. «إِنَّ لَغَفُورًا» - جمله اسمیه) ۷ علاوه بر پذیرش خلافکار، خداوند نسبت به او مهربان است. «لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

اشاره

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۰)

همانا ابراهیم (به تنهایی) یک امت بود، در برابر خدا خاضع و فرمان بر و حق گرا بود، و از مشرکان نبود.

در این آیه خداوند ابراهیم را به تنهایی یک امت دانسته است و هر یک از مفسران برای تحلیل و تفسیر این جمله سخنی گفته اند، از جمله:

۱ چون ابراهیم بر مکتبی بود که احدی بر آن نبود، پس یک امت بود. (۱)

۲ او به اندازه یک امت خیر و خوبی و کمال داشت نظیر شعری که می گوید:

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری. (۲)

۳ کلمه امت به معنای معلّم خیر است او معلّم خوبی ها بود. (۳)

۴ مراد از امت یعنی رهبر و مقصود و امام تمام خداپرستان. (۴)

۵ شخصیت و شعاع وجود او به اندازه یک امت بود. (۵)

۶ چون قوام امت به او بود.

۷ چون عالم بود و عالم امتی را راهنمایی می کند.

۸ چون حرکت آفرید کار یک امت را انجام داد، یاری نداشت و یک تنه قیام کرد. (۶)

پیام ها

۱ تجلیل از مردان خدا و معرفّی الگوها و قهرمانان توحید یک شیوه تربیتی است. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ» ۲ تعداد و کمیت مهم نیست، بلکه کیفیت و حرکت آفرینی مهم است. «أُمَّةً» ۳ در راه حقّ از تنهایی نهراسید. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» ۴ انسان محکوم محیط و جامعه و تاریخ نیست. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۵ ابراهیم هم در عمل خالص بود، «حَنِيفًا» هم در عقیده. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۶ برخوردهای مماشاتی ضروری به توحید انسان نمی زند. (با آنکه ابراهیم در میان خورشید و ستاره پرستان لحظاتی با آنان مدارا و مماشات کرد و گفت:

پروردگار من همین هاست، ولی همین که ناپدید شدند، فرمود: من غروب

ص: ۴۷۱

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر مراغی.

۳-۳. تفسیر طبری.

٤-٤. تفسير فرقان.

٥-٥. تفسير نمونه.

٦-٦. تفسير مجمع البيان.

کنندگان را دوست ندارم. با این حال در این آیه خداوند می فرماید: او لحظه ای مشرک نبود. «لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» ۷ آنچه به انسان ارزش می دهد عبادت و اطاعت آگاهانه از خدا «قَانِتًا» همراه با اعتدال و نداشتن انحراف «حَنِيفًا» و خلوص است. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲]

اشاره

شَاكِرًا لِلنَّعْمِ إِجْتِبَاءً وَ هِدَاةً إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۲۱) وَ آتِنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ إِنَّا فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۲۲)

او نسبت به نعمت های خداوند شکرگزار بود، (خدا) او را برگزید و به راهی مستقیم هدایتش کرد.

و در دنیا به او نیکی دادیم و قطعاً او در آخرت (نیز) از صالحان و شایستگان است.

نکته ها:

کلمه ی «اجتبی» از «جبايه» به معنای جمع آوری و متمرکز کردن است، اجتناب خداوند یعنی افرادی را از تشمت و گرایش های گوناگون حفظ و برای خود متمرکز و خالص می کند.

نام نیک، ذریه طیبه، بنای کعبه، عمر طولانی، دعای مستجاب، مال زیاد از نمونه های حسنه در دنیاست. «آتِنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» در این آیات، خداوند پنج کمال برای ابراهیم علیه السلام برمی شمرد و سپس پنج مقام به او می دهد؛ اما پنج کمال: (أُمَّةً قَانِتًا لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ حَنِيفًا - شَاكِرًا) اما پنج مقام و لطف از طرف خداوند: (اجْتِبَاءً - هِدَاةً - فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ که در آیه بعد است).

پیام ها

۱ انتخاب خداوند، بر اساس شایستگی انسان است. «قَانِتًا، حَنِيفًا، شَاكِرًا، اجْتِبَاءً» ۲ آن را که خدا برگزیند، به مقصدش می رساند. «اجْتِبَاءً ... هِدَاةً إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» ۳ دعای انبیا مستجاب است. (ابراهیم از خداوند درخواست کرده بود که به

صالحان ملحق شود، «رَبِّ هَيْبَ لِي حُكْمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) در این آیه خداوند می فرماید: «إِنَّهُ فِي الْمَآخِرَةِ لَمَنَّ الصَّالِحِينَ»

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳]

اشاره

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۳)

سپس به تو وحی کردیم که از آئین ابراهیم حق گرا پیروی کن، و او از مشرکان نبود.

پیام ها

۱ گرچه شیوه ها و شرایط انبیا یکسان نبوده است، لکن راه انبیا یکی است و آنان مأمور به پیروی از پیامبران قبلی هستند. «اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ» ۲ ستایش های پی در پی با تعبیرهای مکرر در آیاتی کنار هم، نشانه ی کمال خلوص ابراهیم است. (در سه آیه دو بار «حَنِيفًا» و «مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» تکرار شد)

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴]

اشاره

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۲۴)

همانا (حکم) تعطیلی (و بزرگداشت روز) شنبه بر کسانی قرار داده شد که در آن اختلاف کردند و قطعاً پروردگارت در روز قیامت درباره ی آنچه آنان (یهودیان) دائماً در آن اختلاف می کردند، قضاوت خواهد کرد.

نکته ها:

یهود بخاطر لجاجت و عناد بارها از طرف خداوند تنبیه شدند، یکی از تنبیهات آیه ۱۱۸ همین سوره بود؛ «عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَفًا»... و تعطیلی روز شنبه که در این آیه بیان شده تنبیه دیگری است که البته گروهی قدردانی و گروهی ناشکری کرده و دست به حيله گری

ص: ۴۷۳

زدند و به کیفرهای سخت گرفتار شدند.

با توجه به آیه قبل شاید معنای آیه این باشد: ای پیامبر تو تابع ملت ابراهیم باش که برای او جمعه تعطیل بود و تعطیلی روز شنبه برای یهود، نوعی کیفر و تنبیه علیه آنان بود و گر نه آئین حق، همان تعطیلی جمعه است که از زمان ابراهیم بوده است.

پیام ها

۱ برنامه های خداوند گاهی برای مهر است و گاهی برای قهر می باشد. «جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵]

اشاره

ذُعْ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَاجِدْ لَهُم بِآيَاتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵)

(ای پیامبر! مردم را) با حکمت (و گفتار استوار و منطقی) و پند نیکو، به راه پروردگارت بخوان و (با مخالفان) به شیوه ای که نیکوتر است جدال و گفتگو کن، همانا پروردگارت به کسی که از راه او منحرف شده آگاه تر است و (همچنین) او هدایت یافتگان را بهتر می شناسد.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره ده دستور جالب اخلاقی برای برخورد مطرح شده است.

این آیه برای همه مسئولین و مربیان و معلمان و اساتید و علما، دستور جامعی می دهد که باید آنان برای موفقیت خود با شیوه های گوناگونی نسبت به مخاطبان گوناگون خود، مجهز باشند، چرا که همه ی مردم را نمی توان با یک شیوه دعوت کرد، هر شخصی یک روح و ظرفیتی دارد که باید با زبان خودش با او سخن گفت؛ خواص را با حکمت و استدلال، و عوام را با موعظه نیکو، و مخالفان را با جدال نیکوتر ارشاد کنیم.

موعظه نیکو آن است که واعظ به آنچه می گوید عمل کند و جدال نیکو آن است که در آن

پیام ها

۱ اولین وظیفه انبیا، دعوت است. «ادْعُ» ۲ دعوت باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» ۳ دعوت، مراحل و مراتبی دارد. (حکمت، موعظه، جدال نیکو که حکمت راه عقلی و موعظه راه عاطفی می باشد). ۴ موعظه باید حسن باشد، ولی جدال باید احسن باشد. «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ بِأَلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (هم محتوا نیکو باشد و هم شیوه و بیان) ۵ بیان آثار و برکات خوبی ها و آفات و خطرات بدی ها از شیوه های دعوت است.

«بِالْحِكْمَةِ»

(حکمت یعنی آشنایی با مصالح و مفاسد امور از طریق علم و عقل) ۶ شما ضامن وظیفه هستید، نه ضامن نتیجه. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» ۷ حکمت و برهان همیشه نیکو است، ولی موعظه و جدال ممکن است با شیوه خوب یا شیوه ی بد باشد. (کلمه حسن و احسن برای حکمت آورده نشد) ۸ اسلام به طرفداران خود هم غذای فکری می دهد، «بِالْحِكْمَةِ» هم غذای روح «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ» و به مخالفان برخورد منطقی دارد. «جَادِلْهُمْ» ...

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶]

اشاره

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶)

و اگر عقوبت می کنید، چنان عقوبت کنید که شما را بدان عقوبت کردند و البته اگر صبر و شکیبایی کنید قطعاً صبر برای صابران بهتر است.

نکته ها:

□ به گفته روایات همین که حضرت حمزه در جنگ احد شهید و قطعه قطعه شد پیامبر صلی الله علیه و آله

فرمود: اگر ما بر کفار غالب شویم آنها را مثله (قطعه قطعه) خواهیم کرد. در این هنگام این آیه نازل شد که در صورت انتقام عدالت و صبر را از دست ندهید، حضرت فرمود: صبر می کنم صبر می کنم. آری، برای معرفتی اسلام باید جنگ احد را در کنار فتح مکه و عفو رسول الله در کنار هم مقایسه کنیم.

پیام ها

۱ حتی نسبت به دشمنان و شکنجه کنندگان، عدل و انصاف را مراعات نکنید.

«بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ»

۲ مقابله به مثل، حق طبیعی و الهی است. «فَعَاقِبُوا» ۳ در صبر لذتی است که در انتقام نیست. «وَلَيْنَ صَبْرَتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ» ۴ آنجا که هیجان و ناباوری در کار است، وعده های خود را با تأکید مطرح کنید.

(در «لَهُوَ خَيْرٌ» تأکیدی است که در «فهو خیر» نیست) ۵ جنگ هم قانون و اخلاق دارد. «بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ بِهِ، وَلَيْنَ صَبْرَتُمْ» ...

۶ قانون به تنهایی کارساز نیست، اخلاق لازم است. «بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ» قانون است و «لَيْنَ صَبْرَتُمْ» اخلاق است.

۷ فکر نکنید که صبر شما به سود مخالفان است، بلکه به سود خودتان می باشد.

(روزی می رسد که برگ سبز پیروزی به دست شما می افتد، و وجدان مخالفان بیدار شده و دنیا صحنه های برخورد میان شما را می بیند، به عظمت و بزرگی شما و... پی می برد.) «فهو خیر للصابرین»

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۷ تا ۱۲۸]

اشاره

وَإِصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)

(و ای پیامبر! صبر پیشه کن و صبر تو جز (به یاری و توفیق) خداوند نیست و بر آنان اندوه مخور، و از آنچه مکر و تدبیرهای خصمانه ای که می کنند، دل‌تنگ و در فشار مباش.

زیرا که خداوند با کسانی است که تقوی پیشه کردند و (با) کسانی (است) که آنان نیکوکارند.

نکته ها:

دعوت از طریق حکمت و موعظه و جدال نیکو کار بسیار دشواری است، زیرا گروهی لجاجت کرده و دعوت را نمی پذیرند و گروهی علاوه بر آن توطئه و کارشکنی می کنند و گروهی دست به براندازی می زنند و برای رسیدن به اهداف شوم خود از حربه هایی همچون تهمت، مسخره، تهدید، رقیب تراشی و محاصره اقتصادی، جنگ و هر گونه شکنجه و آزار استفاده می کنند. لذا این دو آیه یک نوع تسلّی و دلداری و رهنمودی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت خود به بن بست کشیده نشود.

به گفته تفسیر نمونه در این سوره نعمت های زیادی برای تحریک روحیه شکرگزاری بیان شد که ما تمام چهل نعمت را نام می بریم:

۱ آسمان: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ» ۲ زمین: «وَالْأَرْضَ» ۳ چهارپایان: «وَالْأَنْعَامَ» ۴ پوشش: «لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ» ۵ منافع حیوانات: «وَمَنَافِعُ»
۶ گوشت: «مِنْهَا تَأْكُلُونَ» ۷ جمال و زیبایی: «فِيهَا جَمَالٌ» ۸ حمل و نقل: «تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ» ۹ هدایت: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ» ۱۰
آب: «مِنْهُ شَرَابٌ» ۱۱ مراتع: «فِيهِ تُسَيَّمُونَ» ۱۲ میوه ها: «وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

ص: ۴۷۷

۱۳ شب و روز: «سَيَخْرُ لَكُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ» ۱۴ خورشید و ماه: «وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ» ۱۵ ستاره: «وَالنُّجُومُ» ۱۶ نعمت ها و موجودات رنگارنگ زمینی: «مَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ» ۱۷ دریا و جواهرات دریایی: «سَيَخْرُ الْبَحْرُ ... تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً» ۱۸ حرکت کشتی: «تَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ» ۱۹ کوه ها: «وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ» ۲۰ نهرها: «وَأَنْهَارًا» ۲۱ راه ها: «وَسُبُلًا» ۲۲ علائم طبیعی: «وَعَلَامَاتٍ» ۲۳ راهیابی از طریق ستارگان: «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ» ۲۴ سرسبزی زمین: «فَأَخْلَقْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْنِهَا» ۲۵ شیر خالص: «لَبَنًا خَالِصًا» ۲۶ فرآورده های میوه ها: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكْرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» ۲۷ عسل: «فِيهِ شِفَاءٌ» ۲۸ همسر: «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا» ۲۹ فرزندان و نوه ها: «مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَحَفَدَةٍ» ۳۰ رزق: «رَزَقْنَاكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» ۳۱ گوش: «جَعَلْ لَكُمْ السَّمْعَ» ۳۲ چشم: «وَالْأَبْصَارَ» ۳۳ عقل و روح: «وَالْأَفْئِدَةَ» ۳۴ مسکن ثابت: «مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» ۳۵ مسکن سیار: «جَعَلْ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا» ۳۶ انواع پوشاک: «مِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا»

۳۷ نعمت سایه: «جَعَلْ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا» ۳۸ پناهگاه مطمئن در کوه ها: «مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» ۳۹ نعمت لباسی که انسان از گرما و سرما حفظ کند: «سَرَّابِيلَ تَقِيكُمْ» ...

۴۰ نعمت زره و لباس رزم: «تَقِيكُمْ بِأَسَدِكُمْ» ناگفته پیداست که هدف خداوند از نام بردن، مَنّت گذاشتن یا کسب وجهه یا تأمین غرائز نیست که او منزّه است، بلکه برای ایجاد روحیه شکر و تفکر و تسلیم و تذکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» آیه، ۱۴. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» آیه، ۱۵. «لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» آیه، ۴۴. «لَعَلَّكُمْ تُسَلِّمُونَ» آیه، ۸۱. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آیه، ۹۰.

پیام ها

۱ صبر (و هر توفیق دیگری)، از ناحیه اوست. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» ۲ مبلّغ باید صبور باشد. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ ... وَ اصْبِرْ» ۳ صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند، بر اثر صبر نوبت ظفر آید. «وَ اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۴ ایمان به امدادهای الهی، سبب سعه صدر و صبر می شود. «وَ اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» ۵ تقوی و احسان، وسیله ی جلب حمایت های الهی است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ» «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۷۹

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹